

De Duitse Post in België en in Noord-Frankrijk

tijdens de

Eerste Wereldoorlog - 1914 - 1918

Marcel Van der Mullen

*in samenwerking met
Bruno Stes*

originele versie 2011

Marcel Van der Mullen (1933-2010) was, op enkele weken na, 30 jaar lang voorzitter van onze vereniging. Hij maakte samen o.a. met zijn vriend Georges De Maeyer de STUDIEKRING tot een zeer bloeiende vereniging.

In zijn laatste levensjaren werkte hij, voor zijn vrienden filatelisten geïnteresseerd in de postgeschiedenis van de Duitse Post in WO-I in België en Noord Frankrijk, nog gedreven aan een soort van algemeen zakboekje.

Helaas heeft Marcel dit boek niet helemaal kunnen afwerken. Zijn vriend Bruno Stes deed dat, op basis van de door Marcel aangeleverde teksten en info, uiteindelijk wel.

Zo kwam het in ons bezit en kon aan de eindredactie gewerkt worden. Daarbij moesten we helaas vaststellen dat nogal wat van de afbeeldingen van erg inferieure kwaliteit waren. Mits opnieuw goed inscannen van de originele stukken had dat snel opgelost geweest. Deze originele stukken bleken echter niet zomaar beschikbaar te zijn.

Daarom overwogen we, met de hulp van een aantal in dat onderwerp geïnteresseerde verzamelaars, alle stukken te vervangen door andere gelijkwaardige. Uiteraard zouden daarvoor ook de nodige tekstaanpassingen aan de originele tekst van Marcel moeten gebeuren.

Ondertussen zitten we in 2018 en hebben we hebben moeten inzien dat we daarbij een beetje overmoedig waren en we aldus het boek op korte termijn niet mooi kunnen afwerken.

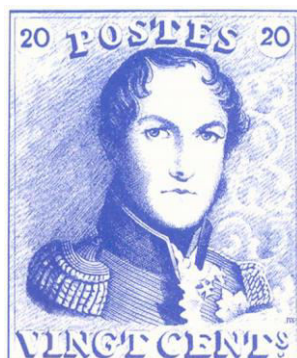
Maar natuurlijk willen wij alle inspanningen van Marcel en Bruno toch zeker niet laten verloren gaan. Daarom heeft het bestuur van de STUDIEKRING filatelie Antwerpen besloten het boek in de vorm van een bestand in Pdf-formaat gratis beschikbaar te stellen aan al haar leden en andere geïnteresseerde filatelisten. Op eenvoudig verzoek wordt het u per mail bezorgd.

De inhoud van de teksten mag door iedereen in artikels vrij worden overgenomen, maar vanzelfsprekend mits duidelijke bronverwijzing.

Van het Pdf-boek worden slechts enkele exemplaren effectief gedrukt. Die worden niet verkocht maar in onze bibliotheek bewaard en kunnen door onze leden ook steeds geraadpleegd worden.

*Marc Symens
voorzitter STUDIEKRING filatelie Antwerpen*

januari 2018

**De Duitse Post in België en in Noord-Frankrijk
tijdens de**

Eerste Wereldoorlog - 1914 - 1918

Marcel Van der Mullen

in samenwerking met

Bruno Stes

ISBN ...
D/...

**De Duitse post in België en Noord-Frankrijk
tijdens de Eerste Wereldoorlog
1914 - 1918**

* * *

Marcel Van der Mullen † en Bruno Stes

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Inleiding

Deel I - De Duitse invasie in België op 4 augustus 1914

1. De bezetting van België

- 1.1. De bewegingsoorlog van augustus tot november 1914
- 1.2. De Belgische militaire posterijen tijdens de bewegingsoorlog
- 1.3. De Duitse veldpost tijdens de opmars
- 1.4. De Britse en Franse militaire post

2. De indeling van België

- 2.1. Het Operatie- en het Etappegebied
  - 2.1.1. Algemeen
  - 2.1.2. Leidende instanties
  - 2.1.3. De hoofdkwartieren
- 2.2. Het Gouvernement-Generaal België
  - 2.2.1. Bestuursvormen
    - a. De politieke of militaire administratie (*Militärverwaltung*)
    - b. De civiele administratie (*Zentrale Zivilverwaltung*)
  - 2.2.2. De Belgische ministeries : het centrale Belgische ambtenarenkorps
  - 2.2.3. Het bestuur op provinciaal en gemeentelijk vlak
  - 2.2.4. Bijzondere Duitse instellingen
    - a) *Politische Abteilung*
    - b) *Zivilverwaltung*
- 2.3. Noord-Frankrijk
  - 2.3.1. De regio Givet - Fumay - Linchamps
  - 2.3.2. De regio Maubeuge

3. Twee België's

4. De grenzen van het Gouvernement-Generaal met het Operatie- en Etappegebied

- 4.1. Het jaar 1915
- 4.2. Het jaar 1916
- 4.3. Het jaar 1917
- 4.4. Het jaar 1918
- 4.5. Het keerpunt op 27 - 29 september 1918
- 4.6. Wapenstilstand en terugtocht

5. Verdere opsplitsingen

- 5.1. De splitsing van België in twee bestuurlijke gebieden op 21 maart 1917
- 5.2. De oprichting van twee Belgische ministeries van Zeewezen, Post en Telegraaf op 1 januari 1918

Deel II - Het Gouvernement-Generaal

1. De Duitse veldpost in het gebied van het Gouvernement-Generaal

- 1.1. Algemene beschouwingen
- 1.2. In het Gouvernement-Generaal
- 1.3. Duitse veldpost met Duitsland
- 1.4. Duitse veldpost met andere landen

2. Postkantoren

- 2.1. Postkantoren voor de in België aanwezige
  - 2.1.1. *Besatzungstruppen*
  - 2.1.2. Duitse *Militär- und Zivilbehörden*
- 2.2. Bevoegdheid
  - 2.2.1. Dubbele bevoegdheid - veldpost en burgerpost
  - 2.2.2. Uitsluitend voor *Feldpost*

3. Posttarieven - vrijstelling van beporting

4. Stempels

Deel III - Het postverkeer voor de burgerbevolking in het Gouvernement-Generaal

1. De postkantoren

- 1.1. Algemene evolutie
- 1.2. Hervatting van het postverkeer
  - 1.2.1. Opname van voorheen zelfstandige kantoren in het briefverkeer
  - 1.2.2. Soorten postkantoren - oprichting en sluiting van *Kreispostämter*
  - 1.2.3. Progressieve (versnelde) opening van postkantoren
  - 1.2.4. Vooroorlogse postkantoren die niet heropend werden
  - 1.2.5. Opening van nieuwe postkantoren
  - 1.2.6. Postbezorging en postophaling

2. De stempeltypen

- 2.1. De handstempels
- 2.2. De mechanische stempels

3. De censuur

- 3.1. Algemeen
- 3.2. Militaire postcensuur
- 3.3. Civiele postcensuur
  - 3.3.1. Dienststempels of censuurstempels
  - 3.3.2. Controlestempels of censuurstempels

4. Posttarieven

- 4.1. voor postzendingen en telegrammen binnen het G.-G. en van het G.G. naar Duitsland
  - 4.1.1. op 1 oktober 1914
  - 4.1.2. op 1 juni 1916
  - 4.1.3. op 1 oktober 1918
- 4.2. voor zendingen met Duitsland, de Duitse geallieerden en met neutrale landen

5. Uitgifte van postwaarden

- 5.1.a - Postzegels *Belgien I*
  - 5.1.1. uitgifte van 1 oktober 1914 - BZ 1, 2, 3, 4
  - 5.1.2. uitgifte van 18 maart 1915 - BZ 5, BZ 6, BZ 7, BZ 8, BZ 9
- 5.1.b - Postzegels *Belgien II*
  - 5.1.3. de uitgifte aangekondigd door verordening nr. 67 d.d. 18 april 1916 -

- BZ 11, BZ 12, BZ 14, BZ 18, BZ 20, BZ 21, BZ 22, BZ 23, BZ 24
- 5.1.4. de uitgifte aangekondigd door verordening nr. 114 d.d. 10 juli 1916 - BZ 13, BZ 15, BZ 19
- 5.1.5. de uitgifte aangekondigd door verordening nr. 20 d.d. 9 februari 1917 - BZ 25
- 5.1.6. aankondiging van de kleurverandering door verordening nr. 121 d.d. 27 juli 1917 - BZ 15
- 5.1.7. uitgifte van 1 oktober 1918 - BZ 10, BZ 17
- 5.1.8. De bezettingszegels BZ 10 tot BZ 25 in de OBP anders bekeken
- 5.2. Officiële postwaardestukken
  - 5.2.1. Briefkaarten
    - 5.2.1.1. De uitgiften in 1914, 1915 en 1916 - P 1, P 2, P 3, P 4, P 5 en K 1
    - 5.2.1.2. De uitgiften in 1916 en 1917 - P 6, P 7, P 8, P 9, P 10 P 11, P 12, P 13
    - 5.2.1.3. De uitgifte in mei 1918 - de zgn. *Aufbrauchsausgabe*
    - 5.2.1.4. De uitgifte op 1 oktober 1918 van de postzegel BZ 10 (2 Cent.) en het gebruik van postwaardestukken
    - 5.2.1.5. Gebruik in het Etappegebied West en in de Etappegebieden van het Ie Leger (Mons/Bergen) en het VIe Leger (Tournai/Doornik)
    - 5.2.1.6. De rangschikking in catalogi anders bekeken
    - 5.2.1.7. De opdrukken "*Flandern*" en "*Wallonien*"
  - 5.2.2. Postbladen
  - 5.2.3. *Zivilarbeiterpostkarten*
  - 5.2.4. Privé-uitgiften
- 5.3. De 'Perfins' ???

6. Toegestane zendingen

- 6.1. Brieven
- 6.2. Briefkaarten
- 6.3. Staaltes zonder waarde
- 6.4. Drukwerk
- 6.5. Expreszendingen
- 6.6. Aangetekende zendingen
- 6.7. Postverkeer van en naar krijgsgevangenen
- 6.8. Postverkeer van en naar opgeëiste arbeiders (*Zivilarbeiter*)
- 6.9. Postwissels - 19 januari 1915 - Bewijzen van storting
- 6.10. Zendingen ter inning of ter aanneming - 1 maart 1916
- 6.11. Postprotesten - 1 maart 1916
- 6.12. Zendingen onder rembours - 1 september 1915
- 6.13. Koffertjes met aangegeven waarde
- 6.14. Nieuwsbladen en tijdschriften
- 6.15. Postpakketten - 1 maart 1916
- 6.16. Postgirodienst - 1 september 1916
- 6.17. Zaakpapieren

7. Organisatie van de briefwisseling

- 7.1. Brieven
  - 7.1.1. In open of gesloten enveloppe
  - 7.1.2. Onder enkele of dubbele enveloppe
- 7.2. Toegestane bestemmingen
  - 7.2.1 binnen het Gouvernement-Generaal
  - 7.2.2. naar Duitsland en zijn geallieerden
  - 7.2.3. naar de *Militärverwaltung Rumänien*
  - 7.2.4 . andere buitenlandse bestemmingen
  - 7.2.5. andere *Besetzungsgebiete* ???
- 7.3. Taalgebruik

7.4. Vermelding van de afzender

8. Dienststempels van de Duitse instanties

- 8.1. De Gouverneur-Generaal
- 8.2. De centrale dienst van het civiele bestuur, met o.a.
  - 8.2.1. *Kohlenzentrale*
  - 8.2.2. *Ölzentrale*
  - 8.2.3. *Hauptstelle für Gas, Wasser und Elektrizität*
- 8.3. Provincie-, Arrondissements- en Gemeentebestuur
- 8.4. Politie, Zedenpolitie, Mijnbestuur in Luik (Liège), Charleroi en Bergen
- 8.5. ???

9. Bijzondere omstandigheden

- 9.1. Kuyk, K.J. - Consul der Nederlanden in Gent
- 9.2. Postdienst door de "*Chambre de commerce et des industries de Gand*"
- 9.3. Post voor de burgerbevolking in het "*Kommandanturgebiet*" Brugge
- 9.4. *Bürgerwehr, Ortspolizei en Gemeindebeamte*
- 9.5. "*La caissette du Soldat Belge*" - "*La cantine du soldat prisonnier*"
- 9.6. Baarle-Hertog - Baarle-Nassau
- 9.7. *Le Bureau de Correspondance Belge*
- 9.8. Belgische geïnterneerden in Nederland
- 9.9. Belgische vluchtelingen in Birtley

10. Het telegraafverkeer

Deel IV - Het ETAPPE- en OPERATIEGEBIED

1. Het postverkeer in het Etappe- en Operatiegebied

- 1.1. Algemene beschouwingen
  - 1.1.1. Etappegebieden in België
  - 1.1.2. het IVe Leger en het Marinekorps - Oost- en West-Vlaanderen
  - 1.1.3. het VIe Leger - Tournai (Doornik) en Lille (Rijsel)
  - 1.1.4. het Ie Leger - Valenciennes en Mons (Bergen)
  - 1.1.5. het Ve Leger - Montmédy
  - 1.1.6. de Legerafdeling von Strantz
- 1.2. De veldpostkantoren
- 1.3. Duitse A-postkantoren in het Etappegebied
  - 1.3.1. het IVe Duitse Leger
  - 1.3.2. het VIe Leger
  - 1.3.3. het Ie Leger
  - 1.3.4. het Ve Leger
- 1.4. Voorschriften voor het postverkeer van de burgerbevolking

2. Uitgiften

- 2.1. Postzegels
- 2.2. Postwaardestukken
  - 2.2.1. Briefkaarten
  - 2.2.2. Postbladen
  - 2.2.3. Privé-uitgiften

3. Posttarieven

4. Bijzondere bepalingen

5. Afstempelingen

- 5.1. *Postüberwachungsstellen*
- 5.2. Etappekommandanturen
- 5.3. Ortskommandanturen
- 5.4. op briefwisseling van burgers
- 5.5. op militaire post

Deel V- De spoorwegen en de post (*Bahnpost*)

1. Treinpostkantoren
2. Stationskantoren

Deel VI - De controle op de briefwisseling - postcensuur

1. Duitse censuur

- 1.1. Algemeen.
  - 1.1.1. Algemene beschouwingen
  - 1.1.2. Briefwisseling van banken
  - 1.1.3. Briefwisseling van koolmijnen
- 1.2. Militaire censuur
  - 1.2.1. *Feldpost*
  - 1.2.2. *Marinekorps*
  - 1.2.3. Etappe-inspectie
- 1.3. Civiele controle
  - 1.3.1. *Zivilverwaltung*
    - 1.3.1.a. de President
    - 1.3.1.b. de *Zivilkommissar*
    - 1.3.1.c. de *Kreischef*
  - 1.3.2. *Etappenkommandantur*
  - 1.3.3. *Kommandantur*
  - 1.3.4. *Ortskommandantur*
  - 1.3.5. Stomme stempels
- 1.4. Duitse censuurstempels
  - 1.4.1. Militaire censuurkantoren
  - 1.4.2. Civiele censuurkantoren
- 1.5. *Briefstempel*

2. Belgische censuur

- 2.1. censuur van militaire correspondentie
- 2.2. censuur van civiele correspondentie

3. Britse censuur

4. Franse censuur

Eindnoten

Bijlagen

1. Lijst van postkantoren die op 8 januari 1915 al heropend waren
2. Overzicht van de postkantoren die tijdens de oorlog heropend werden
3. Lijst van postkantoren die tijdens de oorlog niet heropend werden
4. Lijst met postkantoren die gesloten werden op 10 oktober 1918
5. Lijst van postkantoren die van 1 november 1918 af nog in het G.-G. gelegen waren
6. Affiche met tarief van het postverkeer (Lier)
7. Tarieven binnen het G.-G. en met Duitsland
8. Tarieven voor zendingen van het G.-G. naar bondgenoten en neutrale landen
9. Afbeelding van de bekendmaking van commandant Jenisch van 10 oktober 1916
10. Duitse stempeltypen
11. Tarieven op 1 april 1916, zowel in het G.-G. als de Etappe West
12. Tarieven op 1 april 1917, zowel in het G.-G. als in de Etappe
13. *Posthilfesstellen* met datum opname in postverkeer, openingsdatum en kantoor van toebedeling
14. Overzicht van de telegramkosten tijdens de Eerste Wereldoorlog

Woord vooraf

Jaren geleden vertrouwde Marcel Van der Mullen mij toe dat hij de intentie had een handleiding samen te stellen over de posthistorie van de Eerste Wereldoorlog in ons land, vooral als hulpmiddel bij opzoeken en studie - zowel voor zichzelf als voor andere geïnteresseerde filatelisten. Die handleiding zou dus uiterst precieze referenties en verwijzingen moeten bevatten in eindnoten en bibliografie. Omdat hij wist dat ik ook direct en indirect voor het onderwerp belangstelling had, vroeg hij mij meteen ook of ik bereid was zijn eerste ontwerpen van een 'handboekje' na te zien op filatelistische correctheid en taalkundige zuiverheid. Uiteraard ben ik op die vraag onmiddellijk en nauwgezet ingegaan, niet alleen omdat ik er Marcel een groot plezier mee deed, maar ook in de overtuiging dat ik voor de filatelie in het algemeen iets nuttigs kon presteren.

Marcel had al in 1997 in het Maandblad van de KVBP-Studiekring een artikel gepubliceerd over *De Post te Antwerpen tijdens de Duitse bezetting 1914 - 1918*¹. In *De Post in Lier tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914 - 1918* had Marcel samen met andere geïnteresseerden in 2007 een uitvoerige posthistorische studie geschreven over die beperkte periode in één min of meer gelimiteerd gebied. Dat werk is intussen representatief geworden.

Marcel had in de loop der jaren ontzettend veel documentatie verzameld en hierdoor een enorm uitgebreide kennis opgedaan, die zeker niet verloren mocht gaan. Jammer genoeg viel het hem door zijn ziekte altijd maar zwaarder zich te concentreren en werd het hem uiteindelijk onmogelijk zijn 'levenswerk' af te maken. Door zijn vroegtijdig heengaan bleef het 'handboekje' onafgewerkt liggen en was een stapel documentatie er niet in verwerkt.

Na het overlijden van Marcel heb ik dan in samenspraak met zijn echtgenote voorgesteld aan de hand van de beschikbare documentatie het werk te voltooien. Het resultaat hebt u nu in handen. U moet het beschouwen als een blijk van respect voor en erkenning van alles wat Marcel voor de Belgische filatelie heeft betekend, niet alleen als voorzitter van de Raad van Bestuur van de K.L.B.P. en in allerlei andere functies, maar ook als doorgewinterd en onderlegd filatelist. Het handboekje moest dus ook een werk worden waarin hij zich teruggevonden zou hebben en dat zijn goedkeuring wegdroeg. Het maakt geen aanspraak op volledigheid, zeker niet van alle gebruikte stempels. Ik heb zoveel mogelijk de oorspronkelijke bedoeling van Marcel trachten te respecteren en er vooral voor gezorgd dat de lezer een overzichtelijk en bruikbaar geheel onder ogen krijgt in de geest van de oorspronkelijke opzet, indien mogelijk zonder dwalingen. Ik hoop dat wij - Marcel en ik - daar alsnog in geslaagd zijn.

Mochten er zich desondanks toch nog fouten of onvolkomenheden in het werk terug te vinden zijn, zou ik er graag attent op gemaakt worden, waarvoor mijn oprechte dank bij voorbaat. Indien dit werk met-tertijd volledig en foutloos afgewerkt kon worden, dan is hiervoor de medewerking van deskundige verzamelaars vereist. Voorstellen die het werk vervolledigen of die eventuele fouten vermelden, liefst op vertoon van onbetwistbare stukken (scans van brieven of briefkaarten), worden met dank aanvaard.

Bruno Stes,
Menen, ...

bruno.stes@skynet.be

Inleiding

Waarom dit handboekje?

Omdat ik dertig jaar geleden moest constateren dat iets dergelijks niet bestond, terwijl het echt wel handig geweest zou zijn, hadden we het destijds kunnen raadplegen. En omdat het vandaag de dag nog niet bestaat. Telkens als ik met een of ander aspect van de Duitse post in België tijdens de Eerste Wereldoorlog geconfronteerd werd, moest ik opnieuw op zoek gaan naar reglementen en artikelen die me konden helpen bij de oplossing van het probleem. Aan artikelen was er geen gebrek, maar ze zitten wel verspreid over talrijke en diverse tijdschriften.

Bovendien konden we toen niet beschikken over de officiële postale reglementen, uitgevaardigd door de Duitse postadministratie. Het sluitstuk van een onmisbare documentatie was de herdruk van het "Amtsblatt der Kaiserlich Deutschen Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien - 1914-1918" ² door de *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg e.V.*

Geregeld noteerde ik daaruit "Verordnungen" per onderwerp, aangevuld met relevante literatuur uit diverse tijdschriften, in een soort van "zakboekje". Na een tijdje barstte dat zakboekje echter uit zijn voegen, zodat ik de structuur ervan grondig moest omwerken, opdat het gebruiksvriendelijk zou blijven. Vlugger gezegd dan gedaan. Het heeft veel meer tijd in beslag genomen dan ik geschat had. Toen het zover was, dacht ik: «Misschien hebben andere filatelisten er ook wel wat aan.»

Daarom dit handboekje.

Er is echter nog een tweede onderliggende reden. Een goed functionerende postdienst is in oorlogstijd niet alleen een noodzaak voor de economie, maar zeker ook voor de burgerbevolking én voor de militairen. Van de vele boeken die over de Eerste Wereldoorlog door befaamde historici gepubliceerd werden, ken ik er nochtans geen enkel dat meer dan een bladzijde aan het militaire of burgerlijke postverkeer besteed heeft. Toch was het postverkeer samen met het telefoon- en telegraafverkeer een van de drie toen bestaande communicatiemogelijkheden. Briefwisseling uit dergelijke woelige scharnierperiode en belangrijk keerpunt in onze geschiedenis is derhalve een belangrijke bron voor een brede maatschappelijke studie over het leven van de burgers en de militairen.

Met opzet gebruik ik het verkleinwoord. In het "Handboekje" zal de lezer niet alles vinden en zeker niet alles tot in de kleinste details. Het moet de lezer wel voldoende gegevens aanreiken zodat hij vlug een bondig antwoord kan vinden op de meest gebruikelijke vragen. Aan het einde van het handboek heb ik door middel van eindnoten enkele bronnen en filatelistische literatuur vermeld, waarin de lezer dan, zo hoop ik, de bijkomende gegevens kan vinden waar hij naar op zoek is.

Marcel Van der Mullen, † 18 februari 2010
Mortsel, ...

I. De Duitse inval in België - 4 augustus 1914³

Uit de kranten van eind 1913 en begin 1914 blijkt dat de Belgische publieke opinie niet wakker lag van een oorlogsgevaar. Zelfs na de aanslag op 28 juni 1914 in Sarajevo op aartshertog Frans Ferdinand, de Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger, was daarin weinig verandering merkbaar. Pas toen op 23 juli de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije aan Servië een ultimatum stuurde, kwam daar verandering in. Toen Servië aan Oostenrijkse officieren, die onderzoek naar de moord zouden doen, de toegang weigerde tot het Servische grondgebied, verklaarde Oostenrijk, gesteund door Duitsland, de oorlog aan Servië.

Daags nadien, op 29 juli kondigde de Belgische regering een gedeeltelijke mobilisatie af. Daarna ging het snel. Op 31 juli 1914 volgde de algemene mobilisatie van het Belgische leger en op 2 augustus werd koning Albert I opperbevelhebber van het leger. Diezelfde avond nog werd het ultimatum, in uitvoering van het Schlieffen-Moltkeplan, door de Duitse gezant aan de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Davignon overhandigd. Dat ultimatum eiste een vrije doorgang door België naar Frankrijk. Op 3 augustus maakte de Belgische regering haar weigering bekend aan de Duitse gezant, die Berlijn hiervan op de hoogte bracht. Op 4 augustus om 7.30 uur 's morgens overschreed het Duitse leger de Belgische oostgrens in Gemmenich. Op 5 en 6 augustus worden Liège (Luik, Lüttich) en een deel van zijn fort ingenomen.

Het Belgische veldleger was 188.000 man sterk en de vestinggarnizoenen bevatten 88.000 man. De slagorde van het leger bestond uit zes legerdivisies, een cavaleriedivisie en de vestingsteden Namen, Luik en Antwerpen⁴.

Op 17 augustus 1914 verliet de Belgische regering de hoofdstad Brussel en vestigde zich in de versterkte vestingstad Antwerpen. Twee dagen later, op 19 augustus installeerde de koninklijke familie zich op haar beurt in Antwerpen. Rond de middag van 20 augustus 1914 verschenen de eerste Duitse uniformen in de straten van Brussel. De hoofdstad, zetel van de regering en van het parlement, het hart van de Belgische staat, was bezet.

1. De bezetting van België

1.1. De bewegingsoorlog van augustus tot november 1914

1.1.1. De Duitse opmars

Het Duitse Rijk steunde heel zwaar op het Schlieffenplan, dat ontwikkeld was door Alfred, graaf von Schlieffen (1833-1913), de chef van de Generale Staf voor de Eerste Wereldoorlog. Zijn opzet was een volledig strategisch plan met als doel Frankrijk binnen tweeënveertig dagen te verslaan. Het was erg ambitieus en strikt tijdgebonden. Het ging uit van een langzame mobilisatie van Rusland en een snelle aanval op Frankrijk. De aanval bestond uit een invasie van België en Nederlands-Limburg, en uit een terugtrekking van troepen uit de Elzas en Lotharingen. Dit speelde precies in op Plan XVII van de Fransen, dat een agressieve aanval op Duitsland eiste. Doordat de Duitsers een omtrekkende beweging om Parijs maakten en dan de Fransen in de rug aanvielen op Duits grondgebied, zou dit de totale vernietiging van het sterkste en grootste deel van het Franse leger betekenen.

De Belgische troepen bleken niet opgewassen tegen de veel sterkere aanvaller. Op 16 augustus gaf Luik zich over. De postkantoren werden er gesloten op 06.08.1914. Brussel werd bezet op 20.08.1914. De postkantoren van Namen sloten op 24.08.1914 en 's anderendaags viel er het laatste fort. Op 4 september staken de Duitsers de Schelde over in Dendermonde, maar moesten zich terugtrekken op de rechteroever.

De belegering van Antwerpen begon op 28 september. De stad capituleerde pas op 10 oktober. De Duitse infanteriegeneraal Hans von Beseler (1850-1921) van het IIIde Reservekorps (van het Iste Leger onder von Kluck), van 17 september tot 17 oktober 1914 opperbevelhebber van de naar hem genoemde legergroep *Beseler*, leidde de campagne.

1.1.2. Van bewegingsoorlog naar stellingoorlog

Tot 1914 was een leger gewend een tegenstander die een stelling had ingenomen, in tirailleurslinie te benaderen. De vuurkracht van de legers was in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog echter enorm toegenomen. Zware artillerie en veldgeschut en vooral het gebruik van mitrailleurs waren hiervan de oorzaak. In de eerste maanden van de oorlog bleek al dat de directe frontale stormaanval in tirailleurslinie door deze grote vuurkracht voor beide partijen tot onaanvaardbaar grote verliezen zou leiden. Al snel was de les geleerd dat verdedigen minder slachtoffers eiste dan aanvallen. Om niet volledig weggeveegd te worden bleef er de troepen niets anders over dan dat ze zich tijdens of voor de gevechten ingroeven. Dit ingraven betekende het einde van de bewegingsoorlog en het einde van de hoop dat de oorlog kort zou duren ⁵.

Na de val van Antwerpen op 10 oktober bevond het Belgische leger zich achter het kanaal Gent-Terneuzen en op 14 oktober trokken de Belgische troepen zich via Brugge achter de IJzer terug. Over een beslijkt front van 38 km slaagden ze erin de vijand tegen te houden. Van 18 oktober tot de onderwaterzetting van het gebied tussen de rivier en de spoorlijn Diksmuide-Nieuwpoort (met medewerking van Karel Cogge en Hendrik Geeraert) tien dagen later wordt de Slag om de IJzer uitgevochten. De ministers waren via Oostende naar Le Havre vertrokken en vestigden zich in Sainte-Adresse. De Belgische troepen bleven aan het IJzerfront tot 28 september 1918.

1.2. De Belgische militaire postertijen tijdens de Duitse inval ⁶

De stempels van de Belgische veldpost stemmen in vorm en type overeen met de stempels die voor de normale briefwisseling gebruikt worden: voor de manoeuvres van 1913 was dat een tweetalig stempel in een enkele cirkel van 28 mm met kenmerkend nummer, met raddatum bestaande uit dag, maand, jaar en dubbel uur van 1 tot 24. Op dat ogenblik gold er geen vrijstelling van beporting voor zendingen van of naar soldaten, ook niet naar aanleiding van de manoeuvres.

Uit de beschikbare poststukken blijkt dat de briefwisseling van de Belgische militairen niet altijd door de Belgische militaire postertijen behandeld werd, maar vaak door de gewone civiele postkantoren. In zijn artikel over de organisatie van de Belgische Legerpostertijen in de periode augustus-oktober 1914 komt P. Van San ⁷ terecht tot de conclusie dat ook in oorlogstijd «de militaire postkantoren voor de postophaling en de zending volledig afhankelijk waren van de burgerpost».

Na de manoeuvres van mei 1913 en bij de mobilisatie op 1 augustus 1914 kreeg iedere actieve legerdivisie een veldpoststempel toegewezen, genummerd van 1 tot 6 (nummer 7 was gereserveerd voor de cavaleriedivisie). Het centrale distributiekantoor nr. 8 werd op 2 augustus in het station van Brussel-Noord ingericht. Op 9 augustus verhuisde het wegens de oorlogssituatie al naar een kantoor nabij het station van Antwerpen-Zuid. Eind oktober moest het naar Calais verplaatst worden, waar het tijdens de oorlog gestationeerd bleef ⁸. In dat centrale kantoor werd alle correspondentie voor de veldtroepen samengebracht. Alle veldpostkantoren bedienden enkel de divisies die hun toegewezen waren. Ravitailleringseenheden, lazaretten en militairen in de vestingsteden werden door de lokale post bediend. Sinds 7 augustus 1914 was er portvrijdom voor militairen. Hiervoor was op de zending geen contraseign vereist, wel een vermelding, zoals 'SM' (*Service Militaire*), 'MD' (*Militaire Dienst*) of 'FM' (*Franchise Militaire*). De vrijstelling van beporting strekte zich niet uit tot alle postale diensten: zo moest voor een aangetekende

brief 0,25 fr. betaald worden⁹ en brieven voor het buitenland kostten naar Nederland 0,20 fr. (vermoedelijk het tarief voor iedere bestemming in Europa) en naar de VSA 0,25 fr.

Sinds 15 augustus 1914 stelde de postadministratie gratis chamois kaarten zonder tekst of zegelopdruk ter beschikking van de militairen, die ze als briefkaarten zonder frankering konden gebruiken: om te beginnen 10.000 kaarten per legerdivisie en 2.000 voor de cavaleriedivisie. Na de verdeling kon de postdienst van de divisie zich opnieuw bevoorraden naargelang de behoeften.

Aanvankelijk was er in het hoofdkantoor in Calais geen censuur op de briefwisseling van de Belgische militairen. Een centrale censuurdienst functioneerde wel vanaf december 1914 in Folkestone en vanaf begin 1915 in Calais (zie hiervoor deel VI, hoofdstuk 2).

In februari 1915 werd een reorganisatie van de veldpostdienst doorgevoerd. Hij stond nu in zowel voor de verzending als voor de bedeling van de correspondentie. Ook de instructiekampen vielen onder zijn bevoegdheid. Er werd gewerkt met een centraliserend bureau. Van januari 1917 tot begin 1920 had het onderscheidingscijfer geen betekenis, doordat het om veiligheidsredenen niet meer vast aan een divisie toegekend werd. Dat is ook de reden waarom er van maart 1915 tot eind 1919 stempels verschenen zonder dat kenmerkend nummer, met uitzondering van nummer '4'. Van zulke stempels zijn tot 60 varianten bekend. De variabele datum- en uurindicaties kunnen verschillen in schrijfwijze en volgorde.

Ook werd een stempel met het nummer '8 BIS' in gebruik genomen, wellicht in hetzelfde kantoor als '8'. De eerste afdruk is bekend van 15 maart 1915, de laatste van 15 juli 1915. (Sinds 7 juni 1915 vervangt een zwart balkje het jaartal.) De stempel werd toegewezen aan een ravitailleringseenheid die bevoegd was voor de strook Veurne-Roesbrugge. Anderen situeren het ontstaan van dat mysterieuze militaire postkantoor in Coudekercke-Branche (Nieuw-Koudekerke) nabij Duinkerke¹⁰. De eenheid werd later direct door de centrale postdienst bediend.

Voor de afstempeling van aantekenstrookjes (naar Frans voorbeeld) zien we een tweetalig, tweeregelig stempel. Indien er geen stempel beschikbaar was, zien we ook een geschreven vermelding.

1.3. De Duitse veldpost tijdens de opmars

De Duitse legerleiding beseftte maar al te goed hoe belangrijk briefwisseling met nieuws uit het vaderland kon zijn voor het moreel van de soldaten. Moderne middelen als telefoon, telegraaf en dergelijke waren voor hen nog niet beschikbaar, dus bleven er alleen postale middelen over, zoals brieven of briefkaarten.

De post van de heimat naar het front verloopt via de volgende weg: de poststukken die voor militairen bestemd zijn, worden doorgestuurd naar de *Postsammelstellen* (inzamelplaatsen in enkele Duitse postkantoren, waar men op de hoogte was van de organisatie van de krijgsmacht en van de transportwegen, met sortering per leger) → *Leitpunkte* (één richtpunt per legerkorps aan de Duitse grens, d.i. een centrum waar de indeling van de eenheden en de ligging van hun veldpostkantoor bekend waren, bijv. voor het Westfront in Keulen) → tweede sortering aan de hand van geheime *Feldpostübersichten*, die telkens door de staven geactualiseerd moesten worden → *Postumschlagstellen* (overslagplaats in het Gouvernement-Generaal of het etappegebied in België) → *Feldpostamt*, uiteindelijk naar de legereenheid waaraan het kantoor verbonden is.

1.4. De Britse en Franse militaire post

Tijdens de oorlog vergden de gewonden alleen dringende interventies op het slagveld. Ze werden zo vlug mogelijk met ambulances, hospitaaltreinen of zelfs sanitaire boten weggebracht naar binnenlandse ziekenhuizen. Duizenden hospitalen werden op die manier over het hele grondgebied ingericht. Naast de militaire en gemengde hospitalen die in vreedstijd al bestonden, werden zo in de oorlog aanvullende

en bijkomende ziekenhuizen gecreëerd onder het beheer van het Rode Kruis. Met een eigen stempel op hun correspondentie werd erop gewezen dat zij portvrijdom genoten.

De bevriende geallieerde of neutrale landen richtten hun eigen hospitalen op, waarvan ze de volledige werking financierden. Zo waren er tientallen Belgische ziekenhuizen, o. m. in Calais, Dinard, Cannes, Saint-Jean-Cap-Ferrat, Le Vigan, Ligugé, Montpellier, Rouen enz. «Het Brits-Belgisch hospitaal in Rouen omvatte twee onderdelen: het ene in Orival-par-Bellencombe en het tweede in Saint-Aubin-lès-Elbeuf.»¹¹

2. De indeling van België

2.1. Het Operatie- en het Etappegebied

2.1.1. Algemeen

België werd tijdens de Eerste Wereldoorlog door de bezetter in tweeën gedeeld: een groot deel kennen we als het Operatie- en Etappegebied en voor de rest hadden we anderzijds het Gouvernement-Generaal en een kleine strook in het bezette Noord-Frankrijk. De afbakening tussen die twee delen behandelen we hierna in deel I uitgebreid onder 4.1. tot 4.6. Maar wat verstaan we onder 'Operatie- en Etappegebied'? Ik ben ervan overtuigd dat het voor een filatelist erg belangrijk is te weten wat het verschil is tussen de twee gebieden. Naar mijn mening vond ik het beste antwoord bij Heberle ¹², die ik dan ook *in extenso* citeer: «Sta mij toe de betekenis van 'Etappegebied' uit te leggen, zodat zij die het oorlogsgebied niet met eigen ogen gekend hebben, het beter begrijpen. De landstrook die zich uitstreckte vóór de voorste linie van de loopgraven aan het Westfront en die hiermee ongeveer gelijkliep ter hoogte van de legerhoofd-kwartieren (*Armee-Oberkommandos*), met inbegrip hiervan, wordt 'Operatiegebied' genoemd, d.w.z. het eigenlijke krijgsggebied, waarin zich de oorlogshandelingen afspeelden. De onmiddellijk daarachter liggende strook is de zo genaamde 'Etappe', het opmarsgebied of gebied waarin ook de legervoorraden, vooral inzake munitie en verpleging, opgeslagen en beheerd werden en waarin de fronttroepen tijdelijk voor rust en opleiding ondergebracht werden. In de 'Etappe' was de lokale burgerbevolking nog voor het grootste deel aanwezig.» Het Operatie- en Etappegebied werden volledig door het leger gecontroleerd. In het Operatiegebied hadden de gevechten plaats; het bevatte de loopgraven en viel onder een *status necessitatis* (een uitzonderingstoestand of krijgswet). Het was slechts een paar kilometers breed. De Etappezone bevatte de verbindinglijnen en vormde de basis van de gevechtlijnen.

In het Etappegebied centraliseerden de militaire instanties alle wetgevende, uitvoerende en administratieve macht, alsook het politiegezag.

In grote trekken kunnen we zeggen dat in ons land de provincies Oost- en West-Vlaanderen tot het Etappegebied behoorden, alsook de zuidelijke delen van de provincies Henegouwen en Luxemburg. Tot het Gouvernement-Generaal behoorde het Belgische grondgebied dat buiten een etappe viel.

Elk Duits Leger (*Armee*) had zijn eigen Etappegebied met een eigen hoofdplaats, waar de zetel van de *Etappen-Inspektion* gevestigd was, waaronder ook de *Postüberwachungsstelle* van het betreffende Leger ressorteerde. De *Etappen-Inspektion* omvatte zowel het burgerlijke als het militaire bestuur van de etappe. Voor het IVe Leger was die gevestigd in het Gentse justitiepaleis.

Daarnaast hadden we *Etappenkommandanten*, bijv. in de etappe van het IVe Leger in Kortrijk, Lokeren en Deinze. In elke gemeente van enige betekenis was er een *Etappenstation* of *Ortskommandantur*. Zo bestond het Etappegebied uit een netwerk van *Kommandanturen*. Alle handel, ruil of uitwisseling was in deze gebieden verboden. Iedereen werd geacht in zijn eigen levensonderhoud te voorzien en was onderworpen aan een uiterst rigoureuus systeem van pascontroles.

Het Etappegebied omvatte dus de provincies Oost- en West-Vlaanderen (met zijn *Marinegebiet*), de streek van Doornik met Tournai (Doornik), Maubeuge, Jeumont, Luxemburg, Mons (Bergen), Ath (Aat), Soignies (Zinnik), Dinant, Philippeville.

2.1.2. Leidende instanties

Het Duitse leger was gekenmerkt door een eigen structuur. De hoge legerleiding tussen de *Oberste Heeresleitung (OHL)* - of oppercommando van het leger - en de *Armee-Oberkommandos (AOK)* of legercommando's was samengesteld volgens dezelfde basisprincipes als de ondergeschikte niveaus, met name volgens een tweeledige autoriteit. De opperbevelhebber van de *OHL* was volgens de wet keizer Wilhelm II, die geflankeerd werd door een aantal generaals. In het begin van de oorlog was Helmuth von Moltke (1848-1916) hoofd van de generale staf in Berlijn. Hij werd na de mislukking van het Schlieffenplan in de Slag bij de Marne (5 tot 12 september 1914) opgevolgd door Erich von Falkenhayn (1861-1922). De derde en laatste *OHL* stond vanaf augustus 1916 onder de aanvoering van rijkspresident Paul von Hindenburg (1847-1934) en zijn chef-staf Erich Ludendorff (1865-1937). De *OHL* zetelde achtereenvolgens in Koblenz, Luxemburg, Mézières-Charleville, Pless, Kreuznach, Avesnes en van 8 maart 1918 af in Spa. Ook voor de *Kaiserliche Marine* bestond naast het *Reichsmarineamt* een *Admiralstab* (staf van de marine). Die versnippering van de leiding viel uiteindelijk voor Duitsland negatief uit.

Een voorbeeld: ten tijde van de mobilisatie in 1914 was een infanteriedivisie samengesteld uit twee infanteriebrigades van elk twee regimenten, die op hun beurt in drie bataljons met telkens 4 compagnieën onderverdeeld waren. Hierbij kwam bij enkele brigades nog een jagerbataljon met 4 compagnieën. Ieder bataljon was ongeveer 1000 man sterk, een volledige divisie (dus 12 à 13 bataljons) bestond derhalve uit 12.000 à 13.000 infanteristen. Naast de divisiecavalerie (meestal een cavalerieregiment met 4 eskadrons) en de technische troepen was de tweede belangrijke gevechtsfactor de veldartillerie. Die bestond uit een brigade van twee regimenten met twee afdelingen: van de 4 beschikbare afdelingen was een met lichte veldhouwitsers bewapend. De volledige vuurkracht van de veldartillerie van een divisie te velde was dus gebundeld in 72 stuks geschut, waarvan enkel 18 lichte houwitsers. In dat verband zien we dat een even getal overweegt: bij zulke indeling, gebaseerd op een even getal, spreken we van een tweedeling.

Tijdens de oorlog ging het Duitse Rijk in februari 1915 over naar een driedelige indeling, gebaseerd op het getal '3'. De belangrijkste factor was dat er nu nog alleen één infanteriebrigade bestond, maar telkens met drie regimenten met opnieuw drie bataljons. De jagerbataljons werden, voor zover voorhanden, afgestaan en in nieuw gevormde 'zuivere' jagerregimenten samengebracht. Hierdoor zakte de sterkte van de infanterie binnen een divisie tot op 9.000 man. De veldartillerie onderging ook een grondige verandering: het brigadeverband verviel en in plaats van een brigadecommandant kregen we een artilleriecommandant, die bij de staf van de divisie gevoegd werd. Van de beide regimenten bleef 1 bestaan, nu nochtans met drie afdelingen. De vuurkracht bestond nu uit 36 stuks geschut, waarvan 24 kanonnen en 12 lichte veldhouwitsers¹³.

Analoog aan die duale leiding stond aan het hoofd van een *AOK* naast de opperbevelhebber van een Leger of Reservekorps een *Generalstabchef* (chef van de generale staf), die raad moest geven en mee verantwoordelijk was. Alleen op het niveau van een divisie was er slechts één algemene stafofficier.

De tweeledige vorm van de leiding van de *OHL* en van de *AOK* was in feite een combinatie van de tactisch-strategische functies (*Operationsabteilung*) en de algemene administratieve taken (*Adjutantur*). De verantwoordelijkheid voor de verbindingen werd toegewezen aan de *Oberquartiermeister*. Het operatiegebied bevatte de eigenlijke gevechtszone en het gebied achter de linies dat over het algemeen niet meer bereikt kon worden door vijandelijke artillerie. De toename en verbetering van de luchtstrijdkrachten stelden niet alleen de verbindingslijnen, maar ook delen van Etappe bloot aan luchtaanvallen.

Binnen de staf was de verantwoordelijkheid - onder de chef van de generale staf of van de algemene stafofficier (voor een divisie) - op dezelfde wijze verdeeld en omvatte ze ook de intendance.

Hier horen we de term 'intendance' te verklaren. In het algemeen is de intendance het deel van een krijgsmacht te velde dat dat legeronderdeel onderhoudt. Het bestaat uit een hoofdkwartier en allerlei voorzieningen onder zijn bestuur. Zo beschikt iedere gevechtseenheid over een intendance, soms zelfs over meer dan één, doordat een formatie of een communicatiezone veel eenheden en installaties van verschillende aard heeft die de formatie waarvan ze deel uitmaken, ondersteunen. Iedere intendance omvatte dus het transport, de bevoorrading, medische en postale voorzieningen.

- de generale staf,
- het korps van de adjudanten, voor de administratie,
- de krijgsraad en wettelijke zaken,
- ravitaillering en uitrusting,
- de medische dienst,
- de diergeneeskundige dienst,
- zielzorg,
- vertaling enz.

Hiernaast was een stafofficier verantwoordelijk voor:

- de artillerie,
- de genietroepen,
- de telegraaf,
- de spoorwegdienst,
- de *Armeepostdirektor*, voor de veldpost.

Naarmate de oorlog vorderde en meer technische wapens werden ingezet, werd de staf uitgebreid met een sectie voor de munitie, een inlichtingendienst (ook verantwoordelijk voor contraspionage) en een wapeninzamelingsdienst. In maart 1915 werd een commandant voor gemotoriseerde voertuigen toegevoegd en in november 1916 voor vliegers, enz.

2.1.3. De hoofdkwartieren (AOK) aan het Westfront ¹⁴

Generaal graaf Helmuth von Moltke (1848-1916), die officieel op 14 september 1914 om gezondheidsredenen uit zijn ambt wordt ontheven, wordt als hoofd van de generale staf van het veldleger vervangen door infanteriegeneraal Erich von Falkenhayn (1861-1922), die later opperbevelhebber van het IXde Leger zal worden. Op 29 augustus 1916 wordt zijn taak overgenomen door veldmaarschalk Paul von Hindenburg (1847-1934). Eerste kwartiermeester-generaal wordt infanteriegeneraal Erich Ludendorff (1865-1937), tot 27 oktober 1918, daarna luitenant-generaal Wilhelm Gröner (1867-1939).

Het *AOK 1* werd ingezet aan het Westfront. Bij de opmars naar de Marne was generaal Alexander von Kluck (1846-1934) sinds 2 augustus 1914 bevelhebber van het Eerste Leger met generaal-majoor Hermann von Kuhl (1856-1958) als zijn *Generalstabchef*. Het hoofdkwartier was van 30 september 1914 tot 17 september 1915 in Folembay (dep. Aisne), waar het Iste Leger ontbonden werd en het *AOK 1* samen met het *AOK 12* gedeeltelijk werd overgeheveld naar het Oostfront onder generaal Max von Gallwitz (1852-1937) en infanteriegeneraal Max von Fabeck (1854-1916). Er werd een nieuw *AOK 1* opgericht op 19 juli 1916 uit de noordelijke helft van het IIde Leger tijdens de Slag aan de Somme (1 juli tot 18 november 1916) onder het commando van infanteriegeneraal Fritz von Below (1853-1918), voordien aan het hoofd van het IIde Leger, met Fritz von Loßberg (1868-1942) als chef-staf.

Het opperbevel kwam achtereenvolgens op 18 juni 1918 nog in handen van infanteriegeneraal Bruno von Mudra (1851-1931), op 2 oktober 1918 van infanteriegeneraal Otto von Below (1857-1944) en op 8

november 1918 van infanteriegeneraal Magnus von Eberhardt (1855-1939). Het hoofdkwartier bevond zich in Bournonville (dep. Pas-de-Calais, bij Cambrai), door de inkrimping van het front van 12 april 1917 tot 8 januari 1918 in Rethel (dep. Ardennen) en ten slotte bij de terugtocht vanaf 24 januari 1918 in Neuwied (Rijnland-Palts). De etappehoofdplaats van het Iste Leger was eerst van eind augustus tot half oktober 1914 in Valenciennes, die van het nieuwe Iste Leger was gevestigd in Valenciennes van 1 oktober 1916 tot 20 april 1917, daarna in Verdun (*Feldpost* 292).

Het AOK 2 werd ook ingezet in het westen. Bij de opmars naar de Marne stond generaal (later veldmaarschalk) Karl von Bülow (1846-1921) aan het hoofd van het IIde Leger en was luitenant-generaal von Lauenstein zijn *Generalstabchef*. Het hoofdkwartier was eerst in Reims, dan van 10 oktober 1914 tot 20 maart 1917 in St.-Quentin (dep. Aisne), daarna tot 27 maart 1918 in Le Cateau (dep. Nord). De hoofdplaats van de etappe was in Valenciennes van 20 april 1917 tot 3 september 1918. De etappe-inspectie was achtereenvolgens in Liège (Luik), Gembloux, Beaumont, Laon, Saint-Quentin, Saultain (dep. Nord), Mons (Bergen) en Valenciennes. Tijdens de Slag aan de Somme werden de Duitse troepen op 19 juli 1916 opgesplitst: de strijdkrachten ten noorden met Fritz von Below, hun toenmalige opperbevelhebber, en met Fritz von Loßberg als chef-staf vormden het nieuwe AOK 1, (dat onder het AOK 6 viel), de troepen ten zuiden het AOK 2 : het IIde Leger, dat van toen af onder het bevel stond van artilleriegeneraal Max von Gallwitz (de vroegere opperbevelhebber van het XIde Leger en later van het Vde) en kolonel Bernhard Bronsart von Schellendorf als chef-staf. Sinds 17 december 1916 en tijdens het offensief van 1918 stond de latere opperbevelhebber van het Vde Leger, cavaleriegeneraal Georg von der Marwitz (1856-1929), aan het hoofd van het AOK 2. Op 22 september 1918 werd Adolph von Carlowitz (1858-1928), die van het IXde Leger overkwam, opperbevelhebber. Het IIde Leger werd ontbonden op 13 januari 1918 in Gembloux. Op 23 november 1918 worden de troepen weggetrokken en verdeeld over het VIIde Leger en het XVIIde Leger.

Het AOK 3 bevond zich hoofdzakelijk in Frankrijk. Tijdens de opmars naar de Marne was generaal baron Max von Hausen (1846-1922) de bevelhebber van het IIIde Leger en cavaleriegeneraal Ernst von Hoeppner (1860-1922) zijn chef-staf. Vanaf 12 september 1914 tot het einde van de oorlog was generaal Karl von Einem (1853-1934) opperbevelhebber. In de herfst tijdens de slag in de Champagne had hij von Loßberg als chef-staf. Het hoofdkwartier was van 12 september 1914 tot 2 januari 1915 een zekere tijd in Béthunville (dep. Seine-et-Marne), van 3 januari 1915 tot 15 januari 1917 in Vouziers (dep. Ardennen) en van 16 januari 1917 tot 12 januari 1918 in Maison Rouge (dep. Seine-et-Marne). De etappe-inspectie bevond zich in Sedan (dep. Ardennen). Bij de terugtocht bereikte het AOK 3 Wetzlar (Hessen) op 30 januari 1918.

Het AOK 4 werd van oktober 1914 af eveneens ontplooid aan het Westfront. Tot in het begin van 1917 stond het onder aanvoering van generaal (later veldmaarschalk-generaal) hertog Albrecht von Württemberg (1865-1939), aanvankelijk samen met luitenant-generaal baron Walther von Lüttwitz (1859-1942) als chef-staf. Vanaf 25 februari 1917 was infanteriegeneraal Friedrich Sixt von Arnim (1851-1936) opperbevelhebber, van 12 juni 1917 tot 6 augustus 1918, samen met majoor-generaal von Loßberg als chef-staf. Het hoofdkwartier was van 20 januari 1914 gevestigd in Tiel, waar het bleef tot 21 januari 1918, onderbroken door perioden in Kortrijk (tijdens de *Flandernschlacht* van 14 mei tot 4 november 1917¹⁵) en Roubaix (dep. Nord). De plaatsen ten noorden van Lille (Rijsel) worden bestuurd vanuit dit AOK 4. De administratie, dus ook de etappe-inspectie bevond zich in Gent. Het IVde Leger beëindigde zijn terugtocht in Münster (Noordrijn-Westfalen) op 28 januari 1918.

Het Vde Leger opereerde ook in het westen, in de regio Saarbrücken-Luxemburg. De etappe-inspectie bevond zich aanvankelijk in vanaf 15 maart 1917 in Virton, dan van 1 april 1917 in Arlon (Aarlen). Het AOK 5 stond eerst, samen met de *Heeresgruppe Deutscher Kronprinz*, onder het bevel van luitenant-generaal kroonprins Wilhelm van Pruisen (1882-1951) met tot 21 augustus 1916 als chef-staf generaal Konstantin Schmidt von Knobelsdorff (1860-1936). De kroonprins voerde tot 1 december 1916 tegelijk het opperbevel over het Vde Leger en over zijn legergroep. Van 17 december 1916 tot 22 september 1918 voerden artilleriegeneraal von Gallwitz het commando en na hem cavaleriegeneraal von der Marwitz.

Max von Gallwitz, die voordien opperbevelhebber van het IIde Leger was geweest, voerde van 1 januari 1918 tegelijk het bevel over het Vde Leger en de naar hem genoemde legergroep, zelfs nadat hij het Vde Leger had afgegeven. Cavaleriegeneraal von der Marwitz was ook opperbevelhebber van het IIde Leger geweest.

Het hoofdkwartier was van 13 september 1914 af in Stenay (dep. Meuse), daarna van 4 januari 1916 in Montmédy (dep. Meuse), vanwaar het op 2 januari 1918 zijn terugtocht begon, die eindigde in Bad Neuheim (Hessen) op 30 januari 1918. In 1911 had infanteriegeneraal Hermann C. von Strantz (1853-1936) het opperbevel gekregen over de *Armee-Abteilung* (het legerkorps of -detachement) 'Strantz', dat hij van 10 september 1914 tot 1 februari 1917 bij het Ve Leger van de kroonprins voegde. Hij onderscheidde zich in de Slag bij Verdun in 1916. De etappe-inspectie (*Feldpost* 82) van het legerdetachement 'Strantz' was gevestigd in Briey (dep. Meurthe-et-Moselle).

Het AOK 6 werd eerst ingezet in Lotharingen, maar vanaf de tweede helft van september 1914 in het noorden van Frankrijk. Van 1 tot 28 augustus 1916 stond het onder het bevel van luitenant-generaal kroonprins Rupprecht van Beieren (1869-1955), die op die datum opperbevelhebber van de naar hem genoemde legergroep werd. Op 28 augustus 1916 werd baron Ludwig von Falkenhausen (1844-1936) opperbevelhebber. In 1917, op 22 april, tijdens het lenteoffensief in Arras (Atrecht) nam infanteriegeneraal Otto von Below (1857-1944) tot 12 juni 1917 het bevel over samen met chef-staf kolonel von Loßberg. Het hoofdkwartier was achtereenvolgens in Lille (Rijsel) (5 januari 1915 tot 29 februari 1916), Douai (Dowaai), Tournai (Doornik) (van 15 maart 1917 tot 15 april 1918), Cambrai (Kamerijk) en opnieuw Lille (Rijsel), vanwaar op 1 januari 1918 de terugtocht begon, die eindigde in Iserlohn (Noordrijn-Westfalen) op 29 januari 1918. De etappe-inspectie was van midden oktober 1914 tot 30 september 1916 gevestigd in Valenciennes en later in Tournai (Doornik).

Generaal baron Ludwig von Falkenhausen kreeg in augustus 1914 het bevel over drie reservedivisies van het VIe Leger, werd eerst opperbevelhebber van de kustverdediging, kreeg vervolgens op 28 augustus 1916 het commando over het VIe Leger bij Lille (Rijsel). Hij werd op 22 april 1917, na de dood van von Bissing, tot aan de wapenstilstand gouverneur-generaal van België.

Het AOK 7 werd gebruikt als linkerflank in de Vogezes tot 7 september 1914, daarna in het centrum aan de Aisne. Het VIIe Leger werd van 2 augustus 1914 tot 28 augustus 1916 aangevoerd door generaal Josias von Heeringen (1850-1926), die later het commando kreeg over de Duitse kustverdediging. Hij werd op 11 maart 1917 opgevolgd door generaal Max von Boehn (1850-1921) en zijn chef-staf kolonel Walther Reinhardt (1872-1930) en op 6 augustus 1918 door infanteriegeneraal Magnus von Eberhardt, de latere opperbevelhebber van het Ie Leger. Hun hoofdkwartier was van 13 september 1914 af in Laon (dep. Aisne) en vanaf 14 maart 1917 in Marle (dep. Aisne) tot 2 juni 1918, toen het terugkeerde naar Laon. De etappe-inspectie bevond zich in Montcornet-Vervins (dep. Aisne).

Het AOK 17 werd na de beëindiging van het offensief in Italië teruggetrokken en ten noorden van het IIe Leger ingezet, dus tussen tussen het IIe en het VIe. Het hoofdkwartier was in Valenciennes, de etappe-inspectie 17 nam daar waarschijnlijk de *Postüberwachungsstelle* 39 van het IIe Leger ook over.

Ten zuiden van het IIe Leger, dus tussen het IIe en het VIIe, werd het AOK 18 geschoven, met van februari tot april 1918 Maubeuge als etappe-inspectie en later Aisonville-et-Bernoville. De staf van dit AOK 18 werd op 27 december 1917 onder het bevel van infanteriegeneraal Oskar von Hutier (1857-1934) gevormd uit de *Heeresgruppe Woyrsch*, genoemd naar Remus von Woyrsch (1847-1920). Het XVIIIe Leger bood in 1918 hevige weerstand toen het Franse leger de vallei van de Oise trachtte te ontzetten.

Het VIIIe, IXe, Xe, XIe en XIIe Leger werden hoofdzakelijk ingezet aan het Oostfront. Het IXe Leger, dat in maart 1918 ter ondersteuning van de grote Duitse offensieven uit Roemenië was getransfereerd, nam zijn positie in tussen het XVIIe en XVIIIe Leger en vestigde zijn etappe-inspectie in Maubeuge. Het werd

aangevoerd door infanteriegeneraal von Falkenhayn, de latere opperbevelhebber van de *Heeresgruppe F*, op 18 juni 1918 door Fritz von Below, de vroegere bevelhebber van het Ie Leger, en op 6 augustus 1918 door von Carlowitz, die sinds 22 september 1918 ook het IIe Leger onder zijn bevel had. Alleen van het AOK 11 vermelden we nog dat het volgens zijn oorspronkelijke bestemming op 16 maart 1915 onder het bevel van veldmaarschalk August von Mackensen (1849-1945) in Maubeuge verscheen, maar dadelijk naar Galicië werd overgebracht.

Tot zover het overzicht van de legers en hun AOK die in ons land of toch dicht bij onze grenzen operationeel waren. De overige legers werden ingezet hetzij in het oosten, hetzij dieper in Frankrijk. Daarnaast vermelden we nog de tijdelijke of permanente *Heeresgruppen* en *Armeekorps*. Die werden om tactische redenen samengesteld uit uitgedunde legers of aangevuld met reservekorpsen. Als ze verschillende legers groepeerden, dienden ze als tusseninstantie. Ze stonden altijd onder het commando van de oudste opperbevelhebber van het ogenblik. Ze waren direct ondergeschikt aan de OHL.

We dienen ook de *Armee-Abteilungen* te onderscheiden, bijv. de *Armee-Abteilung 'Strantz'*, die van 10 september 1914 tot 1 februari 1917 aangevoerd werd door infanteriegeneraal von Strantz, die tegelijk ook het Vde *Armeekorps* leidde. De *Armee-Abteilung C* stond onder het bevel van infanteriegeneraal Otto von Boehn, die eerst de naar hem genoemde legergroep en op 30 oktober 1918 het VIIe Leger aanvoerde.

De oudste *Heeresgruppe (HGr)* was de legergroep Mackensen, die op 22 april 1915 gevormd werd uit AOK 11 en restanten van andere legers. Andere *Heeresgruppen* die voor ons land in aanmerking kwamen, waren:

- De legergroep *Deutscher Kronprinz* ontstond op 26 september 1915 uit het AOK 5 en stond - zelfs nadat hij de leiding over AOK 5 had afgestaan - onder het bevel van kroonprins Wilhelm van Pruisen van 1 augustus 1915 tot 11 november 1918, met als chef-staf luitenant-generaal baron Walther von Lüttwitz (1859-1942), daarna tot 18 januari 1919 onder generaal von Einem. Hij werd hoofdzakelijk ingezet in de Franse regio Champagne en op de linkeroever van de Maas.

- De eerste legergroep *Gallwitz*, op 18 maart 1915 ontstaan uit het AOK 12, en de legergroep *Kronprinz Rupprecht von Bayern*, ontstaan uit AOK 6, werden aangevoerd door veldmaarschalk-generaal kroonprins Rupprecht van Beieren (die voordien het bevel voerde over het VIde Leger) van 28 augustus 1916 tot 21 november 1918 en door infanteriegeneraal Sixt von Arnim van 29 november 1918 tot 2 januari 1919. Hij was in 1917 actief in Artois, in het noorden van Frankrijk, meer bepaald ten zuiden en ten westen van Lille (Rijsel), tussen Armentières en Arras (Atrecht).

- De legergroep *Herzog Albrecht von Württemberg* werd opgericht op 25 februari 1917 en bestond tot november 1919. Hij werd in februari 1917 ingezet aan het Westfront tussen Ieper en Wijtschate. Veldmaarschalk-generaal Albrecht stond voordien aan het hoofd van het IVde Leger.

- Artilleriegeneraal *Gallwitz* voerde van 19 juli tot 28 augustus 1916 gelijktijdig het bevel over het AOK 2 en deze groep, die werd ingezet aan de Somme. De tweede legergroep *Gallwitz* ontstond op 18 september 1918 uit AOK 9 en had zijn hoofdkwartier in Verdun. Hij was samen met AOK 5 actief rond Verdun van 1 januari tot 22 september 1918.

- De legergroep generaal *von Boehn* was actief aan het Westfront van 6 augustus tot 31 oktober 1918 en stond onder het commando van infanteriegeneraal Max von Boehn (1850-1921), die voordien en daarna ook het VIIde Leger aanvoerde.

- We vermelden ten slotte de legergroep infanteriegeneraal *Otto von Below*, die later het XIVde Leger zal bevelen (zie AOK 6).

De *Heeresgruppe* werd in de regel naar de opperbevelhebber genoemd en kon dus van naam veranderen. Alleen tegen het einde van de oorlog werden hoofdletters gebruikt. Zo werd legergroep *Kronprinz Rupprecht von Bayern* op 11 november 1918 *Heeresgruppe A*, *Heeresgruppe Deutscher Kronprinz* werd bij de Wapenstilstand *Heeresgruppe B*, legergroep *Gallwitz* werd *Heeresgruppe C* en *Heeresgruppe Herzog Albrecht von Württemberg* werd *Heeresgruppe D*.

Kleinere groeperingen van troepen of legereenheden werden in de oorlog vaak naar plaatsnamen genoemd: *die Gruppe Dixmude*, Houthulst, Staden, Wijtschate, Ypern enz.

2.2. Het Gouvernement-Generaal België

Dit gebied omvatte ruwweg alles wat niet tot het Etappegebied behoorde, dus de provincies Antwerpen, Brabant, Henegouwen (Hainaut, Hennegau) - uitgezonderd de arrondissementen Bergen en Doornik - Limburg, Luik (Liège, Lüttich), Luxemburg - uitgezonderd het arrondissement Aarlen - en de provincie Namen (Namur), alsook gedurende lange tijd het gebied van de *Kommandantur Sankt-Niklaus*, d.i. (het arrondissement St.-Niklaas (Waas), dat onder het toezicht stond van de *Westabschnitt* (de verschansing op de Linkerscheldeoever) van de *Fortifikation Antwerpen 1917* (de vesting Antwerpen)¹⁶ en enkele gebieden in Noord-Frankrijk. Details geven we hieronder in deel I, hoofdstuk 2.3. (zie ook deel II, 1.1.2.)

Naast het Operatiegebied en het Etappegebied was dit dus het derde gebied dat door de Duitsers bezet was. Het bevatte - met uitzondering van een klein gebied onbezet België achter de IJzer - het resterende deel van België ten oosten van de lijn vanaf de kust (Nieuwpoort) tot aan de Leie en de Franse grens, aangevuld met het Franse gebied Givet-Fumay, dat in het noorden, oosten en westen aan de provincie Namen grensde en in het zuiden aan de Semois, en later ook met het Franse gebied rond Maubeuge.

Dit bezette deel van België 'genoot' een semi-officieel Duits bestuur onder een gouverneur-generaal in Brussel (zie GVOB van 21 december 1917, *Verordnung* van 19 december 1915).

Van 5 september 1914 af verscheen - met intervallen - ter vervanging van de *Moniteur Belge* het eerste nummer van het *Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens* (GVOB), de bundeling van de verschillende maatregelen die de Duitse instanties noodzakelijk achtten voor de administratie van het bezette deel van België en van de Franse gebieden die eraan toegevoegd waren. Meestal werden de verordeningen door middel van affiches bekendgemaakt, anders was de gemeentelijke overheid verplicht de inhoud ervan volgens de gebruikelijke wijze aan de belanghebbenden mee te delen¹⁷.

2.2.1. Bestuursorganen

a. De militaire of politieke administratie (*Generalgouvernement*)

In de volgende alinea's geven we een beknopt overzicht van de nieuwe structuur van het bestuur dat door de Duitse bezetter in het Gouvernement-Generaal werd ingevoerd. Verzamelaars van tijdsdocumenten uit de Eerste Wereldoorlog interesseren zich niet alleen voor de post- en censuurstempels, maar ook voor de dienststempels van de diverse administratieve instellingen. Indien zij inzicht krijgen in deze nieuwe structuur, kunnen zij ook deze stempels beter identificeren en plaatsen in het geheel van hun verzameling.

Sommige auteurs spreken ook van het politieke 'bestuur' en het burgerlijke 'bestuur'. In de officiële Nederlandse teksten werd de term 'administratie' gebruikt¹⁸: «de keizer van Duitsland heeft door een kabinetsorder van 26 augustus 1914 veldmaarschalk-generaal baron von der Goltz tot gouverneur-generaal benoemd en Zijne Excellentie den heer dr. Max von Sandt (1861-1918) tot hoofd der 'burgerlijke administratie' bij den heer gouverneur-generaal». Formeel hing von Sandt af van de rijkskanselier, maar in de praktijk was de gouverneur-generaal zijn chef.

Op 26 augustus 1914 benoemde keizer Wilhelm II veldmaarschalk baron Colmar von der Goltz (1843-1916), alias *Goltz Pascha*, dus tot gouverneur-generaal of hoofd van de militaire organisatie in het deel van België dat door de Duitsers bezet was¹⁹. Hij was in 1913 op zeventigjarige leeftijd op rust gegaan. Toen hij op 26 augustus in Brussel zijn taak opnam, had hij twee weken voordien - op 12 augustus - zijn 71e verjaardag gevierd! Zijn gouverneurschap was van erg korte duur, want op 24 november 1914 werd hij al vervangen door generaal baron Moritz von Bissing (1844-1917), die als gouverneur-generaal zou aanblijven tot aan zijn dood op 18 april 1917. Vrijheer von Bissing werd op 22 april 1917 opgevolgd door generaal Ludwig von Falkenhausen (1844-1936), wiens militaire loopbaan op 26 november 1918 een einde nam. Hij overleed op 4 mei 1936 op 92-jarige leeftijd!²⁰ Niet slecht voor een "houwdegen", onder wiens bevelen honderdduizenden soldaten op erg jonge leeftijd gesneuveld zijn!

Op 28 augustus 1914 kreeg vrijheer Oscar von der Lancken-Wakenitz (1867-1939) in Namur (Namen) van de pas benoemde gouverneur-generaal von der Goltz te horen dat hij bij hem *durch allerhöchsten Befehl* aangesteld werd als vertegenwoordiger van *dem Auswärtigen Amt* (het ministerie van Buitenlandse Zaken). Op 1 september trok von der Goltz met zijn militaire en burgerlijke staf naar Brussel. Als diplomaat en vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken, vooral geïnteresseerd in het politieke bestuur, met een hogere rang dan dr. von Sandt, vond von der Lancken dat geen ideale situatie. "Ik zweefde eerst zowat in de lucht", schrijft hij, maar hij was wel bereid naar buiten uit zijn activiteit als *Sektionschef* van dr. von Sandt uit te oefenen. De voorwaarde was wel «*daß ich in meinem gesamten Verkehr mit dem Auswärtigen Amt völlig von ihm unabhängig bleiben müsse.*» "De wrijvingen tussen beiden bleven echter niet uit", zegt von der Lancken, "omdat von Sandt voor buitenlandse politiek en gewoon de politiek helemaal geen interesse had, maar hij wilde zich er toch telkens mee bemoeien".²¹ Nadat gouverneur-generaal von Bissing was aangetreden, kwam daar verandering in en werd dat probleem opgelost.

Op 16 februari 1915 besloot von Bissing op eigen initiatief, zonder 'Berlijn' te raadplegen, een zelfstandige *Politische Abteilung* op te richten. Von der Lancken werd de onbetwistbare chef van dit politieke departement. Hij zou trouwens de hele oorlog tot en met de aftocht in 1918 deze functie blijven bekleden. Dr. von Sandt daarentegen werd, zoals we hieronder vermelden, op 11 september 1917 ontslagen.

b. Het burgerlijke bestuur (*Zivilverwaltung*)

De keizer beval naast de centrale militaire organisatie ook een burgerlijke administratie bij het Gouvernement-Generaal in te stellen. Dr. von Sandt, voormalig *Regierungspräsident* van de stad Aken, werd tot *Verwaltungschef* of hoofd van deze *Zentrale Zivilverwaltung* aangesteld. Hij was belast met het dagelijkse bestuur van het land. Toen hij op 11 september 1917 op onbegrijpelijke wijze ontslagen werd, publiceerde *The New York Times* de volgende dag een telegram uit Amsterdam, waarin hij de enige Duitse ambtenaar genoemd werd die ooit blij gegeven had van menslievendheid in de behandeling van de bevolking (afb. 1).

De gouverneur-generaal werd telkens door de keizer benoemd en was enkel aan hem rekenschap verschuldigd. Volgens Franz Anholt²² was de gouverneur-generaal «in de ware zin van het woord een dictator, een absolute heerser, maar - daar moet onmiddellijk aan toegevoegd worden - zoals de voorbije ervaring schitterend bewezen heeft, een heerser in de goede zin van het woord, in de zin van het 'verlichte absolutisme!」»

Natuurlijk zijn we geneigd hierop te antwoorden met het Nederlandse spreekwoord «Eigen roem stinkt»! Toch valt er voor de top van de Duitse bestuurders waardering te

Dr. von Sandt Is Dismissed From His Post in Belgium

LONDON, Sept. 11.—Dr. von Sandt, the civilian Governor of Belgium, has been dismissed, says an Exchange Telegraph dispatch from Amsterdam today.

"The dismissal is incomprehensible," adds the dispatch, "as the Government had trusted him to write the history of the occupation of Belgium. He was the only German official in Belgium who ever gave any evidence of humanity in treatment of the people."

The New York Times

Published: September 12, 1917
Copyright © The New York Times

Afbeelding 1:

lezen bij Henri Pirenne²³. Hij begreep dat de Belgen von Bissing met haat achtervolgden, maar die haat was volgens Pirenne onverdiend. «In werkelijkheid», schrijft Pirenne, «incarneerde deze grijsaard de militaire tradities van de Pruisische adel en had hij tegenover onze landgenoten geen enkele vooringenomenheid».

Ook Carl von Lumm (1864-1930), commissaris-generaal (*Geheimoberfinanzrat*) van de door hem in het leven geroepen belangrijke *Bankabteilung*, (een instantie die o.a. de begroting, financiële transacties naar het buitenland en schadeclaims controleerde) had volgens Pirenne de kwaliteiten van een eminent financier, niettegenstaande de bijzonder moeilijke omstandigheden waarin hij moest opereren om de Belgische economie en maatschappij optimaal te laten functioneren. Zo ook Oscar von der Lancken-Wakenitz van de *Politische Abteilung*, (belast met delicate politieke zaken zoals diplomatie, perscensuur, propaganda, kerkpolitiek, taalpolitiek) was een man van de wereld, een verdienstelijk diplomaat en zo humaan als zijn plichtsbesef het hem mogelijk maakte. Deze positieve uitspraken komen uit onverdachte bron. Henri Pirenne, vooraanstaand professor aan de Universiteit Gent en wereldwijd gerespecteerd historicus, werd op 18 maart 1916 door de Duitsers aangehouden, aanvankelijk gevangen gehouden in Krefeld, dan Holzminden en vanaf 24 augustus 1916 tot het einde van de oorlog in Jena. Zijn zoon sneuvelde al eind 1914.

Merkwaardig is dat Sophie De Schaepdrijver²⁴ het in haar recente studie eveneens heeft over de «erudiete von Sandt» en de «kosmopolitische voormalige diplomaat Oscar Freiherr von der Lancken Wakenitz».

2.2.2. De Belgische ministeries en het centrale Belgische ambtenarenkorps

Voor deze paragraaf, alsook voor de paragrafen 2.2.3. en 2.2.4. hebben we voornamelijk volgende bronnen geraadpleegd: Sophie De Schaepdrijver²⁵, Jacques Pirenne & Maurice Vauthier²⁶, Franz Anholt²⁷ en Ludwig von Köhler²⁸.

a) De politieke administratie telde oorspronkelijk volgende afdelingen:²⁹

1. een diplomatieke afdeling of *Paßzentrale* (relaties met de vertegenwoordigers van de neutrale landen in België, relaties met buitenlanders, ...)
2. een afdeling binnenlandse politiek voor het goede verloop van de binnenlandse aangelegenheden, voornamelijk het Vlamingenbeleid (*Flamenpolitik*, zie hoofdstuk 5.1.) en de kerkelijke aangelegenheden,
3. een *Pressezentrale* (centrale persinstelling): met een censuurafdeling en *Pressedelegierten* (persafgevaardigden) in elke provinciehoofdstad, (controle van de Belgische kranten en van de Duitse en buitenlandse perscorrespondenten in België, ...). De persafgevaardigden werden met een verordening d.d. 9 maart 1915 aangesteld in elke provinciehoofdstad «pour assurer une politique uniforme dans le contrôle de la presse provinciale».³⁰
4. een economische afdeling (organisatie van het economische leven en vooral het opstarten van de ruilhandel met de neutrale landen).

Nog andere belangrijke Duitse instellingen, toegevoegd aan de gouverneur-generaal, maar met een grote zelfstandigheid waren de bovenvermelde *Politische Abteilung* met o.m. de *Pressezentrale für die Zensur*, de *Bankabteilung*, de *Zentral-Erntekommission* (de centrale oogstcommissie voor voedselhulp en akkerbouw) en de *Ausschuß für flämische Angelegenheiten* (een comité met als concreet doel de banden tussen Vlaamsgezinden en Duitsers aan te halen en de taalwetten streng toe te passen).

b) Het burgerlijke bestuur of *Zivilverwaltung*, onder leiding van dr. von Sandt, werd in acht afdelingen ingedeeld, die *grosso modo* overeenkwamen met de vroegere Belgische ministeriële de-

partementen die door de bezetter niet afgeschafte werden en waarvan de ambtenaren - op verzoek van de Belgische regering - in dienst waren gebleven:

1. algemeen bestuur (*Allgemeine Verwaltung*),
2. financiën (*Finanzverwaltung*),
3. onderwijs (*Unterrichtsverwaltung*),
4. handel en nijverheid (*Handel und Gewerbe*),
5. binnenlandse zaken en openbare gezondheid (*Innere Verwaltung und Medizinalwesen*),
6. justitie (*Justizverwaltung*),
7. landbouw en voedingswaren (*Landwirtschaftliche Verwaltung und Lebensmittelversorgung*),
8. openbare werken (*Bauverwaltung und öffentliche Arbeiten*).

De koning en het parlement werden buitenspel gezet en volgende ministeriële departementen werden opgeheven: Buitenlandse Zaken, Oorlog, Koloniën, Spoorwegen, Posterijen en Telegrafie. Aanvankelijk weigerde het personeel van de Belgische Posterijen in dienst te treden van de *Kaiserlich deutsche Post- und Telegraphenverwaltung* (KDPTV), maar in een dienstvoorschrift schreef directeur-generaal Bouvez³¹ op 24 december 1914 dat «doordat de Belgische bevolking uit de verschillende streken van het land erop aandrong het postwezen opnieuw te organiseren en omdat bovendien andere openbare diensten (financiën, rechtbanken, scholen, politie, enz.) al functioneerden, hij zonder twijfel kon verklaren dat het postpersoneel aan de medeburgers nuttige diensten kon bewijzen indien zij het werk hervatten, wanneer zij door de Belgische administratie hiertoe uitgenodigd werden en de toestemming kregen, zelfs door de tussenkomst of onder controle van de Duitse overheid.» Vanaf dat ogenblik kon het Belgische postpersoneel zonder gewetensproblemen in dienst treden bij de Duitse PTV. Trouwens, in juli 1915 trad het ministerie van Zeewezen, Posterijen en Telegraaf opnieuw in werking, maar de leiding werd aan het hoofd van het Duitse Bestuur voor Post en Telegraaf overgedragen.

De ambtenaren van Binnenlandse Zaken, Openbare Werken, Landbouw, Justitie, Kunst & Wetenschappen en tenslotte Financiën waren op verzoek van de Belgische regering op hun post gebleven.

2.2.3. Het bestuur op provinciaal en gemeentelijk vlak

Het duale centrale bestuur met een combinatie van een militaire gouverneur-generaal aan wie een burgerlijk bestuur werd toegevoegd, is terug te vinden op het provinciale en gemeentelijk niveau. Elke provincie stond onder het gezag van een *Militärgouverneur* (die de rang van generaal had) en een *Zivilgouverneur* (of *Präsident der Zivilverwaltung*). Daaronder werden onze arrondissementscommissarissen vervangen door *Kreischefs* (met de rang van kolonel), bijgestaan door *Zivilkommissare bei den Kreischefs*. Op gemeentelijk vlak, bij aanwezigheid van een Duits garnizoen, was er de *Kommandantur*.

In het begin trachtte de bezetter zoveel mogelijk van de Belgische administratie te profiteren. De provinciale en gemeentelijke instanties bleven bestaan en werden dagelijks met de aanvaller geconfronteerd, des te meer omdat het bezettingsregime erg hard was en gekenmerkt werd door controles, restricties, aanhoudingen en deportaties.

2.2.4. Bijzondere Duitse instellingen

a) De *Politische Abteilung* omvatte

a. 1.) - de *Pressezentrale für die Zensur* met één kantoor per provincie. In het *Amtsblatt* vinden we onder de titel *Übermittlung von Nachrichten an die Presse* de onderrichtingen inzake perscommuniqué's. Zolang een vrije pers niet gewaarborgd kon worden, bleef altijd een vorm van praktische censuur bestaan. Deze centrale werd ook ingeschakeld voor snelle en veilige communicatie met het buitenland. Zo vroeg Karel van de Woestijne vanuit Laken bijv. zijn uitgever C.A.J van Dishoeck in Den Haag drukproeven naar hem terug te sturen *durch Vermittlung des Herrn Schröder, Pressezentrale in Brüssel*.

<i>datum oprichting</i>	<i>aard</i>	<i>GVOB</i>	<i>Amtsblatt</i>	<i>periode</i>	<i>Verfügung + pagina</i>	<i>datum</i>
	Pressezentrale		nr. 54	13./15.11.1915	nr. 307, p. 183	15.11.1915

a. 2.) - de *Bankabteilung*

Op 21 september 1914 verscheen in het GVOB verordening nr. 3, waarin de controle op banken en bankfilialen uiteengezet werd, zowel van Belgische firma's als van buitenlandse, vooral dan van die landen waarmee Duitsland in oorlog was ³². De hele sector stond onder het toezicht van een commissaris-generaal, *in casu* van dr. Carl von Lumm, *Geheimoberfinanzrat* (1864-1930), hoofd van de administratie voor directe belastingen, invoerrechten en accijnzen. Met hun financiële en economische politiek schondden de Duitsers de Conventie van Den Haag (1907) door geldmiddelen van een bezet land aan te wenden voor de oorlogvoering en door *Raub-Wirtschaft* (het gebruik van grondstoffen en afgewerkte producten ten gunste van de Duitse economie, gepaard met uitbuiting en ruïneuze behandeling van de producenten).

a. 3.) - de *Zentral-Erntekommission*

23.07.1915	Erntekommission	nr. 102				
03.04.1917		nr. 329, p. 3513				

De *Zentral-Erntekommission* bestond uit provinciale afdelingen, de zo geheten *Provinzial-Erntekommissionen* Antwerpen, Arlon (Aarlen, Arel), Hasselt, Liège (Luik, Lüttich), Luxembourg (Luxemburg), Namur (Namen), Brussel (Bruxelles, Brüssel), Mons (Bergen), en Turnhout.

Voorbeeldcasus - In verordening nr. 329 van 3 april 1917 lezen we dat alle landbouwers vóór 16 april hun broodgraan moeten dorsen en ter beschikking houden van de nationale commissie; graan en meel die na 10 mei niet ingeleverd zijn (tenzij ze voor eigen gebruik of als voeder vrijgegeven zijn), worden zonder vergoeding verbeurdverklaard. De inbeslagneming gebeurt door de voorzitter van de provinciale commissie, die het verbeurdverklaarde graan en meel - ook van de oogst van 1916 of vroeger - aan de nationale commissie overdraagt. Deze centrale commissie moet de verbeurdverklaarde voorraden op basis van de maximumprijs van de dag aankopen en uitbetalen met geld dat de provinciale commissie aanvullend aanwendt voor de bestendige comités die binnen de provincie instaan voor sociale doeleinden ³³. Op overtredingen staan strenge geldstraffen en/of gevangenschap.

a. 4.) - Ook de *Pafszentrale* (paspoortbureau) was nationaal en provinciaal georganiseerd, bijv. in Turnhout, zelfs in het Oost-Vlaamse Gent. Volgens *In Oorlogstijd*, het volledige dagboek van de Eerste Wereldoorlog, van Stijn Streuvels, uitg. Brugge-Nijmegen, 1979, p. 578, verscheen op 17 juli 1916 verordening nr. 188 van cavaleriegeneraal Wolfgang von Unger, etappe-inspecteur in Gent, waarin bepaald werd dat alle inwoners van het *Etappengebiet* (met uitzondering van de bewoners van de grensstreek) een *Personalausweis* (identiteitsbewijs) moesten hebben zodra ze hun gemeente verlieten. Dat bewijs moest de naam van de bevoegde *Etappenkommandantur* vermelden en gestempeld worden met stempel E. 4. Dit kon alleen gebeuren door het Duitse militaire bestuur in:

- het *Meldeamt* (bevolkingsbureau) van de *Pafszentrale* van Gent en de 14 politiekantoren van de stad,
- alle paspoortkantoren, bijpaspoortbureaus, hoofd- en bijbevolkingsbureaus.

De bewoners van de grensstreek werden kenbaar gemaakt met de letter 'G' op hun identiteitsbewijs. Zij kregen alleen het stempel E. 4 zonder vermelding van de *Kommandantur*.

De bewegingsvrijheid van de burgers werd in de loop van de oorlog altijd maar meer beknot. In januari 1917 verordende de bezettende macht dat alle mannen geboren tussen 1877 en 1900 zich voortaan maandelijks ten minste één keer moesten aanmelden bij de *Meldeämter*, waar ook vergunningen voor reizen, verhuizingen of seizoenarbeid dienden te worden aangevraagd. Met deze controles wilden de Duitsers voorkomen dat weerbare mannen zouden vluchten om zich bij het geallieerde leger te voegen³⁴.

	Industriebureaus		nr. 26	15./20.06.1916	nr. 105, p. 77	20.06.1916
			nr. 46	03.10/11.11.1916	nr. 179, p. 134	19.11.1916
			nr. 31	05./11.09.1917	nr. 146, p. 126	11.09.1917

a. 5.) - Het *Deutsche Industriebüro* had een hoofdkantoor in Brussel en filialen over heel het Gouvernement-Generaal van België. In de verordeningen werden eerst het post-, telegram- en telefoonverkeer in België nader omschreven, dan het postverkeer en meer bepaald de briefwisseling van Brussel en de filialen.

De *Deutsche Industriebüros* waren in de grond aanwervingskantoren die Belgische arbeiders ronselden voor de Duitse industrie. We zouden het hier beter hebben over verplichte tewerkstelling in Duitsland. Tijdens de controles bij de *Meldeämter* werden brochures van het *Deutsche Industriebüro* verspreid waarin Belgische 'werkloze' arbeiders aangezet werden naar Duitsland te gaan werken. In deze brochures werd hun een heel 'comfortabel' en 'waardig' bestaan voorgespiegeld en werden hoge salarissen en steun aan de familie thuis in het vooruitzicht gesteld. De Duitsgezinde pers ondersteunde de actie van het *Deutsche Industriebüro* door brieven te publiceren van enthousiaste Duitslandgangers met gloedvolle beschrijvingen van het goede leven aldaar³⁵.

a. 6.) - Het Rode Kruis

a. 7.) - Centrale voor Sociale Voorzorg (*Zentrale für Soziale Fürsorge*). Deze centrale werd door een verordening d.d. 17 juli 1916³⁶ van het Rode Kruis afgesplitst tot een *Abteilung Soziale Fürsorge* ter gelegenheid van een bijzondere tentoonstelling in Brussel van 15 juli tot 15 oktober 1916³⁷

b) De *Zivilverwaltung* werd onderverdeeld in de acht bovenvermelde *Abteilungen*, maar waarin nu typisch Duitse centrale instellingen opgenomen werden onder de benaming *Zentralen*, die het monopolie verwierven op de verkoop van de in België zelf geproduceerde producten. Officieel zouden ze de ravitaillering van de Belgische bevolking verbeteren, maar in werkelijkheid kwamen ze vooral de Duitsers ten goede. Een belangrijke instantie was de **vierde** afdeling voor Handel en Nijverheid (*Handel und Gewerbe*), waaronder verschillende centrales vervat waren die bij de bevolking berucht waren en waarvan de namen bij de verzamelaars zeker bekend zijn:

Ze werden zowel in het *Gesetz- und Verordnungsblatt für die Okkupierten Gebiete Belgiens* (GVOB) als in het *Amtsblatt* van de Post aangekondigd³⁸. Hierna volgen deze aankondigingen met een korte verwijzing naar de aard van de centrale, de oprichtingsdatum volgens de *Verordnung* in het GVOB en het onderwerp van de *Verfügung* in het *Amtsblatt* van de Post.

Zowel de ondervermelde centrales en diensten als de oorlogsnv's en maatschappijen, alsook hun filialen, waren over het algemeen - de uitzonderingen zijn vermeld - niet vrijgesteld van heffingen op hun post-, telegram- en telefoonverkeer³⁹ (*Post-, Telegramm- und Fernsprechverkehr der an die deutschen Zivilverwaltungsbehörden angegliederten Zentralen und KriegsAktiengesellschaften*). De verordening nr. 198 van 19 december 1916 in het *Amtsblatt* nr. 51 handelt over de *Gebührenpflicht des Post-, Telegramm- und Fernsprechverkehrs der Gersten-, Obst-, Öl- und Kohlenzentrale und deren Nebenstellen, der Kriegsleder A.G., der Kriegswolle A.G., der A.G. für die Verwertung von Stoffabfällen und der Zentral-Einkaufsgesellschaft in Belgien*.

<i>datum oprichting</i>	<i>aard</i>	<i>GVOB</i>	<i>Amtsblatt</i>	<i>periode</i>	<i>Verfügung + pagina</i>	<i>datum</i>
26.04.1915 18.07.1915 13.10.1915	Kohlenzentrale	nr. 65, p. 475 nr. 96, p. 784	nr. 27 nr. 29 nr. 36	01./06.06.1915 15./22.06.1915 12./18.08.1915	nr. 158, p. 95 nr. 171, p. 102 nr. 218, p. 125	06.06.1915 16.06.1915 16.08.1915

b. 1.) - de *Kohlenzentrale*, de centrale organisatie die instond voor de kolenbevoorrading van de Belgische bevolking en dus impliciet ook van het Westfront, zorgde voor de distributie van kolen en aanverwante producten. Ze werd opgericht op 26 april 1915.

In de eerste *Verfügung* van 6 juni 1915 wordt het post- en telegramverkeer van de vestiging van de kolencentrale in Antwerpen behandeld. Op 16 juni 1915 gaat het over de overheveling naar Brussel en op 16 augustus over de filialen in Liège (Lüttich/Luik), Charleroi en Mons (Bergen).

03.06.1915 01.09.1915	Ölzentrale	nr. 82, p. 679 nr. 96, p. 783	nr. 30 nr. 37	23./29.06.1915 21./27.08.1915	nr. 186, p. 107 nr. 226, p. 129	28.06.1915 25.08.1915
--------------------------	------------	----------------------------------	------------------	----------------------------------	------------------------------------	--------------------------

b. 2.) - de *Ölzentrale* bepaalde zelf de prijzen voor de producenten van olie. Ook hier werd eerst het post- en telegramverkeer behandeld van de zo geheten *Schmierölzentrale*, die gevestigd was in Antwerpen. Op 1 september 1915 veranderde de naam in *Ölzentrale* en verhuisde de zetel naar Brussel.

26.07.1915	Gas, Wasser, Elektrizität	nr. 102, p. 832	nr. 36	12./18.08.1915	nr. 216, p. 124	12.08.1915
------------	---------------------------	-----------------	--------	----------------	-----------------	------------

b. 3.) - de *Hauptstelle für Gas-, Wasser- und Elektrizitätsunternehmen*, de maatschappij voor gas, water en elektriciteit, wordt opgericht volgens een *Bekanntmachung* van 26 juli 1915 in het GVOB. Het *Amtsblatt* meldt enkele weken later dat de maatschappij vrijstelling van porto geniet.

11.01.1916	Bergwerke Bergverwaltungen		nr. 2 nr. 10	06./15.01.1916 27.03./04.04.1917	nr. 6, p. 4 nr. 42, p. 37	11.01.1916 28.03.1917
------------	----------------------------	--	-----------------	-------------------------------------	------------------------------	--------------------------

b. 4.) - de *Bergverwaltungen in Lüttich, Mons und Charleroi*, het bestuur van de mijnbouw-exploitatie in Luik, Bergen en Charleroi.

De eerste verordening heeft het over het post- en telegramverkeer *des Beauftragten des Gouvernements Metz, Abteilung Schutzverwaltung der französischen Bergwerke und Hüttenbetriebe* (van de regeringscommissaris in Metz, afdeling management van de mijnbouwexploitatie en hoogovenbedrijven).

De verordening van 28 maart 1917 handelt over de administratieve naamsverandering van het Duitse *Beauftragter des Gouvernements Metz, Abt. Schutzverwaltung der französischen Bergwerke* (commissaris van het gouvernement in Metz, afdeling beheer van de Franse mijnen in exploitatie) met de toevoeging *Rohstoff- und Maschinenverteilungsstelle des Gouvernements Metz - Zweigstellen in Brüssel, Charleroi und Lüttich* (distributiedienst van grondstoffen en machines in Metz - filialen in Brussel, Charleroi en Liège (Luik)).

20.11.1915 08.01.1916	Kriegsleder e.a. Kriegswolle Zentraleinkauf	nr. 145 nr. 170	nr. 2 nr. 18	06./15.01.1916 19./25.04.1916	nr. 8, p. 5 nr. 70, p. 51	13.01.1916 19.04.1916
--------------------------	---	--------------------	---------------------	--------------------------------------	----------------------------------	------------------------------

b. 5.)- de *Kriegsleder A.G.*, de nv die instaat voor de aankoop van drijfriemen en huiden van leder voor oorlogsdoeleinden,

b. 6.)- de *Kriegswollbedarf A.G.*, de aankoopdienst van geconfisqueerde wolvoorraden voor de oorlog,

b. 7.) - de *Kriegszentraleinkaufsgesellschaft für Belgien*, de centrale aankoopafdeling die in het bezette België voedsel inkocht voor Duitsland,

b. 8.) - de *Kriegsrohstoffverwaltungsstelle*, het bestuur der grondstoffen, waar bijv. machineonderdelen besteld moesten worden. De verordening van 13 januari 1916 handelt over het post-, telegraaf- en telefoonverkeer van de betrokken diensten.

Op 19 april 1916 wordt ook de *Pauschvergütung* (forfaitaire vergoeding) bij inbeslagname vastgelegd.

b. 9.) - het *Militärische Textilbeschaffungsamt*, de militaire textielaankoopdienst voor kleren en stoffen,

b. 10.) - de *Aktiengesellschaft zur Verwertung von Stoffabfällen*, de nv voor verwerking van afvalstoffen.

Volgende instellingen waren aan een andere afdeling ondergeschikt en ressorteerden onder de **vijfde** afdeling, nl. Binnenlandse Zaken en Openbare Gezondheid (*Innere Verwaltung und Medizinalwesen*):

b. 11.) - de *Kontrollstelle für Arzneimittel-Einfuhr*, de controledienst voor geneesmiddeleninvoer,

of onder de **zevende** afdeling, de coöperatie voor centrale inkoop (*Zentraleinkaufsgenossenschaft*) met:

?09.1915	Obstzentrale	nr. 139	nr. 37 nr. 43	21./27.08.1915 22./25.09.1915	nr. 229, p. 130 nr. 256, p. 148	27.08.1915 25.09.1915
----------	--------------	---------	------------------	----------------------------------	------------------------------------	--------------------------

b. 12.) - de *Obstzentrale* (fruitcentrale) werd in september 1915 door de *Zentraleinkaufsgesellschaft* in Berlijn opgericht - ze had het monopolie fruit, groente, uien en aardappelen uit België te exporteren⁴⁰. Verordening nr. 256 behandelt de *Obstzentrale* bij het Gouvernement-Generaal in Liège (Luik).

05.12.1915 21.01.1916	Kartoffelzentrale	nr. 168				
20.07.1915	Gerstenzentrale	nr. 100	nr. 35	05./12.08.1915	nr. 211, p. 122	05.08.1915

b. 13.) - de *Kartoffelzentrale* was ervoor aansprakelijk dat er zwarte markt ontstond.

De buitensporige prijsstijgingen van alle levensmiddelen waren het gevolg van schaarste, maar vooral ook van de centralisering van levensmiddelen door de bezetter. De Duitsers brachten alle waren die in België zelf voortgebracht waren, in *Zentralen* onder (de Kartoffelzentrale, de Butterzentrale, de Ölzentrale enz.) die het monopolie op de verkoop kregen. Dit wakkerde de woekerzucht onder de boeren aan: liever dan hun waar tegen vastgestelde prijzen aan de *Zentralen* te verkopen, hielden zij het grootste deel van hun productie achter voor de zwarte markt⁴¹. Volgens de beschikkingen van 5 december 1915 en 21 januari 1916 in het *GVOB* moest de *Kartoffelversorgungsstelle* instaan voor de distributie van aardappelen voor de voedselvoorziening van de Belgische bevolking. Dit aardappelbevoorradingskantoor ressorteerde onder het hoofd van de civiele administratie.

b. 14.) - de *Butterzentrale*, met schaarste, prijsstijgingen en ravitaillering tot gevolg,

b. 15.) - de *Gerstenzentrale*, de gerstcentrale, waarvan het post- en telegramverkeer behandeld wordt in de verordening van 5 augustus 1915,

21.03.1916	Brauereikontroll- stelle	nr. 194	nr. 16	08./11.04.1916	nr. 61, p. 47	11.04.1916
1917	Branntweinzentrale	p. 3092	nr. 1	03.01.1917	nr. 2, p. 7	03.01.1917
02.12.1915	Zuckerverteilungs- stelle	nr. 148, p. 1237	nr. 58	08.12.1915	nr. 327, p. 195	08.12.1915

b. 16.) - de *Brauereikontrollstelle*, de controledienst der brouwerijen: het post-, telegram- en telefoonverkeer van deze dienst in Brussel komen aan bod in verordening nr. 61.

b. 17.) - de *Branntweinzentrale*, de centrale van alle destilleerderijen van België, het post-, telegram- en telefoonverkeer van deze dienst voor heel België wordt pas behandeld in januari 1917.

b. 18.) - de *Zuckerverteilungsstelle*, het post- en telegramverkeer van de suikerverdelingsdienst in Brussel wordt omschreven in verordening nr. 327.

b. 19.) - de *Zündholzverteilungsstelle*, het distributiecentrum van lucifers. *Amtsblatt* nr. 18 d.d. 08./18.05.1918, *Verfügung* nr. 72 d.d. 10.05.1918, p. 67 behandelt het post-, telegram- en telefoonverkeer van deze distributieplaatsen voor lucifers.

2.3. Noord-Frankrijk

Dit hoofdstuk werd voor het eerst gepubliceerd in oktober 2009 in de Notities van de Nederlandse Academie voor Filatelie ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan ⁴².

Naarmate de militaire toestand evolueerde, werden in de loop van de oorlog delen van het Etappegebied overgeheveld naar het Gouvernement-Generaal of omgekeerd. De Duitse overheid droeg zelfs lokale gebieden uit het bezette Noord-Frankrijk over naar het Gouvernement-Generaal in België. Na een tijdje zou deze beweging in omgekeerde richting gebeuren.

Afbeelding 2

2.3.1. De regio Givet-Fumay-Linchamps

De bezetter heeft niets gewijzigd aan de Belgische staatsgrenzen. De Franse regio Givet-Fumay-Linchamps drong diep in de provincie Namen binnen. Dinant ligt op amper 20 km van Givet. Ook vandaag nog staat deze strook bekend als de laars (*la botte*) of de vinger (*le doigt*) van Givet. De regio werd op 3 januari 1915 om zuiver administratieve redenen aan het Gouvernement-Generaal toegevoegd ⁴³. Postaal had dit tot gevolg dat door de Duitse PTV in België in dit gebied al op 13 januari 1915 een postkantoor werd geopend voor het postverkeer van de Duitse troepen en de Duitse overheid (afb. 2) ⁴⁴.

In afbeelding 3 zien we een prentbriefkaart die op 10 december 1915 vanuit GIVET werd verstuurd naar een veldpostadres: 'I. Marine-Landflieger-Abteilung I. Marine-Division Flandern'. In handschrift door afzender: 'Feldpost' en 'Givet-Frankreich, den 10. Dez. 1915'. Paars dienststempel: 'Landst. Infantr. - Batln./Kompagnie/Erfurt'.

Afbeelding 3

Twee dagen later verscheen het bericht ⁴⁵ dat van 15 januari 1915 af ook de burgerbevolking van het postkantoor Givet gebruik mocht maken. Het kantoor gebruikte aanvankelijk de klassieke Duitse brugstempel met GIVET in de bovenrand van de kroon, de datum in het midden en 3 sterretjes in de onder-rand; het middelste sterretje is iets groter dan de buitenste twee sterretjes (afb. 4).

Afbeelding 4 toont een brief van 16 juni 1915 van GIVET naar Brussel. Censuur 'Geprüft/Kreischef Philippville' (Hamacher & Ludwig, nr. 3.1, uiterste gebruiksdata: 18.05.1915-06.12.1915) ⁴⁶. Tariefperiode 1.10.1914-31.5.1916: 10 c., frankering met BZ 3, Belgien/10 Centimes op 10 Pf. rood.

Bij de opening stond het postkantoor Givet in verbinding met volgende lokaliteiten op Frans grondgebied: Aubrives*, Fumay*, Hargnies, Vireux-Molhain* (niet 'Viveux-Molhain' zoals het in het *Amtsblatt* staat) en Haybes*. In de plaatsen met een asterisk (*) werd nadien een postkantoor voor de burgerbevol-

king geopend (zie tabel verder). In de "Naamlijst van de Postkantoren in de bezette gebieden van België en Noord-Frankrijk - Oorlog 1914-1918" geeft J. De Bast ⁴⁷ bovendien volgende Franse lokaliteiten op die met Givet verbonden waren: Charnois, Chooz, Fépin, Foisches, Flohimont, Fromelennes, Ham-sur-Meuse, Hierges, Landrichamps, La Neuville-aux-Haies, Les Bas Buttés, Les Hauts Buttés, Linchamps, Les Woeries, Montigny-sur-Meuse, Rancennes et Vireux-Wallerand.

Bij bovenstaande plaatsen met een * geeft hij als voetnoot: 'Postkantoren alleen in deze gemeenten'. Dit kan leiden tot een foute interpretatie. De Franse tekst is duidelijker: «*Des bureaux postaux qui furent rouverts uniquement dans ces localités sont indiqués en lettres penchées.*» In het Nederlands zou er dus moeten staan: "Postkantoren werden alleen in deze gemeenten heropend", want afgezien van het postkantoor Givet zijn in al de andere lokaliteiten de postkantoren later - zelfs veel later - geopend. Voor de situering van deze gemeenten kunnen we een gedetailleerde kaart van de streek raadplegen. Ziehier de openingsdatum ⁴⁸ voor de burgerbevolking, de categorie en de sluitingsdatum:

Givet	13.01.1915	Postamt	31.01.1918
Fumay	30.06./05.07.1915	Postamt	31.01.1918
Vireux-Molhain 1	23.10.1915/01.01.1916	Postamt	31.01.1918
Aubrives	11./15.03.1916	Posthilfestelle	31.01.1918
Haybes	16.05.1916	Postagentur	31.01.1918

Het onderontvangstkantoor (*Postagentur*) van Haybes werd bediend door Fumay. Op 16 juli 1917 werd het postkantoor Vireux-Molhain 2 voor Duitse militairen en overheden geopend. Al deze postkantoren werden gesloten op dezelfde datum, namelijk 31 januari 1918. Dat is natuurlijk geen toeval. De Duitse militaire bevelhebbers planden een definitieve doorstoot naar Parijs om de kansen te doen keren, maar dat vereiste meer bewegingsruimte voor de legereenheden. Daarom werden bovenstaande lokaliteiten terug naar het Etappegebied overgeheveld op 15 januari 1918 om 10 uur 's ochtends. De postkantoren van Aubrives, Fumay, Givet, Haybes, Vireux-Molhain 1 en Vireux-Molhain 2 werden op 31 januari 1918 gesloten, maar het interne postverkeer, zowel als het postverkeer met derde landen, werd al op 25 januari stopgezet. Het moest zich opnieuw aanpassen aan de voorschriften van het Etappegebied.

Kantoren in Belgische gemeenten uit de regio met openingsdatum, sluitingsdatum en aantal inwoners in die periode (bron *Amtsblatt 1914-1918* en Kurt Zirckenbach ⁴⁹):

<u>lokaliteit</u>	<u>opening</u>	<u>sluiting</u>	<u>aantal inwoners</u>
Heer	03.01.1915	25.10.1918	520
Beauraing	21.03.1915	10.10.1918	1.740
Gedinne	13.04.1915	26.10.1918	870
Orchimont	17.05.1915	31.10.1918	400
Houyet	17.05.1915	31.10.1918	1.160
Silenrieux	15.06.1915	31.10.1918	1.040
Annevoie	15.06.1915	26.10.1918	720
Winenne	30.06.1915	31.10.1918	1.540
Wanlin	25.07.1915	31.10.1918	540
Sugny	25.07.1915	26.10.1918	969
Bièvre	25.07.1915	26.10.1918	860
Haut-Fays	12.08.1915	26.10.1918	820
Doische	12.08.1915	26.10.1918	670
Surice	22.09.1915	26.10.1918	620
Graide	23.10.1915	26.10.1918	830
Vresse	31.10.1915	26.10.1918	170
Vonêche	31.10.1915	26.10.1918	490
Agimont	03.01.1916	26.10.1918	780

Bohan	11.03.1916	26.10.1918	590
Petit-Fays	11.03.1916	26.10.1918	230
Leignon	11.03.1916	27.10.1918	1.880
Falmignoul	11.03.1916	26.10.1918	550
Pondrôme	11.03.1916	26.10.1918	650
Alle	11.03.1916	26.10.1918	620
Felenne	01.08.1916	26.10.1918	83

De secundaire *Postagenturen* (onderontvangstkantoren) in Agimont, Doische, Falmignoul, Heer en Mesnil-St. Blaise, die van Givet afhingen, maar op Belgisch grondgebied gelegen waren, werden naar het A-Postkantoor Hastière-Lavaux 2 overgedragen, terwijl de Postagentur in Oignies, tot dan afhankelijk van Fumay, naar het postkantoor in Bierges overgeheveld werd. De overdraagkantoren Gimnée en Romerée bleven afhankelijk van Doische ⁵⁰.

Afbeelding 5

In afbeelding 5 zien we het antwoorddeel van een briefkaart die op 27 juli 1917 van FUMAY naar Antwerpen werd verstuurd. Censuurstempel van Givet (H. & L., nr. 3.3, uiterste gebruiksdata 28.07.1917-16.01.1918). Frankering 10 c. met BZ 2, Belgien/5 Centimes op 5 Pf. groen + BZ 12, Belgien/5 Cent. op 5 Pf. groen.

Het Franse stadje Givet speelde een belangrijke rol in het interne postverkeer van het Belgische Gouvernement-Generaal. Vanaf 2 maart 1915 werd het de zetel van het *Kreispostamt* Givet ⁵¹, regionaal postkantoor voor de arrondissementen Dinant en Philippeville. Een reeks lokaliteiten werd van Dinant (en andere kantoren) afgehaakt. Vanaf 12 tot 15 februari 1915 en later werden ze in het postnet opgenomen en aan het kantoor Givet toegewezen ⁵². In de tabel hierboven staan ze in chronologische volgorde van de openingsdata van de postkantoren met vermelding van hun sluitingsdatum en aantal inwoners per gemeente. Het geringe aantal inwoners van het merendeel van deze gemeenten is één element dat de relatieve zeldzaamheid van de poststukken uit deze lokaliteiten verklaart. Als voorbeeld nemen we een kantoor uit de middenmoot, Surice, met 620 inwoners (afbeelding 6).

Het adres van de afzender is geschrapt. De brief in afbeelding 6 is verstuurd vanuit Soulme nabij Surice

Afbeelding 6

via het postkantoor van SURICE op 1 februari 1917 naar Brussel. Censurstempel van Givet (H. & L., nr. 2, uiterste gebruiksdata 30. 05.1915-08.11.1917. Tariefperiode: 01.06.1916-01.10.1918. Frankering 15 c. met BZ 15, Belgien/15 Cent. op 15 Pf. bisterbruin.

Aanvankelijk werd de briefwisseling uit Givet gecensureerd door het censuurkantoor in Philippeville (zie afb. 4). Nadien werd in Givet het belangrijke censuurkantoor *Postüberwachungsstelle Givet* gevestigd (afb. 7). Dat had uiteraard een grote invloed op de 'stroom' van het postverkeer, doordat alle correspondentie eerst voorgelegd moest worden aan het censuurkantoor vóór de verdere behandeling en nadien naar de geadresseerde verstuurd kon worden.

Afbeelding 7

Een brief van FLORENNES op 15.12.1915 naar Brussel. Censuurstempel van Givet (H. & L., nr. 1, uiterste gebruiksdata: 08.05.1915-16.07.1916). Afstempeling met Belgisch stempeltype.

In zijn artikel *Les oblitérations de la zone de Givet* van januari 1996⁵³ schrijft Y.M. Danan over deze 'interne Belgische briefwisseling' het volgende: «Het censuurkantoor van Givet controleerde niet alleen de Franse ondergeschikte kantoren, maar ook de briefwisseling uit diverse Belgische lokaliteiten die aan Givet werden toegewezen. Zo kunnen we het censuurmerk van Givet vinden op enkele zeldzame brieven van België voor België.»

Als ik mijn schoenendoos consulteer, blijkt die briefwisseling toch niet zó zeldzaam te zijn. Het betreft dan wel commerciële briefwisseling, meestal geadresseerd naar 'grote' lokaliteiten. Correspondentie van de burgerbevolking uit deze plaatsen en gecensureerd in Givet is inderdaad niet zo gemakkelijk te vinden. Vanaf een ons onbekende datum werd de briefwisseling in het censuurkantoor van Dinant behandeld (afb. 8).

In afbeelding 8 zien we een brief van FLORENNES verstuurd op 24.03.1916 naar Brussel. Censuurkantoor van Dinant (H. & L., nr. 2.0, uiterste gebruiksdata 30.07.1915-06.04.1918). Afstempeling met Belgisch stempeltype.

De lezer vindt in dit artikel twee brieven uit Florennes. Daaruit blijkt dat er hier uiteindelijk ook een censuurkantoor werd gevestigd. We noteerden bij Hamacher & Ludwig voor het censuurmerk Florennes nr. 1.3 als uiterste gebruiksdatum 05.07.1917 en voor het censuurmerk Florennes nr. 2 data van 09.06.1916 tot 19.12.1917.

Afbeelding 8

Zeldzaam is het poststempel met de foute inscriptie 'Belgien': GIVET/brug met datum midden/(BELGIEN) (afb. 9).

Afbeelding 9

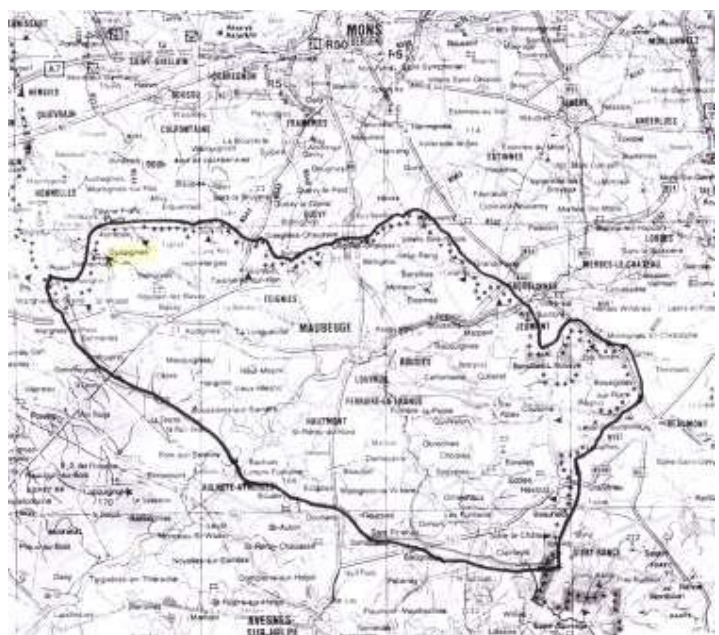
Brief uit Vireux van 25 april 1915 naar Namen (Namur). Het postkantoor Vireux werd pas tussen 25 oktober en 31 december 1915 geopend. De zegel is afgestempeld met een Duits brugstempel van Givet met het foutieve (BELGIEN) in de onderrand van de kroon. Censuur: 'Geprüft/Kreischef Philippeville' (H. & L., nr. 3.1, uiterste gebruiksdata: 18.05.1915-06.12.1915). Collectie H. Havrenne.

Sommige filatelisten concludeerden daaruit destijds dat de Duitse bezetter het plan had Givet later bij België te voegen, maar geen enkele historische bron bevestigt deze stelling. Hoelang deze onjuiste stempel gebruikt werd, weten we niet met zekerheid. In zijn prachtige en grondige studie schrijft René Goin⁵⁴ dat deze stempel van 15 april tot 8 juni gebruikt geweest zou zijn, met andere woorden ongeveer een maand en drie weken. Volgens de *Catalogue spécialisé* van Yvert & Tellier 1982⁵⁵ waren er toen een dertigtal exemplaren bekend. In de loop der jaren heb ik volgende data genoteerd uit verzamelingen, catalogi, tentoonstellingen en artikelen: 25 april 1915 (2 x), 27 april 1915, 6 mei 1915 (filatelistische brief naar Mr. L. Witteveen, *Juge de Paix* - vrederechter! - in Antwerpen) en ten slotte 29 mei 1915.

2.3.2. De regio Maubeuge

Op 7 september 1914 valt de versterkte stad Maubeuge. 40.000 beter bewapende Duitsers nemen 40.000 Franse militairen gevangen. De vesting was verouderd en de Franse generale staf had nooit vermoed dat de Duitsers Noord-Frankrijk onder de voet zouden lopen. Toch bleek dat de tien dagen van weerstand in Maubeuge het de Fransen mogelijk gemaakt hebben het Duitse leger aan de Marne tegen te houden, want dat had dringend de 40.000 man nodig die nu Maubeuge omsingelden.

In het *Amtsblatt* nr. 27 van 1-6 juni 1915⁵⁶ staat de eerste officiële vermelding van de overdracht van de Franse regio Maubeuge naar het Gouvernement-Generaal in België. Het gebied van Maubeuge en omgeving, dat tot op heden (alleen) door de veldpost

Afbeelding 10

bediend werd, is sinds kort (*neuerdings*), zegt het bericht, aangesloten aan het postnet van de Duitse Post- en Telegraafdienst in België. De bestaande veldpoststations in Maubeuge (nr. 44) en in Bavay (nr. 45) van de *Mobile Etappen-Kommandantur 4* werd door een postkantoor (ontvangkantoor) vervangen, dat ook zal deelnemen aan de dienst der postwissels. Het nieuwe postkantoor bediende zowel de Duitse troepen en de Duitse overheid als de burgerbevolking van Maubeuge en omgeving. Voor de situering van deze gemeenten kunnen we een gedetailleerde kaart van de streek raadplegen (afb. 10). De openingsdatum situeert zich tussen de eerste en de zesde juni 1915. Het postkantoor Maubeuge was ondergeschikt aan het *Kreispostamt* in Mons (Bergen).

Volgens het bovenvermelde bericht behoorden ook volgende voormalige Franse gemeenten, die aanvankelijk door het postkantoor Maubeuge* bediend werden, tot het overgehevelde gebied: Bavay, Colletret*, Cousoire, Feignies, Ferrière-la-Grande, Ferrière-la-Petite, Hautmont*, Jeumont*, La Longueville, Louvroil, Marpent, Rousies, Sars-Poteries*, Solre-le-Château, Villers-Sire-Nicole. In de plaatsen met een asterisk (*) werd nadien een postkantoor voor de burgerbevolking geopend (zie tabel hieronder).

Zoals bij de regio Givet-Fumay-Linchamps staat hier ook de voetnoot 'Postkantoren alleen in deze gemeenten'. Zoals hierboven vermeld werd, zou er moeten staan: "Postkantoren werden alleen in deze gemeenten heropend", want zij werden pas heropend nadat het postkantoor Maubeuge op 1 juni 1915 geopend was.

In de "Naamlijst van de Postkantoren in de bezette gebieden van België en Noord-Frankrijk - Oorlog 1914-1918" heeft J. De Bast⁵⁷ daar nog volgende 47 Franse lokaliteiten aan toegevoegd, zodat de 'inham van Maubeuge' van het Henegouwse Honnelles naar Sivry-Rance netjes een rechte lijn volgt: Aibes, Amfroipect, Assevent, Audignies, Beaufort, Beurieux, Bellegnies, Bérelles, Bermeries, Bersillies, Bettignies, Bettrechies, Boussignies-sur-Roc, Boussières-sur-Sambre, Boussois, Cerfontaine, Choisies, Clairfayt, Damousies, Dimechaux, Dimont, Eccles, Eclaibes, Elesmes, Gognies-Chaussée, Gussignies, Hestrud, Hon-Hergies, Houdain-lez-Bavay, La Flamengrie, Lez-Fontaine, Limont-Fontaine, Louvignies-Quesnoy, Mairieux, Mecquignies, Neuf-Mesnil, Obies, Obrechies, Quiévelon, Recquignies, Saint-Remy-du-Nord,

Afbeelding 11

Saint-Waast, Solrinnes, Taisnières-sur-Hon, Vieux-Mesnil, Vieux-Reng, Wattignies-la-Victoire.

Afbeelding 11 toont een brief uit Hautmont, verstuurd naar Brussel over het postkantoor MAUBEUGE/*(FRANKREICH)* op 29 april 1916. In Hautmont werd pas tussen 30 april en 2 mei 1916 een postkantoor geopend. Deze brief is één of twee dagen vroeger nog door Maubeuge in het postverkeer gebracht. Censuurstempel *Militärische Briefüberwachungsstelle / Geprüft / Postamt Maubeuge* (H. & L., nr. 6, uiterste gebruiksdata: 29.07.1915-03.10.1916).

lokaliteit	openingsdatum	categorie	sluitingsdatum	aantal inwoners
Colleret	15.09.1916	Postagentur	06.10.1916	1.370
Hautmont	30.04./02.05.1916	Postamt	06.10.1916	11.336
Jeumont	30.04./02.05.1916	Postamt	06.10.1916	5.700
Sars-Poteries	? 03.1916	Postagentur	? 10.1916	

Wat de zeldzaamheid van de stempels van deze kantoren betreft, kunnen we kort zijn: zeer, zeer zeldzaam. De korte openingsperiode van de kantoren en het geringe aantal inwoners verklaren die zeldzaamheid. Het inwoneraantal is trouwens een relatief gegeven, omdat bijna alle mannen aan het front waren.

Afbeelding 12

Afbeelding 12 toont een briefkaart als *Feldpostkarte* verstuurd naar Duitsland. Adres van de afzender: *Kraftfahrer der mobilen Etappen-Kommandantur ... Bavay bei Maubeuge, Etappen Inspektion 2 II. Armee*. Stempel van het veldpoststation: KAIS. D. FELDPPOST/STATION met datum in de brug 4.1.15. 6-7 N en in de kroon onderaan * Nr: 45 a

En Sars-Poteries? Bewust hebben we in bovenstaande tabel naast Sars-Poteries geen openings- of sluitingsdatum voor dit postkantoor vermeld, maar wel een vraagteken. Volgens bovenvermelde gegevens werd in de gemeente Sars-Poteries, ten zuiden van Maubeuge, door de Duitse Posterijen een postkantoor geopend. De Bast⁵⁸ geeft hierbij "maart 1916" (03.16, afhankelijk van Maubeuge). Vermoedelijk wegens het feit dat hij naar een poststempel verwijst op een fragment in de collectie Zirkenbach met datum 01.03.16. Als sluitingsdatum van het kantoor vermeldt hij 06.10.16, datum waarop er in Sars-Poteries een veldpostkantoor geopend werd. De datum 6 oktober 1916 is trouwens de sluitingsdatum van al de andere hierboven vermelde kantoren. In zijn studie van 1925 schrijft Kurt Zirkenbach⁵⁹ evenwel: «Sars-Poteries (Frankrijk). De opening van het postkantoor was voorgenomen, maar heeft niet plaats gevonden. Het postmerk (form C) was voorbereid, maar werd vernietigd.» Dat de stempel wel degelijk bestaan heeft, bewijst een albumblad uit de bedoelde "Verzameling K. Zirkenbach", die destijds in het Postmuseum in Brussel bewaard werd en nu in de kluizen van de postzegeldrukkerij in Mechelen opgeslagen ligt⁶⁰. Het bewuste albumblad draagt als titel: "*Sars-Poteries - Frankreich, südl. v. Maubeuge*". Daaronder volgende tekst: "*Die Eröffnung der Postanstalt war geplant, fand aber nicht statt*". Deze tekst is dus dezelfde als in zijn studie van 1925. Zirkenbach heeft echter destijds blijkbaar goed voor 'zijn' verzameling gezorgd, want op hetzelfde albumblad prijkt in alle glorie onder de tekst een fragment met een postzegel die is afgestempeld met het stempel SARS-POTERIES/11.3.18 9-10 N/*(FRANKR.)*. In theorie zou het stempel moeten dateren uit de periode tussen eind juli en 5 oktober 1916, omdat de postzegel BZ

14 met opdruk België/10 Cent. op 10 Pf. rood (Mi./OBP, nr. 14) eind juli 1916 werd uitgegeven en alle postkantoren in de regio Maubeuge op 5 oktober 1916 hun deuren sloten. Het gebied Maubeuge en de omgeving waren inderdaad op 1 oktober 1916 terug naar het Etappegebied overgeheveld ⁶¹.

Dat is echter allemaal mooi in theorie. In werkelijkheid staat in het stempel als datum 11.3.18 9-10 N. Het kan ook 17 maart zijn, maar dat is niet zo belangrijk. Negentig lange jaren zijn sindsdien voorbijgegaan. Het is de eerste maal dat de twee stempels samen afgebeeld kunnen worden (afb. 10). In deze afbeelding zien we in beide stempels SARS-POTERIES/11.3.18 9-10 N/*(FRANKR.)*. De rode zegel BZ 14 links komt uit het archief van de Belgische Post, de groene BZ 12 rechts (België/5 Cent. op 5Pf. - uitgegeven eind juli 1916) uit *La Philatélie Française*, nr. 499 van januari 1996. Als De Bast een van deze fragmenten bedoelde, kan de datum in het stempel nooit 1 maart 1916 zijn, omdat deze zegels pas einde juli 1916 uitgegeven werden ⁶².

Afbeelding 13

Het zal wel geen toeval zijn dat de twee fragmenten op dezelfde datum afgestempeld werden: (maandag) 11 maart 1918. Het is duidelijk dat er met deze stempel, die blijkbaar niet onmiddellijk of nooit vernietigd werd, door 'bevoorrechte' en 'vooraanstaande' (Duitse) verzamelaars geknoeid werd.

In zijn artikel *Les oblitérations de la zone de Maubeuge* van januari 1996 schrijft Yves-Maxime Danan ⁶³ over het stempel van Sars-Poteries: «Sars-Poteries (Frankreich). Dit stempel, gesignaleerd door Zirkenbach, ... bereikt de ultieme graad van zeldzaamheid, aangezien we slechts één exemplaar kennen uit de collectie Bütow. Deze afstempeling is slechts bewaard gebleven op een fragment, gedateerd op 11 maart 1918.» In een verder lijstje met stempels preciseert hij: «Sars-Poteries: gezien op 11 maart 1918 ('période rattachement Etapes').» Dat laatste is onjuist omdat de lokaliteit, zoals alle andere lokaliteiten in de zone Maubeuge, al op 6 oktober 1916 naar het Etappegebied werd overgeheveld. We weten nu dat er twee exemplaren bestaan! Volgens de "*Catalogue Spécialisé des Timbres de France*" ⁶⁴ is het stempel in maart 1918 te verklaren doordat het klaarblijkelijk als nevenstempel gebruikt werd door een veldpostkantoor. Als er slechts een fragment bekend was, vraag ik me af hoe "men" heeft kunnen vaststellen dat het als een nevenstempel door een Duits veldpostkantoor gebruikt werd! Op het fragment dat bij het artikel afgebeeld wordt, is evenwel een postzegel van 5 Cent. op 5 Pf. (Mi./OBP nr.12) te zien. Het is dus geen uniek exemplaar omdat de postzegel op het fragment dat in Mechelen bewaard wordt, een postzegel van 10 Cent. op 10 Pf. is. De datum in het midden is naar mijn oordeel niet leesbaar.

In 1990 verwees Jean De Bast al naar de zegel uit de collectie Zirkenbach in België, zodat het exemplaar in *La Philatélie Française* zeker niet het enige exemplaar was. Bovendien staat in de onderrand van het fragment dat afgebeeld is in *La Philatélie Française* duidelijk *(FRANKR.)* en niet FRANKREICH. In de bovenvermelde *Catalogue Spécialisé* van 1982 (14 jaar vroeger!) wordt SARS-POTERIES/*(FRANKR.)* wel al met de correcte schrijfwijze vermeld. Het is jammer dat 14 jaar later gezaghebbende auteurs, zoals professor Danan, in een vooraanstaand tijdschrift de verzamelaars op het verkeerde been zetten. Zelfs in 1998 blijft Bertrand Sinais van de Franse *Académie de Philatélie* beweren dat de enkele kantoren die de Duitsers openden, de tekst "*Frankreich*" in hun datumstempel kregen ⁶⁵.

Voor zover ik heb kunnen nagaan, werden geen postkantoren uit het 'Belgische' deel van het Generaal-Gouvernement toegewezen aan het postkantoor Maubeuge, dat vanaf 1 juni 1915 direct aan het Duitse hoofdkantoor in Brussel ondergeschikt was. Het heeft dus voor de briefwisseling uit het interne 'Belgische' deel van het Gouvernement-Generaal niet dezelfde rol gespeeld als het kantoor Givet.

De censuurdienst voor deze regio was gevestigd in Maubeuge, destijds al een geïndustrialiseerde stad van 23.200 inwoners, maar vooral tijdens de voorafgaande honderd jaar (1814 - 1914) de thuishaven van diverse legerkorpsen. Wat censuur betreft, was de bevoegdheid beperkt tot correspondentie van 'Franse' postkantoren. In twee typen van het censuurstempel ⁶⁶, Maubeuge 4 en Maubeuge 6, staat in feite vermeld dat de *Militärische Briefüberwachungsstelle* in het postkantoor Maubeuge zelf gevestigd was. In de censuurstempels van Maaseik 2 en van Neerpelt 2 staat eveneens respectievelijk *Postamt Maeseyck* en *Postamt Neerpelt* ⁶⁷. Ik ken slechts drie censuurstempels waarin expliciet aangegeven wordt dat het censuurkantoor in het postkantoor gevestigd is - of beter gezegd, in hetzelfde gebouw als het postkantoor.

Na de oorlog gingen de regio's Givet en Maubeuge in alle stilte weer terug naar Frankrijk, alsof ze er nooit waren weg geweest.

3. Twee België's

De scheidingslijnen tussen het Operatie- en Etappegebied enerzijds en het Gouvernement-Generaal anderzijds waren volgens Pirenne ⁶⁸ echte grenzen. Trouwens, de verordeningen die de wijzigingen aan deze grenzen aankondigen, hebben meestal als titel: *Änderung der Grenzen des Generalgouvernements* (Wijziging van de grenzen van het Gouvernement-Generaal) ⁶⁹. Beide regimes zijn echter zo uiteenlopend van elkaar, dat zij inderdaad als twee verschillende landen overkomen. De instellingen zijn dezelfde, maar hun toepassing is totaal anders. Hoewel de bevolking in het Gouvernement-Generaal ook gebukt ging onder de grillen van de Duitse gouverneur-generaal von Bissing en lijdzaam moest toezien hoe de uitrusting van de fabrieken werd vernietigd, hoe koper, voedsel, wol en vee werden opgeëist en welke enorme oorlogsbijdragen van haar werden gevraagd, was de toestand in de Etappe nog veel erger. De eenvoudige staat van beleg in het Gouvernement-Generaal wordt in het Operatie- en Etappegebied omgevormd tot een versterkte staat van beleg. Het belang van de militairen komt op de eerste plaats. De vrijheid van beweging en de morele vrijheid van de burger komen helemaal achteraan. Als we het hebben over de Duitse bezetting, mogen we nooit vergeten dat ze niet overal op dezelfde wijze werd toegepast. In feite leefde een derde van de bevolking onder een speciaal regime, dat veel harder was dan de rest van het land gekend heeft. We kunnen vanuit Belgische standpunt de situatie in het Gouvernement-Generaal vergelijken met de hemel, in het Etappegebied met het vagevuur en in het Operatiegebied met de hel ⁷⁰.

Daarnaast vermelden we ook dat op 31 juli 1914 de Belgische legerleiding had besloten alle weerbare mannen, ook de reservisten, dus alle lichten die sinds 1901 hun opleiding hadden gekregen, op te roepen om zich bij hun eenheid te melden. Een vluchtelingenstroom kwam op gang. Meer dan een half miljoen van de naar schatting zeven miljoen Belgen vertrok in vrijwillige ballingschap, vooral naar het neutrale Nederland. Ze werden er ondergebracht in barakkenkampen op de Veluwe hei, zoals in Oldebroek of Nunspeet. De zieke en gewonde militairen en ook zij die krijgsgevangenschap wilden ontkomen, werden ondergebracht in interneringskampen bij Harderwijk of Zeist (niet ver van Amersfoort), de zo geheten Belgenkampen ⁷¹.

Zo heeft de Belgische bevolking tijdens de oorlogsjaren drie ervaringen beleefd: aan het front, onder de bezetting of in ballingschap. Nog voor het einde van de oorlog werden de heldhaftige frontsoldaten geroemd en de burgers uit de bezette gebieden als martelaren verheerlijkt. Alleen de Belgen in ballingschap werden als lijntrekkers aangezien en bleven uit de collectieve herinnering uitgesloten.

Ook op postaal gebied en wat censuur op de briefwisseling betreft, was het regime in het Operatie- en Etappegebied veel stringenter dan in het Gouvernement-Generaal. De verschillen in het postverkeer tussen de twee gebieden bespreken we uitvoerig hierna in de delen III en IV.

Wat het postverkeer betreft, vinden we de eerste fundamentele beschikking over de afbakening van het *Etappegebiet in Westbelgien* en het Gouvernement-Generaal in de volgende bepalingen uit het *Amtsblatt* van 11 juni 1915⁷². Die afbakening is voor posthistorici van groot belang en wordt meestal als volgt ruwweg omschreven:

- het Operatie- en Etappegebied omvatte bij het begin van de bezetting de provincie Oost-Vlaanderen (behalve de gemeenten Kallo, Beveren-Waas, Burcht, Bazel, Kruibeke, Haasdonk, Melsele, Rupelmonde, Steendorp en Zwijndrecht), de provincie West-Vlaanderen (behalve *Bachten de Kupe* of het onbezette gebied achter de IJzer en het Ieperleekanaal), het gedeelte van de provincie Henegouwen ten westen van de spoorlijn Ronse-Leuze-Péruwelz (vanaf 1 oktober 1916) en (vanaf 15 maart 1917) het zuidelijke deel van de provincie Luxemburg.

- het Gouvernement-Generaal bestond uit de provincie Antwerpen (met de tien bovengenoemde Oost-Vlaamse gemeenten, die afhingen van de vesting Antwerpen), de provincies Brabant, Limburg, Luik, Luxemburg (behalve het zuidelijke deel van 15 maart 1917 af), Namen en (vanaf 1 oktober 1916) het gedeelte van Henegouwen ten oosten van de spoorlijn Ronse-Leuze-Péruwelz.

Het Etappegebied omvat het deel van de provincies Oost- en West-Vlaanderen dat al door Duitse troepen bezet is, maar nog niet onder Duits beheer werd genomen, met uitzondering van de zone die afgebakend wordt in het westen door de grens met het gebied dat door het Duitse leger bezet wordt, in het noorden door de zee, in het oosten door de Nederlands-Belgische grens en voor de rest door een lijn die loopt van Moerhuizen (aan de Nederlandse grens in Zeeuws-Vlaanderen) over Maldegem, Steenbrugge, Loppem, Zedelgem, Leke, Keiem naar Tervate, met inbegrip van al deze plaatsen.

4. De grenzen van het Gouvernement-Generaal met het Operatie- en Etappegebied

Voor filatelisten is het vooral van belang te weten dat de D.P.T.V. (*Deutsche Post-und Telegraphenverwaltung*) nieuwe postkantoren opende wanneer gemeenten van het Etappegebied overgeheveld werden naar het Gouvernement-Generaal, maar omgekeerd wanneer gemeenten van het G.-G. verhuisden naar het Etappegebied, werden de bestaande postkantoren gesloten en vervangen door *Feldpoststationen*.

De eerste officiële omschrijving van de grens tussen het Gouvernement-Generaal en het Etappegebied werd vastgelegd in de "Bekendmaking"⁷³ d.d. 19.12.1915, die we hier volledig letterlijk overnemen:

«Om twijfel weg te nemen wijs ik erop, dat mijne verordeningen alleen voor het gebied des Generalgouvernements in België uitgevaardigd worden. Dit gebied heeft naar het Etappegebied volgende grenzen:

De scheidingslijn loopt van de Nederlandsche grens en volgt de Schelde (Westoever) stroomopwaarts tot Doel (Et.), van daar noordwestelijk Fort Liefkenshoek over Geslecht (G.-G.) – Kalishoek (Et.) – Verrebroek (Et.) – Beverendijk – Vliegenstal (G.-G.) – oostzijde van Mosselbank – westgrens der gemeente Haasdonk – Schelde (zuidoever) aan de westzijde van het Fort Rupelmonde – scheidingslijn der provinciën Antwerpen, Brabant en Henegouwen enerzijds, Oost- en West-Vlaanderen anderzijds tot Bossuit – en vaart van Bossuit (G.-G.) – Zwevegem (Et.) – Kortrijk (Et.) – de Leie tot Meenen (Et.) – Fransch-Belgische landsgrens tot La Flamengrie – Z.- respect. Z.W.grens der tot het Generalgouvernement behorende gemeenten St.-Waast-les-Bavai – Amfroipret – Obies – Mecquignies – Hargnies – Vieux-Mesnil – Boussières – St.-Rémi-Mal-Bâti – Limont-Fontaine – Eclaiibes – Beaufort – Wattignies – Dimont

– Sars-Poteries – Solre-le-Château – Clairfayts, verder de Fransch-Belgische grens tot Fumay (G.-G.) – Maas- en Semoisdal tot aan de Belgische grens bij Hautes-Rivières (de gemeenten in beide dalen tot de Et. behorend) – staatkundige grens tot aan haar samenvallen met de Belgische-Luxemburgsche landsgrens bij Athem.

In geval de verordeningen alleen voor het Belgisch, niet ook voor het Fransch gedeelte des Generalgouvernements van toepassing zijn, wordt dit in uitdrukkelijke bewoordingen medegedeeld.

Voor het gebied van het 4^e Leger bekomen mijn verordeningen geldigheid wanneer zij door het Oberkommando van het 4^e Leger uitdrukkelijk van kracht verklaard en in het "Verordeningsblad voor het Etappegebied van het 4^e Leger" afgekondigd worden.

Brussel, den 19^e December 1915 – Der Generalgouverneur in Belgien, Freiherr von Bissing, Generaloberst.»

Opm. 'Et.' betekent: tot de Etappe behorend; 'G.G.' betekent: binnen het gebied van het Gouvernement-Generaal gelegen.

Hieruit kunnen we afleiden dat de volgende, destijds in het arrondissement Sint-Niklaas gelegen, dus Oost-Vlaamse gemeenten binnen het Etappegebied gesitueerd moeten worden: Bazel (*), Belsele, Beveren (*), Burcht (*), Daknam, Doel, Elversele, Eksaarde, Haasdonk (*), Kallo (*), Kemzeke, Kieldrecht, De Klinge, Kruibeke (*), Lokeren, Meerdonk, Melsele (*), Nieuwkerken, Rupelmonde (*), Sint-Gillis, Sint-Niklaas, Sint-Pauwels, Sinaai, Steendorp (*), Stekene, Temse, Tielrode, Verrebroek, Vrasene en Zwijndrecht (*), met uitzondering van de tien bovenvermelde gemeenten (hier met asterisk) aan de oostgrens van de provincie. Sint-Niklaas, Nieuwkerken, Temse en Tielrode en werden op 24 juli 1916 overgeheveld naar het Gouvernement-Generaal. De meeste gemeenten van deze lijst beschikten vóór de oorlog niet over een postkantoor of zagen hun postkantoor tijdens de oorlog niet heropend. De gemeenten Burcht en Zwijndrecht behoren sinds 31 maart 1923 tot de provincie Antwerpen.

De bekendmaking van 19 december 1915 bevestigt dat de grens tussen beide gebieden niet voor iedereen duidelijk was. Als we deze omschrijving hierboven in een schets omzetten, moeten we er wel rekening mee houden dat de aanvankelijke grens gewijzigd werd door de overheveling in 1915 van drie gebieden uit de Etappe naar Gouvernement-Generaal, nl. vanaf 13./15.01.1915 tot 15.01.1918 het gebied van de Franse regio's Givet-Fumay-Linchamps en van 1 juni tot 5 oktober 1915 dat van Maubeuge, zoals hierboven beschreven, en de aanhechting bij het Gouvernement-Generaal op 1 juli 1915 van

- a) het gedeelte van de *Kreis Kortrijk* (zonder Kortrijk en Zwevegem) ten zuiden van de Leie en van het kanaal Kortrijk-Bossuit en
- b) het gedeelte van de *Kreis Tournai* (het arrondissement Doornik) in de provincie Henegouwen ten westen van de spoorlijn Ronse-Leuze-Péruwelz, waar van dat ogenblik af alle voor het Gouvernement-Generaal uitgevaardigde wetten en verordeningen gelden.

De grenzen tussen het Gouvernement-Generaal en het Etappegebied werden meermaals gewijzigd tijdens de vier oorlogsjaren. Ze werden zowel in het *Gesetz- und Verordnungsblatt für die Okkupierten Gebiete Belgiens* (GVOB) als in het *Amtsblatt* aangekondigd. Hierna volgen deze wijzigingen in chronologische volgorde met in het kort het gebied dat van het Etappegebied naar het Gouvernement-Generaal of omgekeerd overgeheveld wordt.

In deel III, hoofdstuk 1.2.3. verwijzen we naar **bijlage 2** (de lijst van alle postkantoren binnen het Gouvernement-Generaal met hun sluitingsdatum en met de categorie waarin ze opnieuw geopend werden) en rangschikken we de kantoren naar hun categorie (met openings- en sluitingsdatum). In hoofdstuk 1.2.4. verwijzen we naar **bijlage 3** en geven we een opsomming van de kantoren (in de etappegebieden) die niet heropend werden.

Op 1 oktober 1914 begon de Duitse postadministratie haar activiteit in België. De organisatie van de postdienst van het land duurde ettelijke maanden en was ongeveer begin mei 1915 beëindigd.

Grenswijzigingen vonden op volgende data plaats:

4.1. In het jaar 1915

- 03.01.1915 – het Franse gebied van Givet-Fumay-Linchamps werd bij het G.-G. gevoegd. Voor meer details, zie nr. 2.3.1. hierboven.

- 01.06.1915 – het Franse gebied van Maubeuge werd bij het G.G. gevoegd. Voor meer details, zie nr. 2.3.2 hierboven.

- 25.06.1915 – Verzeichnis der deutschen Postanstalten – Stand am 25. Juni 1915

- 01.07.1915 – het gebied in het arrondissement Tournai (Doornik) dat ten westen van de spoorlijn Ronse-Leuze-Péruwelz ligt, en het deel van de *Kreis* Kortrijk (Kortrijk en Zwevegem niet inbegrepen) dat ten zuiden van de Leie en het kanaal Kortrijk-Bossuit ligt, werden vanaf 1 juli 1915 uit het Etappegebied van het IVe Leger afgescheiden en bij het G.-G. ⁷⁴ gevoegd. Dit heeft voor gevolg dat volgende postkantoren in de *Kreis* (het arrondissement) Tournai (Doornik) tussen 25 en 29 juli 1915 heropend werden: Tournai 1, Antoing en Celles (Hennegau). Zij ressorteren voortaan onder Tournai 2 (Bhf.)

Ook J. Bouret ⁷⁵ vermeldt geen openingsdatum voor Tournai 1. Het veldpostkantoor in Tournai (Doornik), dat al op 8 december 1914 actief was voor het postverkeer van de Duitse troepen en overheid, kreeg de benaming Tournai 2 (Bhf.)

Bij Antoing werden volgende vroeger Belgische postkantoren aangehecht: Gaurain-Ramecroix, Maubray, Péronnes-lez-Antoing en Vezon,
bij Celles (Hennegau): Anserœul, Escanaffles, Hérinnes-lez-Pecq en Pottes,
bij Tournai 1: Havinnes, Kain, Rumillies, Vaulx en Velaines.

Van de overige postkantoren in het gebied werden ingelijfd bij
Leuze: Barry-Maulde en Pipaix,
Frasnes-lez-Buissenal: Anvaing en Montrœul-au-Bois,
Péruwelz: Callenelle, Roucourt en Thumaide.

Daarentegen wordt het kantoor van Quiévrain weer opgeheven en zijn de bezorging en inzameling van brieven in Roisin en Bonsecours afgeschaft.

In het overgehevelde deel van het arrondissement Kortrijk werden geen postkantoren geopend ⁷⁶. Ten westen van de *Absperrungslinie* (afsluitingslijn) mocht er aan de organisatie van de postkantoren nog niets gewijzigd worden. Op 8 januari 1916 werd het postkantoor Kortrijk, dat trouwens al op 8 december 1914 actief was voor het postverkeer van de Duitse troepen en overheid, ook gesloten.

- 23.10.1915 – Verzeichnis ... – Briefverkehr mit Deutschland

- 19.12.1915 – Grens – Zie „Bekanntmachung nr. 2 „ hierboven

4.2. In het jaar 1916

- 01.01.1916 – Verzeichnis ... – Stand am 01.01.1916

- 08.01.1916 – OPHEFFING KANTOOR KORTRIJK –

Op 8 januari 1916 werd het postkantoor Kortrijk gesloten en vervangen door *Feldpoststation* nr. 5⁷⁷. De inwoners van Kortrijk konden derhalve van die datum af niet meer deelnemen aan de dienst van de postwissels. De rest van het postverkeer werd geregeld volgens de bepalingen die golden voor het Etappegebied.

- 01.04.1916 - Postbuch für Belgien - Nach dem Stande vom 1. April 1916

Aantal postkantoren in het G.-G. (zie ook deel III, rubriek 1.2.2.)

<i>categorie</i>	<i>aantal</i>	<i>totaal</i>
A	81	
B	950	1031
C	182	1213

- 01.04.1916 - OPHEFFING KANTOOR BRUGGE -

Van 1 april 1916 af werd het postkantoor Brügge (Bhf.), het vroegere Brugge (Station) gesloten en vervangen door *Feldpoststation* nr. 247⁷⁸. De post voor de bewoners van Brugge neemt derhalve niet deel aan de dienst voor postwissels. Het overige verkeer schikt zich naar de bepalingen die gelden voor het Etappegebied van het IVe Leger.

- 01.06.1916 - Verzeichnis der deutschen Postanstalten ...

- 22.07.1916 - het zuidelijke deel van het West-Vlaamse arrondissement Kortrijk wordt op 22 juli 1916 terug naar het Etappegebied van het IVe Leger overgeheveld⁷⁹. Destijds werden hier geen postkantoren geopend.

- 24.07.1916 - de Oost-Vlaamse gemeenten Tielrode, Temse, Sint-Niklaas (Waas) en Nieuwkerken (Waas) worden op 24 juli 1916 van het Etappegebied naar het Gouvernement-Generaal overgeheveld⁸⁰. De vier gemeenten van het arrondissement staan van dan af onder de gouverneur van de vesting Antwerpen, maar het burgerlijke bestuur ervan is in handen van de *Zivilpräsident* der provincie Oost-Vlaanderen.

In verband met deze wijziging wordt het bestaande *Feldpoststation* van Sint-Niklaas gesloten en vervangen door het ontvangstkantoor (*B-Postamt*) Sint-Nikolaas (Waas) 1 van de P.T.V.⁸¹, dat ook aan de dienst der postwissels en binnenlandse postpakketten deelneemt. 'Thielrode' wordt geopend als *Postagentur* onder de benaming 'Tielrode'⁸², 'Temsche' sinds 12 juli 1916 als *B-Postamt* onder dezelfde naam, 'Nieuwkerke-Waes' als *Postagentur*, maar gespeld als 'Nieuwkerken (Waas)'. Het recent geopende postkantoor van Sint-Niklaas moet instaan voor de postdienst zowel voor de troepen en autoriteiten als voor de bevolking van Sint-Niklaas en omgeving. Boekhoudkundig en financieel hangt het af van het *Kreispostamt* in Antwerpen.

- 01.08.1916 - De postkantoren in Aalst, Gent (Südbhf.), Oudenaarde en Zottegem worden op 01.08.1916 gesloten en door *Feldpoststationen* vervangen⁸³. In Gent blijkbaar door *Feldpoststation* nr. 251, in Aalst door nr. 248, in Oudenaarde door nr. 249 en in Zottegem door nr. 250.

- 01.10.1916 - het gebied van Maubeuge en omgeving wordt terug naar het Etappegebied overgeheveld en afgestaan aan het Ie en het IIe Leger⁸⁴. De postkantoren van Maubeuge, Bavay, Colleret, Hautmont, Jeumont en Sars-Poteries worden op 5 oktober 1916 's avonds gesloten. Voor de troepen blijft er in Maubeuge een veldpostkantoor bestaan⁸⁵.

- 01.10.1916 - het gebied uit het Duitse militair arrondissement Doornik dat ten westen van de spoorlijn Ronse-Leuze-Péruwelz-Condé ligt, wordt terug naar de etappe-inspectie van het VIe Leger overgehe-

veld. Uit de gebieden die bij het Gouvernement-Generaal blijven, wordt op dezelfde datum het militair arrondissement Ath opgericht en de zetel van de *Kreischef* (arrondissementscommissaris) wordt van Doornik naar Ath verplaatst ⁸⁶.

Alle postkantoren die vroeger in dit gebied geopend waren, moesten hun deuren op 1 oktober 1916 weer gesloten hebben. Het betreft volgende postkantoren: Anserœul, Antoing, Anvaing, Barry-Maulde, Calenelle, Celles (Hennegau), Ere, Escanaffles, Froyennes, Gaurain-Ramecroix, Havinnes, Hérinnes-lez-Pecq, Kain, Maubray, Montrœul-au-Bois, Pecq, Péronnes-lez-Antoing, Pipaix, Pottes, *Ramegnies-Chin*, Roucourt, Rumillies, St.-Léger (Hennegau), *Taintignies*, Thumaide, Tournai 1, Vaulx-lez-Tournai, Velaines, Vezon en *Warcoing* ⁸⁷. In de praktijk sluiten ze op 12 november 1916. De cursief getypte kantoornamen kwamen niet voor in de lijst van 01.07.1915.

Het kantoor **Tournai/Doornik 2 (Bhf.)** werd aanvankelijk niet gesloten en bleef open voor de troepen en de overheid, alsook voor de burgerbevolking. Het werd pas gesloten op 11 maart 1917 en door *Feldpoststation* nr. 405 - *Postüberwachungsstelle* 40 van het *Feldpostamt* (de etappe-inspectie) van het VIe Leger vervangen ⁸⁸.

4.3. In het jaar 1917

- 01.01.1917 tot 10.03.1917 — met ingang van 1 januari 1917 ⁸⁹ werd

a) het Belgische arrondissement Mons (Bergen) voor een groot deel aan de etappe-inspectie van het Ie Leger afgestaan. Het *Kreispostamt* (K.P.A.) Mons wordt op 10 maart 1917 naar Soignies (Zinnik) overgebracht. De postkantoren in het overgedragen gebied worden aanvankelijk niet gesloten en blijven voorlopig onderworpen aan de Duitse P.T.V. ⁹⁰ Eerst treden er dus geen wijzigingen op in de post- en telegraafregelingen, noch in het spoorwegpostbedrijf van de P.T.V. De kantoren blijven ook over 1 januari 1917 heen in volle activiteit en de voorschriften blijven van kracht. De civiele postkantoren uit het arrondissement Mons (Bergen) werden uiteindelijk wel gesloten op 10.03.1917 en vervangen door militaire *Feldpostämter* (veldpostkantoren). Het postverkeer in de kantoren die van de P.T.V. afhingen, ging dan over van het Gouvernement-Generaal van België naar de Etappe. Het betreft volgende postkantoren ⁹¹:

A- kantoren (*A-Postämter*): Mons 2 (Bahnhof), Saint-Ghislain 2;

Ontvangstkantoren (*B-Postämter*): Aulnois, Baudour, Boussu 1, Cuesmes, Dour, Elouges, Flénu, Frameries, Ghlin, Givry, Harmignies, Havré-Ville, Hornu, Hyon-Ciply, Jemappes, Jurbise, La Bouverie, Lens (Hennegau), Mons 1, Neufvilles, Nimy, Pâturages 1, Quaregnon 1, Saint-Ghislain 1, Sirault en Wasmes 1;

Onderontvangstkantoren (of *Postagenturen*): Angre, Boussu 2, Erbisoeul, Eugies, Fayt-le-Franc, Genly, Hautrage, Masnuy-Saint-Pierre, Obourg, Pâturages 2, Quaregnon 2, Quaregnon 3, Quévy-le-Petit, Saint-Symphorien, Tertre, Thulin, Warquignies, Wasmes 2, Wihéries;

Overdraagkantoren (of *Posthilfestellen*): Audregnies, Bauffe, Blaugies, Cambron-Casteau, Cambron-Saint-Vincent, Chaussée-Notre-Dame-Louvignies, Harveng, Havay, Herchies, Lombise, Maisières, Montignies-lez-Lens, Sars-La-Bruyère, Wasmuel.

- 01.01.1917 tot 15.03.1917 — werd

b) het militaire arrondissement Arlon (Aarlen, Arel), dat de Belgische arrondissementen Arlon en Virton omvat, naar de etappe-inspectie van het Ve Leger overgeheveld (*Postüberwachungsstelle* 38). Het *Kreispostamt* Arel (Arlon) wordt naar Neufchâteau overgebracht. Zoals voor het arrondissement Mons (Bergen) werden de postkantoren in het arrondissement Arlon (Aarlen) aanvankelijk niet gesloten en bleven ze voorlopig onderworpen aan de Duitse P.T.V. Uiteindelijk werden de civiele postkantoren in de arrondissementen Arlon (Aarlen) en Virton toch gesloten op 15.03.1917 en het postverkeer van de P.T.V.

ging dan over van het Gouvernement-Generaal van België naar de Etappe. Het betreft volgende postkantoren ⁹² in de overgehevelde arrondissementen Aarlen en Virton:

A- kantoren (*A-Postämter*): Arlon (Arel), Florenville, Virton;

Ontvangstkantoren (*B-Postämter*): Athus (Athem), Etalle, Florenville, Halanzy (Holdingen), Jamoigne, Marbehan, Martelange (Martelingen), Musson, Habay-la-Neuve (Neu-Habich), St. Léger (Luxembourg);

Onderontvangstkantoren (*Postagenturen*): Attert, Ethe, Gérardville, Aubange (Ibingen), Habay-la-Vieille (Alt-Habich), Izel, Lamorteau, Meix-devant-Virton, Messancy (Metzig), Saint-Mard, Sainte-Cécile, Tintigny;

Overdraagkantoren (*Posthilfestellen*): Bellefontaine (Luxembourg), Hachy (Herzig), Heinstert, Hondelange (Hondelingen), Houdemont, Muno, Sainte-Marie-sur-Semois, Signeulx, Stockem en Villers-devant-Orval.

De zetels van de militaire gouverneurs van Arlon (Aarlen) en van Mons (Bergen) blijven in deze steden gevestigd. Met ingang van 1 januari 1917 worden de resterende gedeelten van het militaire arrondissement Mons (Bergen) en Arlon (Aarlen) die tot het G.-G. blijven behoren - en dus niet aan de etappeinspectie afgestaan worden - omgevormd tot het militaire arrondissement Soignies (Zinnik) en Neufchâteau. Het hoofd van het voormalig militaire arrondissement Mons en Arlon zal de zetel van zijn administratie naar Soignies, resp. Neufchâteau overbrengen. Beide militaire arrondissementen en het Belgische arrondissement vormen de achterste grens van het etappegebied van beide genoemde Legers met het G.-G.

- 01.04.1917 - Postbuch für Belgien - Stand am 1. April 1917

De *Kreis* Mons (Bergen) werd op 20 april 1917 bij het etappegebied van het VIe Leger gevoegd (*Postüberwachungsstelle 31*).

- 01.07.1917 - Verzeichnis der deutschen Postanstalten ... Stand am 1. Juli 1917.

September - oktober 1917 - Splitsing Ministerie Zeewezen, Post en Telegrafie - Indeling postgebieden in Wallonië en Vlaanderen naar provincies: postdirecties i.p.v. *Kreispostämter* (zie hoofdstuk 5.1. in deel I).

- 08. tot 10.12.1917 - Ingevolge een mededeling van de gouverneur-generaal werden de gemeenten Chièvres, behalve een klein deel ten oosten van de weg Ath (Aat)-Lens, Gages, Grosage, Huissignies en Ladeuze uit het district Ath (Aat) naar het Etappegebied van het VIe Leger overgeheveld. Volgende postkantoren in dit gebied werden op de avond van 10 december 1917 voor de bevolking gesloten: Chièvres, Ladeuze en Vaudignies. Dit laatste kantoor hoort bij de gemeente Chièvres. Maar al op 8 december werd het postverkeer tussen dit gebied en het G.-G. opgeheven. De *Posthilfestelle* Tongre-Notre-Dame, tot dan aangesloten bij Chièvres, werd aan het postkantoor Ath toegewezen ⁹³.

E. Heberle, gewezen frontsoldaat, schrijft hierover als bevoorrecht getuige: «Het jaar 1917 vertoont derhalve de overdracht van buitengewoon grote gebiedsdelen van het Gouvernement-Generaal naar het Etappegebied. Dat is te verklaren door het feit dat het front ten gevolge van de Slag bij de naar de streek ten westen van Bergen teruggedrongen was, in het bijzonder ook doordat de ervaringen in die slag - rekening houdend met de steeds verbeterende resultaten van verreichend geschut - de formaties in het Operatie- en Etappegebied ertoe aanzetten het aantal linies van hun verdedigende stellingen te verhogen. Verder kan de gebiedsafstand van het G.-G. aan het Etappegebied, dus de achteruitverplaatsing van de grenzen van de Etappe, hier en daar gemotiveerd zijn door het sinds begin 1917 systematisch prijsgeven van terrein aan het front met betrekking tot de tactisch zorgvuldig uitgekozen en welvoorbereide achterwaartse veldversterkingen.» ⁹⁴

- **15.12.1917** tot 14.02.1918 – Wijzigingen aan de grenzen van de provincies Henegouwen, Brabant, Oost-Vlaanderen, Luik en Limburg.

Ingevolge de verordening van 15 december 1917 van de gouverneur-generaal betreffende de wijziging van de provinciegrenzen, worden vanaf 14 februari 1918 volgende postkantoren aan andere postdistricten toegewezen: zo worden de postkantoren Attenhoven, Landen, Neerhespen, Neerwinden en Walshoutem uit het postdistrict Liège (Luik) overgeheveld naar het postdistrict Hasselt. De postkantoren Everbeek en Deux-Acren (Twee-Akren) worden uit het district Mons (Bergen) overgeheveld naar dat van Gent en de postkantoren Bever (Biévène), Enghien (Edingen) en Sint-Pieters-Kapelle (toen Henegouwen) worden uit het district Mons (Bergen) overgeheveld naar de circumscriptie Brussel ⁹⁵.

4.4. In het jaar 1918

- 01.01.1918 – Verzeichnis der deutschen Postanstalten in Belgien – Stand am 1. Januar 1918

- **15.01.1918 tot 31.01.1918** – Met ingang van 15 januari 1918, om 10 u. 's ochtends, werd de landtong van Givet (het Franse gebied rondom Givet en Fumay) opnieuw afgestaan aan de etappe-inspectie van het Ie Leger ⁹⁶. In dit gebied worden de postkantoren van Aubrives, Fumay, Givet, Haybes, Vireux-Molhain 1 en Vireux-Molhain 2 op 31 januari gesloten, maar het interne postverkeer zowel als het postverkeer met derde landen werd al op 25 januari stopgezet. De kantoren (*Postagenturen*) in Agimont, Doische, Falmignoul, Heer en Mesnil-St. Blaise, die van Givet afhingen, werden naar het postkantoor Hastière-Lavaux overgedragen, terwijl de *Postagentur* in Oignies, tot dan afhankelijk van Fumay, naar het postkantoor in Bierges werd overgeheveld. De *Posthilfestellen* Gimnée en Romerée blijven afhankelijk van Doische ⁹⁷.

- **01.02.1918 tot 28.02.1918** – Op 1 februari 1918 werden volgens een mededeling van de gouverneur-generaal de *Kreis* Ath (Aat) en het noordwestelijke gedeelte van de *Kreis* Soignies (Zinnik) – streek rondom Lessines (Lessen) – met uitsluiting van de gemeente Bever (Biévène), maar met inbegrip van de gemeente Bois-de-Lessines (Lessenbos), afgestaan aan het Etappegebied. Er werd niet gepreciseerd aan welke etappe-inspectie deze gebieden werden toegewezen ⁹⁸.

Als gevolg van en in verband met deze beslissing werd een hele reeks postkantoren – 45 in totaal – in dit afgestane gebied op 28 februari 's avonds gesloten ⁹⁹. Het gaat om de volgende postkantoren:

Ath (Aat) 1, Ath 2, Basècles, Beloeil, Bernissart, Blaton, Bois-de-Lessines (Lessenbos), Bouvignies, Brugelette, Chapelle-à-Wattines, Ellezelles (Elzele), Everbeek, Frasnes-lez-Buissenal, Ghislenghien (Gellingen), Ghoy, Grandglise, Grandmetz, Harchies, Hellebecq, Isières, Lahamaide, Lessines (Lessen), Leuze 1, Leuze 2, Ligne, Maffle, Mainvault, Meslin-l'Évêque, Mévergnies-Attre, Moustier (Hennegau), Ouedeghien, Ogy, Ollignies, Ormeignies, Péruwelz, Quevaucamps, Rebaix, Saint-Sauveur, Stambruges, Tongre-Notre-Dame, Tourpes, Deux-Acren (Twee-Akren), Ville-Pommeroeul, Flobecq (Vloesberg), Wodecq (Wodeke).

De kantoren Everbeek en Deux-Acren werden overgedragen, zo lezen we in de *Verfügung* Nr. 34, naar het Etappegebied van het IVde Leger. Het postverkeer van deze twee kantoren werd vanaf 28.02.1918 geregeld door verordening nr. 79 van 10 mei 1917 betreffende de inwonerspost van het etappegebied van het IVde Leger ¹⁰⁰. (*Einwohnerspost des Etappengebiets der 4. Armee*). We verwijzen ook naar deel IV, hoofdstuk 1, waarin we het postverkeer in het Etappegebied behandelen.

Voor de andere afgestane postkantoren gelden de voorschriften van verordening nr. 35 van 15 maart 1917 betreffende het postverkeer met het Etappegebied ¹⁰¹. (*Postverkehr mit dem Etappengebiet*). Voor het postverkeer van krijgsgevangenen met hun familieleden worden de voorschriften van de *Feldpost-Erlass* (veldpostverordening) nr. 357 van kracht.

- 28.02.1918 - Postverkehr des Kreises Verviers – Nur noch Postkarten in Privatangelegenheiten (Vfg. nr. 37 d.d. 28.02.1918, *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.02./01.03.1918, p. 35).

- In april 1918 bestond ook het voornemen het gebied van Gent en omgeving aan het Gouvernement-Generaal van België toe te wijzen, maar doordat de Duitse offensieven voor Amiens tot staan gebracht werden en het noordelijke deel van het Duitse front hierdoor niet in beweging kwam, bleef het met betrekking tot de grensverschuiving in het gebied rond Gent slechts bij overwegingen.

4.5. Die Wende (Het keerpunt) - 27 - 29 september 1918

De Duitse offensieven in het voorjaar van 1918, onder infanteriegeneraal Erich Ludendorff (1865-1937), waren allemaal vastgelopen. Het laatste grote Duitse offensief van 15 juli 1918 bij Reims en in de Champagnestreek liep eveneens op niets uit. Met sterke ondersteuning van de Amerikaanse troepen konden de Geallieerden al op 18 juli een tegenoffensief inzetten. Op 8 augustus leden de Duitse troepen een zware nederlaag aan de bij Amiens. Aan Duitse zijde sprak men van *dem schwarzen Tag des deutschen Heeres* (de zwarte dag van het Duitse leger). Keizer Wilhelm II riep daarover op 14 augustus een vergadering met veldmaarschalk Paul von Hindenburg en generaal Ludendorff bijeen op het hoofdkwartier van de *Oberste Heeresleitung* (OHL) in Spa ¹⁰².

In die 'Kroonraad' van 14 augustus 1918 stelde rijkskanselier graaf von Hertling (1843-1919) voor vredesbesprekingen aan te knopen met de Geallieerden, maar dit voorstel werd door Ludendorff van de hand gewezen. Hij zag nog altijd de mogelijkheid de Geallieerden in hun opmars te vertragen en vredesonderhandelingen uit te stellen tot na het behalen van een laatste Duitse overwinning. Toen de Geallieerden de "Hindenburglinie" op 27 september 1918 hadden doorbroken en na de instorting van het Bulgaarse leger in de Balkan, zag Ludendorff de Duitse nederlaag als onontkoombaar. Bovendien sloten de bondgenoten van Duitsland achtereenvolgens een wapenstilstand: Bulgarije op 30 september, Turkije op 30 oktober en Oostenrijk op 3 november. Om een onmiddellijke militaire ineenstorting te voorkomen verzocht hij de Duitse regering onmiddellijk zo snel mogelijk vredesonderhandelingen te beginnen. De nieuwe regering, onder leiding van rijkskanselier prins Max von Baden (1867-1929), richtte op 4 oktober een verzoek tot president Woodrow Wilson (1856-1924) van de VSA om zo snel mogelijk te komen tot een wapenstilstand en daarna een vredesverdrag ¹⁰³.

Koning Albert stemde er in september 1918 in toe het Vlaamse leger te bevelen, met de Franse generaal Jean Degoutte (1866-1938) als hoofd van de generale staf. Het offensief van de Geallieerden in de richting van Brussel begon op 28 september. Het Vlaamse leger stak de IJzer over, bereikte achtereenvolgens Roeselare, Oostende, Brugge en Gent. Die laatste veldslagen eisten van het Belgische leger een hoge tol aan slachtoffers.

Het einde van het verhaal is bekend: wapenstilstand op 11 november 1918 en het Vredesverdrag van Versailles van 28 juni 1919.

De constante uitbreiding van het Etappegebied vanaf 15 september 1918, zoals hieronder beschreven, is uiteraard het gevolg van de bovenvermelde politieke en militaire gebeurtenissen. Maar generaal Ludendorff en zijn staf streefden er ook naar de troepen van het westelijk front zo snel mogelijk naar Duitsland te kunnen brengen om ze in het binnenland tegen opstandige burgers en soldaten te kunnen inzetten.

Op 4 november kwamen namelijk in de haven van Kiel 40.000 mariniers in opstand tegen de Duitse marineleiding, die met de volledige beschikbare Duitse vloot nog een zeeslag wilde leveren tegen de *Royal Navy*, hoewel de oorlog verloren was. Het vuur was aan de lont gestoken en de opstand verspreidde zich over het land- en het luchtleger. Op 8 november hadden arbeiders- en soldatenraden in grote delen van Duitsland de macht in handen en dwongen ze keizer Wilhelm II op 9 november tot aftreden.

Sebastian Haffner ¹⁰⁴ schrijft hierover het volgende:

«Allen - keizer, opperbevel, kanselier en SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*)-leiding - waren het erover eens dat het nu de eerste taak was de revolutie tot staan te brengen en de bestaande staatsstructuur, althans zoveel er nog van over was, te redden. Zij waren het er ook allemaal over eens dat de beslissende factor daarbij het leger in het westen zou zijn, het enige machtsinstrument dat nog gehoorzaamde en nog niet door de revolutie aangetast was en dat door de wapenstilstand vrij zou komen om in het binnenland te worden ingezet. Maar voor wie of wat dit leger moest worden ingezet, daarover liepen de meningen uiteen.»

Vanaf 15 september 1918 werd het gebied van het Gouvernement-Generaal steeds kleiner en het Etappegebied steeds groter. Voor de posterijen betekende dit dat er steeds meer postkantoren in het Gouvernement-Generaal gesloten werden. De bevolking in de gemeenten die naar het Etappegebied overgeheveld waren, werd grotendeels afgesneden van elke normale postverbinding met het Gouvernement-Generaal, maar ook de briefwisseling naar het buitenland werd erg bemoeilijkt.

De wijziging aan de grenzen werd eerst van toepassing en het sluiten van de postkantoren volgde in de meeste gevallen enkele dagen nadien. Maar de wijziging van de grenzen op 15 september werd pas 40 dagen nadien gevolgd door het sluiten van de postkantoren. Dat opent enkele perspectieven voor de alerte filatelist.

- **15.09.1918 tot 11.10. 1918** - Op 26 september 1918 ondertekende de chef-staf van het IVe Leger een *Bekanntmachung* (kennisgeving), die al dagen voordien, meer bepaald van 15 september af, een nieuwe grens afbakende tussen het Gouvernement-Generaal en het Etappegebied ¹⁰⁵.

«Mit dem 15. September 1918 ist das Gebiet des G.-G. westlich der Linie *Vracene (Et.) - Westgrenze des Festungsbereichs Antwerpen (Karte 1/300.000) bis Schelde - Schelde selbst - bisherige Ostgrenze der 4. Armee bis östlich Opdorp - Nordgrenze des Kreises Brüssel bis Chapelle-au-Bois (G.-G.) - Nieuwenrode (Et.) - Wolverthem (Et.) - Zellik (G.-G.) - Itterbeek (Et.) - Ruysbroek (G.-G.) - Beersel (G.-G.) - Tourneppe (Et.) - Braine-l'Alleud (Et.) - Lillois-Witterzée (G.-G.) - Nivelles (G.-G.) - Feluy (Et.) - Familleureux (G.-G.) - Houdeng (G.-G.) - Péronnes (G.-G.) - Binche (G.-G.) - Landelies (G.-G.) - Ostgrenze des Kreises Thuin* an die Etappen abgetreten worden. ... Im Zusammenhang mit dieser Änderung werden die in dem abgetretenen Gebiet eingerichteten Postanstalten mit Ablauf des 10. Oktober 1918 geschlossen.»

De postkantoren die als gevolg hiervan in het Etappegebied terechtwamen, werden pas op 10 oktober 1918 gesloten. Voor de lijst met deze postkantoren ¹⁰⁶, zie **bijlage 4**.

Werden eveneens vóór 31 oktober 1918 gesloten en aan een ander kantoor aangehecht:

Beersel aan	Ruisbroek,
Groot-Bijgaarden aan	Sint-Agatha-Berchem en zo aan Brussel 1,
Meise aan	Neder-over-Heembeek,
Houdeng aan	Charleroi <i>postdirectie</i> ,
La Croyère aan	"
La Louvière 1, dus ook Trivières van 15.10.1918 af, aan	"
La Louvière 2 aan	"
La Louvière 3 aan	"
Péronnes aan	"
Landelies aan	Montignies-le-Tilleul.

Opm. De schrijfwijze van de kantoren in de tabel is **niet** zoals in het *Amtsblatt*, maar omgezet naar de huidige Nederlandse spelling, met vermelding van de eventuele vertaling als die bestaat. Op 15 oktober 1918 werd het *Kreispostamt* (het directiekantoor) van Soignies (Zinnik) eveneens gesloten.

Het XVIIIe Leger verplaatste op 17 oktober 1918 zijn etappe-inspectie eerst van Maubeuge naar Aisonville-et-Bernoville (15 km ten noordwesten van St.-Quentin) en dan na de voortschrijdende verplaatsing van het front naar Ham-sur-Heure in het Henegouwse arrondissement Thuin en nog later naar Andenne in het arrondissement Namur (Namen).

De grote aanvallen die de Geallieerden op 26 september over een groot deel van het front waren begonnen en die uiteindelijk tot het einde van de oorlog zouden leiden, brachten nog aanzienlijke verschuivingen in het Etappegebied. Met het samendrukken van het Duitse front ging leer om leer een wijziging in de Etappe naar achteren gepaard. Zo was de *Postüberwachungsstelle* 33 van Gent al op 31 oktober (vermoedelijk op 22 oktober) naar Antwerpen teruggetrokken.

Correspondentie uit Antwerpen, nu behorend tot het Etappegebied, werd gefrankeerd met uitgiften van dat gebied, dus zonder landnaam, en afgestempeld met stempels van de *Postüberwachungsstelle* 33. Brieven gefrankeerd met uitgiften van het Gouvernement-Generaal werden teruggestuurd naar de afzender. Ook na 11 november 1918 werd veel post naar het gebied van ons land dat nog niet bevrijd was, gewoon teruggestuurd ofwel met enige vertraging bezorgd.

Afbeelding 14 toont een briefkaart (van het type dat in het Etappegebied werd uitgegeven - zie deel IV, hoofdstuk 2.2.1.) geschreven op vrijdag 8 november 1918 en verstuurd van Antwerpen-Zurenborg naar Liège (Luik). Het postwaardestuk met waardeopdruk 10 Cent. op 10 *pfennig* 'Germania' werd afgestempeld met een stempel van het type 2.1.2. met 'Postüberwachungsstelle /11.11.18./letter a / * 33 *' en draagt het censorstempel van Gent in een kastje met de tekst 'Geprüft/P. Prf. G. 21.' De wapenstilstand werd gesloten op maandag 11 november 1918!

Andere poststukken die werden teruggevonden waarop het stempel van de *Püwst* 33 aangebracht werd:

uit Antwerpen naar het Gouvernement-Generaal en *vice versa*,
uit Antwerpen naar het Etappegebied en *vice versa*,
uit Duitsland naar het bezette België,
uit Antwerpen naar het naoorlogse Duitsland, al dan niet met de veldpost,
een tijd na de oorlog opnieuw verstuurd, na Belgische militaire censuur:

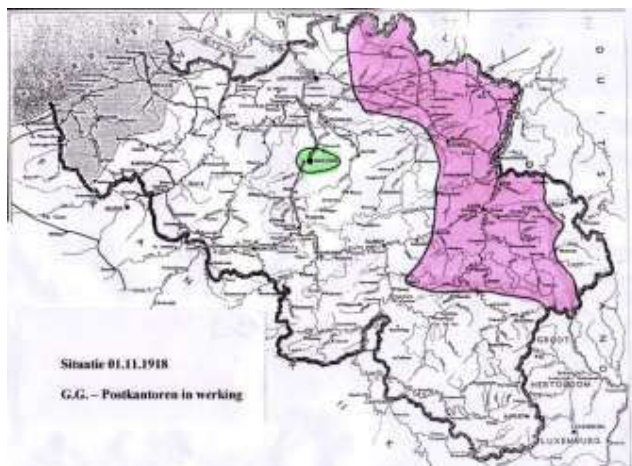
- briefkaart met antwoordkaart,
- aangetekende zending,
- postkwitantie van postwissel onder rembours,
- internationale postwissel uit Duitsland, vooral van krijgsgevangenen,
- zaakpapieren.

Het stempel van de *Postüberwachungsstelle* 33 heeft geen letter in de onderste boog, de letter 'a','b' of 'c'.

Afbeelding 14

- 01.11.1918 - In uitvoering van verordening nr. 129 van 1.10.1918¹⁰⁷ en nr. 133 van 22.10.1918¹⁰⁸ werd de grens tussen het Etappegebied en het Gouvernement-Generaal een heel stuk verder naar het oosten opgeschoven. Het was het gevolg van wat K. Zirckenbach¹⁰⁹ de 'tweede grote terugtocht' van de Duitse troepen noemt. Die begon op 31 oktober 1918.

Verordening nr. 133 van 22 oktober 1918, die voor de laatste maal de grens vastlegt tussen het Gouvernement-Generaal en het *Etappegebied*, is erg belangrijk. Daarom geven we ze hieronder *in extenso* in vertaling:

«De grens tussen het Gouvernement-Generaal België en het Etappegebied is thans definitief als volgt vastgelegd: oostgrens van het arrondissement Antwerpen en Mechelen, noord- en oostgrens van het arrondissement Leuven, oostgrens van het arrondissement Ottignies, oostgrens van het arrondissement Namen, zuidgrens van het arrondissement Namen tot Mont (G.-G.), dan volgens de lijn Yvoir (G.-G.) - Houx-Yvoir (G.-G.) - Dinant (Et.) - Dréhance-Dinant (G.-G.) - Furfooz-Dinant (G.-G.) - Gendron-Celles (G.-G.) - Custinne-Houyet (G.-G.) - Ronvaux-Ciney (Et.) - Morimont (Et.) - Forcée-Rochefort - Buissonville-Rochefort (Et.) - noordgrens van het arrondissement Marche tot de Ourthe inclus, dan de Ourthe stroomopwaarts tot Engreux (Et.) - dan de lijn Mabompré (Et.) - Noville-Bastenaken (Et.) - Moinet-Bastenaken (Et.) - tot aan de Luxemburgse grens. Bij het vastleggen van de nieuwe grens moeten de gemeentegrenzen in aanmerking genomen worden.»

«Groot-Brussel omvat volgende gemeenten: Brussel, Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek, Elsene, Sint-Gillis, Etterbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe, Bosvoorde, Watermaal, Koekelberg, Ukkel, (Sint-Jans-) Molenbeek, Vorst, (Sint-Pieters-) Jette, Anderlecht en Laken. Deze gemeenten blijven tot de Duitse aftocht (einde oktober of zelfs half november) tot het Gouvernement-Generaal behoren.»

«Uit de delen van de arrondissementen Dinant, Marche en Bastenaken die tot het Gouvernement-Generaal behoren, wordt een nieuw arrondissement gemaakt met de benaming 'Arrondissement Luxemburg'. De zetel van dit nieuwe arrondissement is Bomal. Het arrondissement 'Luxemburg' valt onder de bevoegdheid van het *Militär-Gouvernement Lüttich*. Het arrondissement Turnhout wordt toegewezen aan het *Militär-Gouvernement Limburg*.»

«Ingevolge deze veranderingen moeten thans alle Belgische B-postkantoren die aan het Etappegebied werden afgestaan, indien zij nog niet gesloten zijn, **ten laatste op 26 oktober 1918** gesloten worden. De sluiting van de Duitse A-Postkantoren moet pas gebeuren zodra de aflossing door de (Duitse) 'Feldpost' heeft plaats gevonden of zodra de postdienst voor de troepen op een andere wijze verzekerd wordt.»

«De postdirecties in Brussel, Charleroi, Turnhout (voorheen Antwerpen), Namen en Neufchâteau worden opgeheven. De gemeenten die aan Groot-Brussel toegewezen zijn, worden allemaal ondergeschikt aan het hoofdpstkantoor Brussel 1. De postkantoren uit het arrondissement Turnhout die in het Gouvernement-Generaal zijn gebleven, worden allemaal ondergeschikt aan de postdirectie van Hasselt, terwijl de postkantoren in het nieuw opgerichte arrondissement Luxemburg ondergeschikt worden aan de postdirectie van Luik.»

«Voor de aanpassing van het *Verzeichnis der deutschen Postanstalten* (het register van de Duitse postkantoren) zal een bijzondere verordening gepubliceerd worden. (Brüssel, den 22. Oktober 1918)»

(We zien dus dat belangrijke delen van het Gouvernement-Generaal einde oktober al Etappegebied geworden waren en dat derhalve een groot aantal postkantoren die in het G.-G. opgericht waren, nu hun einde kenden.)

De nieuwe grens heeft de oppervlakte van het Gouvernement-Generaal tot een zakdoek verkleind. Bovenstaande omschrijving van de grens is historisch belangrijk, maar voor de filatelisten zal een lijst met postkantoren wel wat duidelijker zijn. Er werd geen lijst meer gepubliceerd van lokaliteiten die naar het Etappegebied werden overgeheveld. Het postbestuur heeft voor het tegenovergestelde gekozen en een lijst ¹¹⁰ gepubliceerd met de postkantoren die vanaf 1 november nog open bleven in het Gouvernement-Generaal. Als we weten dat tien dagen later, op maandag 11 november 1918, de wapenstilstand werd ondertekend, is het duidelijk dat deze lijst van groot belang is voor de geïnteresseerde filatelisten. Daarom publiceren we hieronder de gegevens ervan in een aangepaste vorm. (**Bijlage 5**)

4.6. De Wapenstilstand en de terugtocht

Keizer Wilhelm II werd op 9 november 1918 gedwongen troonsafstand te doen. Op 7 november had Paul von Hindenburg, chef-staf van het Duitse leger, al een aantal telegrammen uitgewisseld met maarschalk Ferdinand Foch (1851-1929), opperbevelhebber van de Geallieerden, om een akkoord te bereiken over dag, uur en plaats voor formele onderhandelingen. Het wapenstilstandsakkoord werd op 8 november aan de Duitse onderhandelaars voorgelegd. Ontsteld over de strenge voorwaarden, dienden de Duitsers formele bezwaren in, maar ondertekenden op 11 november 's ochtends om 5 uur met tegenzin het herziene akkoord, waardoor de wapenstilstand zes uur later om 11.11 uur van kracht zou worden.

Artikel 2 bepaalde dat de bezette gebieden onmiddellijk (in drie fases) ontruimd dienden te worden: België, Frankrijk, Elzas-Lotharingen, Luxemburg, en wel zo dat de evacuatie binnen veertien dagen na de ondertekening van de wapenstilstand voltooid moest zijn. Duitse soldaten die zich binnen deze periode nog in de bezette landen bevonden, werden krijgsgevangenen. Gelijktijdig met de ontruiming zouden de geallieerde troepen en het Amerikaanse leger samen de vermelde gebieden bezetten.

Artikel 7 schreef voor dat geen enkele schade toegebracht mocht worden aan wegen en andere communicatiemiddelen van enigerlei aard, spoorwegen, waterwegen, hoofdwegen, havens, bruggen, telegraaf, telefoon. Alle materieel en alle civiele en militaire personeel dat er nu werkte voor onderhoud en exploitatie, moest blijven. ... Alle spoorwegmateriaal, kolenvoorraden en materiaal voor het onderhoud van de lijnen, seinen en ateliers in de landen op de linkeroever van de Rijn moesten in situ blijven. Het Belgisch en Frans personeel van deze communicatiemiddelen moest, geïnterneerd of niet, binnen veertien dagen aan de respectieve legerautoriteiten teruggegeven worden.

5. Verdere opsplitsingen

5.1. Splitsing van België in twee bestuurlijke gebieden – 21 maart 1917

In 1912 was er in het zuiden van het land al een afscheidingsbeweging ontstaan, die als reactie tegen de Vlamingen Wallonië tot republiek wilde uitroepen, zelfs aanhechten bij Frankrijk ¹¹¹. Ook de Duitse politiek was erop gericht een wig te drijven tussen Vlaanderen en Wallonië, zelfs op het slagveld.

Het doel van de Duitse *Flamenpolitik* was het Vlaamse deel van de bevolking te overtuigen zich aan de zijde van de Duitsers te scharen om zo de greep op het bezette België te vergroten. Hiertoe maakten de Duitsers handig gebruik van de bestaande spanningen tussen Franstaligen en Vlamingen en het wantrouwen van de laatsten jegens het verfranste Belgische bestuur. Vooral de taalstrijd was een doorslaggevend argument: het Frans had sinds het ontstaan van België een bevoorrechte positie en het gebruik van het Nederlands werd door de burgerij zoveel mogelijk geweerd.

De Flamenpolitik van de bezettingsmacht, die aanlegde op een splitsing van het land, werd begroet door een 15.000-tal Vlamingen die voor hun autonomie streden. Slechts een minderheid ging over tot actieve collaboratie. Of het de nationalisten waren die door de bezetter gemanipuleerd werden, of omgekeerd, blijft een twistpunt in de Belgische geschiedschrijving.

De Raad van Vlaanderen ¹¹² was een soort officieus Vlaams parlement dat tijdens de Eerste Wereldoorlog door activistische professoren in 1917 was opgericht. De oprichting gebeurde vanuit kringen rondom Jong-Vlaanderen en de Duitse bezetter schakelde het initiatief meteen in de *Flamenpolitik* in. De Raad onderhandelde met de Duitse bezetter (gouverneur-generaal Moritz von Bissing) over een toekomstig statuut voor Vlaanderen, de verwezenlijking van de vernederlandsing van de Gentse universiteit, die op 31 december 1915 was toegezegd en de invulling van de federalisering van België, die op 21 maart 1917 met een decreet was afgekondigd. Daarop riep de Raad eind 1917 de Vlaamse onafhankelijkheid uit.

Veel betekenis had deze demarche niet en op bevel van de bezetter ontbond de Raad zich weer. Ze doorkruiste namelijk de geheime diplomatieke vredesonderhandelingen met koning Albert I van België, die volgden op de vredesoproep van paus Benedictus XV (1854-1922) en Matthias Erzberger (1875-1921) en op de publicatie van de *Veertien punten* door de Amerikaanse president Woodrow Wilson en waarvoor rijkskanseliers Theobald von Bethmann Hollweg (1856-1921), Georg Michaelis (1857-1936), Georg von Hertling en Max van Baden zich sterk maakten. De Raad wilde een eigen onderhandelingspositie; dit mislukte: de *Oberste Heeresleitung* zag meer in een annexatie van Vlaanderen door Duitsland, waar Nederland als Duits protectoraat zich over zou mogen ontfemen.

5.2. Oprichting van twee Belgische Ministeries van Zeewezen, Post en Telegraaf – 1 januari 1918

De verordening ¹¹³ van 21 maart 1917 van de gouverneur-generaal verdeelde België in twee 'bestuurlijke gebieden', gescheiden door de taalgrens ¹¹⁴. Het eerste gebied omvatte de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen, alsook de arrondissementen Brussel en Leuven. De 'hoofdstad' van het eerste gebied werd Brussel. Het tweede gebied omvatte de provincies Henegouwen, Luik, Luxemburg

en Namen, alsook het arrondissement Nivelles (Nijvel). De 'hoofdstad' van dit tweede gebied werd Namur (Namen). De maatregelen van deze verordening voor de organisatie van het bestuur van de beide gebieden en voor de overgave van de dienstzaken verschenen later. Zo werd met de verordening ¹¹⁵ van 13 april 1917 het arrondissement Nijvel afgescheiden van de provincie Brabant en bij de provincie Henegouwen ingelijfd.

Het Belgische Ministerie van Zeewezen, Posterijen en Telegraaf van Paul Segers (1870-1946) van de Katholieke Partij wordt vanaf 1 januari 1918 door de verordening ¹¹⁶ van 13 september 1917 gesplitst in een 'Vlaams Beheer', met zetel in Brussel, en in een 'Waals Beheer' met zetel in Namen. De Duitse P.T.V. werd met de uitvoering van deze beslissing belast.

De tweede postomschrijving werd afgeschaft en de eerste postomschrijving omvatte de provincie Brabant (arrondissementen Brussel en Leuven). De overige postomschrijvingen van het Vlaamse land hebben dezelfde grenzen als de provincies. De vertaler van dienst had blijkbaar problemen met 'het Vlaamse land' en met *im vlämischen Lande* en heeft dat in het Frans subtiel maar veelzeggend gewijzigd in *la région administrative flamande*. ¹¹⁷ Ook in Wallonië hebben de Belgische postomschrijvingen dezelfde grenzen als de provincies, met dien verstande dat de indeling van de industriële provincie Henegouwen in twee postomschrijvingen behouden blijft ¹¹⁸.

Ter uitvoering van de verordeningen van de gouverneur-generaal, heeft het Duitse postbestuur de 14 bestaande *Kreispostämter* (regionale postkantoren) vanaf 1 januari 1918 vervangen door 8 *Postdirektionen* (postdirectiekantoren) ¹¹⁹. In het Vlaamse landsgedeelte werden ze gevestigd in de steden Antwerpen, Brussel en Hasselt; in het Waalse landsgedeelte waren ze gevestigd in de steden Charleroi, Soignies (Zinnik), Liège (Luik), Neufchâteau en Namur (Namen). De Franse gebiedsdelen van Givet en Fumay werden toegewezen aan de postdirectie van Namur.

Op 22 oktober 1918 werden de postdirectiekantoren van Brussel, Charleroi, Turnhout (postdirectie sinds 13.02.1918), Namen en Neufchâteau gesloten ¹²⁰.

II. Het Gouvernement-Generaal en de Veldpost

1. Duitse veldpost in het Gouvernement-Generaal

1.1. Algemene beschouwingen

Wat hier behandeld wordt en in grote mate ontleend is aan het werk van Karl-Heinz Schriever ¹²¹, geldt ook voor de *Feldpost* in het Etappe- en Operatiegebied (zie deel VI, 1.2.1.)

Tijdens het oprukken van het Duitse leger doorheen België werd de post van de Duitse militairen verwerkt en behandeld door eenheden van de mobiele Duitse *Feldpost*. Deze zorgden ervoor dat de briefwisseling zo vlug mogelijk de *Heimat* bereikte.

Bij de inval in België eisten de Duitse troepen voor hun post paarden en karren op, die immers beter geschikt waren voor grotere afstanden en beschadigde wegen dan de postauto's. De post gebruikte natuurlijk ook de spoorwegen, maar die dienden allereerst voor de aanvoer van troepen en munitie. De legereenheden verplaatsten zich zo snel dat de postzakken hen meestal niet konden volgen. Pas in 1914 begint het systeem goed te functioneren, waarbij de taak van de veldpost vooral verlicht wordt door de stellingoorlog. Hoe langer de oorlog echter voortduurde, hoe schaarser het personeel en de bedrijfsmiddelen werden.

Op 6 september 1914, amper een maand na de inval, werd de 'KDPTV in Belgien' (*Kaiserlich Deutsche Post und Telegraphenverwaltung*) opgericht, afgekort D.P.T.V. Gezien de snelle opmars van de Duitse troepen moest dit 'Bestuur' er zo vlug mogelijk voor zorgen dat de veldpostkantoren mee naar het front konden oprukken. Daarom moesten zij vervangen worden door sedentaire postkantoren voor de bezettingstroepen en Duitse instanties. Onder de titel 'Organisatie van de Duitse Post- en Telegraafdienst in België' verschijnt de eerste verordening ¹²² met informatie en onderrichtingen voor de ambtenaren van de D.P.T.V. Met de eerste volzin wordt trouwens de doelstelling aangegeven: «Alle ambtenaren van de P.T.V. moeten zich voortdurend op de hoogte houden van de nieuwe regelingen die door de P.T.V. getroffen worden om de Post-, de Telegraaf- en de Telefoon dienst in het land opnieuw in de juiste banen te leiden.»

Volgens de voorschriften van de Duitse veldpost moest de afzender, om van een gunsttarief of van de portvrijdom te kunnen genieten, op het poststuk *Feldpost* vermelden. De vermeldingen *Feldpostbrief* en *Feldpostkarte* werd eveneens veel gebruikt ¹²³. Daarnaast werden allerhande stempels met de aanduiding van de militaire eenheid gebruikt, met toevoeging van o.m. *Soldatenbrief* of afgekort *S.B.*

Volgens het *Deutsches Reichsgesetzblatt* (staatsblad) van 2 juli 1880 hadden keizer Wilhelm I en zijn kanselier Otto von Bismarck op 29 juni 1880 een verordening uitgevaardigd betreffende de indeling in klassen van de hogere militaire beambten van het Leger en de Marine bij de instellingen van de veldpost ¹²⁴. Die indeling was in 1914 nog altijd in zwang.

Opm. Officieren in de hoogste graad waren meestal ten minste generaal. Een officier in een hogere rang was bijv. een kapitein of een majoor ouder dan 35 jaar. Een officier in de tussenrang (*in erhobenem Dienst*) was meestal luitenant of meer.

<i>hogere beambten bij de veldpost</i>	<i>equivalent</i>	<i>rang</i>
Feld-Ober-Postmeister	veldpostmeester-generaal	officier (hoogste graad)
Feld-Ober-Postinspektor	inspecteur-generaal bij de veldpost	officier (hoogste rang)
Armee-Postdirektor	legerpostdirecteur	officier (hoogste graad)

Armee-Postinspektor Feld-Postmeister Feld-Ober-Postsekretär Feld-Postsekretär	inspecteur bij de legerposterijen veldpostmeester secretaris-generaal bij de veldpost secretaris bij de veldpost	officier (hogere rang) officier (hogere graad) officier (tussenrang) officier (tussenrang)
--	---	---

Als eerste maatregel geeft de P.T.V. meteen een lijst van postkantoren die tot en met 8 december 1914 „neu oder an Stelle eingezogener Feldpostanstalten“ (voor het eerst of in plaats van binnengetrokken veldpostkantoren) werden opgericht, voor het postverkeer van de in België verblijvende bezettingstroepen en de Duitse militaire en burgerlijke instanties. Het betreft volgende postkantoren (schrijfwijze zoals in het *Amtsblatt* nr. 1): ALOST, Antwerpen, Arlon, Ath 2, AUDENAERDE, Bastogne, Beverloo (Truppen-Platz), Braine-le-Compte, BRÜGGE, Brussel (Nordbahnhof), Charleroi, Chimay, COURTRAI, Dinant, GENT, Hal, Hasselt, Huy, Libramont, Löwen, Lüttich 2 (Hauptbahnhof), Maeseyck, Marche, Mariembourg, Mecheln, Mons 2 (Bahnhof), Namur, Neufchâteau (Prov. Luxemburg), Ottignies, Soignies 2, SOTTEGEM, Spa, Thuin, Tirlemont, Tongeren, Tournai, Verviers en Virton.

De namen in hoofdletters betreffen veldpostkantoren in het Etappegebied van het IVe Leger. In de bovenstaande lijst staan er vier kantoren met het cijfer 2 achter de kantoornaam, waaruit we mogen afleiden dat die kantoren ook met het cijfer 1 bestonden: Ath 1, Lüttich 1, Mons 1 en Soignies 1. Een maand later, in het *Amtsblatt* nr. 5 van 02 - 10 januari 1915¹²⁵, publiceert de P.T.V. een nieuwe lijst van postkantoren, onderverdeeld in:

1. Kantoren voor de Duitse troepen en overheden en
2. Kantoren voor het postverkeer van de burgerbevolking. In deze nieuwe lijst komen de vier kantoren Ath 1, Lüttich 1, Mons 1 en Soignies 1 inderdaad voor als postkantoren die het postverkeer voor de burgerbevolking verzorgen.

Wanneer in een bepaalde lokaliteit (gemeente, stad) een postkantoor bestond dat uitsluitend het postverkeer voor de Duitse troepen en overheden regelde en er nadien een postkantoor voor de burgerbevolking werd geopend, kreeg het kantoor voor de burgerpost meestal – let op! niet altijd – het onderscheidingsnummer 1 achter zijn naam en het postkantoor dat uitsluitend de militaire post en de post van de overheid behartigde kreeg dan het cijfer 2 achter zijn naam. In vele gevallen, bijv. Antwerpen (*Hauptbahnhof*), Brussel (*Nordbahnhof*), Charleroi (*Hauptbahnhof*) – maar niet altijd! – werd het kantoor 2 in een spoorwegstation ondergebracht, terwijl het kantoor 1 in een andere locatie terecht kwam. Zo werd op 24 december 1914 in Leuven – een kerstgeschenk voor de Leuvenaars! – een postkantoor voor het briefverkeer van de burgerbevolking geopend. «Het nieuwe postkantoor», zegt een bericht in het *Amtsblatt*¹²⁶, «kreeg de benaming 'Löwen 1', terwijl het bestaande Duitse postkantoor voor de troepen en de Duitse overheid in het vervolg het nummer 2 (*Unterscheidungsnummer*) zal dragen.»

1.2. Veldpost binnen het Gouvernement-Generaal

Ieder Leger had voor de behandeling van zijn *Feldpost* (van de briefwisseling van en voor militairen) in zijn eigen 'etappe' een etappehoofdplaats, de zetel van de etappe-inspectie, waaronder ook het postcontrolebureau (*Postüberwachungsstelle*) van het bewuste leger ressorteerde. In de 'etappe' was de gehele administratie, dus ook de post, in handen van de militaire overheid¹²⁷. Voor het *Etappegebied* van het IVe Leger was de etappe-inspectie, dus ook het postcontrolebureau, gevestigd in het justitiepaleis aan het Koophandelsplein in Gent¹²⁸, voor het VIe Leger was de zetel van de *Etappeninspektion* van half oktober 1914 tot 30 september 1916 gevestigd in de *Etappenhauptort* in Valenciennes (dep. Nord)¹²⁹. De postdienst werd er echter niet door kundige vaklui progressief georganiseerd, zoals dat het geval was in de rest van het gebied van het Gouvernement-Generaal. Aan de hand van de legerstructuur zouden we de stempels en de organisatie van de veldpost ook stelselmatig moeten kunnen rangschikken.

Opm. Wat de verzending van binnenlandse en private Duitse veldpostpakketten betreft, verwijzen we naar deel III, hoofdstuk 6.15.

De nummers van de kantoren van de *Feldpost* stemmen praktisch nooit overeen met die van de *Etappen-inspektion*. Bijv.:¹³⁰

nummer <i>Etappen-inspektion</i>	nummer <i>Feldpost</i>	plaats	Leger
35	35	Mons (Bergen)	ex Ie
36	45	Valenciennes	Ile
28	46	Sedan	IIIe
33	4	Gent	IVe
38	361	Arlon (Aarlen)	Ve
40	403	Tournai (Doornik)	VIe
30	76	Vervins (dep. Aisne)	VIIe
	344	Charleville	OHL
	135	Strasbourg (Straatsburg)	
26	98	Metz	
		Valenciennes	XVIIe
		Maubeuge	XVIIIe

Het IXe Leger maakte gebruik van de diensten van het XVIIe en XVIIIe Leger.

Opm. Voor alles wat censuur aanbelangt, verwijzen we naar deel VI, hoofdstuk 3.1.

1.3. Veldpost met het thuisland

Voor de soldatenpost van en naar de heimat zorgden de veldpostkantoren van iedere legerafdeling, meestal onder de controle van een *Feldpoststation*, dat onder het bevel stond van een veldpostdirecteur. De veldpost werkte dus in beide richtingen. Het probleem is dat er vaak een nummer of een aanknopingspunt voor de plaats van herkomst ontbrak op de stempels en dat de oorsprong enkel uit een vage vermelding afgeleid kan worden.

Voor de briefwisseling van de heimat naar het front verwijzen we naar de *Postsammelstellen* (zie deel I, hoofdstuk 1.3.)

Van het front naar de heimat wordt de correspondentie van de postale sector bijeengebracht per compagnie, gecontroleerd op verborgen militaire informatie en verzameld in het *Feldpostamt* of de *Feldpostexpedition* met een eerste sortering per grote stad → *Postverteilungsstellen* met sortering per staat of provincie → *Sortierstellen* in de grote steden, staten en provincies. In de *Postverteilungsstellen* werden ook de zendingen van de veldpost gesorteerd die om een of andere reden in de veldpostkantoren niet behandeld konden worden.

In de richting front-heimat was een veldpostkantoor bij ieder hoofdkwartier en opperbevel, hetzij van een legergroep, eenheid, afdeling, korps of reservekorps, hetzij van een divisie, reservedivisie of aanvullende eenheid. Zulk kantoor werd, volgens de instructies bij de mobilisatie, voor een legerkorps *Feldpostamt* of voor een legerdivisie *Feldpostexpedition* genoemd. In de richting heimat-front kenden we etappe-inspecties, die door *Feldpoststationen* bediend werden. De stempels van al die veldpostkantoren waren genummerd (met interrupties) van 1 tot 3113.

Op 15 januari 1917 werd een reorganisatie van de post aan het front doorgevoerd. Hierbij werden bepaalde veldpostkantoren omgevormd tot vaste diensten van postafdelingen. Dat was de toestand tot 15 februari 1917, toen alle veldpostkantoren nieuwe nummers (tussen 650 en 1021) kregen, zodat vijandelijke spionage bemoeilijkt werd en de positie van de Duitse eenheden aan de hand van *Tarnstempel* (gecamoufleerde stempels) niet langer bepaald kon worden. De nieuwe nummerstempels werden enkel gebruikt op traceerbare zendingen, zoals aangetekende brieven enz. Voor de overige briefwisseling werden camouflagestempels gebruikt, d.w.z. vaak stempels waarvan de belangrijkste tekst weggeponst was en alleen nog K.D. (*Kaiserliche Deutsche*) Feldpost en de datum overbleven. In het laatste geval werd het veldpostnummer schriftelijk toegevoegd. De *ausgestanzte* (geponste) stempels werden enkel nog gebruikt op privé-zendingen van officieren en soldaten in de richting front-heimat en op thuispost ¹³¹.

Toen de vijandelijke spionage er met behulp van de geponste stempels en de originele toch nog in slaagde de originele stempels te reconstrueren, werden de nummerstempels in oktober 1917 tussen de legers geruimd, wat de identificatie tot op heden uiterst moeilijk maakt.

Wat de *Formationsstempel* (stempels van eenheden) betreft, maakten die stempels - in tegenstelling met de datumstempels - geen deel uit van de basisuitrusting van een veldpostkantoor. Zij werden gefabriceerd op vraag en op kosten van de onderscheiden eenheden (regimenten, bataljons, compagnieën enz.) Daardoor bestaan er veel verschillende types met of zonder de naam van de eenheid, het nummer of de naam van het veldpostbureau waaraan ze gehecht waren. Hoewel het hier niet om postale stempels gaat, zijn ze toch belangrijk, al was het maar omdat zo de portvrijdom gegarandeerd werd: de afzender bewees dat hij een militair of een bevoegd persoon was en schreef meestal op de kaart of de enveloppe ook zijn naam, graad, eenheid en kantoor dat zijn eenheid bediende. Een zending zonder die vermeldingen werd immers geweigerd en teruggestuurd.

Die *Formationstempel* (eenheidsstempels) waren in gebruik tot het einde van de oorlog, zij het hoe langer hoe minder, want naarmate het aantal eenheden steeg, nam na 1917 ook het aantal veranderde plaats-toewijzingen toe en werd het almaar moeilijker de stempels met nieuwe teksten uit te rusten. Vaak werden deze stempels vooraf op blanco enveloppen of kaarten aangebracht, zelfs zo dat ze het enige merkteken waren. De veldpostkantoren hadden inderdaad als opdracht bij druk postverkeer geen datumstempel aan te brengen, zodat ze tijd konden winnen en het vertrek van het postkonvooi niet zouden missen.

Opm. zelfde opmerking als bij 1.2.

1.4. Veldpost met andere landen

2. Postkantoren

De eerste postkantoren in het gebied van het Gouvernement-Generaal van België die voor de Duitse militairen en autoriteiten werden geopend, vinden we terug in de onder rubriek 1.1. vermelde verordening nr. 1 op p. 1 van het *Amtsblatt* nr. 1 van 10 december 1914. Daar worden 38 kantoren opgesomd die op 8 december 1914 geopend werden of al open waren. Voor de hervatting en verdere evolutie van het postnet verwijzen we naar deel III, hoofdstuk 1.

3. Posttarieven - portvrijdom

De posttarieven worden hieronder behandeld bij hun respectieve gebieden en zendingen.

De portvrijdom betrof het gewone briefporto en het aantekenrecht, maar niet de heffing voor een . In tegenstelling tot de situatie voor de oorlog onder de Belgische postadministratie, kon onder de Duitse postadministratie de post van de gemeenten slechts portvrijdom genieten als het om 'staatszaken'

ging¹³². Deze briefwisseling moest de aanduiding 'Staatsdienstzaken' (of 'Service d'Etat' - 'Staatsache') dragen of in het geval van het ministerie van het Zeewezen, de Post en de Telegraaf 'Postsache - Service des Postes'¹³³. Aanvankelijk was slechts een tweetalige Duits-Franse aanduiding of stempel geoorloofd, wilde men de portvrijdom op de poststukken aanduiden: 'Staatsdienstsache- Service d' Etat'. Vanaf 23 november 1915 werd ook de Duits-Nederlandse aanduiding 'Staatsdienstsache-Staatsdienstzaken' toegestaan¹³⁴.

Een dienstbrief of dienstpakket werd niet automatisch portovrij verstuurd. Er waren ook *Portopflichtige Dienstsachen*, bijv. pakjes tot 5 kg die met de veldpost werden verstuurd, waarvoor de bezorgingsheffing en het douanerecht (door de afzender of geadresseerde) betaald moesten worden.

4. Stempels van de veldpost

De veldpostkantoren, zowel de *Feldpostämter* als *Feldpostexpeditionen* en *Feldpoststationen*, hadden aanvankelijk een nummer, waaraan hun situering herkend kon worden.

In het begin van de oorlog vertoonden hun stempels teksten (al dan niet afgekort en/of met koppeltekens) waardoor de herkomst gemakkelijk is na te gaan, bijv.

- K.D. Feldpoststation Et. Insp. 8. Armee,
- K.D. Feldpostamt des XIII. (K. Württb.) Armeekorps,
- K.D. Feldpostexpedition des Heeresgruppen Kmdos Kronprinz des Deutschen Reiches, enz.

De stempels van de *Postüberwachungsstellen* vertoonden, afgezien van de eerste in het begin, geen plaatsindicaties, vele ook geen data. Bij de militaire post ontbraken blijkbaar uniforme voorschriften en hing de vorm van de stempels vaak af van de willekeur van de leidinggevende officier. Ook in de gebruikte kleuren heerste grote willekeur: groen, rood, violet en zwart.

De brug vermeldt de datum (dag-maand-jaar) en het uur van de lichte (dubbel uur van 1 tot 12 met V of N), bijv. 14.2.16. 4-5 N. De stempels kunnen ook een *Unterscheidungsbuchstabe* bevatten (de letter a, b, c of d), die de stempels van andere of oudere exemplaren onderscheidt.

Bij de veldpoststempels kunnen we in de brugstempels om en nabij vier types onderscheiden¹³⁵:
namelijk type 1.2.3. Pruisisch, Saksisch, Beiers of Württembergs,

- 1.1.1.2.
- 1.1.2.3.a.
- 1.1.2.1.b.

4.1. voor de *Feldpostämter*, mobiele kantoren voor legerkorpsen

Pruisische - type 1.2.3. met datum (dag-maand), asterisk en letter

Saksische - type 1.1.2.3.a. met in de kroon bijv. K.D. FELDPOSTAMT/7. ARMEEKORPS
- type 1.1.1.2. met bijv. de tekst FELDPOSTAMT/DES/XIX./ARMEEKORPS

Beierse - type 1.2.3. met datum (dag-maand) en bijv. FELDPSTAMT/K.B./II./ARMEECORPS
 - type 1.1.2.3.a. met bogen gearceerd met 8 strepen

4.2. voor de eveneens mobiele Feldpostexpeditionen, die ondergeschikt zijn aan een Feldpostamt,

Pruisische - type 1.2.3. met bijv. K. D. FELDPSTAMT/24./ INF. DIV./ datum (dag-maand)

Saksische - type 1.1.2.3.a.
 - type 1.1.1.2.
 Beierse - type 1.2.3. met bijv. FELDPSTAMT/K.B./III./INFANT.-DIVISION/ datum (dag-maand)
 - type 1.1.2.3.a.

4.3. voor de sedentaire Feldpoststationen

Pruisische - type 1.2.3. met bijv. K.D.FELDPSTAMT/N° 77/ datum (dag-maand)

- type 1.1.2.3. a.

Beierse

- type 1.2.3.

- type 1.1.2.1. b. met brede boog boven de brug

- type 1.1.2.3. b.

Van 15 februari 1917 af kregen de veldpostkantoren nieuwe nummers toebedeeld, omdat zo de vijandelijke spionage bemoeilijkt en verhinderd zou worden.

Bij al deze stempels werden in de loop van het jaar 1917 veel gegevens weggestaan, waardoor de herkomst van deze stempels niet meer te achterhalen is.

Het zo geheten *Tarnstempel* (een gecamoufleerd stempel met verwijderde elementen) is een Duits brugstempel van het Pruisische, Beierse of Württembergse type zonder onderscheidingsletter of divisie, met enkel de datum en eventueel de tekst:

- KAIS. DEUTSCHE FELDPPOST,
- K.D. Feldpost,
- D. Feldpost, of zelfs alleen
- Feldpost.

In oktober 1917 kwam er een nieuw bevel van de legerleiding, waardoor alle stempels, ook die met weggestane gegevens, omgewisseld moesten worden. Hierdoor werd het buitengewoon moeilijk de eenheden te herkennen - bij stempels zonder onderscheidingsletter was het praktisch onmogelijk voor wie het omwisselingschema niet kende. Dat geheime schema is tot op heden niet teruggevonden.

Bij de onderhandelingen in 1918 over een wapenstilstand werd een commissie opgericht die in Spa, dus in het Gouvernement-Generaal, gestationeerd was en daar haar eigen autonoom postbureau bezat. Ze bezorgde haar briefwisseling via de veldpost. Dat blijkt uit een kastjesstempel met afgeronde hoeken en met drie vakken, te vergelijken met het type dat tijdens de bezetting in Gent werd gebruikt (35 bij 25 mm):¹³⁶

1. - Deutsches Postamt/SPA/
2. - datum en uur tussen asterisken met 5 stralen, bijv. * 23.6.19. 3-4 N * / 3.
- Waffenstillstands-/Kommission. De zetel van deze commissie verhuisde na beëindiging van haar werk naar Düsseldorf.

III. Postverkeer voor de burgerbevolking in het Gouvernement-Generaal België

1. De postkantoren

1.1. Algemene beschouwingen

Op 4 augustus 1914 was het Duitse leger België dus binnengestormd. Op 20 augustus stond het al in vol ornaat op de Grote Markt in Brussel. Op 1 oktober 1914 opende het postkantoor BRUSSEL 1 op het Muntplein zijn deuren als *Hauptpostamt*, dat direct ressorteerde onder de PTV. Het Duitse Postbestuur - de KDPTV - installeerde zich in de gebouwen van het station Brussel-Noord.

De meeste postkantoren werden gesloten in augustus-september 1914 naarmate de Duitsers ons grondgebied veroverden en bezetten. Alleen de weerstand die Antwerpen bood, weerhield hen de beide Vlaanderen vóór oktober te bezetten. Aalst en Dendermonde vielen op 28 september, Gent op 12 en Oostende op 14 oktober. Toch bleven enkele kantoren werken, zij het *à la limite* van wat op dat ogenblik nog mogelijk was. De Duitse PTV werd van 6 september 1914 af door de Duitse troepen op ons grondgebied geïnstalleerd. Alleen enkele kantoren in het centrum van Brussel, Luik, Verviers, Bergen en omstreken werden in oktober 1914 door Duits personeel geopend. In november werden 16 grote kantoren door de Duitsers geopend. Alleen in de regio van Charleroi was een particuliere postdienst opgericht, die door de bezetter werd gedoogd. Ook vermelden we *Le transport provisoire et privé de correspondances Bruxelles-Wavre-Namur-Dinant*, dat een kort bestaan beschoren was (OBP-LK 17), en *Le Courrier Provisoire* van A. Berhaut uit Brussel (OBP-LK 18/19). Zie Officiële Belgische Postzegelcatalogus (OBP) - Lokale post.

De civiele post was niet al te zeer in de war gestuurd: de bezorging verliep normaal tot de vijand de lokalen bezette. Van dat ogenblik af moest - op bevel van de administratie - het personeel alle medewerking weigeren, zodat de Belgische postbeambten hun patriottische aanhankelijkheid zouden bewijzen en niet van collaboratie beschuldigd konden worden.

De postbeambten mochten geen militaire aangelegenheden melden en dienden strikte geheimhouding in acht te nemen inzake nationale verdediging. Op 11 augustus werd het de postbezorgers verboden wapens te dragen. Op 12 augustus werden ze gewaarschuwd voor deelname aan vijandige daden, gewapend verzet, aanvallen en interventies. Op 16 augustus werden de postbeambten aanbevolen, bij beslag op geld, te verklaren dat ze slechts onder dwang gehoorzaamden en een ontvangstbewijs voor de meegenomen waardepapieren te eisen ¹³⁷.

Voor het Etappegebied verwijzen we naar deel IV, hoofdstuk 1.3. Ook de kantoren ten westen van het front, in het niet-bezette deel van ons land, blijven hier buiten beschouwing. Het front was in oktober 1914 gestabiliseerd, grotendeels aan de IJzer. De enkele postkantoren ten westen ervan die open waren gebleven, moesten vaak in penibele omstandigheden werken ¹³⁸.

<i>kantoor</i>	<i>categorie</i>	<i>open</i> van	<i>tot</i>	<i>ontvangstkantoor</i>
Adinkerke	o/ontvangstkantoor (**)			Veurne
Alveringem	o/ontvangstkantoor			Oostvleteren
Elverdinge	o/ontvangstkantoor		22.04.1915	Oostvleteren
Houtem (Veurne)	overdraagkantoor			Veurne
Ieper	ontvangstkantoor	14.10.1914		Ieper
Kemmel (*)	overdraagkantoor	01.11.1914	april 1918	Ieper
Koksijde 1	o/ontvangstkantoor			De Panne
Leisele	overdraagkantoor			Veurne
Lo	o/ontvangstkantoor			Oostvleteren

Nieuwkerke (Ieper)	o/ontvangstkantoor	14.04.1918	Ieper
Oostduinkerke	o/ontvangstkantoor		De Panne
Oostvleteren (α)	ontvangstkantoor		Oostvleteren
Panne (De)	ontvangstkantoor		De Panne
Ploegsteert	o/ontvangstkantoor	10.04.1918	Roesbrugge-Haringe
Pollinkhove	o/ontvangstkantoor		Oostvleteren
Poperinge	ontvangstkantoor		Poperinge
Proven	overdraagkantoor		Roesbrugge-Haringe
Reningelst	o/ontvangstkantoor		Poperinge
Roesbrugge-Haringe	ontvangstkantoor		Roesbrugge-Haringe
Veurne/Furnes	ontvangstkantoor		Veurne
Vlamertinge	o/ontvangstkantoor		Poperinge
Watou	o/ontvangstkantoor		Poperinge
Wulveringem	o/ontvangstkantoor		Veurne

* Het overdraagkantoor van Kemmel werd op 01.11.1914 overgebracht naar het naburige dorp Loker. Het werd beheerd door één postman, een plattelandsbode, en was slechts enkele uren per dag open. Een overdraagkantoor hing af van een ontvangst- of onderontvangstkantoor.

** Een onderontvangstkantoor (of in België een onderontvangerij) hangt af van een groter ontvangstkantoor en kan in een particuliere woning gevestigd zijn.

α Het ontvangstkantoor vaan Oostvleteren werd in april 1915 tijdens de gasaanval in Steenstrate overgebracht naar Westvleteren.

Het overdraagkantoor van Baarle-Hertog wordt evenmin bezet en blijft sinds ongeveer februari 1915 tijdens de oorlog in verbinding met het hoofdbestuur van de Belgische post in het Franse Sainte-Adresse. Het zal een belangrijke verbindingsrol spelen tussen het bezette en niet-bezette deel van ons land.

1.2. Heropening van het postverkeer

In volgende plaatsen van het Gouvernement-Generaal werden voor het postverkeer van de Duitse militairen en autoriteiten zo mogelijk nog in 1914 A-Postkantoren met Duits personeel geopend vanaf:

- provincie Antwerpen

Antwerpen 1	november
Antwerpen 2	november
Mechelen	september

- provincie Brabant

Brussel (Hauptbahnhof)	01.10.1914
Brussel 2	29.10.1914
Diest	1914
Halle	08.12.1914
Leuven 1	24.12.1914 *
Leuven 2	06.11.1914 *
Ottignies	08.12.1914
Tienen 2	08.11.1914
Wavre (Waver)	29.12.1914

* Am 24. Dezember (1914) ist in Löwen für den Privatbriefverkehr der belgischen Bevölkerung ein deutsches Postamt eingerichtet worden. Das neue Postamt in Löwen hat die Bezeichnung Löwen 1 erhalten, während das daselbst bereits vorhanden gewesene deutsche Postamt für die Truppen und deutschen Behörden künftig die Unterscheidungsnummer 2 führt.

- provincie Henegouwen

Ath (Aat)	22.10.1914
Braine-le- ('s-Gravenbrakel)	november
Charleroi	14.11.1914
Chimay	08.12.1914
Mons (Bergen) 2	10.10.1914
Soignies (Zinnik) 2	31.10.1914
Tournai (Doornik) 2	08.12.1914

- provincie Limburg

Beverlo Truppenplatz	08.12.1914
Hasselt	31.10.1914
Maaseik	14.11.1914
Tongeren	14.11.1914

- provincie Luik

Dolhain-Limbourg	13.10.1914
Huy (Hoei)	14.11.1914
Liège (Luik) (Lüttich)	16.10.1914
Spa	08.12.1914
Verviers	13.10.1914

- provincie Luxemburg

Aarlen (Arel)	november	censuurkantoor Luik
Bastogne (Bastnach)	08.12.1914	Luik
Libramont	08.12.1914	Luik
Marche	01.12.1914	
Virton	08.12.1914	Luik

- provincie Namen

Dinant	15.11.1914	
Gembloux	09.12.1914	
Mariembourg	08.12.1914	
Namur (Namen) 2	oktober	censuurkantoor Namen 1

- provincie Oost-Vlaanderen

Aalst 1	november
Gent/Südbahnhof	08.12.1914
Oudenaarde	08.12.1914
Zottegem	08.12.1914

- provincie West-Vlaanderen

Brugge 3	oktober
Kortrijk 1	november

Voor de stand op 8 december 1914 verwijzen we in de eerste plaats naar verordening nr. 1 in *Amtsblatt* nr. 1 van 10 december 1914 (zie deel II, hoofdstuk 2) waarin de mogelijkheden voor de Duitse troepen en autoriteiten op het gebied van correspondentie uiteengezet worden onder de titel '*Einrichtung des deutschen Post- und Telegraphenwesens in Belgien*'.

Nog in december 1914 krijgen we *Amtsblatt* nr. 2 met onder *Einrichtung von Postämtern* een aanvullende lijst van vijf postkantoren die op 09.12.1914 geopend waren ¹³⁹ :

Gembloux	tot 10.02.1918
Huy 1	voor burgerbevolking
Huy 2 uit Huy	voor militairen en autoriteiten
Namur 1	voor burgerbevolking
Namur 2 uit Namur	voor militairen en autoriteiten

Op 24 december 1914 ontstaat uit Löwen ¹⁴⁰

Löwen 1	voor burgerbevolking
Löwen 2	voor militairen en overheid

Op 29 december 1914 werd Wavre (Waver) voor de Duitse troepen en autoriteiten geopend.

Tegen het voorjaar van 1915 had de Duitse postdienst zich, dankzij de grote postkantoren en hun verbindingswegen, zodanig ontwikkeld, dat in België in alle steden van het Gouvernement-Generaal het briefverkeer opnieuw het niveau bereikt had van voor het uitbreken van de oorlog. De oprichting van Duitse postkantoren in kleinere lokaliteiten waar vroeger Belgische kantoren bestonden, werd systematisch gerealiseerd. Hun aantal groeide als volgt:

- eind april 1915	209
- einde juli 1915	384
- eind oktober 1915	516
- eind januari 1916	741
- eind april 1916	1200

We verwijzen naar **bijlage** nr. 1 voor een lijst van A- en B-postkantoren die op 8 januari 1915 al heropend waren. Ze zijn vooral gelegen in de provincies Brabant, Limburg, Luik, Namen en Henegouwen. De lijst vermeldt ook de openingsdatum en de categorie (A- of B-Postamt). Drie maanden na de opening van Brussel 1, meer bepaald op 8 januari 1915, publiceerde het *Amtsblatt* dus een 'Stand van de Post- en Telegraafinrichtingen' ¹⁴¹, waaruit we de gegevens betreffende de postkantoren voor het postverkeer van de burgerbevolking overnemen. We vullen die lijst van de op 8 januari 1915 bestaande postkantoren aan met de openingsdata, ¹⁴² die niet in deze lijst waren opgenomen. De precieze openingsdata worden niet altijd in het *Amtsblatt* vermeld. Veelal beperkt het blad zich onder de titel *Nachrichten* tot volgende mededeling: «Voor het postverkeer van de Belgische bevolking werden in X en in Y Duitse postkantoren geopend.»

Wanneer dergelijke mededeling gepubliceerd wordt, bijv. in het *Amtsblatt* nr. 13, waarin verscheidene verordeningen afgekondigd werden met data van 24 februari 1915 tot 3 maart 1915, geeft de 'Naamlijst der postkantoren' van J. De Bast en G. Ludwig als openingsdatum ook een speling tussen deze twee data en vermeldt voor de opening: 24.02/03.03.15. In onze tabellen wordt steeds alleen de eerste datum vermeld.

Op 6 september 1916 waren twee jaren verlopen sinds in het Keizerlijke Gouvernement-Generaal België de KDPTV (*Kaiserliche Post- und Telegraphenverwaltung*) opgericht werd. In deze korte tijdsspanne werd, na grote moeilijkheden, op alle gebieden nuttige arbeid verricht. Na twee jaar is de organisatie van de Duitse Post- en Telegraaf gestabiliseerd, zodat te verwachten was dat België, zoals het in vreedstijd was,

kon rekenen op een goed werkend binnenlands post- en telegraafbedrijf, - natuurlijk met de nodige beperkingen gezien de oorlogstoestand - maar toch met goede postverbindingen met Duitsland en met de neutrale landen.

De bovenvermelde 'Stand' gaf ook een lijst met postkantoren die uitsluitend voor het postverkeer van de Duitse troepen en overheden werkten. We verwijzen daarvoor naar deel IV. Postverkeer in het Operatie- en Etappegebied.

Onder het Hoofdbestuur der Belgische Posterijen ressorteerden in vreedstijd elf provinciale directies (*directions circonscriptionnaires*), te vergelijken met de Duitse *Ober-Postdirektionen* (OPD) of hogere autoriteiten onder het *Generalpostamt*. Ter vervanging van die provinciale directies heeft het Duitse Postbestuur in het land 14 *Kreispostämter* opgericht, die als centraal punt voor de Kas- en Rekeningendienst waren bestemd, maar die geleidelijk het statuut van bestuursdiensten aannamen. Zij vervingen dus de vroegere *directions circonscriptionnaires*. Net zoals voorheen de Belgische postkantoren hieraan ondergeschikt waren, zo werden vanaf 1 juli 1916 de 1200 Duitse postkantoren, die in hun plaats waren gekomen, aan de *Kreispostämter* ondergeschikt.

1.2.1. Deelname van voorheen zelfstandige postlokaliteiten aan het postverkeer door distributie van briefwisseling en het lichten van brievenbussen. – Organisatie van de plattelandspost met *Posthilfestellen*.

Verzamelaars zien wel eens over het hoofd dat er al postverkeer was met hun gehucht, gemeente of regio voor er in hun gehucht, gemeente of regio postkantoren geopend waren. Nochtans werd dit systeem van 'aansluiting aan het postverkeer', waarbij lokaliteiten waar vroeger een postkantoor was, aan nabije postkantoren aangesloten werden, al einde 1914 toegepast door het Duitse postbestuur. In de Duitse posttaal klinkt het als volgt : «*Außerdem sind eine Anzahl früher selbständiger Postorte an benachbarte Postämter durch Briefbestellungen und Briefeinsammlungen angeschlossen, sodaß sie sowohl in ankommender als in abgehender Richtung am Postverkehr teilnehmen.*»¹⁴³ (Bovendien zijn een aantal van voordien zelfstandige postlokaliteiten door de bezorging en lichting van brieven aan nabije postkantoren aangesloten, zodat ze in beide richtingen aan het postverkeer deelnemen.)

Zo werden niet alleen de postkantoren in **bijlage 1** geopend, maar tegelijkertijd werd, via deze postkantoren, door briefbestelling en briefinzameling, post uit de naburige gemeenten 'aangesloten aan het postverkeer'. Zo werd bij de opening van het postkantoor **Hal** (nu Halle) niet alleen de briefwisseling van de inwoners van Halle in het verkeer gebracht, maar ook de briefwisseling van enkele naburige gemeenten, waar nog geen postkantoor geopend was.

Door het systeem van 'briefbestelling en briefophaling' werden volgende gemeenten door Halle bediend¹⁴⁴: Braine-l'Alleud (Eigenbrakel), Braine-le-Château (Kasteelbrakel), Buizingen, Enghien (Edingen), Heikruis (Haute-Croix), Sint-Pieters-Leeuw, Lembeek, Lot, Oetingen, Pepingen, Ruisbroek, Saintes, Tubize (Tubek) en Vollezele.

Hier geven we de gegevens voor de andere postkantoren:

Brussel/Bruxelles/Brüssel 1 (Anderlecht, bosvoorde/Auderghem, St.-Agatha-Berchem/Berchem-Ste.-Agathe, Bosvoorde/Boitsfort, Kuregem/Cureghem, Etterbeek, Evere, Vorst/Forest, Ganshoren, Haren, Elsene/Ixelles, Jette, Koekelberg, Laken/Laeken, Molenbeek, Neder-over-Heembeek, St.-Gillis/St.-Gilles, St.-Joost-ten-Node, Zaventem/Saventhem, Schaarbeek/Schaerbeek, Strombeek, Tervuren/Tervueren, Ukkel/Uccle, Vilvoorde, Watermaal/Watermael, Wemmel en Woluwe);
Dolhain-Limbourg (Baelen/Balen, Jalhay, Membach);
Namur 1 (Belgrade, Jambes);
Ougrée (Boncelles);

Wandre (Cheratte);
Sclessin (Cointe);
Charleroi 1 (Dampremy, Lodelinsart, Marcinelle, Mont-sur-Marchienne);
Verviers (Heusy, Stembert);
Leuven/Löwen 1 (Heverlee, Kessel-Lo);
Hollognes-aux-Pierres (Mons-lez-Liège);
Dison (Petit-Rechain);
Gosselies (Ransart);
Liège/Lüttich 1 (Saint-Nicolas, Vottem);
Herstal (Vivegnis);
Quaregnon (Wasmuel).

Hoe verliep zulke aansluiting aan een groter postkantoor gewoonlijk? Het antwoord op die vraag vinden we in een verordening van 10 januari 1915¹⁴⁵. De Duitse P.T.V. stelt met enige zelfvoldoening vast dat talrijke lokaliteiten waar er vroeger postkantoren waren, recent aan de postdienst voor de landelijke bevolking aangesloten werden, doordat deze lokaliteiten vanuit een naburig postkantoor door aange- stelde Belgische postbodes bezocht worden. Deze postbodes nemen de spoorwegen, de buurtspoorwe- gen of, gewoon, ... fietsen; ze verkopen onderweg postzegels en brengen de ingezamelde post naar het postkantoor, waar dan de bewerking begint. De postkantoren die voor de briefwisseling van de burger- bevolking al geopend zijn, worden verzocht eens uit te zoeken of er zich binnen hun gebied dezelfde mogelijkheden voordoen en of er ook vraag naar is.

Op welke wijze werd deze 'aansluiting aan het postverkeer' in de praktijk gerealiseerd? We kunnen daarvoor verwijzen naar twee gevallen. In het eerste geval verwijzen we naar **bijlage** nr. 6, waarin gere- fereerd wordt aan de 'voorlopige postdienst' in Lier. Postzegels waren te koop bij de adjunct- commissaris en brieven en kaarten moesten daar ook afgegeven worden, '*van 7 uren 's morgens tot 7 uren 's avonds.*' Per verzonden of ontvangen brief of kaart moest er wel een bijkomende heffing van 2 centiem in de stadskas gestort worden. Maar wat deed dan de adjunct-commissaris met de te verzenden briefwisseling en waar werd de briefwisseling voor Lier dan afgeleverd?

In de affiche van 26 januari 1915 betreffende de organisatie van een voorlopige postdienst in Lier, die wordt afgebeeld als **bijlage** nr. 6, lezen we dat «de kosten van deze organisatie ten laste vallen van de stad Lier. Teneinde die kosten te dekken werd er voor iedere brief of kaart een extra heffing ('*bijtaks*' genoemd in de affiche) geïnd van 2 centiem. Deze heffing werd geïnd '*bij den afzender of bij den bestemme- ling*'. Het stadsbestuur drong er bij het publiek op aan de '*postzegels hier in de stad te koop, om daardoor van het Duitsch-Gouvernement eene Postinrichting in regel*' te verkrijgen».

Voor de Lierenaars kostte in feite het verzenden of ontvangen van een eenvoudige brief 12 c. en van een briefkaart 7 c. tot aan de opening van het postkantoor op 25.03.1915¹⁴⁶ i.p.v. respectievelijk 10 c. en 5 c. Ongetwijfeld werd dit systeem met extra heffing ook in andere steden of gemeenten toegepast. Hier ligt een stukje braak terrein voor liefhebbers van regionale en lokale postgeschiedenis. Breng een bezoek aan uw gemeentearchief!

Een tweede geval kennen we uit een artikel van Willy Van Riet¹⁴⁷ over het postkantoor in Merksem, dat op 18 maart 1915 heropend werd. Willy Van Riet heeft het probleem van de aansluiting aan het binnen- lands postverkeer 25 jaar geleden al beantwoord. De Duitse Post wilde zo vlug mogelijk alle gemeenten, ook diegene waar nog geen postkantoor geopend was, aan een geregeld briefverkeer laten deelnemen. In de provincie Antwerpen stelde daartoe het Duitse postkantoor Antwerpen 1 voor «*vooreerst een verkeer per bode tusschen hier (Antwerpen 1) en daar (Essen) derwijze op te richten, dat dagelijks, of toch meermaals in de week, een bijzondere bode van daar (Essen) naar hier (Antwerpen 1) gestuurd worde, om zoowel de ten uwent verzamelde postzaken voor Belgische plaatsen hier af te leveren, als de hier voor de inwoners uwer plaats ingeko- men brieven af te leveren en ten uwent te bezorgen. Hierbij is natuurlijk aangenomen, dat het plaatselijk bestuur ten uwent de verdeling der brieven zonder vergelding aanneemt en vertrouwelijk uitvoert*».

Dit 'bodesysteem' werd tussen Antwerpen en Essen officieel vastgelegd in een overeenkomst, gedateerd op 3 februari 1915. In ons artikel ¹⁴⁸ over 'De Post te Antwerpen tijdens de Duitse bezetting 1914-1918' hebben we aangetoond dat deze dienst op 15 februari 1915 van start ging. Maar het was niet 'zonder vergelding': voor dagelijks door een bode in Merksem aan huis bezorgde brieven werd een toeslag van 10 centiem gevraagd en voor een briefkaart 5 centiem!

Blijkbaar werd dit 'bodesysteem' met succes op nationale schaal toegepast, want het werd in de *Deutsche Verkehrs-Zeitung* van 2 april 1915 met volgende commentaar bekendgemaakt (vertaling): «*Ter bevordering van het postverkeer in België: In vele plattelandsgemeenten verzorgen de burgemeesters de uitreiking en de lichting van brieven. De ingezamelde poststukken worden dan door boden naar het naaste postkantoor gebracht. Onlangs werden aan de gemeentebesturen posttarieven evenals postzegels bezorgd, zodat zij de ingezamelde brieven onmiddellijk kunnen frankeren. De oprichting van officiële verkoopkantoren bij privé-personen is aan de gang.*» ¹⁴⁹

Het systeem wordt ook duidelijk beschreven – zoals hierboven uiteengezet – bij de oprichting van een postkantoor voor de burgerbevolking in Halle (Hal), waar al een kantoor voor de Duitse troepen en overheden bestond ¹⁵⁰.

Doordat ons land helemaal overspoeld werd door de bezetter, moesten de meeste postkantoren noodgedwongen hun deuren sluiten. Slechts geleidelijk werden ze weer in het postverkeer ingeschakeld. Van juli 1916 af functioneerden ze tijdens de oorlog meestal binnen het gebied van het Gouvernement-Generaal min of meer normaal met Belgisch personeel in de in rubriek 1.2.2. vermelde lokaliteiten. De 86 grootste postkantoren stonden onder leiding van Duitse beambten, de overige onder Belgische beambten, maar ook die functioneerden volgens de Duitse normen.

De meeste postkantoren bleven open tot de aftocht van de Duitse bezetter omstreeks 31 oktober 1918. In rubriek 1.2.2. vermelden we bij ieder kantoor de provincie waarin het toen gelegen was, zodat de lezer zich gemakkelijker een idee kan vormen van het verloop van de opmars en de aftocht van de Duitsers.

1.2.2. Postkantoren – Categorieën van *Postämter* te beginnen met de *Kreispostämter*, met vermelding van opening en sluiting in de gemeenten (hedendaagse Nederlandse spelling voor de Vlaamse benamingen - Franse spelling voor de Waalse - tweetalige naam voor de Brabantse, vertaling voor de aldus bekende plaatsen):

Opm. De schrijfwijze van de Belgische plaatsnamen is als volgt geregeld door de verordening van de Gouverneur-Generaal: voor de steden en gemeenten van het Nederlandstalige gebied zijn de Nederlandse benamingen in de plaats gekomen van de Franse; enkel voor de plaatsen die in Duitsland onder hun Duitse benaming bekend zijn, zoals Arel, Bastnach, Brügge, Brüssel, Lüttich, Mecheln enz. worden de Duitse benamingen in de eerste plaats gebruikt ter vervanging van de Nederlandse of Franse benamingen. De namen van de Duitse postkantoren werden in het postverkeer gewoonlijk in de nieuwe schrijfwijze gebruikt, bijv. Feiteler voor Fauvillers enz.

De schrijfwijze van de plaatsnamen in de stempels is eveneens volgens duidelijke richtlijnen vastgelegd ¹⁵¹ (zie deel III, 2.1.)

Opm. In de uiterste of op één na uiterste kolom rechts wordt - met de volgende afkortingen - de provincie vermeld waarin de gemeente gelegen is.

Provincies:

A = Antwerpen
B = Brabant (V-B + W-B)
H = Henegouwen

Lb = Limburg
Lk = Luik

Lx = Luxemburg
N = Namen
O-V = Oost-Vlaanderen

W-V = West-Vlaanderen

Het net van de postkantoren was het dichtst in de industriegebieden van Mons (Bergen), Charleroi, Namur (Namen) en Liège (Luik-Lüttich). Hier sloot het ene postkantoor tegen het andere aan. In het postgewest van Mons (Bergen) waren er 148 postkantoren en in de gewesten Charleroi, Namur (Namen) en Liège (Luik) waren er samen meer dan 100 ¹⁵².

We onderscheiden volgende categorieën, (te vergelijken met ...)

- *Kreispostämter*, hoofdkantoren van een postdistrict, de latere postdirecties
- *A-Postämter*, belangrijke kantoren met Duits personeel, te vergelijken met ontvangstkantoren 1e klasse,
- *B-Postämter*, kantoren met Belgische beambten, te vergelijken met ontvangstkantoren 2e klasse,
- *Postagenturen*, een soort onderontvangstkantoren,
- *Posthilfestellen*, in privéwoningen gevestigde overdraagkantoren in plattelandsgemeenten, ook vermeld als *Posthilfsstellen* of *Posthilfsstellen* (hulpkantoren), beheerd door plattelandsboden.

De bezetter trachtte zo vlug mogelijk het volledige postnet, ook op het platteland, te herstellen. Met dat doel breidde hij het hele postwezen uit en opende in het land zoveel mogelijk ontvangst-, onderontvangst- en overdraagkantoren, zoals blijkt uit verordening nr. 146 van 23 mei 1915 ¹⁵³ (*vide infra* 1.2.3.)

Van het jaar 1915 af werden er van de 7 depots en 215 overdraagkantoren die ons land vóór de oorlog telde, 5 depots heropend als *Posthilfsstelle*, 1 als *Postagentur* en 1 werd niet heropend. Wat de overdraagkantoren betreft, werden er 188 heropend als *Posthilfsstelle*, 6 als *Postagentur* en 21 bleven gesloten.

Opn. De nieuwe kantoren zijn onderstreept. Sommige nieuwe kantoren werden pas in de laatste dagen van de oorlog geopend.

Een **Kreispostamt** was een provinciaal (regionaal) postkantoor, dat bestemd was om een groter postdistrict te bedienen ¹⁵⁴.

De *Kreispostämter* die in België door de PTV voor het Gouvernement-Generaal werden opgericht, worden hieronder chronologisch (a) en alfabetisch (b) opgesomd.

(a) Vóór de oorlog functioneerde het Belgische postbedrijf met een centraal hoofdbestuur in Brussel en met een gewestelijke organisatie van elf provinciale directies. De Duitse P.T.V. richtte op 30 januari 1915 - naar Duits model in het moederland - volgende negen *Kreispostämter* op, verder afgekort tot KPA, (regionale postkantoren) ¹⁵⁵ 'om de uitbreiding van de post in België te bevorderen en voor de organisatie van een kas- en rekeningstelsel':

Antwerpen 1 voor het 'gebied' Antwerpen (de originele Duitse tekst zegt «für den Bereich von Antwerpen»), **Arlon/Aarlen/Arel** voor de hele provincie Luxemburg, **Brüssel 1** voor het arrondissement Brussel, **Charleroi 1** de arrondissementen Charleroi en Thuin, **Hasselt** voor de provincie Limburg, **Lüttich/Liège/Luik 1** voor het arrondissement Liège (Luik), **Mons/Bergen 1** voor het arrondissement Mons (Bergen), **Namur/Namen 1** voor de arrondissementen Namur (Namen) en Huy (Hoei) en **Verviers** voor het arrondissement Verviers.

De taak van het hoofd van een KPA was de behoefte aan postverkeer in zijn arrondissement na te gaan, postverbindingen met de spoorwegen en op de landelijke wegen te organiseren en samen te werken met de politieke instanties zodat het gewone 'reilen en zeilen' opnieuw op gang kwam.

Op volgende data werden nieuwe KPA opgericht: op 2 maart 1915¹⁵⁶ in **Givet** voor de arrondissementen Dinant en Philippeville, in **Marche** voor de arrondissementen Marche en Bastogne en in **Arlon** voor de arrondissementen Arlon (Aarlen) en Neufchâteau, op 13 april 1915¹⁵⁷ in **Ottignies** voor het arrondissement Nivelles (Nijvel), in **Mecheln/Mechelen** voor het arrondissement Mechelen en in **Turnhout** voor het arrondissement Turnhout.

Op 1 juli 1916 wordt het KPA Turnhout opgeheven¹⁵⁸ en zijn ambtsgebied wordt naar het KPA Mecheln overgeheveld. Het postkantoor Turnhout blijft bestaan voor het postverkeer, zowel van de burgerbevolking als voor het verkeer van de troepen en van de Duitse overheid.

Opm. In het arrondissement Turnhout hadden de plaatsen (gemeenten of nu ook deelgemeenten) Houtvenne, Hulshout, Lichtaart, Lille, Meer, Minderhout, Oevel, Olmen, Poederlee, Vlimmeren, Vosselaar, Wechelderzande en Wortel voor de oorlog geen postkantoor.

Ingevolge grenswijzigingen tussen het Gouvernement-Generaal en het Etappegebied, waarbij op 10 en 15 maart 1917 de arrondissementen Mons (Bergen), Arlon (Aarlen) en Virton naar het Etappegebied werden overgeheveld, werd het KPA Mons naar Soignies (Zinnik) overgebracht, terwijl het KPA Arlon (Aarlen, Arel) naar Neufchâteau verhuisde.

(b) Door de splitsing van het Gouvernement-Generaal in twee bestuurlijke gebieden en de oprichting van twee Belgische Ministeries voor de Marine, de Post en het Telegraafwezen, keerde de Duitse P.T.V. plots terug naar de vooroorlogse organisatie van de posterijen. Dat had tot gevolg dat de veertien Duitse *Kreispostämter* van het toneel verdwenen en op 1 januari 1918 vervangen werden door acht vertrouwde Belgische postdirectiekantoren (zie deel I, hoofdstuk 5.1.)

Opm. De openings- en sluitingsdata van de *Kreispostämter* vallen niet noodzakelijk samen met die van de A-postkantoren in dezelfde lokaliteiten. (De vermelding 'postdir.' wijst erop dat het KPA op 01.01.1918 tot directiekantoor werd omgevormd.)

Antwerpen 1	30.01.1915	13.02.1918	postdir.	A
Arlon (Aarlen-Arel)	30.01.1915	15.03.1917		Lx
Brussel-Brüssel 1	30.01.1915	22.10.1918	postdir.	B
Charleroi 1	30.01.1915	22.10.1918	postdir.	H
Hasselt	30.01.1915	31.10.1918	postdir.	Lb
Liège (Luik-Lüttich) 1	30.01.1915	27.10.1918	postdir.	Lk
Marche	02.03.1915	31.10.1918		Lx
Mechelen 1	13.04.1915	31.10.1918		A
Mons (Bergen) 1	30.01.1915	10.03.1917		H
Namur (Namen) 1	30.01.1915	22.10.1918	postdir.	N
Neufchâteau	15.03.1917	22.10.1918	postdir.	Lx
Ottignies	13.04.1915	31.10.1918		W-B
Soignies (Zinnik)	10.03.1917	10.10.1918	postdir.	H
Turnhout	13.04.1915	22.10.1918		A
Verviers	30.01.1915	31.10.1918		Lk
toegewezen aan de postdirectie Namur (Namen)				
<i>Givet</i> (Frankreich)	13.01.1915	01.01.1918		Frankrijk
<i>Maubeuge</i> (Frankreich)		01.01.1918		Frankrijk

1.2.3. Versnelde opening van postkantoren

Teneinde de verdere uitbreiding van het postverkeer op het platteland nog te versnellen, kreeg ieder KPA op 23 mei 1915 de bevoegdheid in gevallen die er zich toe leenden, niet alleen vroegere 'perceptions' (in de Duitse tekst!), maar ook de toenmalige 'sous-perceptions' en 'dépôts-relais' te heropenen. «Ontvangstkantoren», zegt de verordening, «zijn vergelijkbaar met de Duitse *Postämter*, onderontvangstkantoren lijken op *Postagenturen* en de overdraagkantoren (dépôts-relais) zijn *Posthilfestellen*, die door plattelandsboden worden bediend.» Begin 1916, op 3 februari, kregen ze meer bevoegdheid, want van toen af ¹⁵⁹ werden de overdraagkantoren (dépôts-relais, in het Frans in de tekst!) als *B-Postämter* aangezien, zodra zij in hun vroegere vorm heropend zouden zijn.

De 1200 postkantoren werden derhalve naar Duits model ingedeeld. De belangrijkste onder hen, namelijk de *perceptions* of ontvangstkantoren, die in België destijds in 4 categorieën ingedeeld waren, vergelijkbaar met de Duitse indeling in 3 categorieën, werden geleidelijk aan zelfstandig gemaakt, d.w.z. dat zij hun activiteiten onder eigen verantwoordelijkheid beheerden en eens per maand afrekenden met het *Kreispostamt*. Zij hadden een eigen kas- en rekeningstelsel, eigen postzegelbeheer, eigen beslissingsrecht inzake kantooruitrusting en -materiaal, een zelfstandige boekhouding inzake de binnenlandse diensten van de postwissels, de zendingen ter invordering en de rembourszendingen en waren zelfstandig inzake de organisatie van de briefuitreiking.

Er waren dus onder de regionale *Kreispostämter* drie soorten postkantoren in het Gouvernement-Generaal:

A-postkantoren met Duits personeel, d.w.z. postbeambten die uit Duitsland werden overgebracht,
B-postkantoren met Belgisch postpersoneel,
C-lokaliteiten zonder postkantoor, maar met lichte bezorging van brieven door een naburig A- of B-postkantoor.

De C-categorie was de aanloop tot de oprichting van een volwaardig postkantoor, hetzij een ontvangst- of onderontvangstkantoor, hetzij een overdraagkantoor. Volgens het verslag van het Duitse postbestuur na twee jaar postactiviteiten, werd in april 1916 een poststructuur bereikt die vergelijkbaar was met het Belgische vooroorlogse niveau. In het "*Verzeichnis der deutschen Postämter in Belgien* van 1 april 1916 tellen we 81 postkantoren in de A-categorie, 950 postkantoren van de B-categorie en 182 voormalige post-lokaliteiten die al aangesloten zijn op het postverkeer, hetzij een totaal van 1.213 postinstellingen.

A-Postamt - bemand door Duits personeel - militaire en/of civiele kantoren

De A-postkantoren werden initieel opgericht voor het postverkeer van Duitse militairen en autoriteiten ¹⁶⁰, ook voor de burgerbevolking. In de vijfde kolom rechts vermelden we met 'mil.' dat het kantoor hoofdzakelijk bestemd was voor troepen en overheid, met 'civ.' voor de burgerbevolking. In de stempels wordt de kantoornaam vaak gevolgd door een nummer en een nadere specificering in het Duits. Het nummer is een '*Unterscheidungsnummer*' en werd gegeven als er meer dan één kantoor was in dezelfde stad. Dat viel gewoonlijk samen met de opening van het recentste A- of B-kantoor. Het tijdelijk postkantoor op de tentoonstelling voor maatschappelijk welzijn van 15 juli tot 15 oktober 1916 in Brussel is een geval apart. Het merendeel van de ondervermelde A-kantoren werd vrij vroeg geopend, al eind 1914 of in de eerste helft van 1915.

Behalve voor de bovenvermelde kantoren, die in 1914 en begin 1915 geopend werden (zie rubriek 1.2.1 en 1.2.2.), verwijzen we voor de later geopende A-en B-kantoren naar de *Amtsblätter* waarin de kantoren opgesomd worden en de openingsdatum afgekondigd wordt:

- nr. 7 van 1915 - *Nachrichten* p. 23 - *Postanstalten* ¹⁶¹ - Givet
- nr. 8 van 1915 - *Nachrichten* p. 26 - *Ausbau des Landespostdienstes* ¹⁶² - Tienen 1
- nr. 9 van 1915 - *Nachrichten* p. 32 - *Neue Telegraphenanstalten* ¹⁶³ - Bree, Neerpelt, Dolhain-Limbourg
- nr. 10 van 1915 - *Nachrichten* p. 37 - *Postanstalten* ¹⁶⁴ - Landen

- nr. 11 van 1915 - *Nachrichten* p. 39 - *Postanstalten* ¹⁶⁵ - Enghien, Aywaille
- nr. 12 van 1915 - *Nachrichten* p. 43 - *Einrichtung von Postämtern* ¹⁶⁶ - Lanaken
- nr. 13 van 1915 - *Nachrichten* p. 47 - *Einrichtung von Postämtern* ¹⁶⁷ - Sint-Truiden, Turnhout
- nr. 14 van 1915 - *Nachrichten* p. 51 - *Postanstalten* ¹⁶⁸ - Auvelais, Herentals, Hoogstraten, Oostmalle, Taminnes
- nr. 17 van 1915 - *Nachrichten* p. 62 - *Telegraphenanstalten* ¹⁶⁹ - Heist-op-den-Berg
- nr. 18 van 1915 - *Nachrichten* p. 68 - *Postanstalten* ¹⁷⁰ - Jemelle, Vielsalm
- nr. 20 van 1915 - *Nachrichten* p. 73 - *Postanstalten* ¹⁷¹ - Antwerpen 7
- nr. 21 van 1915 - *Nachrichten* p. 76 - *Postanstalten* ¹⁷² - Cugnon, Florenville
- nr. 22 van 1915 - *Nachrichten* p. 79 - *Postanstalten* ¹⁷³ - Tilff
- nr. 23 van 1915 - *Nachrichten* p. 82 - *Postanstalten* ¹⁷⁴ - Aarschot 2, Aubel, Essen enz.

De eerste lijst brengt een overzicht van alle A-kantoren die tijdens de oorlog geopend werden, de laatste zelfs in mei 1918.

Aalst 1	november 1914	01.08.1916	O-V	mil.
<u>Aarschot 2</u> (Bahnhof)	06.05.1915	16.10.1918	V-B	
<u>Andenne 2</u>	05.05.1918	26.10.1918	N	mil.
Antwerpen 2 (Hauptbahnhof)	november 1914	26.10.1918	A	mil.
<u>Ardennenschloß-bei-Dinant</u>	02.07.1917	26.10.1918	N	mil.
Arlon	november 1914	15.03.1917	Lx	mil./civ.
<u>As 2</u> (Limburg)	05.05.1918	31.10.1918	Lb	mil.
<u>Ath 2</u>	08.12.1914	18.03.1915	H	mil./civ.
	01.01.1918	28.02.1918		
Aubel	06.05.1915	aftocht	Lk	
Auvelais	01.03.1915	07.09.1916	N	mil./civ.
Aywaille	07.02.1915	01.04.1917	Lk	
Bastogne (Bastnach)	08.12.1914	01.11.1918	Lx	mil./civ.
Beauraing 1	26.06.1916	14.03.1918	N	
<u>Beauraing 2</u>	14.03.1918	10.10.1918	N	
Bertrix	02.02.1916	31.10.1918	Lx	
<u>Beverlo/Truppenplatz</u>	08.12.1914	27.10.1918	Lb	mil./civ.
Bomal-sur-Ourthe	01.11.1918	aftocht	Lx	
Bouillon	22.09.1915	01.02.1917	Lx	
Braine-le-Comte	november 1914	10.10.1918	H	mil.
<u>Brasschaat 2/Truppenlager</u>	15.06.1915	31.10.1918	A	mil.
Bree	28.01.1915	aftocht	Lb	mil.
Brugge 3	14.10.1914	01.04.1916	W-V	mil.
Brussel 1 - Bahnhof	01.10.1914	13.11.1918	B	
Brussel 2 - Nordbahnhof	29.10.1914	13.11.1918	B	mil.
Charleroi 1	14.11.1914	31.10.1918	H	
Charleroi 2 - Hauptbahnhof	14.11.1914	31.10.1918	H	mil.
Chimay	08.12.1914	10.10.1918	H	mil.
<u>Ciney 2</u>	26.11.1917	27.10.1918	N	
<u>Couvin 2</u>	04.05.1917	26.10.1918	N	
Cugnon	22.04.1915	31.10.1918	Lx	mil./civ.
Diest	22.01.1915	31.10.1918	V-B	
Dinant	15.11.1914	31.10.1918	N	mil.
Dolhain-Limbourg 1	13.10.1914	15.06.1918	Lk	
<u>Dolhain 2</u> (Limbourg)	15.06.1918	27.10.1918	Lk	
Enghien (Edingen)	30.12.1914	10.10.1918	H	HI
Essen	06.05.1915	31.10.1918	A	

Florenville	22.04.1915	15.03.1917	Lx	mil./civ.
<u>Florennes 2</u>	29.01.1918	31.10.1918	N	mil.
<i>Fumay</i> (Frankreich)	15.01.1915			
Gembloux/Gembloers	09.12.1914	10.02.1918	N	
<u>Gembloux/Gembloers 2</u>	10.02.1918	31.10.1918	N	mil.
Gent	08.12.1914	01.08.1916	O-V	mil.
<i>Givet</i> (Frankreich)	15.01.1915			
Gouvy	30.04.1916	aftocht	Lx	
Halle (Hal)	08.12.1914	04.05.1917	V-B	mil.
<u>Halle 2</u>	04.05.1917	10.10.1918	V-B	
Hasselt	14.11.1914	aftocht	Lb	mil.
<u>Hastière-Lavaux 2</u>	13.03.1918	18.10.1918	N	
Heist-op-den-Berg	25.03.1915	01.02.1918	A	mil./civ.
Herentals	01.03.1915	aftocht	A	mil./civ.
Hoogstraten	01.03.1915	aftocht	A	mil./civ.
Huy/Hoei 2	09.12.1914	aftocht	Lk	mil.
Jemelle	20.03.1915	31.10.1918	N	mil./civ.
Kortrijk 1	november 1914	08.01.1916	W-V	mil.
La Louvière 2	30.06.1915	26.10.1918	H	
Lanaken	15.02.1915	aftocht	Lb	civ.
Landen	03.02.1915	aftocht	V-B	civ.
La Roche (Luxembourg)	12.05.1917	15.06.1917	Lx	
Lessines	10.03.1917	28.02.1918	H	
Leuven 1	24.12.1914	31.10.1918	V-B	civ.
<u>Leuven 2</u> (Bahnhof)	06.11.1914	31.10.1918	V-B	mil.
<u>Leuze 2</u>	15.10.1917	28.02.1918	H	
Libramont	08.12.1914	31.10.1918	Lx	mil.
Liège/Luik 1	16.10.1914	aftocht	Lk	
Lüttich/Liège (Hauptbahnhof) 2	08.12.1914	27.10.1918	Lk	mil.
Maaseik	14.11.1914	aftocht	Lb	mil.
Marche	01.12.1914	31.10.1918	Lx	mil.
Mariembourg	08.12.1914	31.10.1918	N	mil./civ.
<i>Maubeuge</i> (Frankreich)	begin juni 1915 ¹⁷⁵			
Mechelen 1	08.12.1914	29.04.1915	A	civ.
Mechelen 2 (Bahnhof)	29.04.1915	31.10.1918	A	mil.
Mons/Bergen 2 (Bahnhof)	10.10.1914	10.03.1917	H	mil.
Namur/Namen 2 ()	oktober 1914	31.10.1918	N	mil.
Neerpelt	29.01.1915	aftocht	Lb	
Neufchâteau (Luxembourg)	07.12.1914	31.10.1918	Lx	mil.
Nivelles/Nijvel 2	11.09.1915	26.10.1918	W-B	
Oostmalle	01.03.1915	12.08.1918	A	mil./civ.
Ottignies	08.12.1914	31.10.1918	W-B	mil.
Oudenaarde	december 1914	01.08.1916	O-V	mil.
Perwez	25.06.1916	07.09.1916	W-B	
<u>Philippeville 2</u>	16.08.1917	26.10.1918	N	
<u>Saint-Ghislain 2</u>	11.09.1915	10.03.1917	H	
<u>Sint-Niklaas</u> (Waas) 2	24.07.1916	10.10.1918	O-V	mil./civ.
Sint-Truiden 1	24.02.1915	01.04.1917	Lb	civ.
<u>Sint-Truiden 2</u> (Bahnhof)	01.04.1917	27.10.1918	Lb	mil.
Soignies/Zinnik 2	31.10.1914	10.10.1918	H	mil.
Spa	08.12.1914	aftocht	Lk	mil.
Tamines	01.03.1915	01.05.1918	N	mil./civ.
Thuin 1	08.01.1915	10.10.1918	H	mil.

Tienen 2	08.11.1914	31.10.1918	V-B	mil.
<u>Tilff 2</u> (Bahnhof)	12.08.1915	aftocht	Lk	mil./civ.
<u>Tongeren 2</u>	14.11.1914	01.02.1918	Lb	mil.
Tournai 2 (Bahnhof)	25.07.1915	11.03.1917	H	mil.
Turnhout	24.02.1915	aftocht	A	mil./civ.
Verviers 1	13.10.1914	aftocht	Lk	
Vielsalm	31.03.1915	aftocht	Lx	mil./civ.
Virton	december 1914	15.03.1917	Lx	
Waulsort	12.05.1917	13.03.1918	N	
Wavre/Waver	29.12.1914	31.10.1918	W-B	mil.
Welkenraedt	01.02.1917	23.11.1918	Lk	
Zottegem	1914	01.08.1916	O-V	mil.
<u>Brüssel/ Ausstellung für soziale Fürsorge</u>		tijdelijk kantoor		
	15.07.1916	15.10.1916	B	

De A-postkantoren Brügge, Tournai (Doornik) 2, Gent (Südbhf), Kortrijk, Maubeuge, Zottegem en Oudenaarde lagen als *Feldpoststation* binnen het etappegebied ofwel van het IVE Leger of van het VIe Leger.

B-Postamt - bemand door Belgische beambten

Naast de vermelding van de provincie geven we ook een aanwijzing naar de A-postkantoren of de *Kreispostämter* waaraan deze B-kantoren en *Postagenturen* werden aangesloten, indien ze vóór 25 juni 1915 geopend werden:

<i>provincie</i>	<i>A-postkantoor of KPA</i>	<i>afkorting ervan in de rechterkolom</i>
Antwerpen	Antwerpen 1	An
	Geel	Ge
	Mechelen 1	Me
	Turnhout	Tu
Brabant	Brussel (Brüssel) 1	Br
	Halle (Hal)	Hl
	Leuven (Löwen) 1	Le
	Ottignies	Ot
	Tienen (Tirlemont) 2	Ti
Henegouwen	Ath (Aat)	At
	Charleroi 1	Ch
	La Louvière	Lo
	Mons (Bergen) 1	Mo
	Soignies (Zinnik) 2	So
Limburg	Hasselt	Ha
	Neerpelt	Np
	Tongeren	To
Luik	Liège (Luik/Lüttich) 1	Lg
	Dolhain-Limbourg	Do
	Verviers	Vv
Luxemburg	Arlon (Aarlen/ Arel)	Ar
	Bastogne (Bastnach)	Ba
	Libramont	Li
	Marche	Ma
	Neufchâteau	Ne
	Vielsalm	Vi

Namen	Gembloux Givet Mariembourg Namur (Namen) 1		Ge Gi Mb Nm	
Aarschot 1	27.01.1915	31.10.1918	V-B	Le
Aiseau	23.11.1915	31.10.1918	H	
Amay	06.05.1915	aftocht	Lk	Nm
Andenne	14.11.1914	31.10.1918	N	Nm
Anderlecht 1	14.11.1915	aftocht	B	Br
Anderlues	15.01.1915	31.10.1918	H	Lo
Angleur 1	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Annevoie	15.06.1915	26.10.1918	N	Gi
Ans 1	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Anthée	02.02.1916	31.10.1918	N	
Antoing	25.07.1915	12.11.1916	H	
Antwerpen 3	28.01.1915	31.10.1918	A	An
Antwerpen 5	01.07.1916	31.10.1918	A	
Antwerpen 7	13.04.1915	31.10.1918	A	An
Antwerpen 8	24.02.1915	31.10.1918	A	An
Antwerpen 9	25.07.1915	31.10.1918	A	
Antwerpen 10	24.02.1915	31.10.1918	A	An
Antwerpen 11	22.09.1915	31.10.1918	A	
Arendonk	01.06.1915	aftocht	A	Tu
Asse	08.02.1915	10.10.1918	V-B	Br
Assesse	01.02.1915	31.10.1918	N	Nm
Ath 1	22.10.1914	18.03.1915	H	
	01.01.1918	28.02.1918		
Athus	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Aulnois	01.06.1915	10.03.1917	H	Mo
Auvelais	01.02.1915	01.03.1915	N	
	07.09.1916	31.10.1918		
Avennes	11.03.1916	aftocht	Lk	
Avernas	16.05.1916	aftocht	Lk	
Les Avins-en-Condroz	01.04.1916	aftocht	Lk	
Aywaille	25.01.1915	07.02.1915	Lk	
	01.04.1917	aftocht		
Baconfooy-Tenneville	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Balen	28.01.1915	aftocht	A	Beverlo
Barvaux	19.01.1915	aftocht	Lx	Ma
Basècles	31.10.1915	28.02.1918	H	
Bassilly	23.11.1915	10.10.1918	H	
Baudour	03.01.1916	10.03.1917	H	
Beauraing 1	14.03.1918	10.10.1918	N	
Beauraing 2	21.03.1915	14.03.1918	N	Gi
Belœil	25.06.1915	28.02.1918	H	
Berchem (Antw.)	13.04.1915	31.10.1918	A	An
Beringen	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Bertrix	17.01.1915	02.02.1916	Lx	Li
Beveren (Waas)	31.10.1915	31.10.1918	O-V	An

Bierset-Awans	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Bièvre	25.07.1915	26.10.1918	N	
Bilzen	11.09.1915	aftocht	Lb	
Binche	15.01.1915	31.10.1918	H	Ch
Blaton	01.06.1915	28.02.1918	H	Mo
Boechout (Lier)	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Bomal-sur-Ourthe	19.01.1915	01.11.1918	Lx	Ma
Boom	18.03.1915	31.10.1918	A	An
Borgerhout	24.02.1915	31.10.1918	A	An
Borgloon	01.06.1915	aftocht	Lb	Ha
Bosvoorde	14.11.1914	aftocht	B	Br
Bouffioulx	23.11.1915	31.10.1918	H	
Bouillon	25.03.1915	22.09.1915	Lx	Li
	01.02.1917	31.10.1918		
Boussu 1	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Bousval	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Bouwel	25.07.1915	aftocht	A	
Bovigny	12.08.1915	aftocht	Lx	
Bracquegnies	13.10.1914	10.10.1918	H	Mo
Braine-l'Alleud/Eigenbrakel	13.04.1915	10.10.1918	W-B	Ot
Braives	11.03.1916	aftocht	Lk	
Brasschaat 1/Ort	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Brecht	25.07.1915	31.10.1918	A	
Brugelette	22.10.1914	28.02.1918	H	Mo
Brussel 3	22.09.1915	13.11.1918	B	
Brussel 5	03.01.1916	13.11.1918	B	
Brussel 6	30.04.1916	13.11.1918	B	
Brussel 8	02.02.1916	13.11.1918	B	
Brussel 11	31.03.1918	13.11.1918	B	
Brussel 12	01.06.1917	13.11.1918	B	
Burdinne	01.06.1915	aftocht	Lk	Nm
Carnières	15.01.1915	31.10.1918	H	Lo
Casteau	13.10.1914	10.10.1918	H	Mo
Celles (Hainaut)	25.07.1915	12.11.1916	H	
Cerfontaine	13.04.1915	26.11.1918	N	Gi
Chapelle-lez-Herlaimont	15.01.1915	31.10.1918	H	Lo
Charleroy 4	1914	31.10.1918	H	
Chastre-Villeroux	29.01.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Châtelet	01.06.1916	31.10.1918	H	
Châtelineau	06.11.1914	31.10.1918	H	Ch
Chaudfontaine	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Chênée	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Chièvres	11.09.1915	10.12.1917	H	
Ciney	01.02.1915	aftocht	N	Gi
Clavier-Terwagne	31.10.1915	aftocht	Lk	
Comblain-au-Pont	09.12.1914	aftocht	Lk	Lg
Couillet	06.11.1914	31.10.1918	H	Ch
Courcelles 2	24.04.1918	31.10.1918	H	
Court-Saint-Etienne	31.10.1915	31.10.1918	W-B	
Couvin	15.01.1915	31.10.1918	N	Mb
Cuesmes	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Cul-des-Sarts	12.08.1915	31.10.1918	N	Mb
Dampremy 1	08.01.1915	31.10.1918	H	Ch

Deurne 1	01.06.1915	31.10.1918	A	An
Diegem	23.11.1915	31.10.1918	V-B	
Dison	02.11.1914	aftocht	Lk	Vv
Dolhain-Limbourg	15.06.1918	aftocht	Lk	
Dour	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Duffel	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Ecaussinnes	03.01.1916	10.10.1918	H	
Eghezée	12.08.1915	31.10.1918	N	
Ekeren 1	13.04.1915	31.10.1918	A	An
Ellezelles	31.10.1915	28.02.1918	H	
Elouges	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Elsene/Ixelles 1	24.02.1915	aftocht	B	Br
Elsene/Ixelles 2	31.10.1915	aftocht	B	
Elsene/Ixelles 3	01.04.1916	aftocht	B	
Elsene/Ixelles 4	23.11.1915	aftocht	B	
Elsene/Ixelles 5	01.04.1916	aftocht	B	
Engis	09.12.1914	aftocht	Lk	Lg
Ensival	31.10.1914	aftocht	Lk	Vv
Eppegem	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Ermeton-sur-Biert	01.04.1916	31.10.1918	N	
Erquelinnes	15.01.1915	10.10.1918	H	Lo
Esneux	25.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Estinnes-Haulchin	02.02.1916	10.10.1918	H	
Etalle	16.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Etterbeek	14.11.1915	12.11.1918	V-B	Br
Evere	14.11.1915	31.10.1918	V-B	Br
Falisolle	25.02.1916	aftocht	N	
Fallais	16.05.1916	aftocht	Lk	
Farciennes	23.11.1915	31.10.1918	H	
Fayt-lez-Seneffe	15.01.1915	31.10.1918	H	Lo
Feluy-Arquennes	03.01.1916	31.10.1918	H	
Fexhe-le-haut-Clocher	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Flawinne	12.08.1915	31.10.1918	N	
Flémalle	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Flénu	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Fléron	26.12.1914	aftocht	Lk	Lg
Fleurus	01.06.1915	31.10.118	H	Ch
Flobecq	01.06.1915	28.02.1918	H	At
Floreffe	06.05.1915	31.10.1918	N	Nm
Florennes	13.04.1915	31.10.1918	N	Gi
Fontaine-l'Evêque	15.01.1915	31.10.1918	H	Ch
Forchies	25.02.1916	31.10.1918	H	
Forrières	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Fosses	17.05.1915	31.10.1918	N	Nm
Frameries	01.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Frasnes-lez-Buissenal	25.07.1915	28.02.1918	H	
Frasnes-lez-Gosselies	01.04.1916	31.10.1918	H	
Gaurain-Ramecroix	23.11.1915	12.11.1916	H	
Gedinne	13.04.1915	26.10.1918	N	Gi
Geel	01.06.1915	aftocht	A	Tu
Geetbets	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Gembloux/Gembloers 1	10.02.1918	31.10.1918	N	
Genappe	06.05.1915	31.10.1918	W-B	Ot

Genk 1	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Genval	01.06.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Ghlin	10.12.1915	10.03.1917	H	
Gilly 1	06.11.1914	10.10.1918	H	Ch
Givry	01.06.1915	10.03.1917	H	Mo
Glons	25.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Gosselies	31.10.1914	31.10.1918	H	Ch
<u>Gouvy 2</u>	19.01.1915	10.02.1918	Lx	Ba
Gouy-lez-Piéton	25.02.1916	31.10.1918	H	
Grand-Halleux	19.01.1915	aftocht	Lx	Ba
Grez-Doiceau/Graven	10.12.1915	31.10.1918	W-B	
Grivegnée	14.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Grupont	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Haacht	27.01.1915	31.10.1918	V-B	Le
Habay-la-Neuve	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Haine-St.-Pierre	15.01.1915	31.10.1918	H	Ch
Halanzu	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Halen-bij-Diest	22.01.1915	aftocht	Lb	Diest
Halle	04.05.1917	10.10.1918	V-B	
Halle-Booienhoven	01.03.1916	31.10.1918	V-B	
-Mille	25.07.1915	31.10.1918	W-B	
Hamoir	19.01.1915	aftocht	Lk	Ma
Hamois	31.05.1915	aftocht	N	
Hamont	20.01.1915	aftocht	Lb	Np
Ham-sur-Heure	25.07.1915	10.10.1918	H	
Ham-sur-Sambre	31.10.1915	31.10.1918	N	
Hannut	24.02.1915	aftocht	Lk	Lg
Haren	14.11.1914	31.10.1918	V-B	Br
Harmignies	01.04.1916	10.03.1917	H	
<u>Hasselt 2</u>	01.09.1916	aftocht	Lb	
Hastièze-Lavaux	03.01.1916	31.10.1918	N	
Havelange	22.09.1916	aftocht	N	
Havrè-Ville	24.04.1915	10.03.1917	H	Mo
Heist-op-den-Berg	01.02.1918	31.10.1918	A	
Hérinnes-lez-Enghien	23.11.1915	10.10.1918	H	
Herstal 1	19.11.1914	01.02.1915	Lk	Lg
	13.04.1915	aftocht		
Herve	15.06.1915	aftocht	Lk	Vv
Heverlee	30.12.1914	aftocht	V-B	Le
Hoboken 1	23.01.1915	31.10.1918	A	An
Hoegaarden	21.01.1915	31.10.1918	V-B	Ti
Hoeilaart	10.02.1915	31.10.1918	V-B	Br
Hollogne-aux-Pierres	19.11.1914	aftocht	Lk	Lg
Hombeek	31.10.1915	31.10.1918	A	
Hornu	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Houdeng	13.10.1914	31.10.1918	H	Mo
Houffalize	19.01.1915	aftocht	Lx	Ba
Houyet	17.05.1915	31.10.1918	N	Gi
Huccorgne	11.03.1916	aftocht	Lk	
Huppaye	30.04.1916	31.10.1918	W-B	
Huy/Hoei 1	14.11.1914	aftocht	Lk	Nm
Hyon-Ciply	10.12.1915	10.03.1917	H	
Incourt	30.06.1915	31.10.1918	W-B	

Jambes	15.06.1915	31.10.1918	N	Nm
Jamoigne	23.11.1915	15.03.1917	Lx	
Jauche	06.05.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Jemappes	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Jemeppe-sur-Meuse	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Jemeppe-sur-Sambre	01.02.1915	31.10.1918	N	Nm
Jette	22.03.1915	31.10.1918	B	Br
Jodoigne/Geldenaken	06.05.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Jumet 1	14.11.1914	31.10.1918	H	Ch
Jupille	19.10.1914	01.02.1915	Lk	Lg
	13.04.1915	aftocht		
Jurbise	13.09.1915	10.03.1917	H	
Kain	03.01.1916	12.11.1916	H	
Kapellen	02.02.1916	31.10.1918	A	An
Kapelle-op-den-Bos	02.02.1916	10.10.1918	V-B	
Kontich	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Kortenberg	25.07.1915	31.10.1918	V-B	
Kuregem	14.11.1914	12.11.1918	B	Br
La Bouverie	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
La Croyère	10.12.1915	31.10.1918	H	
Laken 1	24.02.1915	aftocht	B	Br
La Hestre	03.01.1916	31.10.1918	H	
La Hulpe/Terhulpen	03.01.1916	31.10.1918	W-B	
La Louvière 1	31.10.1914	31.10.1918	H	Ch
Lanklaar	25.07.1915	aftocht	Lb	
La Roche (Luxembourg)	25.07.1915	12.05.1917	Lx	
	15.06.1917	31.10.1918		
Lens (Hainaut)	22.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Leopoldsburg	1916	aftocht	Lb	
Le Rœulx	31.10.1914	10.10.1918	H	Mo
Leuze	18.05.1915	28.02.1918	H	At
Leuze-Longchamps	31.10.1915	31.10.1918	N	
Leval-Trahegnies	02.02.1916	31.10.1918	H	
Libin	15.06.1915	31.10.1918	Lx	Li
Liège/Luik 3	22.09.1915	aftocht	Lk	
Liège/Luik 4	17.05.1915	aftocht	Lk	Lg
Liège/Luik 5	17.05.1915	aftocht	Lk	Lg
Liège/Luik 6	17.05.1915	aftocht	Lk	Lg
Liège/Luik 7	17.05.1915	aftocht	Lk	Lg
Liège/Luik 8	23.11.1915	aftocht	Lk	
Liège/Luik 9	23.11.1915	aftocht	Lk	
Lier	25.03.1915	19.10.1918	A	An
Ligne	02.02.1916	28.02.1918	H	
Ligny	15.06.1915	31.10.1918	N	Nm
Lillo	14.04.1915	31.10.1918	A	An
Lodelinsart	01.04.1916	31.10.1918	H	
Londerzeel	06.05.1915	10.10.1918	V-B	Br
Lot	13.04.1915	10.10.1918	V-B	Br
Luttre	24.04.1915	31.10.1918	H	Ch
Manage	01.06.1915	31.10.1918	H	Ch
Marbais	11.09.1915	31.10.1918	W-B	
Marbehan	25.03.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Marchienne-au-Pont 1	14.11.1914	31.10.1918	H	Ch

Marchin 2	10.12.1915	aftocht	Lk	
Marcinelle 1	01.04.1916	31.10.1918	H	
Maredret	22.09.1915	31.10.1918	N	
Marloie	02.02.1916	31.10.1918	Lx	
Martelange	25.06.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Mazy	31.10.1915	31.10.1918	N	
Mechelen 1	29.04.1915	31.10.1918	A	
Meerhout	01.06.1915	aftocht	A	Tu
Melreux-Hotton	30.06.1915	aftocht	Lx	
Merbes-le-Château	02.02.1916	10.10.1918	H	
Merchtem	24.02.1915	10.10.1918	V-B	Br
Merksem	18.03.1915	31.10.1918	A	An
Mettet	22.09.1915	31.10.1918	N	
Micheroux	03.01.1916	aftocht	Lk	
Mignault	01.04.1916	10.10.1918	H	
Mol	01.03.1915	aftocht	A	Tu
Molenbeek 1	01.04.1916	aftocht	B	
Molenbeek 2	24.02.1915	aftocht	B	Br
Mons/Bergen 1	13.10.1914	10.03.1917	H	
Montegnée 1	24.02.1915	aftocht	Lk	Lg
Montignies-le-Tilleul	01.04.1916	31.10.1918	H	
Montignies-sur-Sambre 1	19.11.1914	31.10.1918	H	Ch
Mont-Saint-Guibert	02.02.1916	31.10.1918	W-B	
Mont-sur-Marchienne	01.04.1916	31.10.1918	H	
Montzen	01.07.1915	aftocht	Lk	
Morlanwelz	15.06.1915	31.10.1918	H	Ch
Mortsel	30.06.1916	31.10.1918	A	An
Moustier	01.02.1915	31.10.1918	N	Nm
Musson	25.02.1916	15.03.1917	Lx	
Naast	30.04.1916	10.10.1918	H	
Namêche	01.06.1915	31.10.1918	N	Nm
Namur/Namen 1	14.11.1914	31.10.1918	N	
Nandrin	31.10.1915	aftocht	Lk	
Neder-Over-Heembeek	31.10.1915	31.10.1918	V-B	
Nerem (Nederheim)	31.10.1915	31.10.1918	Lb	
Nessonvaux	31.10.1915	aftocht	Lk	
Neufvilles	03.01.1916	10.03.1917	H	
Niel	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Nimy	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Nivelles/Nijvel 1	10.02.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Ocquier	31.10.1915	31.10.1918	Lk	
Ohey	15.06.1915	31.10.1918	N	Nm
Oostmalle	12.08.1915	31.10.1918	A	
Oreye	24.02.1915	aftocht	Lk	Lg
Orp-le-Grand	10.12.1915	31.10.1918	W-B	
Oude-God	16.05.1916	31.10.1918	A	An
Oudergem	14.11.1915	31.10.1918	B	Br
Ougrée	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Overijse	17.05.1915	31.10.1918	V-B	Br
Paliseul	01.06.1915	31.10.1918	Lx	Li
Pâturages 1	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Peer	30.06.1915	aftocht	Lb	
Pepinster	14.11.1914	aftocht	Lk	Vv

Péronnes (Binche)	15.02.1916	31.10.1918	H	
Péruwelz	21.03.1915	28.02.1918	H	Mo
Perwez	07.09.1916	31.10.1918	W-B	
Philippeville	01.06.1915	31.10.1918	N	Gi
Poix	10.12.1915	31.10.1918	Lx	
Profondeville	31.10.1915	31.10.1918	N	
Puurs	06.05.1915	03.10.1918	A	Me
Quaregnon 1	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Quevaucamps	31.10.1915	28.02.1918	H	
Ransart	02.02.1916	31.10.1918	H	
Rebecq	23.11.1915	10.10.1918	W-B	
Rekem	25.07.1915	aftocht	Lb	
Remicourt	24.02.1915	aftocht	Lk	Lg
Ressaix	22.01.1916	31.10.1918	H	
Rhisne	23.11.1915	31.10.1918	N	
Rochefort	13.04.1915	31.10.1918	N	Gi
Roclenge-sur-Geer	30.10.1915	aftocht	Lk	
Roucourt	03.01.1916	12.11.1916	H	
Roux	25.02.1916	31.10.1918	H	
Ruisbroek	15.03.1915	31.10.1918	A	Br
Rupelmonde	15.06.1915	31.10.1918	O-V	An
Saint-Denis-Bovesse	23.11.1915	31.10.1918	N	
Saintes/Sainte-Renelde	01.04.1916	10.10.1918	W-B	
Saint-Gérard	06.05.1915	31.10.1918	N	Nm
Saint-Ghislain 1	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Saint-Hubert	25.03.1915	31.10.1918	Lx	Li
Saint-Léger (Luxembourg)	25.07.1915	15.03.1917	Lx	
Saint-Médard	25.02.1916	31.10.1918	Lx	
Schaarbeek 1	24.02.1915	aftocht	B	Br
Schaarbeek 2	24.02.1915	aftocht	B	Br
Schaarbeek 3	01.04.1916	aftocht	B	
Schaarbeek 4	01.04.1916	aftocht	B	
Schepdaal	23.11.1915	10.10.1918	V-B	
Scherpenheuvel	25.09.1915	31.10.1918	V-B	
Sclayn	22.09.1915	31.10.1918	N	
Sclessin	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Seneffe	03.01.1916	31.10.1918	H	
Seraing 1	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Silenrieux	15.06.1915	31.10.1918	N	Gi
Sint-Amands (Antwerpen)	22.09.1915	31.10.1918	A	
Sint-Bernard	25.07.1915	31.10.1918	A	
Sint-Genesius-Rode	13.04.1915	31.10.1918	V-B	Br
Sint-Gillis (Brussel) 1	02.02.1916	aftocht	B	
Sint-Gillis (Brussel) 3	24.02.1915	aftocht	B	Br
Sint-Joost-ten-Node 1	02.02.1916	aftocht	B	
Sint-Joost-ten-Node 2	24.02.1915	aftocht	B	Br
Sint-Joris-Weert	1915	31.10.1918	V-B	
Sint-Katelijne-Waver	31.10.1915	31.10.1918	A	Me
Sint-Kwintens-Lennik	14.02.1915	10.10.1918	V-B	Br
Sint-Lambrechts-Woluwe	1915	aftocht	B	
Sint-Martens-Bodegem	01.04.1916	10.10.1918	V-B	
Sint-Niklaas (Waas) 1	24.07.1916	10.10.1918	O-V	An
Sirault	01.04.1916	10.03.1917	H	

Solre-sur-Sambre	01.06.1915	10.10.1918	H	Ch
Sombrefe	06.05.1915	31.10.1918	N	Nm
Souvret	25.02.1916	31.10.1918	H	
Sprimont	24.02.1915	aftocht	Lk	Lg
Spy	31.10.1915	31.10.1918	N	
Statte (Huy)	01.06.1915	aftocht	Lk	Nm
Stavelot	25.07.1915	aftocht	Lk	
Surice	22.09.1915	26.10.1918	N	
Tamines	01.02.1915	01.03.1915	N	
Temse	12.07.1916	10.10.1918	O-V	An
Ternat	21.02.1915	10.10.1918	V-B	Br
Tervuren	13.04.1915	31.10.1918	B	Br
Tessengerlo	30.06.1915	aftocht	Lb	
Theux	25.07.1915	aftocht	Lk	
Thimister-Clermont	15.06.1915	aftocht	Lk	Vv
Thy-le-Château	01.06.1915	31.10.1918	N	Gi
Tienen 1	21.01.1915	31.10.1918	V-B	Ti
Tilff	24.02.1915	aftocht	Lk	
Tilleur	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Tilly	30.04.1916	31.10.1918	W-B	
Tongeren 1	01.02.1918	aftocht	Lb	
Tournai 1	25.07.1915	12.11.1916	H	
Trazegnies	25.02.1916	31.10.1918	H	
Trois-Ponts	25.07.1915	aftocht	Lk	
Trooz	13.04.1915	aftocht	Lk	Lg
Tubize	13.04.1915	10.10.1918	W-B	Ot
Ukkel 1	24.02.1915	aftocht	B	Br
Val-Saint-Lambert	19.10.1914	aftocht	Lk	Lg
Vaulx	13.11.1915	12.11.1916	H	
Vaux-sous-Chèvremont	31.10.1915	aftocht	Lk	
Vierves	06.05.1915	31.10.1918	N	Gi
Ville-Pommerœul	30.06.1915	28.02.1918	H	
Vilvoorde	01.03.1915	31.10.1918	V-B	Br
Virginal	30.06.1915	10.10.1918	W-B	
Visé	10.12.1915	aftocht	Lk	
Vorst (Brussel)	24.02.1915	aftocht	B	Br
Walcourt	13.04.1915	31.10.1918	N	Gi
Wandre	19.10.1914	01.02.1915	Lk	Lg
	24.03.1915	aftocht		
Wanfercée-Baulet	01.04.1916	31.10.1918	H	
Waremme/Borgworm	25.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Wasmes 1	13.10.1914	10.03.1917	H	Mo
Waterloo	13.04.1915	31.10.1918	W-B	Ot
Waulsort	25.02.1916	11.05.1917	N	
	13.03.1918	31.10.1918		
Wauthier-Braine	01.04.1916	10.10.1918	W-B	
Weerde	16.05.1916	31.10.1918	V-B	
Welkenraedt	februari 1915	31.01.1917	Lk	
Wellin	17.05.1915	31.10.1918	Lx	Li
Werbomont	22.04.1915	aftocht	Lk	Lg
Wespelaar	23.11.1915	31.10.1918	V-B	
Westerlo	01.07.1915	aftocht	A	
Wideumont	januari 1915	31.10.1918	Lx	

Wijgmaal (Brabant)	11.09.1915	31.10.1918	V-B	
Wijnegem	22.04.1915	31.10.1918	A	An
Willebroek 1	08.01.1918	31.10.1918	A	
Wilrijk	06.05.1915	31.10.1918	A	An
Wolvertem	31.10.1915	10.10.1918	V-B	
Yvoir	22.09.1915	aftocht	N	
Zaventem	06.05.1915	31.10.1918	V-B	Br
Zoutleeuw	25.07.1915	31.10.1918	V-B	

Postagentur - met een adjunct-rekenplichtige, afhankelijk van een Postamt

Achel	29.01.1915	aftocht	Lb	Np
Acoz	16.05.1916	31.10.1918	H	
Agimont	03.01.1916	26.10.1918	N	
Alken	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Alle	11.03.1916	26.10.1918	N	
Amberloup	11.08.1915	31.10.1918	Lx	
Ampsin	03.01.0916	aftocht	Lk	
Anderlecht 3	31.03.1916	aftocht	B	
Angleur 2	03.01.1916	aftocht	Lk	
Angre	10.12.1915	10.03.1917	H	
Anhée	30.04.1916	31.10.1918	N	
Anlier	25.02.1916	31.10.1918	Lx	
Ans 2	03.01.1916	aftocht	Lk	
Anserœul	30.04.1916	12.11.1916	H	
Antheit	10.12.1915	aftocht	Lk	
Anthisnes	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Antwerpen 4	25.07.1915	31.10.1918	A	
Anvaing	22.09.1915	12.11.1916	H	
Argenteau	25.01.1915	31.10.1918	Lk	Lg
As	22.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Attert	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Aubange	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Autre-Eglise	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Averbode	22.01.1915	31.10.1918	V-B	Diest
Aye	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Aywiers	30.04.1916	31.10.1918	W-B	
Baelen-sur-Vesdre	31.10.1914	aftocht	Lk	
Bande	10.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Barry-Maulde	01.04.1916	12.11.1916	H	
Bascoup-Chapelle	16.05.1916	31.10.1918	H	
Bas-Oha	10.12.1915	aftocht	Lk	
Basse-Bodeux	06.04.1916	aftocht	Lk	
Battice	01.11.1917	aftocht	Lk	
Bazel	25.07.1915	31.10.1918	O-V	An
Beaufays	25.02.1916	aftocht	Lk	
Beaumont	24.04.1915	10.10.1918	H	Ch
Beauvechain/Bevekom	10.12.1915	31.10.1918	W-B	
Beersel	1916	31.10.1918	V-B	
Beerzel	23.10.1915	31.10.1918	A	
Bekkevoort	22.01.1915	31.10.1918	V-B	Diest
Belgrade	25.02.1916	31.10.1918	N	
Berlaar (Lier)	17.05.1915	31.10.1918	A	Me

Bernissart	03.01.1916	28.02.1918	H	
Betekom	27.01.1915	31.10.1918	V-B	Le
Bever/Biévène	01.04.1916	10.10.1918	V-B	
Beyne-Heusay	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Bierwart	31.10.1915	31.10.1918	N	
Bihain	19.01.1915	aftocht	Lx	Vi
Bioul	25.02.1916	31.10.1918	N	
Bleyberg	25.07.1915	aftocht	Lk	
Bocholt	31.10.1915	aftocht	Lb	
Bohan	11.03.1916	26.10.1918	N	
Bois-de-Breux	30.04.1916	aftocht	Lk	
Bois-de-Lessines	01.04.1916	28.02.1918	H	
Bois-de-Villers	31.10.1915	31.10.1918	N	
Boischot	31.10.1915	31.10.1918	A	
Bonheiden	01.10.1915	31.10.1918	A	
Bonne-Espérance	16.05.1916	10.10.1918	H	
Bornem	22.09.1915	31.10.1918	A	
Bourcy	25.07.1915	31.10.1918	Lx	
Bourlers	25.02.1916	10.10.1918	H	
Boussu 2	02.02.1916	10.03.1917	H	
Braine-le-Château	23.11.1915	10.10.1918	W-B	
Broechem	12.08.1915	31.10.1918	A	An
Brûly (Le)	11.03.1916	31.10.1918	N	
Buizingen	30.12.1914	10.10.1918	V-B	HI
Burcht	25.07.1915	31.10.1918	A	An
Buvrines	16.06.1916	10.10.1918	H	
Carlsbourg	17.01.1915	31.10.1918	Lx	Li
Champlon	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Chapon-Seraing	10.12.1915	aftocht	Lk	
Chassart	16.05.1916	31.10.1918	H	
Chaumont-Gistoux	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Cherain	19.01.1915	aftocht	Lx	Ba
Cheratte	16.05.1916	aftocht	Lk	
Clabecq	01.04.1916	10.10.1918	W-B	
Cointe	01.04.1916	aftocht	Lk	
Comblain-la-Tour	31.10.1915	aftocht	Lk	
Corbion	17.01.1915	31.10.1918	Lx	Li
Corroy-le-Grand	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Courrière	31.10.1915	31.10.1918	N	
Couthuin	10.12.1915	aftocht	Lk	
Cronfestu	16.05.1916	31.10.1918	H	
Dalhem	23.11.1915	aftocht	Lk	
Dampremy 2	30.04.1916	31.10.1918	H	
Dave	22.09.1915	31.10.1918	N	
Deurne 2	11.09.1915	31.10.1918	A	
Deux-Acren	11.03.1916	28.02.1918	H	
Diepenbeek	31.10.1915	aftocht	Lb	
Dilbeek	23.11.1915	31.10.1918	V-B	
Doische	12.08.1915	26.10.1918	N	
Drieslinter	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Dworp	25.02.1916	10.10.1918	V-B	
Eben-Emaal	16.05.1916	aftocht	Lk	
Ecaussinnes-d'Enghien	03.01.1916	10.10.1918	H	

Edegem	11.09.1915	31.10.1918	A	An
Eigenbilzen	25.02.1916	aftocht	Lb	
Eisden-Sinte-Barbara	25.01.1915	aftocht	Lb	Maaseik
Ekeren 2	25.07.1915	31.10.1918	A	
Eksel	28.01.1915	aftocht	Lb	Beverlo
Elen	25.01.1915	aftocht	Lb	Maaseik
Elewijt	01.04.1915	31.10.1918	V-B	
Erbisœul	02.02.1916	10.03.1917	H	
Erezée	19.01.1915	aftocht	Lx	Ma
Escanaffles	20.04.1916	12.12.1916	H	
Essene	01.04.1916	10.10.1918	V-B	
Ethe	16.01.1915	15.03.1917	Lx	Virton
Eugies	10.12.1915	10.03.1917	H	
Everbeek	02.02.1916	28.02.1918	toen H	
Everberg	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Ezemaal	21.01.1915	31.10.1918	V-B	Ti
Falaën	25.02.1916	31.10.1918	N	
Falmignoul	11.03.1916	26.10.1918	N	
Familleureux	30.04.1916	31.10.1918	H	
Faulx	03.01.1916	31.10.1918	N	
Fauvillers	02.02.1916	31.10.1918	Lx	Ne
Fayt-le-Franc	10.12.1915	10.03.1917	H	
Feluy	30.04.1916	10.10.1918	H	
Ferrières	1915	31.10.1918	Lk	
Fexhe-Slins	23.11.1915	aftocht	Lk	
Flavion	25.02.1916	31.10.1918	N	
Flémalle-Grande	23.11.1915	aftocht	Lk	
Fraire	25.02.1916	31.10.1918	N	
Francorchamps	12.08.1915	aftocht	Lk	
Franière	30.06.1915	31.10.1918	N	
Frasnes-lez-Couvin	15.01.1915	31.10.1918	N	Mb
Freux	17.01.1915	31.10.1918	Lx	Li
Froid-Chapelle	25.02.1916	10.10.1918	H	
Froidthier	12.08.1915	aftocht	Lk	
Froyennes	01.07.1916	12.11.1916	H	
Galmaarden	01.03.1916	10.10.1918	V-B	
Ganshoren	14.11.1916	31.10.1918	B	Br
Gelinden	10.12.1915	aftocht	Lb	
Gemmenich	25.07.1915	aftocht	Lk	
Genly	10.12.1915	10.03.1917	H	
Gérouville	16.01.1915	15.03.1917	Lx	Virton
Gerpennes	08.10.1915	31.10.1918	H	
Gesves	12.08.1915	31.10.1918	N	
Gierle	30.04.1916	aftocht	A	
Gingelom	11.03.1916	aftocht	Lb	
Givroulle	31.10.1915	31.10.1918	Lx	
Glabbeek-Zuurbemde	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Godarville	16.05.1916	31.10.1918	H	
Gougnies	16.05.1916	31.10.1918	H	
Gozée-lez-Thuin	15.01.1915	10.10.1918	H	Thuin
Grâce-Berleur	23.11.1915	aftocht	Lk	
Grand-Leez	29.01.1915	31.10.1918	N	Ge
Grand-Reng	30.04.1916	10.10.1918	H	

Grimbergen	01.06.1915	31.10.1918	V-B	Br
Grobbendonk	30.04.1916	aftocht	A	
Habay-la-Vieille	01.04.1916	15.03.1917	Lx	
Haccourt	03.01.1916	aftocht	Lk	
Haillot	02.02.1916	31.10.1918	N	
Han-sur-Lesse	16.05.1916	31.10.1918	N	
Hanzinne	25.02.1916	31.10.1918	N	
Harchies	03.01.1916	28.02.1918	H	
Haut-Fays	12.08.1915	26.10.1918	Lx	
Hautrage	03.01.1916	10.03.1917	H	
Haversin	25.07.1915	aftocht	N	
Havannes	30.04.1916	12.11.1916	H	
Heer	03.01.1915	25.10.1918	N	
Heers	10.12.1915	aftocht	Lb	
Heikruis	30.12.1914	10.10.1918	V-B	HI
Hekelgem	30.04.1916	10.10.1918	V-B	
Heks	16.05.1916	aftocht	Lb	
Hemiksem	06.05.1915	31.10.1918	A	An
Henri-Chapelle	01.04.1916	aftocht	Lk	
Herbeumont	17.01.1915	31.10.1918	Lx	Li
Herent	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Herenthout	30.04.1916	aftocht	A	
Herfelingen	23.11.1915	10.10.1918	V-B	
Hérinnes-lez-Pecq	17.07.1916	12.12.1916	H	
Herk-de-Stad	22.01.1915	aftocht	Lb	Diest
Hermalle-sous-Huy	23.11.1915	aftocht	Lk	
Héron	11.09.1915	aftocht	Lk	
Herstal 2	02.01.1916	aftocht	Lk	
Herstal 3	25.02.1916	aftocht	Lk	
Heyd	11.03.1916	aftocht	Lx	
Hingene	11.09.1915	31.10.1918	A	
Hoeselt	16.05.1916	aftocht	Lb	
Hollogne-sur-Geer	25.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Hombourg	16.05.1916	aftocht	Lk	
Horion-Hozémont	16.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Horrues	03.01.1916	10.10.1918	H	
Hove	30.06.1915	31.10.1918	A	An
Humbeek	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Ittre	02.02.1916	10.10.1918	W-B	
Izel	11.03.1916	15.03.1917	Lx	
Jalhay	03.01.1916	aftocht	Lk	
Jehay-Bodegnée	03.01.1916	aftocht	Lk	
Jeuk	23.11.1915	aftocht	Lb	
Jolimont	30.04.1916	31.10.1918	H	
Jumet 2	30.06.1916	31.10.1918	H	
Jumet 3	01.04.1916	31.10.1918	H	
Jumet 4	30.06.1916	31.10.1918	H	
Kallo	11.09.1915	31.10.1918	O-V	An
Kalmthout	11.09.1915	31.10.1918	A	
Kampenhout	31.10.1915	31.10.1918	V-B	
Kasterlee	02.02.1916	aftocht	A	
Keerbergen	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Kessel-Lo	31.10.1915	31.10.1918	V-B	

Kester/Castre	23.11.1915	10.10.1918	V-B	
Koersel	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Koningshooikt	01.04.1916	31.10.1918	A	An
Korbeek-Lo	01.03.0916	31.10.1918	V-B	
Kortesseem	10.12.1915	aftocht	Lb	
Kruibeke	25.07.1915	31.10.1918	O-V	An
Labuissière	30.04.1916	10.10.1918	H	
Ladeuze	03.01.1916	10.12.1917	H	
Laken 2	01.04.1916	aftocht	B	
La Gleize	30.10.1915	aftocht	Lk	
Lahamaide	02.02.1916	28.02.1918	H	
<u>La Louvière 3</u>	16.05.1916	31.10.1918	H	
Lambusart	30.04.1916	31.10.1918	H	
Lamorteau	31.10.1915	15.03.1917	Lx	
Landenne-sur-Meuse	02.02.1916	aftocht	N	
La Roche (Tangissart)	30.04.1916	31.10.1918	W-B	
Lasne-Chapelle-St.-Lambert	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Leernes	30.04.1916	31.10.1918	H	
Leignon	11.03.1916	27.10.1918	N	
Lembeek	12.08.1915	10.10.1918	V-B	
Lens-Saint-Remy	23.11.1915	aftocht	Lk	
Leuven 3	17.05.1915	31.10.1918	V-B	Le
Liedekerke	23.11.1915	10.10.1918	V-B	
Lierneux	25.07.1915	aftocht	Lk	
Liers	22.04.1915	aftocht	Lk	Lg
Limal	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Lincnt	23.11.1915	aftocht	Lk	
Lobbes	25.02.1916	10.10.1918	H	
Loenhout	30.04.1916	31.10.1918	A	
	25.07.1915	aftocht	Lb	
Lonzée	23.11.1915	31.10.1918	N	
Lubbeek	02.02.1916	31.10.1918	V-B	
Lustin	31.10.1915	31.10.1918	N	
Maffle	02.02.1916	28.02.1918	H	
Mainvault	02.02.1916	28.02.1918	H	
Malderen	03.01.1916	10.10.1918	V-B	
Marche-les-Dames	25.02.1916	31.10.1918	N	
Marche-lez-Ecaussines	03.01.1916	10.10.1918	H	
Marchienne-au-Pont 2	30.04.1916	31.10.1918	H	
Marchienne-au-Pont 3	30.04.1916	31.10.1918	H	
Marchienne-au-Pont 4	30.04.1916	31.10.1918	H	
Marchin 1	11.03.1916	aftocht	Lk	
Marcinelle 2	30.04.1916	31.1.1918	H	
Mariemont	16.05.1916	31.10.1918	H	
Masnuy-Saint-Pierre	06.01.1916	10.03.1917	H	
Maubray	30.04.1916	12.11.1916	H	
Maurage	juni 1916	10.10.1918	H	
Mechelen 3	10.12.1915	04.05.1917	A	
Mechelen (Limburg)	25.02.1916	aftocht	Lb	
Meensel-Kiezegem	01.03.1916	31.10.1918	V-B	
Meix-devant-Virton	31.10.1915	15.03.1917	Lx	
Melin	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Mellet	30.04.1916	31.10.1918	H	

Mellier	1916	31.10.1918	Lx	
Melsbroek	23.11.1915	31.10.1918	V-B	
Melsele	11.09.1915	31.10.1918	O-V	An
Membach	01.04.1916	aftocht	Lk	
Merlemont	25.02.1916	31.10.1918	N	
Merksplas 1	12.05.1917	aftocht	A	Tu
Merksplas 2	30.04.1916	aftocht	A	
<u>Méry</u>	16.05.1916	aftocht	Lk	
Meise	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Mesnil-Saint-Blaise	12.08.1915	31.10.1918	N	
Messancy	12.08.1915	15.03.1917	Lx	
Milmort	11.03.1916	aftocht	Lk	
Modave	31.10.1915	aftocht	Lk	
Moha	25.07.1915	aftocht	Lk	
Momalle	23.01.1915	aftocht	Lk	
Momignies	25.02.1916	10.10.1918	H	
Monceau-sur-Sambre	30.04.1916	31.10.1918	H	
Mons-lez-Liège	03.01.1916	aftocht	Lk	
Montegnée 2	1916	aftocht	Lk	
Montenaken	02.02.1916	aftocht	Lb	
Moresnet	12.08.1915	aftocht	Lk	
Moustier (Hainaut)	02.02.1916	28.02.1918	H	
Nalinnes	1917	10.10.1918	H	
Namur/Namen 3	02.02.1916	31.10.1918	N	
Namur/Namen 4	25.02.1916	31.10.1918	N	
Namur/Namen 5	01.04.1916	31.10.1918	N	
Naninne	10.12.1915	31.10.1918	N	
Nassogne	31.10.1915	31.10.1918	Lx	
Natoye	30.04.1916	aftocht	N	
Neerheylysem	11.03.1916	31.10.1918	W-B	
Neeroeteren	10.12.1915	aftocht	Lb	
Nieuwerkerken (Limburg)	30.04.1916	aftocht	Lb	
Nieuwerkerken-Waas	1916	10.10.1918	O-V	St.-Nikl.
Nil-Saint-Vincent	11.09.1915	31.10.1918	W-B	
Nismes	25.07.1915	31.10.1918	N	
<u>Nivelles/Nijvel 3</u>	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Noirefontaine-Sensenruth	23.11.1915	31.10.1918	Lx	
Noville-les-Bois	31.10.1915	31.10.1918	N	
Obaix-Buzet	16.05.1916	31.10.1918	H	
Obourg	10.12.1915	10.03.1917	H	
Oetingen	23.11.1915	10.10.1918	V-B	
Oeudeghien	02.02.1916	28.02.1918	H	
Ohain	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Oignies	25.07.1915	31.10.1918	N	
Olloy	25.02.1916	31.10.1918	N	
Olne	23.11.1915	31.10.1918	Lk	
Onze-Lieve-Vrouw-Waver	01.06.1916	31.10.1918	A	Me
Opwijk	23.11.1915	31.10.1918	V-B	
Orchimont	17.05.1915	31.10.1918	N	Gi
Ormeignies	03.01.1916	28.02.1918	H	
Othée	23.11.1915	aftocht	Lk	
<u>Ottignies 2</u>	03.01.1916	31.10.1918	W-B	
Oud-Heverlee	02.02.1916	31.10.1918	V-B	

Oud-Turnhout	02.02.1916	aftocht	A	
Ouffet	16.05.1916	aftocht	Lk	
Overpelt	16.05.1916	aftocht	Lb	
Paal	11.03.1916	aftocht	Lb	
Pamel	01.08.1915	10.10.1918	V-B	
Pâturages 2	01.06.1916	10.03.1917	H	
Pecq	20.06.1916	12.11.1916	H	
Peissant	16.05.1916	10.10.1918	H	
Pepingen	25.02.1916	10.10.1918	V-B	
Perk	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Petit-Fays	11.03.1916	26.10.1918	N	
Petit-Rosière	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Piéton	30.04.1916	31.10.1918	H	
Pipaix	02.02.1916	12.11.1916	H	
Pironchamps	08.10.1915	31.10.1918	H	
Polleur	25.07.1915	aftocht	Lk	
Pont-à-Celles	30.04.1916	31.10.1918	H	
Pottes	30.04.1916	12.11.1916	H	
Poulseur	31.10.1915	aftocht	Lk	
Putte	17.05.1915	31.10.1918	A	Me
Quaregnon 2	01.06.1916	10.03.1917	H	
Quaregnon 3	01.06.1916	10.03.1917	H	
Quenast	01.04.1916	10.10.1918	W-B	
Queue-du-Bois	23.11.1915	aftocht	Lk	
Quévy-le-Petit	10.12.1915	10.03.1917	H	
Quiévrain	13.10.1914	25.07.1915	H	
Rance	25.02.1916	10.10.1918	H	
Remouchamps	23.11.1915	aftocht	Lk	
Retie	31.10.1915	aftocht	A	
Rêves	16.05.1916	31.10.1918	H	
Rijkevorsel 1	20.02.1916	aftocht	A	
Rivière	23.11.1915	31.10.1918	N	
Rixensart	03.01.1916	31.10.1918	W-B	
Roanne-Coo	03.02.1915	aftocht	Lk	
Rocourt	11.03.1916	aftocht	Lk	
Roosbeek	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Rosée	25.02.1916	31.10.1918	N	
Rosoux-Crenwick	13.04.1915	aftocht	Lk	Lg
Rotem	30.04.1916	aftocht	Lb	
Rotheux-Rimièrè	10.12.1915	aftocht	Lk	
Rumst	11.09.1915	31.10.1918	A	
Saint-Amand (Hainaut)	03.01.1916	31.10.1918	H	
Sainte-Cécile	02.02.1916	15.03.1917	Lx	
Saint-Georges-sur-Meuse	23.11.1915	aftocht	Lk	
Saint-Mard	31.10.1915	15.03.1917	Lx	
Saint-Nicolas (Liège) 1	23.11.1915	aftocht	Lk	
Saint-Nicolas (Liège) 2	25.02.1916	aftocht	Lk	
Saint-Sauveur	02.02.1916	28.02.1918	H	
Saint-Servais	02.02.1916	31.10.1918	N	
Saint-Symphorien	10.12.1915	10.03.1917	H	
Sart-Dames-Avelines	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Sart-lez-Spa	01.07.1916	05.03.1918	Lk	
	10.03.1918	31.10.1918		

Schoten	30.06.1915	31.10.1918	A	
Schriek	12.08.1915	31.10.1918	A	
Seilles	23.11.1915	aftocht	N	
Seloignes	25.02.1916	10.10.1918	H	
Seny	23.11.1915	aftocht	Lk	
Senzeille	25.02.1916	31.10.1918	N	
Seraing 2	03.01.1916	aftocht	Lk	
Seraing 3	25.02.1916	aftocht	Lk	
Sibret	02.02.1916	31.10.1918	Lx	
Sint-Agatha-Berchem	23.11.1915	31.10.1918	B	
Sint-Joris-Winge	1916	31.10.1918	V-B	
Sint-Lenaarts	25.02.1916	31.10.1918	A	
Sint-Mariaburg	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Sint-Pieters-Kapelle	02.02.1916	10.10.1918	toen H	
Sint-Pieters-Leeuw	25.02.1916	10.10.1918	V-B	
Sint-Stevens-Woluwe	1915	31.10.1918	B	
Sivry	25.02.1916	10.10.1918	H	
Soheit-Tinlot	31.10.1915	aftocht	Lk	
Soumagne	23.11.1915	aftocht	Lk	
Soy (Luxembourg)	11.09.1915	aftocht	Lx	
Steendorp	25.07.1915	31.10.1918	O-V	An
Stevoort	30.04.1916	aftocht	Lb	
Strainchamps (Hollange)	25.07.1915	31.10.1918	Lx	
Strée	30.04.1916	10.10.1918	H	
Strombeek-Bever	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Strud (Haltinne)	11.03.1916	31.10.1918	N	
Sugny	25.07.1915	26.10.1918	N	
Taillis-Pré	30.04.1916	31.10.1918	H	
Taintignies	01.07.1916	12.11.1916	H	
Tavier (Nandrin)	03.01.1916	aftocht	Lk	
Tavigny	02.02.1916	aftocht	Lx	
Tellin	31.10.1915	31.10.1918	Lx	
Terhagen	25.07.1915	31.10.1918	A	
Tertre	03.01.1916	10.03.1917	H	
Thieu	10.12.1915	10.10.1918	H	
Thiméon	30.04.1916	31.10.1918	H	
Thuillies	30.04.1916	10.10.1918	H	
Thulin	10.12.1915	10.03.1917	H	
Tielen	25.02.1916	aftocht	A	
Tielrode	juli 1916	10.10.1918	O-V	An
<u>Tienen 3</u>	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Tillet	01.06.1915	31.10.1918	Lx	Ma
Tintigny	03.01.1916	15.03.1917	Lx	
Tollembeek	25.02.1916	10.10.1918	V-B	
Tourinnes-Saint-Lambert	01.04.1916	31.10.1918	W-B	
Tourpes	03.01.1916	28.02.1918	H	
Treignes	25.02.1916	31.10.1918	N	
Trembleur	23.11.1915	aftocht	Lk	
Trivières	10.12.1915	31.10.1918	H	
Ukkel 2	01.04.1916	aftocht	B	
Ukkel 3	01.04.1916	aftocht	B	
Vaudignies	02.02.1916	10.12.1917	H	
Vedrin	23.11.1915	31.10.1918	N	

Velaines	30.04.1916	12.11.1916	H	
Velaine-sur-Sambre	22.09.1915	31.10.1918	N	
Veltem	03.01.1916	31.10.1918	V-B	
Verlaine (Liège)	12.08.1915	aftocht	Lk	
Vertrijk	22.11.1915	31.10.1918	V-B	
Vezin	22.09.1915	31.10.1918	N	
Vierset	10.12.1915	aftocht	Lk	
Viesville	30.04.1916	31.10.1918	H	
Villers-la-Ville	25.02.1916	31.10.1918	W-B	
Villers-le-Bouillet	31.10.1915	aftocht	Lk	
Villers-l'Evêque	23.11.1915	aftocht	Lk	
Villers-Perwin	30.04.1916	31.10.1918	H	
Vivegnis	23.11.1915	aftocht	Lk	
Vollezele	10.12.1915	10.10.1918	V-B	
Vonêche	31.10.1915	26.10.1918	N	
Vorselaar	30.04.1916	aftocht	A	
Vottem	23.11.1915	aftocht	Lk	
Vresse	31.10.1915	26.10.1918	N	
Walhain-Saint-Paul	02.02.1916	31.10.1918	W-B	
Warcoing	01.06.1916	12.11.1916	H	
Wasmes 2	01.06.1916	10.03.1917	H	
Wasseiges	25.02.1916	aftocht	Lk	
Watermaal (Bosvoorde)	01.04.1916	aftocht	B	Br
Wellen	02.02.1916	aftocht	Lb	
Wemmel	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Wépion	31.10.1915	31.10.1918	N	
Werchter	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Westmalle	30.04.1916	31.10.1918	A	
Wihéries	10.12.1916	10.03.1917	H	
Wijchmaal (Limburg)	30.04.1916	aftocht	Lb	
Willebroek 1	25.03.1915	07.01.1918	A	An
Winenne	30.06.1915	31.10.1918	N	
Wodecq	02.02.1916	28.02.1918	H	
Wommelgem	30.06.1915	31.10.1918	A	An
Wuustwezel	01.02.1916	31.10.1918	A	
Yves-Gomezée	01.04.1916	31.10.1918	N	
Zandhoven	12.08.1918	31.10.1918	A	
Zandvliet	15.06.1915	31.10.1918	A	An
Zemst	31.10.1915	31.10.1918	V-B	
Zichem	11.03.1916	31.10.1918	V-B	
Zonhoven	02.02.1916	aftocht	Lb	
Zwijndrecht	11.09.1915	31.10.1918	A	An

Posthilfestelle - overdraagkantoor

Aartselaar	25.10.1915	31.10.1918	A	
Anseremme	25.02.1916	31.10.1918	N	
Arsimont	25.02.1916	31.10.1918	N	
Attenhoven	23.10.1915	31.10.1918	V-B	
Aublain	25.02.1916	31.10.1918	N	
Audregnies	02.02.1916	10.03.1917	H	
Bauffe	02.02.1916	10.03.1917	H	
Beerse	25.02.1916	aftocht	A	

Beez	06.04.1916	31.10.1918	N	
Begijnendijk	27.01.1915	31.10.1918	V-B	
Bellecourt	15.01.1915	31.10.1918	H	Lo
Bellefontaine	16.01.1915	15.03.1917	Lx	Virton
Benonchamps	19.01.1915	31.10.1918	Lx	Ba
Berendrecht	23.10.1915	31.10.1918	A	
Bergiliers	25.01.1915	aftocht	Lk	Lg
Berzée	11.03.1916	31.10.1918	N	
Beuzet	29.01.1915	31.10.1918	N	Ge
Beverst	16.05.1916	aftocht	Lb	
Bierghes	01.04.1916	10.10.1918	W-B	
Biesmes	15.01.1915	31.10.1918	N	Thuin
Blanmont	11.03.1916	31.10.1918	W-B	
Blaugies	1915	10.03.1917	H	
Boneffe	02.02.1916	31.10.1918	N	
Boortmeerbeek	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Borchtlombeek	30.04.1916	10.10.1918	V-B	
Borsbeek	01.06.1916	31.10.1918	A	Deurne 1
Boussu-en-Fagne	23.05.1915	31.10.1918	N	
Bouvignies	02.02.1916	28.02.1918	H	
Bra	1916	aftocht	Lk	
Brasschaat 2	11.09.1915	31.10.1918	A	
Cambron-Casteau	02.02.1916	10.03.1917	H	
Cambron-Saint-Vincent	02.02.1916	10.03.1917	H	
Chaineux	1915	aftocht	Lk	
Champion	02.02.1916	31.10.1918	N	
Chapelle-à-Wattines	01.04.1916	28.02.1918	H	
Chaussée-Notre-Dame-Louvignies	1915	10.03.1917	H	
Chevetogne	1916	31.10.1918	N	
Cognelée (Champion)	01.04.1916	31.10.1918	N	
Corroy-le-Château	19.01.1915	31.10.1918	N	Ge
Cugnon	17.01.1915	31.10.1918	Lx	Li
Daverdisse	1915	31.10.1918	Lx	
Denée	25.02.1916	31.10.1918	N	
Dessel	02.02.1916	aftocht	A	
Dochamps	1916	31.10.1918	Lx	
Eindhout	02.02.1916	aftocht	A	
Eprave	25.02.1916	31.10.1918	N	
Ere	01.07.1916	12.12.1916	H	
Ernage	29.01.1915	31.10.1918	N	Ge
Felenne	01.08.1916	26.10.1918	N	
Fontaine-Valmont	1916	10.10.1918	H	
Forville	1915	31.10.1918	N	
Fumal	11.03.1916	aftocht	Lk	
Gentignes	02.02.1916	31.10.1918	W-B	
Ghislenghien	01.04.1916	28.02.1918	H	
Ghoy	11.03.1916	28.02.1918	H	
Gimnée	1915	31.10.1918	N	
Gives	25.02.1916	aftocht	Lk	
Gooik	01.04.1916	10.10.1918	V-B	
Gottignies	30.04.1916	10.10.1918	H	
Goutroux	1916	10.10.1918	H	
Graide	23.10.1915	26.10.1918	N	

Grandglise	01.04.1916	28.02.1918	H	
Grandmetz	01.04.1916	28.02.1918	H	
Graty	25.02.1916	10.10.1918	H	
Groot-Bijgaarden	01.04.1916	31.10.1918	V-B	
Haasdonk	31.10.1915	31.10.1918	O-V	An
Hachy	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Harveng	16.05.1916	10.03.1917	H	
Havay	30.04.1916	10.03.1917	H	
Hechtel	28.01.1915	aftocht	Lb	Beverlo
Heinstert	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Helchteren	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Hellebecq	01.04.1916	28.02.1918	H	
Hennuyères	01.04.1916	10.10.1918	H	
Heppen	28.01.1915	aftocht	Lb	Beverlo
Herchies	03.01.1916	10.03.1917	H	
Herderen	11.02.1916	aftocht	Lb	
Herselt	30.04.1916	aftocht	A	
Heure (Famenne)	25.02.1916	aftocht	N	
Heusden (Limb.)	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Heusy	08.01.1915	aftocht	Lk	Vv
Hoepertingen	juni '15/sept. '16	aftocht	Lb	
Hondelange	september 1915	15.03.1917	Lx	
Houdemont	12.01.1915	15.03.1917	Lx	Ar
Houtain-Saint-Siméon	voor mei 1916	aftocht	Lk	
Houthalen	25.01.1915	aftocht	Lb	Ha
Isières	september 1916	28.02.1918	H	
Itegem	23.10.1915	31.10.1918	A	
Jamioulx	16.06.1915	10.10.1918	H	
Jesseren	16.05.1916	aftocht	Lb	
Kanne	23.10.1915	aftocht	Lb	
Kermt	16.05.1916	aftocht	Lb	
Kessel (Lier)	niet geopend	aftocht	A	Lier
Kessenich	16.05.1916	aftocht	Lb	
Kinrooi	16.05.1916	aftocht	Lb	
Kumtich	21.01.1915	31.10.1918	V-B	Ti
Landelies	niet geopend		H	
Laneffe	1915	31.10.1918	N	
Lavacherie	april 1915	31.10.1918	Lx	
Leefdaal	16.05.1916	31.10.1918	V-B	
<u>Léglise</u>	1916	31.10.1918	Lx	
Leut	1916	aftocht	Lb	
Liernu	02.02.1916	31.10.1918	N	
Lillois	niet geopend		W-B	
Limerlé	01.03.1915	aftocht	Lx	
Linkebeek	01.04.1916	31.10.1918	B	
Lint	23.10.1915		A	Mortsel
Lombise	25.02.1916	10.03.1917	H	
Longlier	niet geopend		Lx	
Longueville	11.03.1916	31.10.1918	WB	
Lummen	30.04.1916	aftocht	Lb	
Mabompré	11.03.1916	31.10.1918	Lx	
Macon	30.04.1916	10.10.1918	H	
Maisières	25.02.1916	10.03.1917	H	

Maissin	01.04.1916	31.10.1918	Lx	
Malonne	03.02.1916	31.10.1918	N	
Marcourt	01.04.1916	31.10.1918	Lx	
Marenne	11.03.1916	31.10.1918	Lx	
Matagne-la-Grande	jan. - mei 1917	31.10.1918	N	
Meeuwen	30.04.1916	aftocht	Lb	
Meldert (Limburg)	11.03.1916	aftocht	Lb	
Meslin-l'Evêque	01.03.1916	28.02.1918	H	
Meux	25.02.1916	31.10.1918	N	
Mévergnies-Attre	30.04.1916	28.02.1918	H	
Mielen (Aalst)	03.01.1916	aftocht	Lb	
Millen	16.05.1916	aftocht	Lb	
Moignelée	1915	31.10.1918	N	
Molenbeersel	25.01.1915	aftocht	Lb	
Mont-Gauthier	1916	31.10.1918	N	
Montignies-lez-Lens	25.02.1916	10.03.1917	H	
Montrœul-au-Bois	01.04.1916	12.11.1916	H	
Mormont	1916	aftocht	Lx	
Morville	juli 1915	31.10.1918	N	
Muizen (Mechelen)	1916	31.10.1918	A	
Muno	1916	15.03.1917	Lx	
Munsterbilzen	25.02.1916	aftocht	Lb	
Neerhespen	1917	aftocht	V-B	
Neerwinden	1916	aftocht	V-B	
Nethen	1916	31.10.1918	W-B	
Neuville-en-Condroz	01.04.1916	aftocht	Lk	
Nijlen	30.04.1916	31.10.1918	A	Bouwel
Noorderwijk-Morkhoven	30.04.1916	aftocht	A	
Nossegem	01.04.1916	31.10.1918	B	
Noville-Taviers	01.04.1916	31.10.1918	N	
Ochamps	11.03.1916	31.10.1918	Lx	
Offagne	1916	31.10.1918	Lx	
Ogy	12.02.1916	28.02.1918	H	
Oisquercq/Oostkerk	02.02.1916	10.10.1918	W-B	
Oizy	25.02.1916	31.10.1918	N	
Olen	30.04.1916	aftocht	A	
Ollignies	01.04.1916	28.02.1918	H	
Onhaye	25.02.1916	31.10.1918	N	
Onze-Lieve-Vrouw-Tielt	27.01.1915	31.10.1918	V-B	
Oorderen	1916	31.10.1918	A	
Oosterlo	02.02.1916	aftocht	A	
Oostham-Kwaadmechelen	16.05.1916	aftocht	Lb	
Opglabbeek	11.03.1916	aftocht	Lb	
Ophain-Bois-Seigneur-Isaac	niet geopend		W-B	
Ophoven	16.05.1916	aftocht	Lb	
Opitter	28.01.1915	aftocht	Lb	
Oppuurs	1915	31.10.1918	A	
Ordingen/Ordange	16.05.1916	aftocht	Lb	
Orgéo	11.03.1916	31.10.1918	Lx	
Orsmaal-Gussenhoven	1916	31.10.1918	B	
Ortho	april 1915	31.10.1918	Lx	
Oteppe	21.03.1916	aftocht	Lk	
Péronnes-lez-Antoing	30.04.1916	12.11.1916	H	

Petit-Rechain	12.08.1915	aftocht		Lk	
Piétrain	01.04.1916	31.10.1918		W-B	
Piètrebais	01.04.1916	31.10.1918		W-B	
Pondrôme	11.03.1916	26.10.1918		N	
Pont-de-Loup	1917	31.10.1918		H	
Porcheresse	onbekend			Lx	
Pulle	30.04.1916	31.10.1918		A	
Racour/Raatshoven	1915	31.10.1918		Lk	
Ramegnies-Chin	01.06.1916	12.11.1916		H	
Ramsel	02.02.1916	aftocht		A	
Ranst	01.06.1916	31.10.1918		A	Deurne 1
Rebaix	01.04.1916	28.02.1918		H	
Redu	17.01.1915	26.10.1918		Lx	
Reet	1916	02.10.1918		A	
Rendeux	1916	26.10.1918		Lx	
Resteigne	25.02.1916	31.10.1918		Lx	
Rièzes	1917	10.10.1918		H	
Rijmenam	25.06.1915	31.10.1918		A	
Rillaar	27.01.1915	31.10.1918		V-B	
Rochehaut	1915	31.10.1918		Lx	
Romerée	25.02.1916	31.10.1918		N	
Ronquières	11.03.1916	10.10.1918		H	
Rotselaar	1916	31.10.1918		V-B	
Rumillies	16.05.1916	12.11.1916		H	
Rutten/Russon	30.04.1916	aftocht		Lb	
Sainte-Marie-sur-Semois	1916	15.03.1917		Lx	
Saint-Léger (Hainaut)	01.07.1916	12.11.1916		H	
Saint-Séverin	11.03.1916	aftocht		Lk	
Sars-la-Bruyère	02.02.1916	10.03.1917		H	
Sauvenière	11.03.1916	aftocht		N	
Schilde	1916	31.10.1918		A	
Séviscourt	11.03.1916	31.10.1918		Lx	
's-Gravenvoeren	25.01.1915	aftocht	toen	Lk	Lg
Signeulx	25.07.1915	15.03.1917		Lx	
Silly	01.04.1916	15.03.1917		H	
Sint-Huibrechts-Lille	20.04.1916	aftocht		Lb	
Sint-Jozef (Londerzeel)	1916	10.10.1918		V-B	
Sint-Pieters-Lille	30.04.1916	aftocht		A	
Solre-Saint-Géry	30.04.1916	10.10.1918		H	
Spontin	01.04.1916	aftocht		N	
Stambruges	01.04.1916	28.02.1918		H	
Stave	01.04.1916	31.10.1918		N	
Steenhuffel	01.04.1916	10.10.1918		V-B	
Steenokkerzeel	01.08.1915	31.10.1918		V-B	
Stembert	30.04.1916	aftocht		Lk	
Stockem (Heinsch)	11.09.1915	15.03.1917		Lx	
Temploux	februari 1915	31.10.1918		N	
Teralfene	06.04.1916	10.10.1918		V-B	
Testelt	30.04.1916	31.10.1918		V-B	
Thieusies	10.12.1915	10.10.1918		H	
Thoricourt	25.02.1916	10.10.1918		H	
Thumaide	02.02.1916	12.11.1916		H	
Tisselt	1916	31.10.1918		A	

Tongerlo (Antw.)	03.04.1916	aftocht	A	
Tongre-Notre-Dame	25.02.1916	28.02.1918	H	
Tremelo	30.04.1916	31.10.1918	V-B	
Val-Meer	23.10.1915	aftocht	Lb	
Veerle	02.02.1916	aftocht	A	
Veldwezelt	16.05.1916	aftocht	Lb	
Velm	30.04.1916	aftocht	Lb	
Vezone	30.04.1916	12.11.1916	H	
Viemme	25.01.1915	aftocht	Lk	
Villers-devant-Orval	16.05.1916	15.03.1917	Lx	
Villers-la-Tour	16.05.1916	10.10.1918	H	
Villers-le-Gambon	11.03.1916	31.10.1918	N	
Villers-le-Temple	11.03.1916	aftocht	Lk	
Villers-sur-Lesse-Jamblinne	1916	31.10.1918	N	
Vlezenbeek	01.04.1916	10.10.1918	V-B	
Vliermaal	30.04.1916	aftocht	Lb	
Vlijtingen	11.03.1916	aftocht	Lb	
Vorst (Kempen)	02.02.1916	aftocht	A	
Vremde	01.06.1916	aftocht	A	Boechout
Vroenhoven	februari 1915	aftocht	Lb	
Waarloos	01.01.1916	26.10.1918	A	Duffel
Walshoutem	februari 1915	aftocht	V-B	
Wanlin	25.07. 1915	31.10.1918	N	
Warquignies	10.12.1915	10.03.1917	H	
Wasmuel	10.12.1915	10.03.1917	H	
Westmeerbeek	02.02.1916	aftocht	A	
Wezemaal	februari 1915	31.10.1918	V-B	
Wezembeek-Oppem	01.04.1916	31.10.1918	B	
Wibrin	11.03.1916	aftocht	Lx	
Wilmarsdonk	februari 1915	31.10.1918	A	
Wonck	16.05.1916	aftocht	toen Lb	
Zelem	16.05.1916	aftocht	Lb	
Zellik	01.04.1916	04.05.1917	V-B	
Zichen-Zussen-Bolder	11.03.1916	aftocht	Lb	To
Zoerle-Parwijs	30.04.1916	aftocht	A	
Zoersel	maart 1915	31.10.1918	A	
Zolder	25.01.1916	aftocht	Lb	
Zutendaal	25.02.1916	aftocht	Lb	

Als **bijlage** nr. 13 brengen we een overzicht van alle *Posthilfestellen* van de PTV in België, met de datum waarop ze in het postverkeer werden opgenomen, hun openingsdatum en het kantoor waaraan ze toebedeeld waren.

1.2.3. Organisatie van de **heropende** postkantoren: als **bijlage** nr. 2 geven we een alfabetisch overzicht van alle Belgische postkantoren in het Gouvernement-Generaal die in de loop van de oorlog opnieuw geopend werden, met hun approximatieve sluitingsdatum, hun nieuwe categorie tijdens de oorlog en de provincie waarin ze destijds gelegen waren.

1.2.4. **Niet-heropende** voormalige Belgische postkantoren met vermelding van de gemeente, de maand waarin het postkantoor werd gesloten, en de provincie. (Zie **bijlage** 3)

Niet alle vooroorlogse Belgische postkantoren werden door de Duitse P.T.V. heropend. Voormalige postkantoren die in het Operatie- en Etappegebied lagen, werden niet heropend, maar ook de postkantoren in het niet-bezette gebied werden vanzelfsprekend niet allemaal heropend. Daarnaast zijn er nog de vooroorlogse postkantoren die volgens de Duitse P.T.V. niet in aanmerking kwamen om heropend te worden. Ten slotte moeten we dan nog enkele postkantoren vermelden die volgens het *Amtsblatt* wèl heropend werden, maar waarvan er tot op heden nog geen brief, kaart of postzegel gevonden is met de afdruk van een stempel van dat kantoor.

Laten we Kessel (bij Lier) als voorbeeld nemen. In de lijst ¹⁷⁶ d.d. 23 oktober 1915 met de gemeenten die toegelaten zijn tot het postverkeer met Duitsland, Bosnië-Herzegowina, Denemarken, Groothertogdom Luxemburg, Nederland, Oostenrijk-Hongarije, Zwitserland, Zweden en Noorwegen prijkt in volle glorie de gemeente Kessel bij Lier. Enkele maanden later vinden we Kessel (Lier) als B-postkantoor terug in het *Verzeichnis der deutschen Postämter in Belgien*, Stand op 01.01.1916. Normaal hadden we de aankondiging van de oprichting moeten vinden in het *Amtsblatt* tussen 23.10.1915 en 31.12.1915, maar die mededeling is nergens te vinden, ook niet in het Stadsarchief van Lier.

Praktisch alle kantoren in West-Vlaanderen, behalve Brugge 3 en Kortrijk 1 werden in oktober 1914 gesloten, de meeste kantoren in Oost-Vlaanderen, behalve Aalst 1, Oudenaarde en Zottegem én de kantoren in en rond Beveren, Sint-Niklaas, Kruibeke, Rupelmonde en Temse, werden in september 1914 gesloten. Ze werden niet heropend, omdat ze in het front- en etappegebied lagen. De Henegouwse kantoren ten westen van Leuze en Doornik én enkele kleinere of voor de Duitsers overbodige en minder belangrijke kantoren in de overige provincies werden tijdens de oorlog evenmin heropend. In de lijst werden ook de kantoren opgenomen in de gemeenten die niet meer bestaan of aan een andere provincie werden toegewezen.

1.2.5. Opening van nieuwe postkantoren

Zoals hierboven al werd vermeld, opende de Duitse P.T.V. in het Gouvernement-Generaal niet alleen kantoren voor de burgerbevolking, maar er werden ook speciale postkantoren voor het postverkeer van de militairen en van de Duitse instanties geopend. In van deze kantoren kon ook de burgerbevolking terecht voor haar briefwisseling, maar was dat maar voor een beperkte periode. Over deze postkantoren en hun werking verwijzen we naar deel II - hoofdstuk 2.1. Veldpostverkeer in het gebied van het Gouvernement-Generaal.

Kantoren met een **nieuwe benaming**.

Van heel wat postkantoren wordt de Franstalige of Nederlandstalige benaming veranderd, in de Duitsstalige naam (bijv. in de provincie Luxemburg Arel, Bastnach enz.), vaak enkel door een wijziging van de spelling (bijv. Maaseik, Eksel enz.) Die verandering behelst ook de vernederlandsing van de Franstalige benaming (bijv. Bever, Borgworm enz.) ¹⁷⁷

Altsalm	nieuwe naam van	Vielsalm	van	1915	tot	1918
Ansler		Anlier		1916		1918
Antwerpen/Berchem		Berchem (Antw.)		1915		1918
Antwerpen/Borgerhout		Borgerhout		1915		1918
Arel		Arlon		1914		1917
Athem		Athus		1915		1918
Balen bij Geel		Baelen (Nethe)		1915		1918
Balen bij Limburg		Baelen-sur-Vesdre		1916		1918
Bastnach		Bastogne		1914		1918
Berlaar bij Lier		Berlaer (Lier)		1915		1918
Beerse		Beersse		1916		1918
Bekevoort		Bekkevoort		1916		1918

Berendrecht	Beirendrecht	1915	1918
Beringen	Beerigen	1915	1918
Bever	Biévène	1917	1918
Beverloo/Truppenübungsplatz	Beverlo	1914	1918
Boekhout bij Lier	Bouchout (Lier)	1917	1918
Borgworm	Wareme	1915	1918
Brasschaat 1/Ort	Brasschaet 1	1915	1918
Brasschaat Truppenlager	Brasschaet 2	1915	1918
Buisingen	Buysingen	1915	1918
Edingen	Enghien	1915	1918
Eekeren	Eeckeren	1915	1918
Eigen-Bilsen	Eygen-Bilsen	1916	1918
Eisden	Eysden-Ste. Barbe	1916	1918
Eksel	Exel	1916	1918
Elewijt	Elewyt	1915	1918
Elsene	Ixelles/Elsene	1915	1918
Feiteler	Fauvillers	1916	1918
Geel	Gheel	1915	1918
Genk	Genck	1915	1918
Gent /Südbahnhof	Gent 1	1914	1916
Haacht	Haecht	1915	1918
Halancy/Holdingen	Halanzu	1916	1917
Halen	Haelen (Diest)	1915	1918
Haufflescht/Houffalize	Houffalize	1915	1918
Heinrichskapell	Henri-Chapelle	1916	1918
Heist-op-den-Berg	Heyst-op-den-Berg	1915	1918
Heks	Hex	1916	1918
Hemiksem	Hemixem	1915	1918
Herk-de-Stad	Wuest-Herk	1916	1918
Herne-bij-Edingen	Hérinnes (Brabant)	1915	1918
Hoegaarden	Hougaerde	1915	1918
Hoeilaart	Hoeylaert	1915	1918
Hove	Hove (Antwerpen)	1915	1918
Ibingen	Aubange	1916	1917
Kallo	Calloo	1915	1918
Kalmthout	Calmphout	1915	1918
Kampenhout	Campenhout	1915	1918
Kapellen	Capellen	1915	1918
Kasterlee	Casterle	1916	1918
Klabeek	Clabecq	1916	1918
Koersel	Coursel	1916	1918
Kontich	Contich	1915	1918
Korbeek-Lo	Corbeek-Loo	1916	1918
Kortenberg	Cortenberu	1915	1918
Kortessem	Cortessem	1915	1918
Kruibeke	Cruybeke	1915	1918
Kumtich	Cumtich	1915	1918
Laken	Laeken	1915	1918
Lamerscher	Limerlé	1916	1918
Lavaux	Hastière-Lavaux 2	13.03.1918	26.10.1918
Löwen	Leuven	1914	1918
Lüttich (Hauptbahnhof)	Liège/Luik	1914	1918
Maaseik	Maeseuick	1914	1918

Martelingen	Martelange	1915	1917
Mecheln	Mechelen/Malines	1914	1918
Meise	Meysse	1916	1918
Merksplas	Merxplas	1915	1918
Metzig	Messancy	1915	1917
Mol	Moll	1915	1918
Olen	Oolen	1916	1918
Opwijk	Opwyck	1915	1918
Oudergem	Auderghem	1915	1918
Puurs	Puers	1915	1918
Rekheim	Reckeim	1915	1918
Reti	Rethy	1915	1918
Rijkevorsel	Ryckevorsel	1916	1918
Roost-Krenwik	Rosoux-Crenwick	1915	1918
Rotselaar	Rotselaer	1915	1918
Ruisbroek	Ruysbroeck	1915	1918
Rukkelingen-aan-den-Jeker	Rocleng-sur-Geer	1915	1918
Schaarbeek	Schaerbeek	1915	1918
Schoten	Schooten	1915	1918
St.-Jans-Molenbeek	Molenbeek	1915	1918
St.-Joost-ten-Noode	St.-Josse-ten-Noode	1915	1918
St.-Kwintens-Lennik	St.-Quintens-Lennick	1915	1918
St.-Maartens-Bodegem	St.-Martens-Bodegem	1916	1918
St.-Pieters-Jette	Jette	1915	1918
Sainte-Renelde/Saintes	Saintes/Ste.-Renelde	1916	1918
St.-Niklaas (Waas)	St.-Nicolaas	1916	1918
Terhulpen	La Hulpe	1916	1918
Tielen	Thielen	1916	1918
Tielrode	Thielrode	1916	1918
Tienen	Thienen/Tirlemont	1914	1918
Tirlemont	Thienen/Tirlemont	1914	1918
Tollembeek	Thollembeek	1916	1918
Tongern	Tongeren/Tongres	1914	1918
Villers (Lesse)	Villers-sur-Lesse	1916	1918
Vloesberg	Flobecq/Vloesberg	1915	1918
Wespelaar	Wespelaer	1915	1918
Westwezel	Wuestwezel	1916	1918
Wezemaal	Wesemael	1915	1918
Wijchmaal (Limburg)	Wijchmael (Limb.)	1916	1918
Wijnegem	Wyneghem	1915	1918
Wilrijk	Wilryck	1915	1918
Wommelgem	Wommelghem	1915	1918
Wouter-Brakel	Wauthier-Braine	1916	1918
Zandhoven	Santhoven	1915	1918
Zandvliet	Santvliet	1915	1918
Zemst	Sempst	1915	1918

1.2.6. Postbezorging en postophaling

De uitreiking en de lichte van de briefwisseling werden bij de 1200 postkantoren in hoge mate uitgebreid:

Op **werkdagen** gebeurden de postbedelingen als volgt:

- 1 uitreiking per dag bij 681 postkantoren,
- 2 bij 461 postkantoren,
- 3 bij 36 postkantoren en
- 4 uitreikingen bij 22 postkantoren.

Het lichten van de brievenbussen was als volgt vastgelegd:

- 1 lichting per dag bij 627 postkantoren,
- 2 bij 485 postkantoren,
- 3 bij 53 postkantoren,
- 4 bij 14 postkantoren,
- 5 bij 11 postkantoren en
- 6 lichtingen bij 10 postkantoren.

Op **zondagen** gebeurde de briefuitreiking als volgt:

- 1 briefuitreiking bij 550 postkantoren en
- 2 uitreikingen bij 10 postkantoren.

De briefophaling gebeurde als volgt:

- 1 lichting van de brievenbussen bij 568 kantoren,
- 2 lichtingen bij 19 kantoren en
- 3 lichtingen bij 12 kantoren.

In 81 lokaliteiten werden de brievenbussen niet gelijktijdig met de briefuitreiking gelicht; zij werden door speciale ambtenaren van lagere rang gelicht; in de grote steden werden de lichtingen kort voor de sluiting van de kantoren verhoogd. De eerste uitreiking is gedeeltelijk zo vroeg geregeld dat de handelaars hun post nog voor het verlaten van hun woning in ontvangst kunnen nemen. Van spoedbestellingen wordt druk gebruik gemaakt.

2. De stempeltypes van de postkantoren

2.1. De handstempels

«Het was voor de Duitsers onmogelijk op zeer korte tijd alle vooroorlogse stempels van elke gemeente in bezet België te vervangen. Daarenboven was de Zegelwerkplaats (*i.e. de postzegeldrukkerij*) te Mechelen tijdens de bezetting volledig verwoest zodat nieuwe stempels vermoedelijk in Duitsland aangemaakt moesten worden. De oude stempels werden nog gebruikt tot bijna einde 1916 en werden vanaf september 1915 vervangen door Duitse. Beide types werden dus meer dan een jaar samen gebruikt.»¹⁷⁸

Geleidelijk verschijnen de eerste Duitse brugstempels van het type 1.1.1.2. met bovenaan in de kroon de naam van de gemeente en onderaan (BELGIEN). In de brug worden de datum en het uur vermeld:

- dag en maand met 1 cijfer met punt, jaar in 2 cijfers telkens met punt,
- dubbel uur met 2 cijfers, bijv. 13-14 gevolgd door V of N (*vormittags* of *nachmittags*)

Wat de schrijfwijze van de kantoornaam betreft, verwijzen we naar hoofdstuk 1.2.1. in dit deel.

Voor de burgerpost werden aanvankelijk bij het stempelen van de briefwisseling meestal de gewone Belgische datumstempels gebruikt: meestal tweetalige stempels met enkele cirkel van Ø 28 mm met aan weerszijden de loket- of dienstletter en met centraal datumblokje (dubbel uur/dag/maand in Romeinse cijfer/al of niet jaartal in 2 of 4 cijfers). Ook andere oudere stempels werden voortgebruikt. Er zijn zelfs gevallen bekend waarbij de eerste Duitse postzegels afgestempeld werden met een plattelandstempel met 14 lijnen van 1850.

Na een tijd verschijnen de Duitse brugstempels in vele kantoren, zelfs in de depots of aanneemkantoren, in de overdraagkantoren en in de postagentschappen of posthulpkantoren ¹⁷⁹ en ¹⁸⁰. We dienen hier toch onmiddellijk te nuanceren: Jean De Bast vermeldt in zijn *Nomenclature* dat in de provincie Namen slechts 7 van de 31 *Posthilfsstellen* een brugstempel van het Duitse type ontvangen hebben, nl. Aubrives, Felenne, Matagne-la-Grande, Onhaye, Spontin, Stave en Villers-le-Gambon. De overige gebruikten voort hun vooroorlogse stempel van het Belgische type met enkele cirkel van Ø 23 mm, centraal datumblokje op 3 regels (met dubbel uur/dag/maand in Romeins cijfer) en jaartal in 2 cijfers, geflankeerd door 2 vijfhoekige sterren.

2.2. De mechanische stempels (of vlagstempels)

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog gebruikte de bezetter het materiaal dat beschikbaar was, dus ook de mechanische stempels. We maken hiervoor dankbaar gebruik van de studie van Gerhard Ludwig en Arille Tassin ¹⁸¹ in het *Maandblad van de Studiekring Filatelie Antwerpen*.

Het betreft hier de afstempeling met links een dubbele cirkel van ± 29 mm met de een- of tweetalige kantoor- of stationsnaam in de kroon en met een 4-regelig datummidden dat bestaat uit dubbel uur (Arabishe cijfers)/dag (Arabisch) + maand (Romeins)/ jaar met meestal vier Arabische cijfers. Rechts ervan bevindt zich een vlag met vijf of zeven golflijnen, waarvan de onderste onderbroken is door een hoofdletter, die de sectie aanduidt ¹⁸².

<i>Benaming vóór 1914</i>	<i>aantal machines</i>	<i>benaming tijdens bezetting</i>
Antwerpen/Anvers 1	2	Antwerpen/Anvers 1 Antwerpen 1
Antwerpen/Anvers 6	1	Antwerpen/Anvers 6 Deutsche Feldpost **
Brussel/Bruxelles 1	3	Brussel/Bruxelles 1 Brüssel 1
Brussel N $\overline{D}$ /Bruxelles N $\overline{D}$	1	Brüssel Nord Bahnhof
Brussel Zuid/Bruxelles Midi*	1	-----
Brussel (L.-W.)/Bruxelles (Q.L.)*	1	-----
Charleroy 1	1	Charleroy 1
Gent/Gand 1	2	Deutsche Feldpost **
Gent/Gand 3	1	Kais. Deutsche Feldpost
Liège/Luik 1	2	Lüttich-Liège (Belgien)

* De afstempelingen van Brussel-Zuid en Brussel-Leopoldswijk werden (nog) niet gevonden op poststukken uit de tijd van de bezetting.

** Hoogstwaarschijnlijk werd de benaming *Deutsche Feldpost* eerst gebruikt in Gent 1 en na de verplaatsing van de Etappe in oktober 1918 in Antwerpen 6.

De uurindicatie is van het Belgische type tot eind mei 1918: twee opeenvolgende cijfers van 0 tot 24, bijv. 20-21. Het Duitse type van uuraanwijzing in het midden van het datumstempel vanaf mei 1918: twee opeenvolgende cijfers van 1 tot 12 met een V (*Vormittag*) of N (*Nachmittag*), bijv. 3-4 N.

Mechanische afstempelingen werden in het begin van de eeuw in gebruik genomen in navolging van de Amerikaanse post. Het vlagstempel komt ook uitzonderlijk voor op expreszendingen en postwissels. Aanvankelijk werd het aangebracht in stationskantoren en vermeldde het DÉPART of ARRIVÉE.

3. Censuur

3.1. Algemeen

Voor de burgerbevolking van de bezette gebieden werden door de 'Landespost' weliswaar postzegels en postwaardestukken uitgegeven. Tijdens de bezetting mocht aanvankelijk alleen in het Frans worden gecorrespondeerd, tot in februari 1915 Nederlandstalige postcensoren waren aangeworven. De soldaten beschikten over hun eigen 'Feldpost'.

Alle correspondentie werd, net als in het *Etappengebiet*, gecensureerd. Postzegels, die in de toegewezen *Kommandantur* in ordners waren verzameld, werden er cash betaald en op de zending geplakt, zodat geen geheime boodschappen op de rugzijde ervan of eronder meegestuurd konden worden¹⁸³. Als een legeronderdeel op een andere plaats gekantonneerd werd, vonden de nieuwkomers soms een voorraad zegels aan die verschilden van diegene die ze voordien gebruikten. Zo verkochten Beierse troepen soms zegels van het Duitse Rijk en brachten ze er hun censuurstempels op aan.

Toch ontsnapten brieven van Belgische afzenders aan de censuur. Laurence van Ypersele schreef hierover: «Zelfs al behoorden ratten en vlooien tot de ellende van iedere dag, dreigde voor de (Belgische) soldaten de dood door ziektes veeleer dan door kogels, leden ze in de loopgraven aan eenzaamheid en kakkerlakken, toch functioneerde, ondanks de censuur, het postverkeer tussen Nederland en België verder. De soldaten ontvingen bijgevolg van tijd tot tijd nieuws over het leven in het bezette land.»¹⁸⁴

De Duitse censurdiensten tijdens de bezetting van België in de Eerste Wereldoorlog waren, zoals Kurt Zirkenbach het 80 jaar geleden al schreef¹⁸⁵, «*die deutschen Zensurstellen waren rein militärische Dienststellen. Im Amtsblatt der P.T.V. ist daher über sie nichts zu finden.*» (de censurdiensten waren zuiver militaire diensten. Daarom is daarover niets te vinden in het officiële *Amtsblatt* van de Duitse Post). Tachtig jaar later is dat nog zo. De enige onderrichting van het Duitse postbestuur met betrekking tot de censuur van de briefwisseling die we terugvonden in het *Amtsblatt*, telt bovendien slechts drie regels. Het betreft verordening nr. 210 van 29 juli 1915. De tekst in het *Amtsblatt* luidt: «*Die Kreis-Postämter haben künftig die Einrichtung neuer Postämter in ihrem Bereich vor deren Eröffnung dem zuständigen Kreischef unter Angabe der Änderungen mitzuteilen, die in der militärischen Überwachung des Briefverkehrs erforderlich werden.*»¹⁸⁶ (De KPA's of districtspostkantoren moeten voortaan de oprichting van nieuwe postkantoren binnen hun ambtsgebied, vooraleer die geopend worden, aan de bevoegde districtscommissaris melden en de wijzigingen meedelen die hierdoor bij de militaire controle van het briefverkeer vereist zijn.) Over de stemfels van deze censurdiensten is echter niets te vinden. In iedere provincie van het Gouvernement-Generaal waren er immers een aantal censurdiensten actief, gevestigd in de hoofdplaatsen van de arrondissementen.

Opdat de censuur gemakkelijker zou verlopen, moest een brief dus onder dubbele enveloppe verstuurd worden: de eerste enveloppe bevatte de brief en was niet gesloten, de tweede bevatte de eerste enveloppe en was wel gesloten. Beide enveloppen werden gefrankeerd met Duitse bezettingszegels (met de opdruk van de landnaam België) en het geheel werd naar de dichtstbijzijnde *Postüberwachungsstelle* (postcensuurkantoor) doorgestuurd, waar het geopend werd en waar de inhoud van de brief gecontroleerd werd. Als de tekst conform de voorschriften was, sloot de censor de tweede enveloppe en bracht er een stempel op aan, dat aanduidde dat de brief gecensureerd was.

We baseren ons hier op en citeren uit een artikel dat Marcel Van der Mullen in 2007 schreef. Hij behandelde hierin het probleem van het onderscheid tussen censuurstempels en dienststempels en het verschil tussen *Postüberwachungsstellen* en *Prüfungsstellen*, beide controlekantoren, maar met een verschillende functie: postcontrolebureaus gaan vooral na of de richtlijnen van de civiele administratie werden nagekomen, militaire censuurkantoren gaan na of er geen militaire of staatsgevaarlijke geheimen geopenbaard werden.

Voor praktijkvoorbeelden van *Prüfungsstellen* of *Überwachungsstellen* (controlebureaus) die in de etappe gebieden dienst- en censuurstempels aanbrachten, verwijzen we naar deel VI, hoofdstuk 1 over Duitse censuur. In het gebied van het Gouvernement-Generaal onderscheiden we:

3.2. Militaire postcensuur

De stempels vermelden meestal MILITÄRISCHE PRÜFUNGSSTELLE en kunnen in diverse kleuren aangebracht zijn. Ook de tekst MILITÄRISCHE (POST)ÜBERWACHUNGSSTELLE met de plaatsnaam komt vaak voor. Concrete uitwerking van een voorbeeld:

het stempel **Militärische Post-Überwachungsstelle /- Antwerpen -** met adelaar

Dit stempel, waarvan ik drie verschillende typen ken, wordt meestal op de keerzijde van de poststukken aangebracht, samen met het stempel *Geschlossen mit Genehmigung/ des Gouvernements/* ANTWERPEN en met handtekening of paraaf van de censor.

In bepaalde gevallen van bankbrieven is ook het censormerk van de *Kaiserliche Bankkommissar - Zweigstelle Antwerpen* op de keerzijde aangebracht.

Afbeelding 15

ANTWERPEN /-9.9.15. 6-7 N/* 1 a

verso

MECHELN/10.9.15. 8-9 V/(BELGIEN)

In afb. 15 en 16 is te zien dat beide brieven op de achterzijde een censuurstempel dragen van de *Militärische Post-Überwachungsstelle - Antwerpen*. Daar werden beide brieven eerst behandeld (op 09.09.15 en

01.05.16), waarna ze achtereenvolgens één dag en zelfs 3 dagen later (op 10.09.15 en 04.05.16) in de *Post-Überwachungsstellen* behandeld werden. Pas daarna werden ze terug aan de post bezorgd voor verdere verzending.

verso: -KAISERLICHES GOVERNEMENT-/
Deutsche Post-
Überwachungsstelle/ ANTWERPEN en BAN-
KABTEILUNG BEIM GENERALGOVER-

Afbeelding 16

ANTWERPEN/-1.5.16. ?/* 1 b

ANTWERPEN/4.5.16. 7-8 V/(BELGIEN) 1

Deze procedure lijkt te beantwoorden aan degene die beschreven is in de bovenvermelde *Leitfaden* (Rundbrief nr. 2, mei 2001, p. 56): «Als Zugeständnis an den Handelsverkehr ist eine Einrichtung geschaffen worden, welche wichtige Geschäftsbriefe (nach dem Auslande) vom Publikum unmittelbar entgegennimmt, nach Prüfung sofort schließt und zur Beförderung an die Postverwaltung gibt.» (Als concessie aan het commerciële verkeer werd een schikking getroffen, waarbij belangrijke handelsbrieven - naar het buitenland - onmiddellijk van het publiek worden aanvaard, na controle dadelijk gesloten en ter verzending aan de postdienst worden bezorgd.)

In uitzonderlijke gevallen werd het ronde stempel ook op de voorzijde van de poststukken aangebracht.

Censor Johann Hermann Sandow was van 30 januari 1899 tot 1 oktober 1913 verbonden aan het Duitse Consulaat-Generaal in Amsterdam. Hij was daar echter ook een actief filateliet. In november 1914 nam hij dienst bij het Duitse leger als kapitein en belandde in 1915 als censor op de censuurdienst in Antwerpen. Van daaruit schreef hij geregeld naar vrienden in Nederland en elders. In dit geval betreft het dus een censor die zichzelf censureert ...

Afbeelding 17

De prentbriefkaart die hieronder wordt afgebeeld, stelt het gebouw van de 'Vlaamse Opera' in Antwerpen voor.

(verz. W. Hamacher)

adres van de afzender: *Sdt. Ulbrich, Mil. Post Überwachungsstelle /Postamt I /Antwerpen*
ANTWERPEN/-7.10.15. 12-1 N/* 1 * naar Cuxhaven.

Hopelijk vinden we ooit een 'leidraad' voor de censurdiensten in bezet België. Onze interpretaties zullen anders voorlopig toch wel enigszins subjectief blijven. We zouden natuurlijk een beter inzicht krijgen, mocht een werkgroep binnen de Arge een database van poststukken met dergelijke stempels kunnen samenstellen.

3.3. Civiele censuur

3.3.1. Dienststempels of censuurstempels

De vraag is of de stempels van Antwerpen, die hierbij worden afgebeeld, als censuurstempels moeten worden gecatalogiseerd ofwel als stempels die in 'binnendienst' gebruikt werden, waarbij we kunnen preciseren: "Onder het begrip 'binnendienst' verstaan we dat die stempels eventueel slechts binnen een administratie of enig ander bestuurslichaam gebruikt werden, zonder dat ze in de handen van het publiek terechtkwamen."

Daarom ben ik de publicaties van Björn Krüger¹⁸⁷ opnieuw gaan consulteren. Behalve dat ik daar voor de eerste keer een duidelijke definitie vond van een *Überwachungsstelle* (in principe controle van correspondentie voor een dienst) enerzijds en een *Prüfungsstelle* aan de andere kant - en dus ook het verschil tussen beide - brengt ook dit uittreksel uit de *Leitfaden für den Postüberwachungsdienst* ons geen antwoord op de gestelde vraag.

Het betreft volgende twee stempels, die tijdens de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen werden gebruikt:

Uit deze 'leidraad' blijkt m.i. wel dat de controle van het postverkeer uitsluitend aan *Überwachungsstellen* en *Prüfungsstellen* toegewezen werd. Er is maar één uitzondering op deze regel: de briefwisseling van vijandelijke soldaten in Duitse gevangenschap.

Ik vraag me nochtans af of dergelijke *Leitfaden* onverkort van toepassing was in de bezette gebieden, zoals België. Of liggen er nog ergens in de archieven specifieke onderrichtingen of een 'leidraad' voor de censurdiensten in de bezette gebieden verscholen? Ik vermoed van wel. Laten we maar even denken aan de bankcensuur in het Gouvernement-Generaal.

Ik twijfel er sterk aan dat stempels als bijv. KAISERLICHE ZIVILVERWALTUNG für ..., DER PRÄSIDENT DER ZIVILVERWALTUNG für ... of DER ZIVILKOMMISSAR DES KREISES ... en van andere diensten zoals de BERGBAUVERWALTUNG e.a. zonder onderscheid en in principe altijd als censuurstempels geïnclassificeerd moeten worden.

Wat was de doelstelling van de censuur? In de uittreksels uit de *Leitfaden*, die Björn Krüger publiceerde in samenwerking met de ARGE Deutsche Besetzung I. Weltkrieg, lees ik o.m.:

«Die im Kriege erforderliche Überwachung des Postverkehrs durch die Militärbehörde hat den Zweck:

1. dem feindlichen Kundschafterdienst nachzuspüren und ihm den Verkehr auf dem Postwege zu erschweren,
2. Schädigungen aller Art vom Reiche fernzuhalten.

Im Kriege werden wirtschaftliche und politische Interessen zu militärischen. Die Überwachungsstellen sind daher nicht darauf beschränkt, ihr Augenmerk dem Schriftwechsel militärischen Inhalts zuzuwenden, sondern sie haben auf alles zu achten, was dem Vaterlande nützen oder schaden könnte.» (Rundbrief nr. 2, mei 2001, p. 55)

(De controle van het postverkeer die in de oorlog door de militaire overheid vereist wordt, heeft tot doel:

1. de spionagedienst van de vijand na te speuren en hem het verkeer bij de postbezorging te bemoeilijken,
2. het rijk van allerlei benadelingen te vrijwaren.

In de oorlog groeien economische en politieke belangen uit tot militaire. De controlebureaus blijven er bijgevolg niet toe beperkt hun aandacht te besteden aan correspondentie met militaire inhoud, maar ze moeten acht geven op alles wat het vaderland kan baten of schaden.)

3.3.1.1. *Briefstempel* (dienststempels) van de civiele administratie

Een *Briefstempel* (grote violette stempels met 2 cirkels) beschouwen we als een dienststempel.

Afbeelding 18

brugstempel
ANTWERPEN / 21.5.15. 9-10 V / * 1 *

Afbeelding 19

1 ANTWERPEN 1 / ANVERS kroon
datummidden 19-20/6 -X/1915

We kunnen ons moeilijk voorstellen dat zo een BRIEFSTEMPEL zou betekenen dat de *Kaiserliche Zivilverwaltung* of haar *Präsident* in de eigen briefwisseling, geadresseerd aan particulieren, op zoek ging naar politieke of economische informatie die *dem Vaterlande nützen oder schaden* könnte.

Afbeelding 20

brugstempel
ANTWERPEN/-2.9.16. 7-8 N/* 1 *

Dat is zeker het geval voor de duizenden brieven, zoals de bovenafgebeelde, die aan openbare besturen, bijv. gemeenten, geadresseerd werden.

1 ANTWERPEN 1/ANVERS
12-13/19.VIII/1916

Afbeelding 21

Wat moeten we echter denken van de combinatie DER ZIVILKOMMISSAR DES KREISES en BRIEFSTEMPEL met een 4-regelig violet censuurstempel van de *Militärische Überwachungsstelle* ANTWERPEN *Freigegeben*? Is dit een combinatie van een dienststempel met een censuurstempel? Of ging *das Militär* nu plots zover dat een militaire ambtenaar dacht, dat ook een *Reichsdienstsache*, afkomstig van de *Präsident der Zivilverwaltung für die Provinz Antwerpen*, gecensureerd moest worden?

In het *Handbuch des Westens* ¹⁸⁸ worden twee handelsbrieven afgebeeld waarvan een met het stempel KAISERLICHE ZIVILVERWALTUNG für die Provinz *ANTWERPEN* en een tweede met het stempel *Der Präsident der Zivilverwaltung*/für die Provinz Antwerpen/Zur Beförderung feigegeben.

We vragen ons af of dat veelvuldig voorkomt of eerder uitzonderlijk is. De tweede brief werd bovendien gecensureerd door de *Militärische Post Überwachungsstelle Antwerpen* (zie rood mechanisch stempel).

Dergelijke vragen versterken enkel maar mijn mening dat elk antwoord op bovenstaande vragen subjectief zal blijven, zolang we geen andere duidelijke onderrichtingen daarover vinden.

Voor de bovenstaande stempels is het alleszins zo dat ze niet tot de *Innendienst* beperkt bleven, maar dat ze wel degelijk in handen van het publiek kwamen.

3.3.1.2. Het stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR /* ANTWERPEN *

Op basis van poststukken in eigen verzameling, aangevuld met fotokopieën uit de tentoonstelling van onze vereniging 'W.O I & II', heb ik dit dienststempel in drie categorieën ingedeeld:

a) Enveloppes met opdruk van de afzender: Kaiserl. Kommandantur Antwerpen, geadresseerd aan openbare instellingen

verso

Afbeelding 22

Brief met zeven bijlagen aan een Openbaar Bestuur, nl. *Stadtverwaltung Antwerpen - 7 Anlagen!* - per bode aan het stadsbestuur afgeleverd en **niet** via het postkantoor van Antwerpen. Op de keerzijde het bekende dienststempel.

Afbeelding 23

Van de 28 dergelijke brieven aan openbare besturen die mij bekend zijn, is er één brief zonder rond dienststempel op de keerzijde, maar zijn er twee met een 2-regelig dienststempel op de keerzijde (zie hiernaast) en 24 mét het bekende ronde dienststempel met adelaar in het midden van de keerzijde en slechts één enveloppe met het ronde dienststempel op de voorzijde. Die is eveneens geadresseerd aan een openbare dienst, maar dan in Gent, en werd blijkbaar evenmin aan het postkantoor van Antwerpen toevertrouwd (zie hieronder - verz. G. Ludwig).

Afbeelding 24

b) Enveloppes met opdruk van de afzender: Kaiserl. Kommandantur Antwerpen, geadresseerd aan particulieren of handelsfirma's

In mijn verzameling zijn er slechts twee enveloppen die door de *Kaiserliche Kommandantur Antwerpen* aan een particulier persoon werden geadresseerd (zie afbeeldingen hieronder):

verso

Afbeelding 25

brugstempel
ANTWERPEN/10.4.16. 6-7

N/* 2 * met *Feldpost* - Deze brief liep niet via de *Militärische Überwachungsstelle Antwerpen*, maar in tegenstelling tot de bovenstaande brieven aan openbare instellingen is deze brief - en de brief die hieronder wordt afgebeeld - wél via de post verstuurd. Dat veldpostkantoor was gevestigd in het *Hauptbahnhof*.

Afbeelding 26

ANTWERPEN/ 29.3.16. 3-4 N/ * 2 * Feldpost

Op voor- én op keerzijde het bekende ronde stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * ANTWERPEN * Deze brief werd wél door de *Militärische Überwachungsstelle Antwerpen* gecensureerd en doorgelaten, hoewel het hier ook een *Heeressache* (een aangelegenheid van het leger) betrof, die via de *Feldpost* werd bezorgd.

Het zal wel voor iedereen duidelijk zijn dat het ronde stempel van de *Kaiserliche Kommandantur* op bovenstaande brieven niet als een censuurmerk gebruikt werd, maar als een gewoon dienststempel.

c) Blijkbaar particuliere of commerciële briefwisseling met het ronde stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * ANTWERPEN *

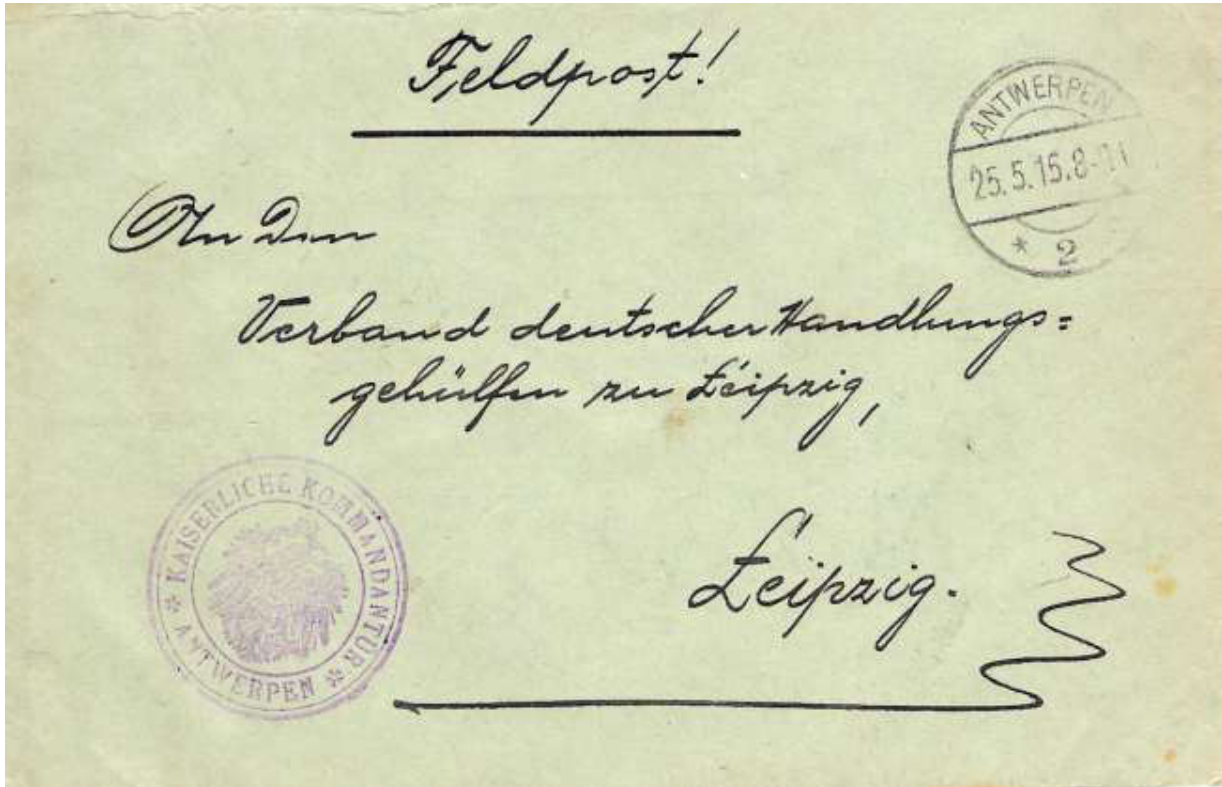

(verz. W. Hamacher)

Postzegels afgestempeld met het stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * OSTENDE * - Bij

aankomst in Antwerpen werd de prentbriefkaart gestempeld met het ronde stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * ANTWERPEN *, aangevuld in rood potlood met 'C ? 17/V.15.' Is dat een censuurmerkteken, waarna de prentbriefkaart naar het privéadres in Berchem-Antwerpen vrijgegeven werd? Vermoedelijk wel.

Merkwaardig is de tekst: «Lieve moeder, In antwoord op uw briefkaart die Mr. Desmet **door tusschenkomst der Keizerlijk Duitsche Kommandantuur** ontvangen heeft, verhaast ik mij U te laten weten dat alles wel gaat, ...» De moeder wist blijkbaar dat haar zoon te bereiken was via de Kommandantur in Oostende.

Bovenstaande brief is via het veldpostkantoor Antwerpen 2 (*Hauptbahnhof*) op 25.5.1915 naar Leipzig verstuurd. Het adres van de afzender is onvolledig en volgens de voorschriften had deze brief teruggestuurd moeten worden omdat het adres onvolledig is. Maar m.i. is het handschrift op de voorzijde (adres van de geadresseerde, nl. de Bond van Duitse handelsbedienden) hetzelfde als dat van de afzender op de keerzijde. Vermoedelijk was de afzender een medewerker op de *Kommandantur* Antwerpen. Het ronde stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * ANTWERPEN * lijkt me hier dan ook een briefstempel en geen censuurstempel. Ik concludeer dan ook dat het ronde stempel KAISERLICHE KOMMANDANTUR/ * ANTWERPEN * als een briefstempel beschouwd moet worden en slechts in heel uitzonderlijke omstandigheden als een censuurstempel.

In uitzonderlijke gevallen werd het ronde stempel ook op de voorzijde van de poststukken aangebracht.

Censor Johann Hermann Sandow was van 30 januari 1899 tot 1 oktober 1913 verbonden aan het Duitse Consulaat-Generaal in Amsterdam. Hij was daar echter ook een actief filatelist. In november 1914 nam hij dienst bij het Duitse leger als kapitein en belandde in 1915 als censor op de censurdienst in Antwerpen. Van daaruit schreef hij geregeld naar vrienden in Nederland en elders. In dit geval betreft het dus een censor die zichzelf censureert ...

Afbeelding 27

De prentbriefkaart die hieronder wordt afgebeeld, stelt het gebouw van de 'Vlaamse Opera' in Antwerpen voor.

(verz. W. Hamacher)

adres van de afzender: Sdt. Ulbrich, Mil. Post Überwachungsstelle /Postamt I /Antwerpen
ANTWERPEN/-7.10.15. 12-1 N/* 1 * naar Cuxhaven.

Hopelijk vinden we ooit een 'leidraad' voor de censurdiensten in bezet België. Onze interpretaties zullen anders voorlopig toch wel enigszins subjectief blijven. We zouden natuurlijk een beter inzicht krijgen, mocht een werkgroep binnen de Arge een database van poststukken met dergelijke stempels kunnen samenstellen.

3.3.2. Controle- of censuurstempels

We hebben het over censuurkantoren die afhingen van het civiele bestuur van een provincie, een arrondissement of een kanton.

Briefwisseling tussen particulieren of tussen handelsfirma's waarop het stempel van de *Zivilkommissar* als een soort van derde instantie voorkomt en waardoor dat stempel eventueel als een censuurstempel aangezien zou kunnen worden, is ons niet bekend.

(Illustraties uit eigen verzameling, behalve indien anders vermeld.)

4. Posttarieven voor het briefverkeer in het Gouvernement-Generaal ¹⁸⁹

In het Gouvernement-Generaal stond de post - in tegenstelling tot het Etappe- en Operatiegebied - onder het beheer van de *Reichspost* met de hulp van Belgische postbeambten.

Hoewel het postkantoor BRÛSSEL 1 voor de burgerbevolking geopend werd op 1 oktober 1914, verscheen het eerste nummer van het *Amtsblatt der Kaiserlichen Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien* pas 10 weken later, in december 1914. In dit nummer 1 verscheen verordening nr. 2 van 10 december 1914 betreffende de posttarieven *innerhalb Belgien* (binnen België) en voor het postverkeer met Duitsland ¹⁹⁰. In feite is 'posttarieven binnen of in België' niet helemaal correct. Voor alle duidelijkheid: deze tarieven zijn enkel van toepassing op het postverkeer binnen het Gouvernement-Generaal en niet op dat in het Etappegebied, dat toch ook een stuk van België was. Vooraleer het *Amtsblatt* verscheen, werden de mededelingen en verordeningen van het Duitse postbestuur meegedeeld door middel van 'aanplakbrieven'.

Na een kort overzicht van de evolutie van de posttarieven zullen we die *Bekanntmachungen* in een overzichtelijke tabel bundelen.

4.1. Tarieven voor postzendingen en telegrammen binnen het Gouvernement-Generaal en van het G.-G. naar Duitsland

4.1.1. op 1 oktober 1914

In een 'Aanplakbrief' (affiche) van 29 september 1914, uitgehangen aan het postkantoor Brussel 1, wordt aan de bevolking medegedeeld, dat vanaf 1 oktober 1914 de 'huidige' (Belgische) tarieven van toepassing zijn, met als enige uitzondering de tarieven voor drukwerk. Het tarief voor drukwerk werd aan het hoofdpostkantoor uitgehangen. Dergelijke affiche vonden we in het stadsarchief van Lier (zie **bijlage 6**). Deze tarieven werden herhaald met de bovenvermelde verordening nr. 2 van 10 december 1914.

Opm. De Duitse Rijkspost kende geen strafportzegels. De Duitse post gebruikte dus tijdens de Eerste Wereldoorlog in het Gouvernement-Generaal België geen strafportzegels. Er werd bij onvoldoende frankering uiteraard wel strafport geïnd. Met blauw potlood werd in het verzendingskantoor een hoofdletter 'T' aangebracht, eventueel gevolgd door de gewichtsklasse waarin de brief viel, en het dubbele van het ontbrekende port in *centiem*, volgens het in die periode vigerende tarief, afgerond naar 10 c. In het uitreikingskantoor kon dan nog het zwarte Belgische stempel 'T' toegevoegd worden.

Wat de telegraaf tarieven betreft, worden allereerst - op 10 december 1914 al - de kosten voor telegrammen naar Duitsland bekendgemaakt (zie **bijlage nr. 14**). De oorlogssituatie impliceerde dat andere bestemmingen voorlopig in de praktijk uitgesloten waren. Er werd een onderscheid gemaakt tussen gewone en dringende telegrammen, zowel voor het vast recht als voor het tarief per woord. Dringende telegrammen kostten driemaal zoveel als gewone, dus 150 *centiem* vast recht in plaats van 50 en 27 *centiem* per woord in plaats van 9.

Op 1 januari 1915 werden dezelfde tarieven ook toepasselijk voor telegrammen naar het Groothertogdom Luxemburg.

4.1.2. Verhoging van de posttarieven voor brieven en briefkaarten binnen het Gouvernement-Generaal ¹⁹¹ op 1 juni 1916

Vanaf 1 juni 1916 werden de tarieven voor het verkeer binnen het Gouvernement-Generaal voor brieven tot 20 g, de *Kartenbriefe* (postbladen) inclusief, verhoogd van 10 c tot 15 c en 10 c per bijkomende 20 g; voor de enkele briefkaarten werd het tarief van 5 c tot 8 c verhoogd en voor de briefkaarten met antwoord van 10 c tot 16 c. Deze verhoging werd ingevoerd omdat de tarieven in Duitsland vanaf 1 augustus 1916 verhoogd zouden worden. En «het zou onrechtvaardig geweest zijn de goedkope tarieven in België te laten bestaan, terwijl anderzijds in de 'Heimat' op 1 augustus 1916 een verhoging zou ingaan, zoals ook in andere landen onder druk van de situatie de posttarieven verhoogd werden» ¹⁹².

Alleen de tarieven voor brieven en briefkaarten werden verhoogd, omdat de tarieven voor de andere soorten van zendingen die door de Duitse post in 1914 werden vastgelegd, meestal al hoger lagen dan de tarieven in vreedetijd.

Nu werd telegraafverkeer binnen het Gouvernement-Generaal ook mogelijk gemaakt. Het tarief voor telegramkosten binnen België was een eenheidstarief, dus niet meer samengesteld uit een vast recht en een tarief per woord, maar vanaf 23 maart 1915 een vast bedrag van 1 *frank*. Op 11 juni 1915 werd het tarief licht gewijzigd: 1 *frank* voor de eerste tien woorden (zonder het adres van de geadresseerde) + 1 *frank* per tien woorden meer. Op 1 mei 1916 werd dat tarief nogmaals aangepast: 1 *frank* minimum + 10 *centiem* per woord extra. Waren er te veel consumenten die zich op basis van het tarief van 11.06.1915 beperkten tot tien woorden? De laatste wijziging viel voordeliger uit voor wie bijv. iets meer dan tien woorden schreven.

4.1.3. Verhoging van de tarieven voor het postverkeer binnen het Gouvernement-Generaal op 1 oktober 1918 ¹⁹³

Niettegenstaande de oorlog op zijn einde liep en generaal Hindenburg er op 27 september al op aandrang vredesonderhandelingen te starten, waarna het officiële verzoek van Duitsland op 4 oktober 1918 werd ingediend (zie ook deel I, 4.5.), werden de posttarieven binnen het Gouvernement-Generaal toch nog verhoogd op 1 oktober 1918. Er werden zelfs nog twee nieuwe postzegels uitgegeven! (zie deel III, 5.1.7.)

Ludwig von Köhler schrijft daarover het volgende ¹⁹⁴: «Tegen het einde van de bezettingsperiode werd wegens de voortdurende stijging van de bedrijfskosten en de daling van de inkomsten tot een nieuwe verhoging van de tarieven overgegaan; nochtans gingen de bijkomende porten nergens de tarieven van de Wereldpostvereniging te boven.»

Volgens Oechsner ¹⁹⁵ dienden de tariefverhogingen van 1.8.1916 en 1.10.1918 niet zozeer meer om de toenmaals nog redelijk zwakke inflatie in te halen maar werden zij veel meer als een staatsinkomen gebruikt voor de financiering van de oorlog en na de oorlog voor de wederopbouw van Duitsland.

Ook het tarief van de telegramkosten werd gevoelig verhoogd: per woord werd 15 *centiem* (+ 50%) aangerekend. Gelukkig bleef het minimumbedrag hetzelfde, voor wie zich kon beperken tot zes woorden.

Voor de samenvatting van de posttarieven in tabellen zie **bijlage 7**. Een overzicht van de telegraaf-tarieven vinden we als **bijlage nr. 14**.

4.2. Tarieven voor het postverkeer van het Gouvernement-Generaal met Duitsland, met de Duitse bondgenoten en met de neutrale landen.

Bondgenoten van Duitsland waren: Oostenrijk-Hongarije (10.02.1915), Bosnië-Herzegowina (02.05.1915), Turkije (03.11.1915) en Bulgarije (14.01.1916). Als neutrale landen noteren we IJsland en Groothertogdom Luxemburg (01.01.1915), Nederland (07.02.1915), Denemarken (02.05.1915), Zweden en Noorwegen (12.08.1915), Zwitserland (01.09.1915) Nederlands-Indië (18.02.1916) en Spanje (25.05.1916). Met IJsland werd het postverkeer niet heropend.

Het postverkeer werd slechts progressief – en niet op één en dezelfde datum – met deze landen geopend. En in den beginne hadden slechts enkele lokaliteiten in het Gouvernement-Generaal postverkeer met het buitenland. Zo werd allereerst het private postverkeer met het Groothertogdom Luxemburg geopend op 1 januari 1915, maar enkel Brussel en Verviers met omliggende lokaliteiten hadden toegang tot dit verkeer. In bovenstaande alinea hebben we tussen haakjes de datum genoteerd waarop het postverkeer met deze landen werd geopend. Maar we moeten wel rekening houden met de genoemde beperkingen. Niet alle lokaliteiten in het Gouvernement-Generaal waren vanaf die datum aangesloten op het postverkeer naar die landen. Voor de samenvatting van deze posttarieven in tabellen zie **bijlage 8**.

5. Uitgiften van postwaarden ¹⁹⁶ (*Postwertzeichen*)

5.1. Postzegeluitgiften

De hieronder behandelde postzegeluitgiften waren geen zegels van de KDPTV, maar emissies van de net opgerichte *Landespost*, die diende voor de burgerbevolking van het bezette gebied, dus niet voor de troepen. Aanvankelijk was hun gebruik beperkt tot het postverkeer binnen dat bezette gebied, maar dat gebruik werd later uitgebreid tot Duitsland, de met Duitsland geallieerde landen en het neutrale buitenland.

Dit hoofdstuk werd voor het eerst gepubliceerd onder de titel 'De "Bezettingszegels" (BZ) in de OBP anders bekeken' in *Belgaphil 12* en *13* van oktober 2008 en januari 2009. Met 'bezettingszegels' bedoelen we hier de postzegels die in de Officiële Belgische Postzegelcatalogus (OBP) opgenomen zijn onder de afkorting BZ 1 tot BZ 25 voor het Gouvernement-Generaal en BZ 26 tot BZ 37 voor het Etappegebied (zie deel IV, 2. Uitgiften). Het betreft voor het G.-G. de Duitse zegels van het type *Germania* met opdruk België en met de nominale waarde in Belgische munt, voor het Etappegebied zegels van hetzelfde type, maar zonder de landnaam België, dus enkel met de opdruk van de waarde in Belgische of Franse munt. In dit hoofdstuk hebben we het alleen over de bezettingszegels uitgegeven voor het Gouvernement-Generaal (BZ 1 tot BZ 25). De postwaardestukken worden hier evenmin behandeld.

De Duitse postzegels van dat type en met die opdruk waren dus uitgegeven voor het Gouvernement-Generaal (BZ 1 tot BZ 25), maar waren tevens frankeergeldig in het Etappegebied tot en met 14 december 1916. De verordening nr. 185 van 28 november 1916 bracht daar verandering in: ¹⁹⁷. «Van 1 december (1916) af,» zegt deze onderrichting, «worden er voor het Etappegebied in België nieuwe frankeerwaarden (*Postwertzeichen*) uitgegeven, die zich van de zegels voor het Gouvernement-Generaal onderscheiden, doordat de opdruk België wegvalt».

Hierna gaan we op zoek naar de *Verordnungen*, de verordeningen van de Duitse postadministratie - of andere mededelingen - die deze uitgiften destijds aan het publiek kenbaar maakten, nu ongeveer een eeuw geleden. Dat zal ons tot een andere schikking leiden dan diegene die de OBP sinds jaar en dag gebruikt.

Wat de kleuren van de postzegels betreft, moeten we weten dat niet alle catalogi dezelfde kleuren aangeven. Wat in 1986 nog lilapurper en oranje was, werd nadien plots lila en geeloranje! Bovendien geeft de OBP slechts voor vier postzegels uit de reeks BZ 10 tot BZ 25 een tweede kleur op. Specialisten ge-

bruiken daarom de Duitse catalogus *Michel Deutschland Spezial*, die rijk is aan gegevens over kleurnuances. De *Michel* onderscheidt ook verschillende typen in de opdrukken van de landnaam België en van de waarde-indicaties. Vreemd genoeg geeft deze gespecialiseerde catalogus nochtans geen enkele uitgifte datum op, zelfs niet voor de eerste serie *Belgien I*. En voor *Belgien II* beperkt hij zich tot de laconieke mededeling: «1916, ab Mai/1918 » (1916, vanaf mei/tot 1918)! We beperken ons hier tot de gegevens in de OBP.

A. "Belgien I"

In Duitsland is het in de literatuur en onder verzamelaars gebruikelijk *Belgien* de postzegels BZ 1 tot BZ 9 onder de benaming *Belgien I* te rangschikken. Deze zegels kregen de opdruk en werden overdrukt met de waarde-indicatie Centimes of Franc (voor de 7 lage waarden) of met Fr. en C. (voor de hoogste 2 waarden). De postzegels uitgegeven vanaf 1 mei 1916, ook met de opdruk België, werden overdrukt met Cent of F. (voor de 13 lage waarden) of met F. en Cent. (voor de hoogste 3 waarden). Deze zegels van BZ 10 tot BZ 25 worden gerangschikt onder de naam *Belgien II*.

Toen het postkantoor Brussel 1 op donderdag 1 oktober 1914 de deuren opende, moesten er aan de loketten natuurlijk postzegels gekocht kunnen worden. De eerste mededeling over de uitgifte van postzegels vonden we op een affiche¹⁹⁸, gedateerd "Brussel, 29 september 1914" - twee dagen vóór de opening - en uitgehangen aan het postkantoor. Daarin lezen we het volgende: «Omdat de Duitse postadministratie niet over Belgische postzegels beschikt, werden Duitse postzegels van een opdruk voorzien, die de Belgische waarde aangeeft. Alleen deze postzegels, die aan de loketten van het hoofdpstkantoor verkocht worden, zijn geldig voor de frankering van de te verzenden poststukken.» Dat was natuurlijk een drogreden, want de Duitse post heeft met de *Deutsche Besetzungsausgaben* net hetzelfde gedaan voor andere bezette gebieden, zoals het *Postgebiet/Ob.* (Oberbefehlshaber) *Ost*, de Duitse Post in Polen en in Roemenië.

Bovendien kan men in de *Germania-Berichte*¹⁹⁹ van 1914 lezen dat «*bij de bezetting van Mecheln (Malines), waar zich de Belgische "Staatsdruckerei" (bedoeld wordt de Postzegeldrukkerij) bevindt, er door onze troepen enorme hoeveelheden ongebruikte Belgische postzegels gevonden werden, die aan het Duitse Gouvernement-Generaal overhandigd werden*».

Dat de Belgische postzegels niet gebruikt werden, is niet zo vreemd. De Duitse postzegels moesten de boodschap uitdragen dat het Duitse rijk deze gebieden ingenomen had. Daarom bakte de Belgische Post in 1919 en in 1920 Duitsland een koekje van hetzelfde deeg met de uitgifte van Belgische zegels met opdruk 'Allemagne-Duitschland' en 'Eupen & Malmedy'!

Op 1 oktober waren in het hoofdpstkantoor Brussel 1 vier postzegels beschikbaar. Er werd niet gepreciseerd welke postzegels uitgegeven werden. In een verslag van gouverneur-generaal von Bissing over "Een jaar Duitse post in België"²⁰⁰, dat in februari 1916 gepubliceerd werd, wordt bevestigd dat er Duitse postwaarden gebruikt werden met opdruk België en de frankeerwaarde in Centimes, waarbij de zegel van 3 Pf. een waarde had van 3 c., de 5 Pf.-zegel en de briefkaart 5 c., de 10 Pf.-zegel 10 c. en de 20 Pf.-zegel 25 c. Een datum van uitgifte is in dit verslag niet vermeld. Voor zover ons bekend is, heeft bijna 100 jaar nadien nog niemand een officieel besluit van de Duitse Post gevonden - noch een andere officiële bron - waarin deze uitgifte aangekondigd werd. De latere uitgiften werden telkens met een verordening in het *Amtsblatt* aangekondigd.

We zijn als postzegelverzamelaars allemaal gewend aan de rangschikking van de 'Bezettingzegels' in de bekende catalogi, zoals de Officiële Belgische Postzegelcatalogus (OBP), de *Michel Briefmarken-Katalog Deutschland*, *Yvert & Tellier*, enz. Deze catalogi zijn een uitstekende eerste handleiding voor de modale verzamelaar van postzegels, maar voor hen die zich verdiepen in de postgeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in België, zijn ze allemaal een beetje in hetzelfde bedje ziek, zelfs de gespecialiseerde *Michel-Spezial-Katalog*, maar die gaat wel uitgebreid in op de verschillende opdrukken, de kleurnuances, en

dergelijke meer. Maar ook deze gespecialiseerde catalogus biedt te weinig inzicht in de werkelijke uitgif-
tedata – en dus mogelijke gebruiksdata – van deze postzegels.

We zullen hieronder trachten daar wat meer klaarheid in te brengen. Maar we beperken ons tot de
hoofdtypes van elke zegel. We gaan dus niet in op de verschillende kleurnuances en afstanden in de
opdrukken voor dezelfde zegel, zoals die in de *Michel-Spezial-Katalog* te vinden zijn. Als eerste bron ge-
bruiken we daarbij de *Verordnungen* die de Duitse post daarvoor destijds heeft uitgegeven. Maar doordat
deze bron het ons niet altijd mogelijk maakt de uitgifdatum vast te stellen voor alle postzegels van
eenzelfde 'serie' of 'emissie', hebben we teruggegrepen naar de publicatie uit 1921 van Walter Richter ²⁰¹,
Deutsche Kriegsmarken des Weltkrieges 1914-1918.

We vermelden zowel de nummers van de Duitse *Michel-Katalog* (afgekort Mi.) als die van de Officiële
Belgische Postzegelcatalogus (BZ). De opdruk België en de overdruk van de Duitse muntwaarde met
de Belgische muntwaarde gebeurde op zegels van de Duitse emissies vanaf 1905. Alle opdrukken zijn
aangebracht in een font van letters en cijfers in fractuurschrift, gedrukt met platen die al snel vervangen
of vernieuwd werden, waardoor menige variëteit ontstond, vooral in a) de afstand tussen de landnaam
en de aanwijzing van de waarde (ZA) en b) de afstand tussen het cijfer en de munt (ZW).

Ook in de glans van de zegel wordt door specialisten een onderscheid gemaakt tussen: glanzend, zwak
glanzend, mat en roetig.

5.1.1. - 1 oktober 1914 - BZ 1, BZ 2, BZ 3, BZ 4 (Mi. 1/4) - opdruk België/x Centimes

Bij het openen van het postverkeer op 1 oktober 1914 waren vier soorten postzendingen in het Gouver-
nement-Generaal toegestaan ²⁰². Daarvoor werden dan ook de eerste vier postzegels met opdruk uitge-
geven, wat niet betekent dat de zegels zonder opdruk ongeldig waren ²⁰³:

- BZ 1 (België/3 Centimes op 3 Pf. bruin) voor drukwerk,
- BZ 2 (België/5 Centimes op 5 Pf. groen) voor briefkaarten,
- BZ 3 (België/10 Centimes op 10 Pf. rood) voor een gewone brief (tot 20 g) binnen het Gouvernement-
Generaal en
- BZ 4 (België/25 Centimes op 20 Pf. blauw) voor een gewone brief (tot 20 g) naar het buitenland (Duits-
land, Duitse bondgenoten en de neutrale landen).

Dat betekent natuurlijk niet dat de postzegel van 3 centiem alleen op drukwerk, die van 5 centiem alleen
op briefkaarten en die van 10 centiem alleen op gewone brieven is gebruikt. Zo kon bijv. de postzegel
van 3 centiem in een mooie meervoudige frankering van 5 x 3 c. op een gewone 'binnenlandse' brief van
15 c. gebruikt worden in de tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918.

Afbeelding 28

In afbeelding 14 tonen we een poststuk, verstuurd op 20.11.1915 van ANTWERPEN 1 naar Mechelen, gefrankeerd als drukwerk (0 tot 50 g) met een zegel van 3 centiem bruin (BZ 1) en afgestempeld met een vlagstempel met de letter 'R'. Dit tarief was van kracht van 01.10.1914 tot 31.05.1916.

5.1.2. - 18 maart 1915 - BZ 5, BZ 6, BZ 7, BZ 8, BZ 9 (Mi. 5/9) -
opdruk - Belgien/x Centimes of /x Franc en x Fr.x C./Belgien.

Een half jaar na de eerste zegels kondigde verordening nr. 96 ²⁰⁴ van 18 maart 1915 de uitgifte aan van vijf nieuwe postzegels, twee briefkaarten en een postblad (zie hoofdstuk 5.2.).

De invoering van de dienst der postwissels op 19 januari 1915 was snel uitgegroeid tot een succes bij het publiek. Daarom was de Duitse administratie voor de *Landespost* genoodzaakt nieuwe bijkomende postzegels met hogere frankeerwaarde uit te geven.

Het betreft de postzegels:

- BZ 5 (Belgien/50 Centimes op 40 Pf. karmijn en zwart),
- BZ 6 (Belgien/75 Centimes op 60 Pf. lila),
- BZ 7 (Belgien/1 Franc op 80 Pf. rood en zwart op roze),
- BZ 8 (*1 Fr. 25 C.*/Belgien op 1 M. karmijn) en
- BZ 9 (*2 Fr. 50 C.*/Belgien op 2 M. blauw). De overdruk met de Belgische muntwaarde is op de zegels met de hoogste twee waarden geflankeerd door twee asterisken .

We hebben er al de aandacht op gevestigd dat we omzichtig moeten omgaan met kleuren en kleurnuances. Toen we de nieuwe uitgave van de *Michel Deutschland-Katalog 2008-2009* en de *Michel-Deutschland-Spezial 2008* (beide catalogi verschenen in september 2008) consulteerden, zagen we tot onze verbazing dat de uitgever het nodig heeft gevonden allerlei kleurbenamingen, die hij sinds jaren gebruikt, te veranderen. Hier geven we die veranderingen voor de eerste serie van negen zegels in onderstaande tabel weer.

Mi. nr.	Waardeoverdruk	kleurbenaming 2007	kleurbenaming 2008
1	3 Centimes a. 3 Pf.	hell- bis dunkelbraun	dunkelbraunocker bis schwarzlichockerbraun
2	5 Centimes a. 5 Pf.	grün (Töne)	schwarzlichopalgrün
3	10 Centimes a. 10 Pf.	karmin, rot	karminrot bis lebhaftrotkarmin
4	25 Centimes a. 20 Pf.	ultramarin	(dunkel)lilaultramarin

5	50 Centimes a. 40 Pf.	rotkarmin/braunschwarz	(dunkel)karminrot bis lilarot/schwarz
6 a	75 Centimes a. 60 Pf.	purpurviolett	dunkelgraulila bis schwärzlichrosalila
6 b		lila (Töne)	dunkelpurpur
7	1 Franc a. 80 Pf.	karminrot/braunschwarz auf rosa	karminrot (Töne)/schwarz auf hellrosa
8	1 Fr. 25 C. a. 1 M.	rot	dunkelkarminrot bis dunkelbraunlichrot
9	2 Fr. 50 C. a. 2 M.	blau	schwärzlichlichtblau

Kan iemand het onderscheid uitleggen tussen *braunocker* (bruinoker) en *ockerbraun* (okerbruin)? Misschien een goede raad voor de verzamelaars: doe uw oude *Michel*-catalogussen niet weg, maar bewaar ze zorgvuldig of u loopt het risico de weg kwijt te raken.

Doordat de hoge waarden van deze serie niet direct overeenstemmen met tarieven voor gewone brieven of briefkaarten in de eerste gewichtsklasse voor het binnenland of naar het buitenland, vinden we ze veeleer op zware brieven en postwissels, vooral op adreskaarten voor postpakketten, zendingen onder rembours en postkwitanties (illustratie - zie bovenvermeld artikel in Belgaphil). Het feit dat er geen brieven gevonden werden met hoge waarden, werkte als een rode lap op een stier en verergerde alleen maar de hele zaak: als we de gewone frankeringen niet vinden, zullen we ze maar maken!

Wat niet wil zeggen dat de hoogste waarden op brief niet op de markt te vinden zijn - integendeel - maar dan moet de verzamelaar beseffen dat de frankering van deze brieven meestal aan geen enkel posttarief beantwoordt. Of om het in filatelistische termen te zeggen: het is 'maakwerk', wat destijds heel gebruikelijk was en door de verzamelaars niet met een scheef oog bekeken werd. De hoe langer hoe strenger wordende internationale en nationale tentoonstellingsreglementen hebben stilaan een waas van 'onfatsoenlijkheid' over deze frankeringen verspreid. Diezelfde reglementen staan evenwel toe deze postzegels als 'losse' zegels of op fragment te tonen. We moeten dan wel beseffen dat deze losse zegels of fragmenten in de meeste gevallen uit dergelijke 'gemaakte' brieven geknipt werden!

Afbeelding 15 brengt een illustratie van dergelijk 'maakwerk' met een zegel van 1,25 fr. (BZ 8 karmijn) op een brief van TURNHOUT naar Zurenborg-Antwerpen, centraal afgestempeld met een echte Belgische ronde afstempeling op 29 juli 1915, met de vermelding *Recommandée* en met een echt censuurstempel. De frankering beantwoordt echter aan geen enkel posttarief! De fabriek *La Turnhoutoise* in Turnhout heeft duidelijk een plezier willen doen aan 'Monsieur Louis Witteveen', vrederechter in Antwerpen en notoir verzamelaar ²⁰⁵.

Afbeelding 29

B. "Belgien II"

- 5.1.3. - Uitgiften aangekondigd door verordening nr. 67 - 1 mei 1916 -
 BZ 11, BZ 12, BZ 14, BZ 18, BZ 20, BZ 21, BZ 22, BZ 23, BZ 24 (Mi. 11, 12, 14, 18, 20/24) -
 opdruk - Belgien/x Cent. of F. en x F.x Cent/Belgien.

Verordening nr. 67 van 18 april 1916²⁰⁶ kondigt strikt genomen geen 'nieuwe' postzegels aan, maar zegt dat de overdruk op de in België gebruikte Duitse postzegels – BZ 1 tot en met BZ 9 - als volgt gewijzigd zal worden: 'in plaats van Centimes en C. wordt het Cent. en in plaats van Franc en Fr. wordt het F.' De wijziging van de Franstalige opdruk Centimes en Franc door één enkele nieuwe opdruk, nl. Cent. en F. kon taalkundig de beide gemeenschappen tevreden stellen en lag in de lijn van de Duitse taalpolitiek, die het Nederlands op zijn minst dezelfde plaats wou geven als de Franse taal.

Het betreft de postzegels

- BZ 11 (Belgien/3 Cent. op 3 Pf. bruin),
- BZ 12 (Belgien/5 Cent. op 5 Pf. groen),
- BZ 14 (Belgien/10 Cent. op 10 Pf. rozerood),
- BZ 18 (Belgien/25 Cent. op 20 Pf. blauw),
- BZ 20 (Belgien/ 50 Cent. op 40 Pf. karmijn),
- BZ 21 (Belgien/75 Cent. op 60 Pf. lila),
- BZ 22 (Belgien/1 F. op 80 Pf. roze),
- BZ 23 (*1 F. 25 Cent.*/Belgien op 1 M. karmijn),
- BZ 24 (*2 F. 50 Cent.*/Belgien op 2M. blauw).

De OBP onderscheidt twee soorten tanding bij de BZ 23 en de BZ 24:

$14\frac{1}{4} \times 14 = 25$ perforaties

$14\frac{3}{4} \times 14 = 26$ perforaties

en twee types van opdruk bij de BZ 23:

type I 1F.25 Cent. lager tegenover de asterisken = BZ 23

type II 1F.25 Cent. op één lijn = BZ 23A

De verordening legt er de nadruk op dat de bestaande en tot dan toe gebruikte postzegels (van 3 c tot 2,50 fr.), ook na het verschijnen van de nieuwe opdrukken voor frankering geldig blijven, maar dat de bestaande voorraden opgebruikt moeten worden. Dat laat al doorschemeren dat niet alle bestaande postzegels onmiddellijk – en niet allemaal ineens - met de nieuwe opdruk uitgegeven zullen worden. Daarom staat als subtitel bij afdeling 5.1.3. "Uitgiften aangekondigd door ..." en niet "De uitgiften van 1

Afbeelding 30

mei". Bovendien zegt verordening nr. 67 dat aanvankelijk enkel de *Postkarten* van 5 Cent. uitgegeven zullen worden.

Afbeelding 16 toont een brief uit de tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918. Het port voor een brief tot 20 g bedroeg 15 c. Deze brief uit ATH naar Verviers is gefrankeerd met BZ 11 (een strip van 5 x België/3 Cent. op 3 Pf. bruin) afgestempeld op 14.01.1918.

Het is dus niet gemakkelijk de juiste uitgiftedata vast te leggen. Een empirisch onderzoek kan daarbij een oplossing bieden, maar dit is m.i. de laatste jaren niet op grote schaal gebeurd. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog zijn er in Duitsland wel publicaties verschenen over de *Deutsche Kriegsmarken* (zoals zij toen genoemd werden). Een daarvan wordt nog tot de dag van vandaag als referentie gebruikt, namelijk *Deutsche Kriegsmarken des Weltkrieges 1914 - 1918* (Berlijn, 1921) van Walter Richter. De auteur heeft zijn oorspronkelijke publicatie helemaal herzien. Ze werd in 1954 opgenomen in een herdruk van het *Kohl Briefmarken-Handbuch*. Ze is inderdaad onze voornaamste bron van informatie voor de data van uitgifte.

De postzegels BZ 10 tot en met BZ 25 werden inderdaad niet in een keer en op een dag allemaal tegelijk uitgegeven. Integendeel, de uitgifte zou stapsgewijs gaan en verspreid worden over 1916, 1917 en zelfs 1918! Uit de tabel die we hierna publiceren, zal dat duidelijk blijken. Slechts vier postzegels werden nog in het jaar 1916 uitgegeven: BZ 11 (3 Cent.) einde mei, BZ 12 (5 Cent.), BZ 14 (10 Cent.) en BZ 18 (25 Cent.) einde juli 1916. De postzegels BZ 20 (50 Cent.) en BZ 23 (*1 F. 25 Cent.*) werden begin februari en de postzegel BZ 24 (*2 F. 50 Cent.*) einde mei 1917 uitgegeven. De hekkensluiters waren de postzegels BZ 22 (1F.) en BZ 21 (75 Cent.), die respectievelijk op 2 april en 1 november 1918 – deze laatste slechts 10 dagen voor de Wapenstilstand – uitgegeven werden.

Bij deze laatste zegel van 75 Cent. hoort toch een korte toelichting. De catalogus *Michel-Deutschland-Spezial-Katalog 2007* maakt een onderscheid tussen twee opdrukken, nl. mat (Matt) en roestig (Rußig). Volgens Richter werd de zegel met de opdruk “roestig” vanaf midden november alleen in het kantoor voor verzamelaars, Berlijn C2, verkocht en zou hij nooit de postkantoren van het Gouvernement-Generaal bereikt hebben. Enkel de opdruk “mat” kwam aanvang november 1918 in de postkantoren terecht. Dat betekent dat deze postzegel pas een volle maand na de BZ 10 (België/2 Cent. op 2Pf.) en de BZ 17 (België/20 Cent. op 25 Pf.) verkrijgbaar was (zie afdeling 5.1.7.) Bovendien was hij slechts in een beperkt aantal postkantoren verkrijgbaar, doordat op 1 november 1918 een groot deel van de postkantoren van het Gouvernement-Generaal naar het Etappegebied verhuisd was. Het zal dus wel niemand verwonderen dat de catalogus waarschuwt voor valse stempels, dat expertise aanbevolen wordt en dat er tot op heden slechts één normaal gebruik van deze postzegel bekend is en wel op een postwissel van Brussel 1 (7.11.1918) naar Bilzen (9.11.1918), gefrankeerd met 75 c voor een bedrag tussen 400 tot 600 mark (verz. G. Ludwig).

In de tabel hieronder geven we voor de negen bovenvermelde postzegels de uitgiftedata zoals die door W. Richter werden gepubliceerd. In de laatste kolom staat de datum van uitgifte zoals die in de OBP vermeld staat. Als in de laatste kolom “geen datum” vermeld wordt, betekent dit dat deze postzegels door de OBP beschouwd worden als uitgegeven op 1 mei 1916.

BZ 11	3 Cent. op 3 Pf.	1916	einde mei	geen datum
BZ 12	5 Cent. op 5 Pf.	1916	einde juli (misschien vroeger)	geen datum
BZ 14	10 Cent. op 10 Pf.	1916	einde juli	geen datum
BZ 18	25 Cent. op 20 Pf.	1916	einde juli	geen datum
BZ 20	50 Cent. op 40 Pf.	1917	begin februari	geen datum
BZ 23	1F. 25 Cent. op 1 M.	1917	begin februari	geen datum
BZ 24	2F. 50 Cent. op 2 M.	1917	einde mei	geen datum
BZ 22	1 F. op 80 Pf.	1918	2 april	geen datum
BZ 21	75 Cent. op 60 Pf.	1918	1 november	geen datum

Hoewel de *Michel-Katalog* zich de titel *Spezial* toekent, is zijn informatie inzake de uitgiftedata al even mager als in de OPB. Bovenaan de serie staat heel eenvoudig: 1916, ab Mai/1918 (1916, vanaf mei/tot 1918).

Uit dit tabelletje blijkt al duidelijk dat we een heel andere rangschikking krijgen dan die in de OBP als we de postzegels rangschikken volgens hun datum van uitgifte. Voor een verzamelaar die losse postzegels verzamelt ofwel thematisch een geheel bij elkaar zoekt, is dit misschien niet zo belangrijk. Hoewel hij met deze informatie eventueel wel valse stempels kan ontdekken!

Voor de liefhebber van postgeschiedenis liggen de zaken toch heel anders. Hij weet nu welke postzegels vanaf een bepaalde datum op een poststuk te vinden zijn. Het tabelletje is handig voor het ontdekken van 'nagestempelde'²⁰⁷ exemplaren, zeker als het om dure en zgn. zeer zeldzame aanbiedingen gaat! Hij kan ook per postzegel bepalen vanaf welke datum gemengde frankeringen met de eerste uitgiften uit 1915 mogelijk zijn en dat tot het einde van de sluiting der postkantoren. Dat zal nog duidelijker worden bij de volgende uitgiften.

Afbeelding 31

Afbeelding 17 toont een brief van MOLENBEEK 2 naar Antwerpen, gefrankeerd met BZ 12 (Belgien/5 Cent. op 5 Pf. groen) en BZ 14 (Belgien/10 Cent. op 10 Pf. rozerood), allebei afgestempeld in 1917 (rest van datum onleesbaar). Tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918 - 15 c voor een brief tot 20 g

5.1.4. Einde juli 1916 - BZ 13, BZ 15, BZ 19 (Mi. 13, 15, 19) - opdruk Cent.

Verordening nr. 114 van 10 juli 1916²⁰⁸ kondigde de uitgifte aan van drie nieuwe postzegels aan met de opdrukken Belgien/8 Cent. op 7½ Pf. geeloranje (BZ 13), Belgien/15 Cent. op 15 Pf. bister (BZ 15) en Belgien/40 Cent. op 30 Pf. geel, en preciseerde onmiddellijk dat deze postzegels niet vóór 28 juli verkocht mochten worden. De eerste voorraad van deze postzegels zou zonder voorafgaande bestelling geleverd worden aan de postkantoren die rechtstreeks afrekenden met de hoofdkas van de Duitse post. Die postkantoren moesten de postzegels doorleveren aan de A- en B-postkantoren die van hen afhingen.

Deze zegels werden uitgegeven, omdat op 1 juni 1916 de tarieven voor brieven en briefkaarten verhoogd werden:

- een briefkaart binnen het Gouvernement-Generaal van 5 c naar 8 c,
- een gewone brief tot 20 g binnen het Gouvernement-Generaal van 10 c naar 15 c,
- een aangetekende brief of expresbrief van 35 c naar 40 c (15 c + 25 c aantekenrecht of expresheffing).

Hoewel de tariefverhoging al op 16 mei aangekondigd werd, kwamen de postzegels toch rijkelijk te laat. De verordening geeft niet de datum waarop de zegels verschenen, maar volgens de verordening mochten deze postzegels niet vóór 28 juli 1916 aan de loketten verkocht worden. *Die neuen Marken sind nicht vor dem 28. Juli zum Verkauf zu bringen.*

Degene die Richter raadpleegt, zal constateren dat hij voor de eerste oplage van de 15 Cent. op 15 Pf. bij vergissing 28 juni 1916 opgeeft: «Die A-Typ I erschien mit dem amtlichen Ausgabedatum 28. Juni 1916.» Dat is wellicht een drukfout geweest. De drie zegels zijn blijkbaar allemaal einde juli 1916 verschenen, waarbij we opmerken dat 'einde juli' een datum betekent tussen 28 en 31 juli 1916! Wie zoekt, die vindt!

Afbeelding 32

In afbeelding 18 zien we een prentbriefkaart, verstuurd van WEVER-WAVRE/(BELGIEN) naar Hasselt op 7 april 1917 en gefrankeerd met BZ 13 (8 Cent. op 7½ Pf. geeloranje), afgestempeld met Duits brugstempel. Tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918. De postzegel van 8 Cent. komt als enkele frankering voor op commerciële briefkaarten of prentbriefkaarten, maar uiteraard minder frequent dan de speciaal uitgegeven postwaardestukken van 8 Cent. op 7½ Pf.

De OBP geeft voor BZ 13 a (8 Cent. op 7½ Pf. roodoranje) 1 mei 1916 als uitgiftedatum op, m.a.w. bijna drie maanden voor de uitgifte van deze postzegel aangekondigd werd²⁰⁹. Voor de zegel BZ 13 (8 Cent. op 7½ Pf. geeloranje) geeft de catalogus datum noch jaartal op. Voor de zegel BZ 15 (15 Cent. op 15 Pf. bister) wordt alleen het jaartal 1916 opgegeven. Voor de derde zegel, de BZ 19 (40 Cent. op 30 Pf. geel) wordt weer het jaartal 1916 opgegeven.

Afbeelding 33

Afbeelding 19 brengt een aangetekende brief tot 20 g van CASTEAU (onleesbaar datumblok) naar Ath met *retour envoyeur* en *zurück*, gefrankeerd met BZ 19 (40 Cent. op 30 Pf. oranjegeel. Tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918 - brief tot 20 g: 15 c + 25 c aantekenrecht = 40 c.

De verordening van 10 juli 1916 zegt enkel dat deze postzegels niet vóór 28 juli te koop aangeboden mochten worden. W. Richter²¹⁰ geeft volgende data op: 1 augustus 1916 voor postzegel BZ 13 (8 Cent.); voor postzegel BZ 15 (15 Cent.) geeft hij drie data op naargelang het type, nl. 28 juli 1916 (zijn type I, ZW 0,9 mm), begin augustus (zijn type III, ZW 1,3 mm) en tenslotte begin oktober 1916 (zijn type II, ZW 1,1 mm).

De postzegels kwamen dus praktisch 2 maanden na de verhoging van het tarief!

Typisch voor deze postzegels - maar ook voor andere emissies - zijn de verschillende benamingen van de kleuren - eigenlijk moet ik schrijven 'kleurnuances'! - in onze nationale OBP enerzijds en de *Michel-Deutschland Spezial-Katalog* 2008 anderzijds.

Voor de kleur van de postzegel van 8 Cent. onderscheidt de OBP geeloranje voor de BZ 13 en roodoranje voor de BZ 13 a, terwijl de *Michel* het heeft over donkergeeloranje tot middeloranje (*dunkelgelborange bis mittelorange*) voor nr. 13 a en donkerroodoranje (*dunkelrotorange*) voor zegel nr. 13 b. In de OBP heeft de BZ 15 (15 Cent.) bister als kleur, terwijl de *Michel* voor nummer 15 spreekt over donkerbruinoker (*dunkelbraunocker*). Hebben de specialisten van de postzegelcatalogi wel naar dezelfde postzegels gekeken? Dit is slechts één voorbeeld. En dan laat ik de catalogi in andere talen nog buiten beschouwing.

Het is natuurlijk niet eenvoudig in alle talen de juiste omschrijving te vinden. Kijk hieronder maar eens welke variaties er kunnen zijn! De 'Grote van Dale' zegt: bister is roetbruin, 'Le Petit Larousse' noemt het *couleur brun jaunâtre*, geprepareerd op basis van roet, in de 'Duden' lees ik dat bister in het Duits gewoon bister is, zijnde bruinige waterverf uit houtroet en de 'Merriam-Webster-Dictionary' geeft twee varianten: *yellowish-brown to darkbrown pigment made from the soot of burned wood* en *grayish to yellowish brown*.

5.1.5. De postzegel aangekondigd met verordening nr. 20 op 9 februari 1917 -
BZ 25 - overdruk *6 F. 25 Cent.*/Belgien op 5 M. (Mi. 25)

Verordening nr. 20 van 9 februari 1917²¹¹ kondigde de uitgifte aan van een nieuwe postzegel met een opdruk België en een waarde-indicatie van 6 F. 25 Cent., maar zonder uitgiftedatum. De verordening zegt evenmin wanneer deze zegel aan het loket van de postkantoren beschikbaar zal zijn en zegt ook niet op welke zegel deze overdruk geplaatst zal worden. We weten nu dat de Duitse postzegel Michel, nr. 97 A van 5 *mark* daarvoor gebruikt werd.

Als ik de tekst van de verordening van 9 februari 1917 lees, heb ik veeleer de indruk dat niemand ongeduldig op die postzegel zat te wachten, enkele gedreven Duitse verzamelaars misschien uitgezonderd! De verordening bepaalt wel dat deze postzegel voorlopig alleen bij de *Kreispostämter* in Antwerpen, Liège (Luik), Mons (Bergen) en Namur (Namen), evenals in het postkantoor Brussel 1 en Liège (Luik) 2 in voorraad gehouden zal worden en enkel te koop zal zijn bij de postkantoren die in deze steden door Duits personeel geleid worden. Een eerste voorraad zegels werd aan deze postkantoren toegestuurd, zonder dat hun aanvraag werd afgewacht. Alle andere kantoren konden *im Bedarfsfalle* (indien nodig) deze postzegels tegen vooruitbetaling aanvragen bij de vermelde postkantoren.

Was er behoefte aan dergelijke postzegel? René Van Rompay²¹² beantwoordt die vraag als volgt: «*Wij geloven daarop met een voorzichtig ja te kunnen antwoorden*». Hij verwijst daarbij naar de verhoging op 1 juni 1916 van het tarief voor brieven tot 20 g van 10 c naar 15 c, waarbij het tarief voor zware brieven aanzienlijk steeg. «Vanaf 1 juni 1916,» zegt Van Rompay, «moest een brief van 1 kg. met 7,50 fr. gefrankeerd worden, terwijl zulke zending voordien slechts 5 fr. kostte. Het zouden vooral hogere instanties van de *Zivilverwaltung* geweest zijn die een tekort hadden aan dergelijke hoge waarden, omdat zij geen beroep konden doen op de Duitse veldpost.» Waarom zou de verordening anders bepalen dat die nieuwe postzegel alleen in een beperkt aantal kantoren beschikbaar was? De andere postkantoren moesten de postzegels indien nodig bestellen bij het dichtstbijzijnde *Kreispostamt* of bij het postkantoor dat deze postzegel in voorraad had.

Wat werd bedoeld met 'bij de postkantoren die in deze steden door Duits personeel geleid worden'? Volgens de Duitse voorschriften waren dat de *A-Postämter* (A-postkantoren), m.a.w. Antwerpen 1 en Antwerpen 6 (in het begin) en daarna Antwerpen 2 (*Hauptbahnhof*), Luik 1 en Luik 2, Bergen 1 en Bergen 2 (*Bahnhof*), Namen 1 en Namen 2, maar hierna zal blijken dat de postzegel van 6F.25 Cent. niet verder geraakt is dan in Brussel 1.

Volgens W. Richter²¹³ kwam deze postzegel (6 F.25 Cent./Belgien op 5 M. zwart en karmijn) ongeveer gelijktijdig met de postzegel BZ 20 (Mi. 20) (50 Cent. op 40 Pf.) en met de postzegel BZ 23 (Mi. 23) (1 F. 25 Cent. op 1 M.) in het postverkeer, m.a.w. begin februari 1917. Nog altijd volgens Richter werd de postzegel in drie oplagen gedrukt en kunnen we twee typen onderscheiden:

- BZ 25 = Mi. 25 I - 'B' van 'Belgien' onder het cijfer '6'
- BZ 25A = Mi. 25 II - 'B' van 'Belgien' meer onder de 'F'.

De eerste twee oplagen (begin februari 1917) waren in het type I en de derde oplage was uitsluitend in het type II. Die derde oplage (type II dus) werd pas einde oktober 1918 uitgegeven. Het type II werd enkel verkocht aan de loketten van de dienst der verzamelaars in Berlijn en is nooit afgeleverd aan de postkantoren van het Gouvernement-Generaal. Zoals R. Van Rompay²¹⁴ echter terecht opmerkt, waren de zegels hier wel geldig, hoewel er dan nog maar twee weken overbleven waarin ze gebruikt konden worden. Het was dus praktisch uitgesloten dat een verzamelaar of handelaar ze in Berlijn kocht, ze naar België stuurde en ze hier op een brief ter verzending aanbod.

Volgens de *Michel* zijn zegels van het type II los of op briefstuk fundamenteel af te wijzen als stempelvervalsingen (nastempelingen). Echt gelopen stukken, weliswaar met overfranking zijn de zo geheten 'Netzschkau-brieven', waarvan er 100 exemplaren bestaan hebben. Wat zijn Netzschkau-brieven?

De kans dat iemand de bewuste zegel in België zou gebruiken, was vrijwel onbestaand. En toch is het gebeurd, vertelt Richter al in 1921. Het verhaal is zo mooi dat we het zeker moeten vertellen. Een bekende Duitse verzamelaar uit het Saksische Netzschkau heeft immers handig van de situatie gebruikge- maakt. Volgens het verhaal kocht hij in Berlijn 100 zegels van 6F.25 Cent. van het type II, plakte ze op kleine enveloppen, die hij samen met voorgefrankeerde enveloppen met zegels van 1 fr., 1,25 fr. en 2,50 fr. per pakje naar een bevriende postbeambte in Brussel stuurde. Deze heeft ze begin november 1918 per stuk en aangetekend naar zijn collega in Netzschkau teruggezonden.

In de jaren twintig zijn ze in Duitsland in de handel terechtgekomen. Begin van de jaren veertig ontstond er in de Duitse vakpers twijfels over de 'echtheid' van deze enveloppen. Na grondig onderzoek kwam een toenmalige *Oberprüfstelle* tot de beslissing dat de "postzegels zonder twijfel als echt gebruikt op brieven beschouwd moesten worden voor zover ze met het stempel BRÜSSEL/ * 1 i gestempeld werden." De brieven staan nu bekend als 'Netzschkau-brieven'!

Volledigheidshalve voegen we hieraan toe dat er, volgens H. Wasels²¹⁵, vijf postzegels op brief als 'Netzschkau-brieven' bekend zijn. Het zijn de zegels BZ 17 (Mi. 17) - 20 Cent. op 25 Pf. (3 ex.), BZ 22 (Mi. 22) - 1F. op 80 Pf. (1 ex.), BZ 23 (Mi. 23) - 1F.25 Cent. op 1 M. (5 ex.), BZ 24 (Mi. 24) - 2F.50 Cent. op 2 M. (2 ex.) en ten slotte BZ 25 (Mi. 25 I) - 6F.25 Cent. op 5 M. (23 ex.), hetzij in totaal 34 brieven. Al de postzegels op brief zijn afgestempeld met het stempel BRÜSSEL/* 1 i. Wasels trekt dan ook het cijfer van honderd 'gemaakte' brieven in twijfel.

Al de postzegels van 6F.25 Cent. op de 23 brieven zijn van het type BZ 25 A (dus 'B' van België meer onder de 'F' - volgens OBP) en van het type Mi. 25 II (*B von Belgien unter F stehend*) - volgens Michel. Van Rompay heeft dat in een schets duidelijk weergegeven, maar heeft er nog een tweede kenmerk aan toegevoegd: de tweede 'e' van België is in het type II niet verbonden aan de eindletter 'n', in tegenstelling tot het type I, waar deze letters 'e' (aan de bovenkant) en 'n' wel met elkaar verbonden zijn. Zie afbeelding 20.

Afbeelding 34

Wees op uw hoede met deze opdrukken, want er zijn heel wat valse opdrukken op de markt. Ze zijn gemakkelijk herkenbaar. De valse opdrukken zijn allemaal gedrukt op de zegel met horizontaal 25 perforatiegaatjes. De zegel met horizontaal 26 perforatiegaatjes is nooit voor valse opdrukken gebruikt²¹⁶.

Afbeelding 35

In afbeelding 21 krijgen we zo'n geval van een brief met een echte zegel, met echte datumstempels, met een echt aantekenstrookje van Brüssel 1, met een echt censuurstempel. De brief is echt over de postweg gelopen met vertrekstempel BRÜSSEL/-6.11.18 en heeft op de achterzijde een echt aankomststempel van NETZSCHKAU/-9.11.18/*a* (veiling Filatelie a.d.Rijn, 26.01.2008). De frankering is echter zuiver fantasie. En dus wordt dit nu als 'maakwerk' verguisd.

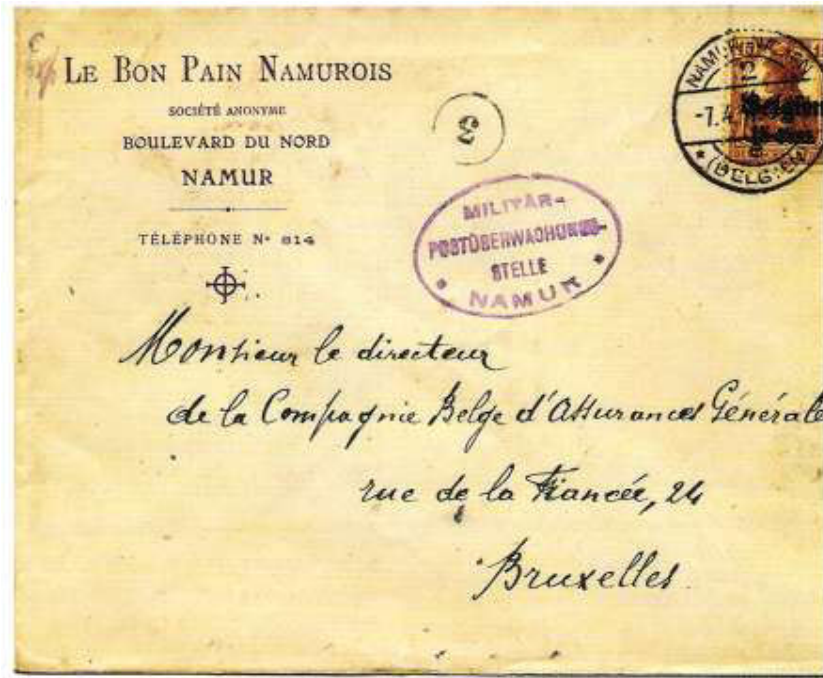
5.1.6. De postzegel BZ 16 (Mi.16) aangekondigd op 21 juli 1917 -

kleurwijziging van de postzegel BZ 15 (Mi. 15) - Belgien/15 Cent. op 15 Pf. - van bister in blauwviolet

Verordening nr. 121 van 27 juli 1917²¹⁷ deelt mee dat de bestaande postzegel met opdruk 'Belgien 15 Cent.' na opruiming van de voorraad vervangen zal worden door een postzegel in blauwviolette kleur. De tekst van deze verordening telt geen twee regels en is uiterst laconiek: «De postzegel met opdruk 'Belgien 15 Cent.' wordt na verbruik van de huidige voorraad in een blauwviolette kleur uitgegeven». De BZ 15 (15 Cent. op 15 Pf. bister) kreeg er dus een broertje bij: in de OBP beschreven als BZ 16 (15 Cent. op 15 Pf. violet). Op de vragen waarom, wanneer, op welke *Reichsmarke*, waarom in een blauwviolette kleur enz. vinden we in de verordening geen antwoord.

Richter²¹⁸ onderscheidt voor deze zegel vier kleurnuances: *violett* (violet) en 3 nuances van violet, nl. *schwarzviolett* (zwartviolet), *mattviolett* (matviolet) en *trübviolett* (troebelviolet). Aangezien de *Berliner Briefmarkenzeitung* de violette postzegel al in het nummer van 4 augustus 1917 aanbood, moet de zegel al einde juli 1917 beschikbaar geweest zijn. De eerste drie kleurnuances zouden allemaal in 1917 uitgegeven zijn, terwijl de zegel in de troebelviolette kleur (met tussenafstand ZW 0,6 mm.) pas op 2 oktober 1918 - een dag na de tariefverhoging voor een gewone brief van 15 c. naar 20 c. ! - aan de loketten in Brussel te koop aangeboden zou zijn geweest. Het is merkwaardig dat Richter niet eenmaal de officiële kleur, nl. blauwviolet, noemt.

Afbeelding 36

Afbeelding 22 - brief van Namen naar Brussel met zegel BZ 15 (15 Cent. op 15 Pf. bister) afgestempeld op 7 april 1917 in NAMUR - NAMEN /* (BELGIEN) *. Tariefperiode van 1 juni 1916 tot 30 september 1918 - brief tot 20 g: 15 c port.

Afbeelding 37

Afbeelding 23 - brief van Antwerpen naar Antwerpen met zegel BZ 16 (15 Cent. op 15 Pf. violet) afgestempeld op 13 juli 1918 in ANTWERPEN 1 met vlagstempel met 'R' - zelfde tariefperiode, zelfde port.

De *Michel-Spezial* 2007 heeft de kleurschakeringen eenvoudiger gehouden en het aantal teruggebracht op twee. De catalogus houdt het bij Mi. 16 a (blauwviolet) en Mi. 16 b (donkerviolet). En voor een exemplaar op brief is dit onderscheid wel degelijk belangrijk! Een kijkje in de catalogus zal ons onmiddellijk overtuigen.

5.1.7. - 1 oktober 1918 - BZ 10 (Mi. 10) - Belgien/2 Cent. op 2 Pf. grijs en
BZ 17 (Mi. 17) - Belgien/20 Cent. op 25 Pf. geel

Verordening nr. 119 van 6 september 1918²¹⁹ bepaalt dat twee nieuwe postzegels verschijnen op 1 oktober 1918.

Deze twee postzegels zijn de laatste zegels met opdruk die de Duitse post voor het Gouvernement-Generaal heeft uitgegeven, hoewel de postzegel van 2 Cent. in elke catalogus aan de kop van de serie prijkt. En voor deze laatste uitgifte geeft het Duits postbestuur in de verordening van 6 september 1918 duidelijk aan waarom de zegels werden uitgegeven.

Afbeelding 38

Afbeelding 24 toont een brief op 11 oktober 1918 van Luik naar Brussel, gefrankeerd met 2 x BZ 10 (2 Cent. op 2 Pf. grijs) + 2 x BZ 13 (8 Cent. op 7½ Pf. geeloranje) = 20 c voor een brief tot 20 g in de tariefperiode van 1 oktober 1918 tot einde. De zegels zijn afgestempeld met het vlagstempel van LÜTTICH -LIÈGE 1/(BELGIEN)

Al op 24 augustus 1918 werden de verhoogde posttarieven gepubliceerd, die pas vijf weken later van kracht zouden worden. Het tarief in het Gouvernement-Generaal voor een gewone brief tot 20 g werd verhoogd van 15 c tot 20 c, het tarief voor een briefkaart van 8 c naar 10 c en drukwerk tot 50 g ging van 3 c naar 5 c. Naar aanleiding van die verhoging van de (post)tarieven vanaf 1 oktober 1918, zegt verordening nr. 119, worden twee nieuwe postzegels uitgegeven, een met opdruk 2 Cent. en een met opdruk 20 Cent. De postzegel met 2 Cent. dient als aanvulling van de postzegels van 3 Cent. en van 8 Cent. alsook

van de briefkaarten van 8 c en de antwoordkaarten van 8 c + 8 c. Het postbestuur drong er bij de postkantoren op aan eerst de postzegels van 2 Cent. en van 3 Cent. te verkopen i.p.v. postzegels van 5 Cent. evenals postzegels van 2 Cent. en 8 Cent. i.p.v. postzegels van 10 Cent., in zoverre de klanten het ermee eens waren.

Voor de verkoop per stuk moeten op de briefkaarten van 8 c en op die van 8 c + 8 c postzegels met 2 Cent. bijgeplakt worden. Bij verkoop in het groot moet de nodige hoeveelheid postzegels van 2 Cent. meegegeven worden. De briefkaarten met opgedrukte zegel van 10 Cent., die «künftig auch für den inneren Verkehr gelten sollen» (die ook in de toekomst in binnenlands verkeer gebruikt kunnen worden), mogen voor dit binnenlands verkeer slechts afgeleverd worden wanneer de voorraad oude briefkaarten opgebruikt is. Hier moeten we volgende kanttekening aan toevoegen. De postwaardestukken van 10 c werden van 10.10.1914 af in omloop gebracht voor verzending naar het buitenland. Het tarief 'buitenland' van 10 c zou trouwens ononderbroken vanaf het begin tot het einde van de bezetting ongewijzigd blijven.

Een eerste voorraad postzegels van 2 Cent. en van 20 Cent. wordt zonder voorafgaande bestelling aan de postdirecties en aan de postkantoren Brussel 1 en 2 geleverd. De postdirecties worden verzocht ze zo vlug mogelijk aan de hun ondergeschikte postkantoren verder te leveren.

Bij de zegel van 2 Cent. vestigen we nogmaals de aandacht op het feit dat we voorzichtig moeten omspringen met kleurnuances. In de OBP-catalogus is de zegel 'grijs', terwijl in de *Michel-Spezial* van 1964-1965 *gelbgrau* (geelgrijs) als kleur werd opgegeven en de zegel, zowat 35 jaar later, in de *Michel* 1996-1997 al als *mattbraunoliv* (matbruinolijf) aangeboden wordt. Vraag eens aan uw schildersbedrijf een muur in het matbruinolijf te zetten!

Afbeelding 39

Hetzelfde zien we bij de kleuropgave van de postzegel van 20 Cent. Voor de OBP is het een zegel van 20 Cent. op 25 Pf. geel, terwijl de *Michel-Spezial* 2007 het iets ingewikkelder maakt: 20 Cent. auf 25 Pf. orange/braunschwarz auf gelb. En toch zijn het in België en in Duitsland nog altijd dezelfde postzegels!

In afbeelding 25 zien we een brief van Verviers naar Brussel, afgestempeld met VERVIERS/(BELGIEN) op 8 november 1918 en gefrankeerd met 2 x BZ 17 (20 Cent. op 25 Pf. geel) + 1 x BZ 14 (10 Cent. op 10 Pf. rozerood) = 50 c, het port voor een brief in de 4e gewichtsklasse (80 g) - tariefperiode van 1 oktober 1918 tot einde: 20 c voor brief tot 20 g + 10 c per 20 g meer, dus 20 + 30 = 50 c.

Ook voor deze twee zegels kunnen we ons afvragen waarom de DPTV in België op enkele weken van het einde van de oorlog nog een tariefverhoging doorvoerde en of het nodig was op 1 oktober 1918 nog twee een nieuwe zegels met opdruk uit te geven, zeker als we bedenken dat Max von Baden op 3 oktober 1918 tot nieuwe rijkskanselier benoemd werd en de volgende dag via Zwitserland een nota stuurde aan Woodrow Wilson waarin hij officieel aan de Amerikaanse president voorstelde vredesonderhandelingen op te starten.

De verzamelaar zal ongetwijfeld weten dat op 1 oktober 1918 door de ingezette terugtocht van het Duitse leger de grenzen van het Etappegebied een heel stuk naar het oosten werden opgeschoven. Een maand later, vanaf 1 november 1918, werd nog eens een heel stuk van het Gouvernement-Generaal naar het Etappegebied overgeheveld, waardoor het G.-G. tot zijn kleinste oppervlakte werd teruggebracht, zodat nog maar weinig postkantoren openbleven die gebruik konden maken van deze postzegels. Het betreft hoofdzakelijk kantoren in de postdistricten Turnhout, Hasselt en Luik. Daarnaast bleven ook nog Brussel 1 en enkele andere Brusselse kantoren geopend na 1 november 1918. Zij sloten hun deuren op 13 november 1918.

Bovendien raakten deze postzegels wegens de oorlogsomstandigheden niet meer tijdig in alle overblijvende kantoren. Om al deze redenen zal het voor de verzamelaar wel duidelijk zijn dat poststukken met een van deze twee postzegels of welke frankeringsvorm dan ook, niet in groten getale te vinden zijn. Ten slotte werd op 11 november 1918 het Wapenstilstandsverdrag gesloten. Al die elementen verklaren natuurlijk de zeldzaamheid van dergelijke poststukken uit deze laatste periode van de Duitse post in België.

In Duitsland werd eveneens op 1 oktober 1918 een verhoging van de posttarieven ingevoerd, niet alleen om de hollende inflatie bij te benen, maar ook als een soort van belasting voor de financiering van de oorlogsuitgaven. Vandaar de naam *Kriegsmarken*. Berlijn beschouwde de Duitse post in België als een onderdeel van de Duitse rijkspost en dus werd die tariefverhoging hier in België ook doorgevoerd (zie **bijlage 7**).

5.1.8. - De bezettingszegels BZ 10 tot en met BZ 25 in de OBP anders bekeken

Op basis van wat hierboven vermeld wordt, stellen we een andere rangschikking voor dan diegene die in onze nationale OBP en andere catalogi wordt aangehouden. Deze rangschikking is niet gebaseerd op de frankeerwaarde in stijgende lijn van 2 Cent. tot 6 F. 25 Cent., maar op de uitgiftedatum van de postzegels. Dat lijkt mij een getrouwe weergave van de uitgiftepolitiek van het Duitse postbestuur tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deze gegevens zijn in de toekomst zeker nog voor verfijning vatbaar. Hopelijk zullen we in de komende jaren 'einde juli' en 'begin februari' door een juiste datum kunnen vervangen.

De Bezettingszegels BZ 10 tot en met BZ 25 – Rangschikking volgens datum van uitgifte - in de laatste kolom vermelden we eventueel de datum die in de OBP aangegeven wordt.

BZ 11	3 Cent. op 3 Pf. bruin	1916	einde mei	geen datum
BZ 12	5 Cent. op 5 Pf. groen	1916	einde juli	geen datum
BZ 14	10 Cent. op 10 Pf. rozerood	1916	einde juli	geen datum
BZ 18	25 Cent. op 20 Pf. ultramarijn	1916	einde juli	geen datum
BZ 13	8 Cent. op 7½ Pf. geeloranje	1916	einde juli	geen datum
BZ 13a	8 Cent. op 7½ Pf. roodoranje	1916	? alleszins na juli	foutief 1 mei

BZ 15	15 Cent. op 15 Pf. bister	1916	einde juli	1916
BZ 19	40 Cent. op 30 Pf. geel	1916	einde juli	1916
BZ 20	50 Cent. op 40 Pf. karmijn	1917	begin februari	geen datum
BZ 23	1 F.25 Cent. op 1 M. karmijn	1917	begin februari	geen datum
BZ 25	6 F. 25 Cent. op 5 M. karmijn	1917	begin februari	9 februari 1917
BE 24	2 F. 50 Cent. op 2 M. blauw	1917	einde mei	geen datum
BE 16	15 Cent. op 15 Pf. violet	1917	einde juli	1917
BZ 22	1 F. op 80 Pf. roze	1918	2 april	geen datum
BZ 10	2 Cent. op 2 Pf. grijs	1918	1 oktober	1 oktober 1918
BZ 17	20 Cent. op 25 Pf. geel	1918	1 oktober	1918
BZ 21	75 Cent. op 60 Pf. lila	1918	1 november	geen datum

5.2. Officiële postwaardestukken voor het Gouvernement-Generaal

We bespreken alleen de officiële postwaardestukken. Zoals voor de postzegels met opdruk vinden we de eerste vermelding van postwaardestukken, *in casu* van briefkaarten ²²⁰ in de affiche ²²¹ van 29 september 1914. Voor de postwaardestukken die vanaf maart 1915 werden uitgegeven, zullen we telkens de officiële verordening mededelen waarmede zij aangekondigd werden.

In de *Michel Ganzsachen-Katalog Deutschland 2005* en in de 'oude' *Borek Ganzsachen-Spezialkatalog 1850-1932* van Richard Borek, uitgegeven door Hans Meier zu Eissen, staan er in de inleiding bij de afdeling van de Duitse bezettingsuitgaven in de Eerste Wereldoorlog m.i. enkele merkwaardige zaken te lezen.

Volgens de *Michel* waren de uitgaven voor de bezette gebieden (P 1 tot P 15) geen postwaardestukken van de KDPTV, maar zijn ze door de overdruk uitgaven van de zgn. *Landespost* voor de bezette gebieden geworden. Deze 'Landespost' moest, nog altijd volgens de *Michel*-catalogus, enkel de burgerbevolking van het bezette gebied dienen en mocht niet door de troepen gebruikt worden. De prijs voor gebruikte stukken geldt enkel voor *Bedarfstücke* (verstuurd uit noodzaak) van de burgerbevolking. De *Borek*-catalogus voegt eraan toe dat afstempelingen door de *Feldpost* waarvoor vrijstelling van beporting bestond, als ongebruikte stukken beschouwd moeten worden. Zelfs een beginnende verzamelaar zal vlug ontdekken dat vele Duitse militairen talloze briefkaarten en prentkaarten naar hun familie verstuurd hebben via de burgerpost. Waarom zouden dergelijke zendingen - op voorwaarde dat ze correct gefrankeerd werden - voor de filatelie, en zeker voor de posthistorie, minder belangrijk of minder waard zijn? Ik ken trouwens geen enkele onderrichting van het Duitse postbestuur die dergelijke kaarten of brieven verboden heeft. Uiteraard heb ik het hier niet over de in grote hoeveelheden 'gemaakte' poststukken, zoals o.m. die van kanonnier Klickow (die sinds 1912 in postzegels handelde en tot ca. 1960 in Berlijn actief was) en anderen ²²². Dat staat overigens ook in de inleiding bij de 'Deutsche Besetzungsausgaben 1914/1918' in de *Michel* voor de postzegeluitgaven.

In de catalogus voor 'Postwaardestukken van België' (PWB) van de Belgische Vereniging voor Postwaardestukkenverzamelaars ²²³ zijn er voor het Gouvernement-Generaal 15 briefkaarten en 1 postblad opgenomen onder de hoofdnummers met enkele subnummers voor de verschillen in opdrukken. Voor het Etappegebied West (zie deel IV, 2.2.) zijn er 5 briefkaarten en 1 postblad onder de hoofdnummers opgenomen en eveneens enkele subnummers voor de verschillen in opdrukken. Het is dus een goed afgesloten gebied voor het opzetten van een interessante verzameling, zelfs indien we er nog de vier *Zivilarbeiterpostkarten* (bijzondere briefkaarten voor de opgeëiste burgers) aan toevoegen, die uitgegeven werden voor tewerkgestelde arbeiders.

Hun domein bleef aanvankelijk beperkt tot het postverkeer binnen het bezette gebied, maar werd later uitgebreid met Duitsland, zijn bondgenoten en het neutrale buitenland. Toen het Duitse postbedrijf werd stopgezet, verloren de postwaardestukken in alle gebieden hun geldigheid.

De zegel die voorgedrukt is op de Duitse postwaardestukken, is altijd van het type *Germania*. Het karton is altijd zandkleurig, tenzij anders vermeld.

5.2.1. Briefkaarten - de nummering met de letter 'P' of 'K' verwijst naar de catalogus *Michel Ganzsachenkatalog* 2005, de nummers in vette cijfers naar de PWB.

5.2.1.1. De uitgiften in 1914, 1915 en 1916 - P 1, P 2, P 3, P 4, P 5 en K 1

P 1 - 1 oktober 1914 - **1.** Belgien/5 Centimes op 5 Pf. groen - afstand tussen '5' en 'C' 1 mm
- P 1 (I) **1.a)** idem afstand tussen '5' en 'C' 0,3 mm

P 4 - 18 maart 1915 - **2.** Belgien /5 Centimes + 5 op 5 + 5 Pf. groen - de 'm' in Postkarte mit Antwortkarte op 4,5 mm,

Antwort op 12,5 mm van de verticale streep ²²⁴

afstand tussen '5' en 'C' 1 mm

- P 4 (I) **2.a)** idem - de 'm' in Postkarte mit Antwortkarte op 2,5 of 3 mm
afstand tussen '5' en 'C' 2,5 mm

- **2.A.** Belgien /5 Centimes + 5 op 5 + 5 Pf. groen - Antwort op 10 mm van de verticale streep

P 2 - 1 oktober 1914 **3.** Belgien/10 Centimes op 10 Pf. rood

P 3 - 18 maart 1915 **4.** Belgien/10 Centimes + 10 op 10 + 10 Pf. rood - Duits-Franse tekst ²²⁵

P 5 - mei (?) 1916 **5.** Belgien/10 Centimes + 10 op 10 + 10 Pf. rood - Duitse tekst rechts van streep

Volgens de gegevens van de PWB zou nr. 5 met opdruk Centimes in mei 1916 verschenen zijn, m.a.w. nadat nr. 6 met opdruk Cent. al op 18 april uitgegeven was. Dat lijkt niet logisch!

5.2.1.2. De uitgiften in 1916 en 1917 - P 6, P 7, P 8, P 9, P 10 P 11, P 12, P 13

Ter gelegenheid van de uitgifte van postzegels met nieuwe waardeopdrukken, die pas einde mei en einde juli 1916 zouden verschijnen, kondigde de verordening van 18 april 1916 ook aan dat "aanvankelijk slechts briefkaarten van 5 cent. met de nieuwe waardeopdruk zouden worden uitgegeven." ²²⁶

a) Postkarte rechts van de verticale streep

P 6 - einde mei 1916 **6.** Belgien/5 Cent. op 5 Pf. groen - de 't' van Cent. onder de 'e' van Belgien
afstand tussen Belgien en Cent. 3 mm

6.a) idem

de 't' van Cent. onder de 'en' van Belgien

6.b) idem

afstand tussen Belgien en Cent. 3,7 mm

P 8 - februari 1917 **7.** Belgien /5 Cent. + 5 op 5 + 5 Pf. groen

P 7 - februari 1917 **8.** Belgien /10 Cent. op 10 Pf. karmijn

Verordening nr. 114 van 10 juli 1916 ²²⁷ kondigde niet alleen drie nieuwe postzegels aan (8 Cent., 15 Cent. en 40 Cent.) maar ook de uitgifte (zie P 10 en P 12) van een briefkaart van 8 Cent., een antwoordkaart van 8 Cent. + 8 Cent. en een postblad van 15 Cent. (zie K 1 onder 5.2.2.) De verordening zegt duidelijk dat de-

5.2.1.5. Gebruik in het Etappegebied West en in de Etappegebieden van het Ie Leger (Bergen) en het VIe Leger (Doornik) - zie deel IV - tabel in 2.2.

De meeste postwaardestukken van het Gouvernement-Generaal werden ook in het Etappegebied gebruikt, zowel briefkaarten als *Zivilarbeiterpostkarten* (zie deel IV, hoofdstuk 2.2.)

5.2.1.6. De rangschikking van de postwaardestukken in catalogi anders bekeken

Als we de postwaardestukken naar hun uitgiftedatum rangschikken, moeten we *sensu stricto* een andere volgorde aannemen:

<i>uitgiftedatum</i>	<i>nieuw nummer</i>	<i>opdruk</i>	<i>catalogusnummer Michel</i>
1 oktober 1914	1	5 Centimes op 5 Pf. groen	P 1 - P 1 (I) Postkarte rechts van lijn
	2	10 Centimes op 10 Pf. rood	
18 maart 1915	3	5 Centimes + 5 op 5 Pf. + 5 groen	P 2 - idem
	3 (a)	5 Centimes + 5 op 5 Pf. + 5 groen	P 4 - Duitse tekst rechts
	4	10 Centimes + 10 op 10 Pf. + 10 rood	P 4 (I) Duitse tekst rechts
1916 (?)	5		P 3 - Duits-Franse tekst bovenaan
eind mei 1916	6 +(a - b)	10 Centimes + 10 op 10 Pf. + 10 rood	P 5 - Duitse tekst rechts
november 1916	7 +(a)		P 6 - Postkarte rechts van streep
	8 +(a)	5 Cent. op 5 Pf. groen	P 9 (I-II) - Postkarte centraal
februari 1917	9	5 Cent. op 5 Pf. groen	P 10 (I-II) - Postkarte centraal
	10	8 Cent. op 7½ Pf. oranje	P 8 - Postkarte rechts van streep
	11 +(a)	5 Cent. + 5 op 5 Pf. + 5 groen	P 7 - Postkarte rechts van streep
	12 +(a)	10 Cent. op 10 Pf. karmijn	P 12 (I-II) - Postkarte centraal
april 1917	13 +(a)	8 Cent. + 8 op 7½ Pf. + 7½ oranje	P 13 (I-II) Postkarte centraal
mei 1918	14	10 Cent. + 10 op 10 Pf. + 10 karmijn	P 11 (I-II) Postkarte centraal
	15	10 Cent. op 10 Pf. karmijn	P 14 - restbestanden
		8 Cent. op 7½ Pf. oranje	P 15 - restbestanden
		8 Cent. + 8 op 7½ Pf. + 7½ oranje	

5.2.1.7. De opdrukken "Flandern" en "Wallonien": kaarten zoals P 12 en P 13 met een opdruk van deze aard zijn proeven.

5.2.2. Postbladen met geperforeerde randen - opgedrukte Duitse zegel van het type *Germania*. Een postblad kon als een brief worden beschreven en als een enveloppe dichtgeplakt worden. Nummering in de catalogus: *Landespost* K 1. Formaat 14 bij 9 cm.

In oktober 1914 verscheen een blauwgrijze of blauwgroene *Kartenbrief* van de Duitse rijkspost met de zwarte opdruk België en de overdruk 10 Centimes op 10 Pf. karmijnroze. Op 10 juli 1916 werd voor 28 juli 1916 een postblad aangekondigd met de zwarte verticale overdruk 15 Cent. op 15 Pf. bruin²²⁸. Dit postblad mocht pas uitgegeven worden als de beschikbare voorraad aan gelijksoortige postwaardestukken van 10 centiem opgebruikt was, *was noch längere Zeit dauern wird* (wat nog een tijdje zal duren). Uiteindelijk verscheen dit postblad op 1 december 1916, althans volgens de catalogus.

De kleur van deze waardeoverdruk en van de zegel wordt op de postbladen van 15 Cent. gewijzigd door de verordening nr. 121 van 27 juli 1917²²⁹.

5.2.3. Zivilarbeiterpostkarten

De Duitse industrie smeekte vooral vanaf september 1916 om mankracht. Daarom decreteerde Hindenburg enkele weken later geschikte personen, zowel uit het *Etappegebiet* als uit het Gouvernement-Generaal, op transport te stellen. Wie in 1914 niet naar Nederland gevlucht was, riskeerde nu bij een razzia opgepakt te worden en als dwangarbeider gedeporteerd te worden. De opvoeding en deportatie van weerbare mannen gebeurden ook via de *Kommandanturen*. Werden de opeisingen in het Gouvernement-Generaal in de eerste maanden van 1917 enigszins gemilderd, dan werden de ergste kloppjachten in de etappes nog opgevoerd en de opgeëiste burgers in de frontstreek tewerkgesteld. In totaal werden er bijna 120.655 Belgen in het Gouvernement-Generaal en in het *Etappe-* en *Okkupationsgebiet* samen opgepakt²³⁰, van wie er 2.600 stierven. Deze deportaties om economische redenen waren in strijd met de mensenrechten en lokten heftige internationale protesten uit, niet alleen van de Belgische regering en kardinaal Mercier, maar ook van de V.S.A. De helft van de dwangarbeiders werd naar Duitsland gestuurd, de anderen werden ondergebracht in *Zivilarbeiterbataillone*. (Zie ook deel I, 2.2.4. a *sub* Industriebureaus.)

De briefkaarten voor tewerkgestelde burgers zijn speciale briefkaarten met de tekst Zivilarbeiterpostkarte en met een opgedrukte Duitse zegel van het type *Germania*. Er is geen opdruk van de landnaam, maar wel een overdruk met de waarde in Cent., zodat de kaarten zowel voor de Franse als de Belgische burgers die achter het westelijke front opgeëist waren, gebruikt konden worden. De *Zivilarbeiter* werden gegroepeerd in bataljons (ZAB), die ter beschikking stonden van de *Armee* aan het front in Noord-Frankrijk of aan de IJzer, waar ze loopgraven en onderaardse schuilplaatsen moesten graven.

De in Duitsland tewerkgestelden mochten per week één briefkaart versturen en ontvangen²³¹. Deze dienst was in handen van de *Feldpost*. De afstempelingen bestaan uit de meest diverse censuurmerken. Zelfs de verpakking van de zendingen voor opgeëiste burgers was aan reglementering onderhevig²³².

5.2.3.1. bestemd voor gebruik door de tewerkgestelden (de nummers na de letter 'P' verwijzen naar de *Michel Ganzsachenkatalog Deutschland 2005*)

P 6 (I) - 1 dec. 1916 -	1. 10 Cent. op 10 Pf. karmijn op vaalgeel	zonder tekst voor afzender afstand tussen '10' en 'C' 0,6 mm
P 6 (II) -	1.a) idem	afstand tussen '10' en 'C' 1,2 mm
P 7 - augustus 1917	2. 10 Cent. op 10 Pf. karmijn op wit, rode tekst 11 rode lijnen op keerzijde	afzenderadres verticaal
P 8 - september 1918	4. 10 Cent. op 10 Pf. karmijn op wit, rode tekst 11 rode lijnen	afzenderadres horizontaal

5.2.3.2. bestemd voor gebruik van thuis naar de tewerkgestelden

P 9 - mei 1918	3. 10 Cent. op 10 Pf. karmijn op wit, blauwe tekst	adres horizontaal (Duits-Frans)
----------------	--	---------------------------------

5.2.4. Privé-uitgiften

Een drukkerij in Stuttgart gaf van 1914 tot 1917 briefkaarten en enveloppen uit, die in de *Reichsdruckerei* in Berlijn een zegelopdruk kregen. Door het feit dat het hier om puur maakwerk gaat, worden die postwaardestukken hier niet behandeld. Voor een uitgebreid overzicht verwijzen we naar de bovenvermelde catalogus PWB.

6. Toegestane zendingen

Opm. In het *Etappegebied* golden vaak bijzondere voorschriften (zie deel IV - 4.1.)

6.1. Brieven

De onderrichtingen en mededelingen van de Duitse post aan de bevolking verschenen aanvankelijk onder de vorm van affiches (zie **bijlage 6**). In de affiche van 29.09.1914, opgehangen aan het centraal postkantoor van Brussel, wordt de bevolking ter kennis gebracht dat «van 1 oktober (1914) af brieven, briefkaarten, drukwerk, staaltjes zonder waarde en commerciële documenten (zaakpapieren) verzonden kunnen worden binnen het grondgebied van de stad Brussel en tevens van Brussel naar Duitsland en omgekeerd. De briefwisseling kan aangetekend verzonden worden, maar voorlopig draagt de postadministratie geen verantwoordelijkheid ingeval van verlies. De brieven naar Duitsland moeten open aan de post afgeleverd worden.» In een soortgelijke affiche d.d. 31.10.1914, dus één maand later, wordt bevestigd en verduidelijkt dat de brieven open aan de post afgeleverd moeten worden, behalve de brieven die van oorsprong zijn uit of gericht naar Mons en de Borinage. Deze brieven mogen gesloten ingeleverd worden. De afgifte van gesloten brieven binnen het Gouvernement-Generaal, met bestemming lokaliteiten in het Gouvernement-Generaal, was in het prille begin alleen toegestaan tussen bepaalde postkantoren. Naarmate het postnet zich door het openen van hoe langer hoe meer postkantoren uitbreidde, zou men van deze beperkte maatregel kunnen overstappen op een algemene regel.

Dat gebeurde op 1 oktober 1915²³³. Vanaf die datum konden *Ortsbriefe*²³⁴ in het volledige gebied van het Gouvernement-Generaal gesloten verzonden worden. De censurdiensten werden daarvan op de hoogte gebracht.

In het verkeer met het buitenland mag de briefinhoud niet meer dan twee pagina's met een normaal formaat beslaan; de enveloppe moet zonder binnenbekleding (voering) zijn. Prentbriefkaarten met illustraties van plaatsen, gebouwen, stadsdelen, boeken en bankbiljetten zijn in het verkeer met de neutrale landen uitgesloten. Tenslotte zijn in het verkeer met Nederland voor persoonlijke mededelingen alleen briefkaarten toegelaten, terwijl brieven enkel commerciële mededelingen mogen bevatten.

In feite kan men uit het voorgaande besluiten dat:

- 1) brieven van het Gouvernement-Generaal naar Duitsland moesten, vanaf het moment dat een postkantoor geopend werd, open bij de post afgegeven worden. De verordening van 14 februari 1915 besliste dat de toegestane open brieven van en uit België hier met de stempelafdruk van het militaire censuurkantoor afgestempeld zouden worden²³⁵ en na controle (van de postale voorschriften) door het kantoor van Aken (Aachen) gesloten zouden worden.
- 2) brieven van en naar het Gouvernement-Generaal moesten – mochten is een geschiktere benaming – voor zover de postverbindingen tussen de betreffende kantoren geopend waren, gesloten ingeleverd worden. Doordat de *Postüberwachungsstellen* de inhoud ervan niet konden controleren, zijn op zulke brieven geen censuurstempels te zien.
- 3) alle poststukken moesten voldoende gefrankeerd zijn²³⁶, francostempels mochten niet uitgeknipt worden en enveloppen niet opnieuw gebruikt²³⁷.

6.2. Briefkaarten

De voorschriften van de Duitse overheid inzake de verkoop van postzegels, briefkaarten en andere postwaardestukken door bemiddeling van de burgemeesters en via particuliere personen, alsmede de verordening betreffende verboden enveloppen en briefkaarten vinden we terug in het *Amtsblatt* nr. 13 van 24 februari/3 maart 1915²³⁸. Op 10 november van dat jaar wordt erop gewezen dat briefkaarten met etiketten naar België verboden zijn²³⁹.

Ook wordt het verboden bepaalde prentbriefkaarten naar het buitenland te versturen ²⁴⁰. Briefkaarten met afbeeldingen van steden, stadsdelen enz. zijn in het verkeer met de neutrale landen uitgesloten. Ten slotte zijn in het verkeer met Nederland voor persoonlijke mededelingen alleen briefkaarten toegestaan, terwijl brieven enkel commerciële mededelingen mogen bevatten.

6.3. Staltjes zonder waarde

6.4. Drukwerk

6.5. Expreszendingen

De tarieven voor expreszendingen worden vastgelegd in de verordening van 25 september 1915 ²⁴¹. Op de enveloppe of briefkaart werd een strookje geplakt met de vermelding *Durch Eilboten/Exprès*.

6.6. Aangetekende zendingen

Voor een aangetekende brief moest een voorgeschreven afleveringsbewijs overhandigd worden ²⁴². De dienst van brieven en pakjes met aangegeven waarde en van de aangetekende zendingen wordt omschreven in de verordening van 10 april 1917 ²⁴³. De aantekenstrookjes van het Belgische type (met hoofdletter 'R' en nummer in het rood, met naamstempel), werden aanvankelijk opgebruikt, daarna verschenen de strookjes van het Duitse type (met rode hoofdletter 'R', gedrukt 'N° ...' in het zwart en met klein naamstempel).

6.7. Postverkeer van en naar krijgsgevangenen

Gewone brieven, maar geen rembourszendingen of postwissels, waren toegestaan tussen de inwoners van het Gouvernement-Generaal (inbegrepen de Noord-Franse gebieden van Maubeuge, Givet en Fumay) en krijgsgevangenen uit deze gebieden in Duitsland.

Voor de correspondentie naar krijgsgevangenen werden speciale formulieren in de vorm van briefkaarten in verkoop ter beschikking gesteld ²⁴⁴, ook voor Duitse krijgsgevangenen in vijandelijk gebied. De zendingen waren, conform de conventies van Genève, vrijgesteld van beporting. De zending (brief of pakje) moest wel vermelden dat het een *Kriegsgefangenensendung* of *Interniertensendung* betrof.

Belgische krijgsgevangenen konden, net als de *Zivilarbeiter*, ook postpakketten ontvangen (cfr. 6.15.) Correspondentie van en naar krijgsgevangenen kon ook verlopen via de geheime dienst, het *Agence Belge de Renseignements sur les prisonniers de guerre*, aan de toenmalige Houtmarkt, nr. 12 in Brussel.

Aanvankelijk was het gewicht van deze postcollizendingen onbeperkt, maar het werd later tot 500 g gelimiteerd, met de bijkomende beperking dat geschenkpakjes van maximum 500 g nog slechts één keer per maand naar de krijgsgevangenen gestuurd mochten worden. Als gevolg hiervan nam het pakjesverkeer sterk af en trad er in het postverkeer een welgekomen verlichting in.

6.8. Postverkeer van en naar verplicht tewerkgestelde werklozen en opgeëiste arbeiders (*Zivilarbeiter*)

De Duitse instanties omschreven werklozen die in de Duitse industrie verplicht tewerkgesteld werden, vaak eufemistisch als *Arbeitslose*. De reglementering die van kracht was van 1 december 1916 af inzake het briefverkeer naar die werklozen werd in 1916 bepaald in het *Amtsblatt* ²⁴⁵. Een praktisch gelijke reglementering vinden we voor de correspondentie van werklozen van en naar het Gouvernement-Generaal Warschau ²⁴⁶.

6.9. Postwissels - 16 januari 1915 - Bewijzen van storting

De dienst voor postwissels met Duitsland was al sinds begin 1915 (16.01.1915) actief. Geleidelijk aan werd hij uitgebreid tot het verkeer met Bulgarije, Oostenrijk-Hongarije (inbegrepen Bosnië-Herzegovina), Turkije, het Groothertogdom Luxemburg, Denemarken, Nederland, Noorwegen, Zweden en Zwitserland. In tegenstelling tot het briefverkeer nemen alle lokaliteiten in het Gouvernement-Generaal deel aan de dienst der postwissels.

De dienst van postwissels wordt voor het Gouvernement-Generaal in januari 1915 ingevoerd ²⁴⁷ en uitgebreid in de loop van het jaar. Ook het verzenden van kaarten onder rembours met aangehechte postwissel wordt in 1916 gereguleerd ²⁴⁸. Zie ook onder 6.12. voor de uitbreidingen.

«Bovendien werd midden januari de dienst voor postwissels georganiseerd. Dat gebeurde binnen België en Duitsland en vormde het eerste opnieuw opgerichte middel dat geldcirculatie in het land mogelijk maakte ». ²⁴⁹

De belangrijkste tak van het bankpostwezen was dus de dienst van de postwissels. Langzamerhand nam hij een zodanige uitbreiding dat hij belangrijker werd dan in vreedstijd. Ook naar en vanuit het buitenland nam hij sterk toe. De uitbetaling van het bedrag van een wissel - wat in België slechts aan het postloket kon gebeuren - gebeurde nu, zoals in Duitsland, in grote mate door de postbode. Deze dienst werd door de bevolking ten zeerste gewaardeerd, omdat hiermee tijd en arbeid werden uitgespaard. De uitbetaling van postwissels kwam vooral ten goede aan de plattelandsgemeenten, die door de situatie van de voedselvoorziening een grote rol speelden inzake de levering van landbouwproducten.

Aanvankelijk was het verkeer van postwissels beperkt tot postkantoren die door Duitse postbeambten geleid werden. Vanaf maart 1915 ²⁵⁰ werd het gebruik uitgebreid tot alle soorten postkantoren in het Gouvernement-Generaal. Voor het gebruik van postwissels in het Operatie- en Etappegebied verwijzen we naar deel IV, 1.1.4.

Met de bedoeling een bijzondere censuur van de dienst voor postwissels te vermijden, werd de bepaling getroffen dat geen schriftelijke mededelingen op het strookje van de postwissel neergeschreven mochten worden ²⁵¹.

Vanaf 1 mei 1915 werden postwissels toegestaan met het Groothertogdom Luxemburg ²⁵². Daarna volgden de andere landen. Verordening nr. 45 van 19 januari 1915 legde ook de tarieven vast. Die zouden tot op 30 september 1918 ongewijzigd blijven. Zoals andere posttarieven werden deze tarieven nog op 1 oktober 1918, aan het einde van de oorlog, verhoogd.

<i>bedrag</i> <i>maximumbedrag 800 mark</i>	<i>periode 19.01.1915 - 30.09.1918</i> <i>tarief</i>	<i>periode 01.10.1918 - einde</i> <i>tarief</i>
tot 5 <i>mark</i>	10 c	15 c
meer dan 5 tot 100 <i>mark</i>	25 c	30 c
meer dan 100 tot 200 <i>mark</i>	35 c	45 c
meer dan 200 tot 400 <i>mark</i>	50 c	60 c
meer dan 400 tot 600 <i>mark</i>	60 c	75 c
meer dan 600 tot 800 <i>mark</i>	75 c	85 c
uitbetalingsheffing (*)	10 c	10 c

(*) De uitbetalingsheffing was ten laste van de geadresseerde en werd door middel van postzegels op de rugzijde van de postwissels voldaan. Postwissels voor krijgsgevangenen genoten portvrijdom en de uitbetalingsheffing was dan evenmin verschuldigd.

6.10. Zendingen ter inning of ter aanneming - 1 maart 1916

Op 1 februari 1916 werd begonnen met de afbouw van het moratorium of de door de overheid afgekondigde opschorting van betalingsverplichting, die destijds achttien maanden geldig was. Ter ondersteuning van de maatregelen die door het bestuur van het land met dit doel werden genomen, riep de Post op 1 maart 1916 de dienst van zendingen ter invordering of ter aanneming weer in het leven.

Deze dienst werd van in het begin erg druk gebruikt. In maart 1916 werden al 9.000 verhandelingen geteld en in juni 1916 was het aantal ongeveer verdubbeld, zodat met zekerheid gesteld kan worden dat dit communicatiemiddel zich ook verder nog sterk ontwikkelde. Dit is de afbouw van het moratorium in hoge mate ten goede gekomen.

Het incassorecht voor postkwitanties kon vereffend worden met een cashkaart ²⁵³.

6.11. Postprotesten - 1 maart 1916

Gelijktijdig met de bovenvermelde maatregel werden de postbeambten gemachtigd tot het overhandigen van een postprotest wegens niet-betaling van een wisselbrief tot een bedrag van 1.000 *frank*. In dat geval werd een *Protesturkunde* (postprotest) opgesteld, waarvoor de kosten bedroegen:

- 50 c zegel,
- 50 c registratie,
- 1 *frank* loon,
- 40 c porto.

Met zulke protestakte verklaarde het postkantoor - of de postbeambte als zijn vertegenwoordiger - officieel dat de acceptatie of betaling van een wissel door de betrokkene werd geweigerd. Die weigering werd genoteerd in het postprotest.

De dienst van de postwissels en postkwitanties was voor het Gouvernement-Generaal in zwang sinds 1915. Door het feit dat er in Duitsland sinds 1 april 1900 op basis van het Postreglement een dienst van postwissels bestond, diende ook de dienst van de postprotesten gereguleerd te worden. Er bestond immers een mogelijkheid tot protest bij non-acceptatie van een wisselbrief of bij non-betaling van een postkwitantie, m.a.w. men kon een wissel of kwitantie laten protesteren ²⁵⁴. Kort daarna werden ook de opgave van de muntwaarde ²⁵⁵ en de tarieven ²⁵⁶ in verordeningen vastgelegd.

6.12. Zendingen onder rembours - 1 september 1915

Deze dienst wordt gereguleerd in september 1915 ²⁵⁷ en uitgebreid naar Oostenrijk, Hongarije en Bosnië-Herzegowina in november van dat jaar, naar Turkije in maart 1916 (vanaf 1 april). De bedragen onder rembours konden ook met een stortingsformulier vereffend worden ²⁵⁸.

Het tarief was samengesteld uit het port voor een soortgelijke zending zonder rembourskosten, verhoogd met een 'aanbiedingsheffing' van 10 *centiem*, door de afzender te betalen. In het adres van alle rembourszendingen moet de melding *Nachnahme - Tegen terugbetaling - Remboursement* in volle letters te lezen staan. De postkantoren gebruikten een driehoekig rood etiket waarop het nummer van de zending werd ingevuld en de tekst 'Nachnahme - Remboursement' was voorgedrukt. Een drietalig etiket is mij onbekend, wat dus niet overeenstemt met de voorschriften.

Het Duitse systeem van rembourszendingen was niet helemaal hetzelfde als de Belgische vooroorlogse regeling. Het verslag over 'Twee jaar Duitse Post- en Telegraafbestuur in België' ²⁵⁹ zegt daarover o.m. het volgende:

«De Duitse vorm van rembourszendingen, die afwijkt van de vroegere Belgische dienst, is volledig ingeburgerd en vertegenwoordigt al meer dan 75.000 individuele verhandelingen per maand. De aanvankelijke schroom tegenover de Duitse bedrijfsvorm en het verzet tegen de lichtjes verhoogde tarieven, zijn overwonnen. In tegenstelling met de dienst der zendingen ter invoering wordt een grote meerderheid van de zendingen gehonoreerd».

Het remboursbedrag moet eveneens in volle letters aangegeven worden. Een rembourszending is toegestaan tot een maximumbedrag van 800 *mark*. De geïnde bedragen worden per postwissel aan de verzender overgemaakt, met aftrek van het bedrag van de uitbetalingsheffing voor een postwissel en, in het buitenlands verkeer, ook van de aanbodingsheffing van 10 *centiem*.

6.13. Koffertjes met aangegeven waarde

Het particuliere geldverkeer was in 1916 nog niet opengesteld, maar er bestond al sinds geruime tijd een postdienst van kistjes met aangegeven waarde; hij werd opgericht ter bevordering van de Antwerpse diamanthandel tussen Antwerpen en Nederland en strekte zich vanaf mei 1916 ook uit tot verkeer met Duitsland, Bulgarije, Denemarken, het Groothertogdom Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Zwitserland en Turkije.

Deze dienst wordt beschreven in volgende verordeningen:

tussen Antwerpen en Nederland ²⁶⁰,
tussen Antwerpen en Duitsland ²⁶¹,
in het algemeen ²⁶²
voor de verbinding met Bulgarije, Turkije en Hongarije ²⁶³.

6.14. Nieuwsbladen en tijdschriften

Het krantenverkeer ontwikkelde zich - naar de mening van de Duitse overheid - positief. In het bijzonder viel het op dat de bevolking hoe langer hoe meer Duitse kranten aankocht. Bij de verkoop van die kranten werd veel gebruikt gemaakt van verzending als *Zeitungsbahnhofsbrief* (verstuurd vanuit en afgehaald in een spoorwegstation) en, naargelang de aard van de *Bahnhofsbrief*, aan de man gebracht aan stationskiosken en verkocht door krantenverkopers, *Soldatenheime* (militaire tehuizen) enz. Ook de handel in Belgische kranten steeg met het aantal kranten die in het land een toestemming tot publicatie verkregen. Er werden ook verscheidene Oostenrijkse en Hongaarse kranten per postinschrijving geduld. Het incasso van de gelden gebeurde in Brussel door de postboden naar Duits model.

In het gebied van het Gouvernement-Generaal werden tussen 1915 en 1918 zowel in het Franstalige als Nederlandstalige gedeelte door de directie of uitgever van bepaalde pro-Duitse kranten stempels aangebracht op dagbladen of tijdschriften, waardoor zij portvrijdom genoten, bijv.

- *Vlaamsche Post*,
- *Jong-Vlaanderen*,
- *Het Vlaamsche Nieuws*,
- *Gazette van Brussel*,
- *L'Echo de Sambre et Meuse*,
- *L'Avenir wallon*
enz.

Zelfs al mochten ze hier gelezen worden en verdedigden ze elk hun eigen standpunt inzake oorlog, kerk of politiek, toch hadden binnen- en buitenlandse kranten allemaal één ding gemeen: ze hadden af te rekenen met de censuur.

Zolang de militaire operaties in België voortduurden, werden alle bestaand dag- en weekbladen in het bezette België door de Duitsers verboden. In oktober 1914, toen de bezetting in het grootste deel van het land vaste vorm kreeg, werd ook de perscensuur ingesteld. De meeste vooroorlogse dagbladen zagen het echter niet zitten om zich aan de Duitse censuur te onderwerpen en gaven er de voorkeur aan de publicatie stop te zetten of zich in het buitenland te vestigen. In Brussel hielden alle bestaande kranten het voor bekeken, maar in Antwerpen en Gent kwamen de meeste dagbladen in het najaar van 1914 opnieuw op de markt.

Op 4 februari 1915 bepaalt verordening nr. 64²⁶⁴ dat volgende kranten mochten verschijnen of verboden worden:

«Over de verkoop van kranten in België heeft het Gouvernement-Generaal bepaald wat volgt:

I. Gedoogde kranten.

A. Alle Duitse kranten en tijdschriften.

B. Volgende niet-Duitse kranten:

1. in het Nederlands:

Brussel - *De Telegraaf, Het laatste Uur, Gazette van Brussel, Het Huisgeluk, Heden in Beeld,*

Antwerpen - *Antwerpsche Tijdingen, Het Handelsblad, De Vlaamsche Herold, De Nieuwe Gazet, De Volksgazet, Parochieblad van Sint Jozef, Vlaamsche Gazet, Het Laatste Nieuws,*

Londerzeel - *De Vriend van 't Volk,*

Halle - *Het Nieuws van de Week,*

Gent - *Het Volk, Vooruit, Gazette van Gent, De Gentenaar, De Landwacht, De kleine Patriot, De Volksstem, Et getrouwe Maldegem,*

Nederlandse kranten - *Nieuwe Rotterdamsche Courant, De Nieuwe Courant (Haag), De Toestand (Haag), Het Vaderland (Haag),*

2. in het Frans:

Brussel - *Dernières Nouvelles, Le Bruxellois, Le Quotidien, Le Journal d'Ixelles, L'Echo de la Presse Internationale, Le Messager de Bruxelles, Les Petites Affiches, La Belgique, Revue Internationale des Valeurs Mobilières, L'Information, La Patrie, Le Temps Présent, L'Actualité illustrée, 1914 Illustré,*

Antwerpen - *La Presse, Anvers Nouvelles, Journal Anversois, La Corbeille, L'Avenir,*

Gent - *Le Bien Public, Journal de Gand, Le Commerce et l'Industrie de Gand,*

Namur - *L'Ami de l'Ordre,*

Maubeuge - *L'Echo de Maubeuge,*

Huy - *L'Echo de la Guerre,*

Arlon - *Les Nouvelles du jour,*

3. in het Italiaans:

La Vittoria (!)

gedoogd, maar tot nu toe niet verschenen:

Les Nouvelles du jour (Brussel), La Nation (Brussel), Illustré Idéal (Brussel,)

gedoogd, maar niet meer uitgegeven:

L'Echo de Bruxelles, La Presse de Bruxelles, Le Réveil,

II. Verboden kranten:

Algemeen Handelsblad (Amsterdam), Gazet van Antwerpen, La Vie Universelle (Brussel), L'Indicateur Boursier (Brussel), Le Belge (Brussel).

Het is niet toegestaan verboden kranten met de post te versturen.» (vertaling).

De *Gazette des Ardennes* werd gedrukt in het veroverde gebied en verspreid onder alle burgemeesters van de Maasvallei tot Dinant.

Kastjesstempel van het type 4.3. van 57 bij 24 mm met de tekst 'Briefstempel/GAZETTE DES ARDENNES/G.d.F. Abt. III/b⁶ West', een stempel die meestal gebruikt werd door militairen of officiële instanties ²⁶⁵.

In 1918 worden de anarchistische *Arbeiterzeitung (Chicago)* ²⁶⁶ en het pro-Joodse *Neues Wiener Journal* ²⁶⁷ verboden.

Aangaande kranten en tijdschriften verschenen ook nog volgende verordeningen:

<i>Amtsblatt</i> nr.	<i>d.d.</i>	<i>Verfügung</i> nr.	<i>d.d.</i>	<i>pagina</i>	<i>titel</i>
5	02./10.01.1915	20	03.01.1915	14	krantenverkoop van Duitsland naar België
8	20./28.01.1915	47	24.01.1915	25	diensthervormingen
11	10./12.02.1915	67	10.02.1915	38	dienst der kranten
13	24.02./03.03.15	87	28.02.1915	47	verkoop van kranten
15	18./20.03.1915	97	18.03.1915	52	in België gedoogde kranten
		98	20.03.1915	54	verkoop van Duitsland naar België
23	06./09.05.1915	134	06.05.1915	81	Belgische kranten inzamelen
25	17./23.05.1915	142	17.05.1915	86	abbonement <i>Gazette des Ardennes</i>
26	24./30.05.1915	149	24.05.1915	90	in België gedoogde kranten
30	23./29.06.1915	182	24.06.1915	106	in België gedoogde kranten
33	15./22.07.1915	205	20.07.1915	116	controle van krantenzendingen
46	01./02.10.1915	269	02.10.1915	157	verkoop van in België verschijnende kranten door de post
59	10./16.12.1915	331	14.12.1915	197	restricties in de postbezorging
2	06./15.01.1916	11	15.01.1916	6	postbezorging Belgische kranten
3	16./18.01.1916	13	18.01.1916	8	Oostenrijkse en Hongaarse kranten
		14			prijslijst
34	31.7./03.08.16	130	03.08.1916	96	prijslijst
21	05./15.06.1917	97	11.06.1917	88	abbonement buitenlandse kranten
29	12./19.08.1917	134	16.08.1917	117	prijslijst
30	26.08/04.09.17	136	26.08.1917	119	abbonement <i>Gazette des Ardennes</i>
		137			postbezorging <i>Areler Zeitung</i>
33	27.09/04.10.17	153	02.10.1917	131	abbonement <i>Gazette des Ardennes</i>
24	03./08.08.1918	102	08.08.1918	89	prijslijst

6.15. Postpakketten - 1 maart 1916

Van 1 maart 1916 af was het mogelijk binnen het gebied van het Gouvernement-Generaal van België postpakketten te versturen vanuit een *Postprüfungsstelle* (een postkantoor, opgericht in een station of in de omgeving ervan, anders gezegd, een postkantoor waar de inhoud van het collo gecontroleerd kon worden ²⁶⁸). De term *Postprüfungsstelle* werd indertijd vertaald door respectievelijk 'onderzoeksdienst' en 'service de vérification'.

De dienst der postpakketten, die bij de Belgische post vóór de oorlog niet bestond, doordat het volledige pakjesverkeer aan de Belgische spoorwegen was toevertrouwd, was op 1 maart 1916 klein gestart, maar toonde dag na dag een aangroei. Van 2.400 pakketten in maart 1916 was het verkeer in juni over de 6.000

pakketten gestegen. Dat er nog geen grotere cijfers gehaald werden, was te wijten aan het feit dat de controle van de inhoud ervan slechts kon gebeuren in die kantoren waar Duitse beampten waren. Dat in het begin enkel de A-postkantoren aan de dienst van de postpakketten konden deelnemen, is te verklaren door het feit dat de Duitse bezetter op die manier de controle van de inhoud van de pakjes in handen wilde houden.

Hierbij moeten we opmerken, dat het goederenverkeer nog niet op volle toeren draaide en dat belangrijke takken van de nijverheid, die vroeger voor een levendig kleinhandelsverkeer zorgden, wegens de oorlog of wegens gebrek aan grondstoffen, slechts in heel beperkte mate actief waren.

Aanvankelijk konden enkel de lokaliteiten met een A-postkantoor, dus een postkantoor onder leiding van Duits personeel, zowel bij vertrek als aankomst aan de dienst deelnemen. Op 1 maart 1916 waren er 58 postkantoren van die categorie in het Gouvernement-Generaal. Bij de invoering van de dienst voor postpakketten preciseerde de verordening dat bij de afhaling ter bestemming «elk pakje geopend wordt en de inhoud nagezien zal worden; zendingen met schriftelijke mededelingen of andere verboden voorwerpen zullen in beslag genomen worden.» In de verordening wordt niet bepaald hoe een pakje in het interne verkeer binnen het G.-G. bij vertrek aan het loket afgeleverd moest worden. Het lijkt echter onwaarschijnlijk en het zou niet logisch zijn dat voorwerpen en goederen waarvan de verzending verboden is, bij vertrek niet gecontroleerd zouden worden, dat ze een lange weg per spoor zouden afleggen en pas bij het eindpunt nagezien en eventueel in beslag genomen zouden worden.

Van 15 augustus 1916 af werd het net gevoelig uitgebreid. Sinds die datum nam het overgrote deel van de lokaliteiten die aan een spoorlijn gelegen waren, deel aan de dienst van de postpakketten. Bovendien werden voor andere bestemmingen eveneens pakjes aangenomen op voorwaarde dat in het adres *poste restante* of *postlagernd* vermeld werd bij de naam van de lokaliteit die aan de pakketdienst mocht deelnemen. De lijst daarvan was in de postkantoren beschikbaar. Op 15 augustus 1916 publiceerde de *Deutsche Post- und Telegraphenverwaltung* een brochure met de lijst (zie tabel met lijst van de *Postprüfungsstellen*).

Een postpakket moest dus open afgegeven worden, mocht geen schriftelijke mededelingen bevatten en werd samen met een rode adreskaart (*Paketkarte*) verstuurd. Nadat het collietje bij aankomst opnieuw gecontroleerd was, moest de geadresseerde het met die *Paketkarte* op het postkantoor van bestemming afhalen, anders betaalde hij een bezorgingsheffing (of aanbiedingstoeslag) ten bedrage van 10 c (vereffend in postzegels op de achterzijde van de pakketkaart). De toenmalige officiële Nederlandse benaming van het bedoelde verzendingsdocument was 'pakketkaart', in het Frans *bulletin d'expédition*.

Op 8 april 1916 werd in de onderrichtingen²⁶⁹ beklemtoond dat bij elk collo een pakketkaart gevoegd moest worden. Het was niet toegestaan met één pakketkaart meer dan één pakje naar dezelfde geadresseerde te sturen. Bij elk pakje moest een *Paketkarte* gevoegd worden. Gewone pakjes moesten volgens inschrijvingsnummer en plaats van bestemming in het gemeenschappelijke verzendingsregister ingeschreven worden. Bij aangetekende pakjes werd een 'E' (*Einschreiben*) bijgeschreven. De plakstrookjes met nummer die op de pakketkaarten gekleefd worden, dragen dus het nummer van een gewoon pakje. Het zijn dus geen aangetekende zendingen en het strookje is geen 'aantekenstrookje'! Voor de aangetekende zendingen werd trouwens geen 'R-strookje' gebruikt. In de praktijk vinden we de woorden '*Einschreiben*' en '*Recommandé*', geschreven of gestempeld.

In de brochure van 15 augustus 1916 luiden de voorschriften: «Aan de loketten van de postkantoren worden pakjes tot maximaal 5 kg aangenomen, wanneer de sluiting houdbaar en zodanig ontworpen is, dat zonder beschadiging of opening ervan de inhoud niet bereikbaar is. De zendingen moeten goed verpakt zijn; kleiner vaatwerk (zoals flessen) met vloeistoffen zijn in stevige kistjes, bakjes of korven te bewaren. Losse stukken hout of metaal mogen onverpakt verstuurd worden.»

Het maximumgewicht bedroeg per pakje dus 5 kg. Zowel gewone als aangetekende zendingen waren mogelijk. Zendingen onder rembours waren toegestaan tot een waarde van 800 *mark* (1000 *frank*), mits de afzender een toeslag van 10 c betaalde. Aangifte van de waarde, expreszendingen en ijsgoedverzending waren niet toegestaan.

Indien de geadresseerde verhuisd was, kon het pakje naar het nieuwe adres nagestuurd worden, als hiervoor een toeslag van 50 c betaald werd. Een onbestelbaar collo kon, nadat dezelfde toeslag van 50 c betaald was, naar de afzender teruggezonden worden.

Er waren blijkbaar etiketten aangemaakt, die na de controle door de *Postprüfungsstelle* op de pakketjes geplakt konden (moesten) worden. In de praktijk is daar echter niet veel van terechtgekomen. Heel weinig pakketkaarten dragen er sporen van .

Tarieven (de frankering moest bij de verzending met postzegels geschieden):

1. voor binnenlandse colli tot maximum 5 kg - ongeacht gewicht en afstand

	<i>gewoon pakket</i>	<i>aangetekend pakket *</i>	<i>onder rembours</i>	<i>speciale pakketten **</i>
vanaf 01.03.1916	50 c	+ 25 c = 75 c	+ 10 c	+ 50%
vanaf 01.10.1918	75 c	+ 25 c = 1 fr.	+ 10 c	+ 50%

* expreszending was niet mogelijk;

** volumineuze, lijvige en lichte pakjes of pakketten met levende dieren

Toegestaan waren (summier) gewone pakjes, aangetekende colli, omvangrijke pakketten, pakjes onder rembours, na- en terugzending.

Verboden was de verzending van:

- wapens van enigerlei aard,
- voorwerpen waarvan het vervoer strijdig is met de wetgeving of gevaarlijk is (ontvlambare of bijtende stoffen),
- mededelingen via de pakketkaart.

Pakjes met boter of andere voorwerpen waarvoor een bijzondere vervoerstoestemming vereist was, moesten op de pakketkaart en op het pakje de vermelding dragen: *Met geleidebrief of Vervoer toegestaan door ...*

2. voor buitenlandse pakjes (naar Duitsland) moest ook op een groen formulier een douaneverklaring toegevoegd worden. De pakjes naar Duitsland werden in de Duitse tolkantoren gecontroleerd en gedeclareerd, de pakketten naar België werden via Herbesthal gestuurd. In het Belgische postkantoor van bestemming vond er geen verdere controle meer plaats. De geadresseerde betaalde de douane- en distributieheffing (bezorgingstoeslag).

Wat de verzending van pakjes naar krijgsgevangenen betreft, verwijzen we naar hoofdstuk 6.7.

<i>Duitse afzender en geadresseerde</i>	<i>gewoon pakket</i>	<i>Belgische geadresseerde (Zivilarbeiter) of krijgsgevangene</i>
vanaf 21.08.1916	1 fr. 50 c	idem
vanaf 01.12.1916	1fr. 25 c	idem

3. voor verzending van pakketten via de veldpost golden zowel voor een binnenlandse als buitenlandse bestemming volgende voorschriften:

- maximumgewicht 10 kg,
- frankering uitsluitend met Duitse zegels zonder opdruk,
- binnenlandse pakketten werden afgegeven met een gele adreskaart, buitenlandse naar Duitsland met een helgroene Duitse *Auslandspaketkarte* (+ een douaneverklaring)

<i>gewicht</i>	<i>porto</i>	<i>gewicht</i>	<i>porto</i>
tot 5 kg	25 <i>pfennig</i>	tot 8 kg	40 <i>pfennig</i>
tot 6 kg	30 <i>pfennig</i>	tot 9 kg	45 <i>pfennig</i>
tot 7 kg	35 <i>pfennig</i>	tot 10 kg	50 <i>pfennig</i>

4. voor gewone of aangetekende Duitse pakketten die als "militaire dienstzaken" werden verstuurd, werden volgende regels toegepast:

- vrijstelling van beporting (zie deel II, hoofdstuk 3.),
- afgifte met gele binnenlandse adreskaart, met lichtgroene buitenlandse adreskaart,
- zonder douaneverklaring.

5. zoals voor Duitsland werd vanaf 1 januari 1917 de pakketdienst ook ingevoerd van het Gouvernement-Generaal naar Oostenrijk, Hongarije en Bosnië-Herzegowina. Zoals voor Duitsland waren alleen gewone zendingen tot een maximumgewicht van 5 kg toegestaan. Aangetekende zendingen e.d. waren niet toegestaan. De tarieven waren als volgt: Oostenrijk (met Liechtenstein): 1,75 *frank*; Hongarije: 2,25 *frank* en Bosnië-Herzegowina: 2,75 *frank*.

6. Voor de gebieden Fumay, Givet en Maubeuge was een uitwisseling op gang gebracht met het onbezette gebied van Frankrijk door bemiddeling van het Gouvernement-Generaal en het Rode Kruis in Frankfurt-am-Main (met zijn verpleeginrichting en zusterschap) .

De administratieve voorschriften inzake het gebruik van pakketkaarten e.d. zijn *mutatis mutandis* dezelfde als voor postpakketten in het Gouvernement-Generaal. Het aantal postkantoren bevoegd voor de aanneming van pakketten naar het buitenland is en blijft beperkt tot het einde van de oorlog. Afgezien van enkele uitzonderingen waren het allemaal A-Postkantoren, m.a.w. kantoren onder leiding van Duits personeel. De uitbreiding tot alle kantoren die aan de spoorwegen gelegen waren, zal hier van toepassing zijn.

Postcolli naar Oostenrijk (met Liechtenstein), Hongarije en Bosnië-Herzegowina werden door de administratie van bestemming gedeclareerd. Na de afgifte in België werden ze overgebracht naar de dichtste *militärische Überwachungsstelle*, waar ze gecontroleerd werden, een notitie kregen, opnieuw gesloten werden en dan doorgestuurd.

Omgekeerd werden pakketten naar het Gouvernement-Generaal van België overgebracht naar postkantoor 7 in Dresden-Altstadt, dat als uitwisselingskantoor diende en de colli doorzond naar Herbesthal. Hier werden de pakjes op dezelfde wijze gedeclareerd als de postcolli uit Duitsland. Alle tolrechten werden door het postkantoor van Herbesthal voorgeschoten en van het postkantoor van de plaats van bestemming in België teruggevorderd.

Bij aankomst werd de pakketkaart aan de geadresseerde bezorgd, samen met een uitnodiging om het pakje af te halen. Bij de uitreiking werd geen controle meer uitgevoerd. Tegen overhandiging van de pakketkaart en na betaling van de tolbedragen en de bezorgingstoeslag van 10 c (op de rugzijde van de kaart in postzegels te vereffenen), werd het collo uitgereikt.

In hun gespecialiseerd artikel ²⁷⁰ over de etiketten op de Antwerpse adreskaarten in het 400e maandblad van de Studiekring Filatelie Antwerpen maken Gerhard Ludwig en Hubert De Belder, de auteurs van "Het *Postamt* Antwerpen 1916-1918", dus een onderscheid tussen:

1. Belgische postpakketten

1.1. Gewone binnenlandse pakketten

1.1.1. Gewone binnenlandse pakketten met een 'a' achter het nummer - Duitse afzender

1.1.2. Gewone binnenlandse pakketten met een 'b' achter het nummer - Belgische afzender

1.2. Aangetekende binnenlandse pakketten

1.3. Binnenlandse pakketten onder rembours

1.4. Gewone pakketten naar Duitsland

1.4.1. Duitse afzender en geadresseerde

1.4.2. Belgische afzender en geadresseerde (*Zivilarbeiter*) of krijgsgevangene

2. Veldpostpakketten (zie ook deel II, hoofdstuk 1.2. en 1.3.)

2.1. Binnenlandse pakketten

2.2. Private Duitse pakketten naar en van Duitsland

3. Zware veldpostbrieven (zie ook deel IV, hoofdstuk 4.1.)

Bronnen: verordeningen, berichten en brochures:

- van 19 februari 1916 ²⁷¹ (verordening nr. 28)
- van 15 augustus 1916 ²⁷² (brochure)
- van 17 oktober 1916 ²⁷³ (verordening nr. 166)
- van 17 maart 1917 ²⁷⁴ (bericht)
- van 11 december 1917 ²⁷⁵ (bericht)
- van 3 februari 1918 ²⁷⁶ (bericht)
- van 19 maart 1918 ²⁷⁷ (bericht)

Aanvullende bronnen in het *Amtsblatt* in chronologische volgorde van publicatie van de *Verfügungen*

<i>Amtsblatt</i> nr.	<i>pagina</i>	<i>Verfügung</i> nr.	<i>datum</i>	<i>titel</i>
4	13	23	30.12.1914	Paketsendungen vom Heere nach der Heimat
11	38	68	10.02.1915	Paketähnliche Sendungen von den Besatzungstruppen nach der Heimat
25	87	147	23.05.1915	Paketbeförderung innerhalb der besetzten Teile von Belgien durch die Post - vom 1. Juni 1915 ab
26	92	151	24.05.1915	Paketartige Sendungen an Kriegsgefangene
33	116	204	20.07.1915	Behandlung der Rückpakete
7	20	28	19.02.1916	Innerbelgischer Paketverkehr
16	46	59	08.04.1916	Innerbelgischer Paketverkehr - <i>aanvulling</i>
33	93	124	28.07.1916	Erweiterung des innerbelgischen Paketverkehrs
35	97	131	06.08.1916	Postpaketverkehr mit Deutschland
43	125	166	17.10.1916	Erweiterung des innerbelgischen Paketverkehrs
44	128	168	20.10.1916	Aushändigungsgebühr für Pakete
45	132	175	31.10.1916	Kennzeichnung der Postpakete mit Begleitscheinen
47	138	184	22.11.1916	Postpaketverkehr mit Deutschland - Gebühren am 1.12.1916
52	153	205	25.12.1916	Postpaketverkehr mit Österreich, Ungarn und Bosnien-Herzegowina - Betriebsvorschriften
6	24	27	23.02.1917	Zollbeträge für Postpakete
12	46	62	23.04.1917	Fehlende und überzählige Pakete
18	77	84	16.05.1917	Feldpostpäckchen mit Übergewicht

24	101	112	06.07.1917	Leitung der Feldpakete von Heeresangehörigen und deutschen Beamten in Belgien nach der Heimat
28	113	128	07.08.1917	Schlechte Verpackung der Pakete
32	129	130	17.09.1917	Paketkarten nach Brüssel
40	164	180	23.11.1917	Fehlende Pakete
4	19	14	22.01.1918	Ersatzleistung für gewöhnliche Pakete des innerbelgischen Verkehrs
11	41	45	09.03.1918	Fehlende Pakete
14	53	57	10.04.1918	Pakete von belgischen Kriegsgefangenen
18	68	73	18.05.1918	Pakete für Gefangene in Diest und Vilvoorde
23	83	96	25.07.1918	Paketkarten nach Brüssel
26	95	111	24.08.1918	Erhöhung der Gebührensätze des innerbelgischen Post- und Telegraphenverkehrs - 1.10.1918
30	106	126	27.09.1918	Leitung der Paketkarten im innerbelgischen Paketverkehr
33	115	134	22.10.1918	Einstellung des Postpaketverkehrs mit Deutschland, Österreich, Ungarn und Bosnien-Herzegowina
34	116	135	26.10.1918	Einstellung des innerbelgischen Postpaketverkehrs
34	123	137	29.10.1918	Einstellung des Paketverkehrs der belgischen Kriegsgefangenen

Aanvullende bronnen naast het *Amtsblatt*

- Brochure *Paketsdienst der DPTV* van 15 augustus 1916,
- G. Ludwig, *Das Paketpostamt Brüssel 2* ²⁷⁸,
- *Zwei Jahre deutsche Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien* ²⁷⁹,
- Postboek voor België, stand op 1 april 1916, *Postpakketten* ²⁸⁰
en volgende postboeken.

Lijst van A-postkantoren (*Postprüfungsstellen des Postpaketverkehrs*)
de zo geheten 'Onderzoeksdiensten voor het Postpakketverkeer', of 'Services de vérification du Service des colis postaux'

vanaf 1 maart 1916	vanaf mei 1916	op 15 augustus 1916	vanaf 1 april 1918
<i>Postprüfungsstelle</i>	met eventuele begindatum	vermeld in brochure	verordening van 19.03.1918
Aerschot 2	Aerschot 2 (Bahnhof) van 01.11.1916 af		
Antwerpen 2		Antwerpen 2 (Hauptbahnhof)	
Arlon (Aarlen)	Arel vanaf 09.05.1916		
Ath (Aat) 2	Ath 2 vanaf 01.01.1918		
Aubel			
Auvelais			
Aywaille			
Bastogne (Bastenaken)	Bastnach vanaf 09.05.1916		tot 10.04.1917 ²⁸¹
	Bertrix van 10.05.1916		Beauraing
Beverloo		Beverlo (Truppenübungsplatz)	
Braine-le-Bree	's-Gravenbrakel van 15.05.1916	's-Gravenbrakel	

Brussel 2		Brüssel 2 (Nordbahnhof)	
Charleroi 2		Charleroi 2	
Chimay			Ciney
Diest			
Dinant			
Dolhain-Limbourg			
Enghien		Edingen (Belgien)	Florennes
Gembloux	Gembloux 2 vanaf 01.03.1918		
Halle (Belgien) 2		Hal	Gouvy 2 van 05.02.1918
Hasselt 2	Hasselt 2 vanaf 10.04.1917	Hasselt (Belgien)	
Heyst-op-den-Berg		Heist-op-den-Berg	
Herenthals		Herentals	Hastière-Lavaux tot 19.03.1918
Hoogstraeten			
Huy (Hoei) 2		Huy 2	
Jemelle	La Louvière 2 vanaf 10.04.1917		
La Louvière 2			
Lanaeken		Lanaken	
Landen	Lessines van 30.04.1916		
Leuven 2		Löwen 2	
Libramont			
		Limbourg-Dolhain vanaf 15. 08.1916	Limbourg-Dolhain 2
Liège (Luik) 2	Maaseik vanaf 26.06.1916	Lüttich 2	
Marche			
Mariembourg			
Maubeuge (Frank- reich)	tot 17.10.1916 - Vfg. nr. 166		
Mechelen 2		Mecheln 2	
Mons (Bergen) 2		Mons 2	
Namur (Namen) 2		Namur 2	
Neerpelt			
Neufchâteau			
Nivelles (Nijvel) 2			
Ottignies		Ottignies 1	
Perwez			
Saint-Ghislain 2			
Saint-Trond (Sint- Truiden)	Sint-Niklaas (Waas) van 31.07.1917	Sint-Truiden (Saint-Trond)	
Soignies (Zinnik)			
Spa			
Tamines			
Thuin			
Tilff		Tienen	

Tirlemont (Tienen) Tongeren/Tongern 2		Tongern	Tongern 2 van
Tournai (Doornik)		Tournai 2 - tot 17.10.1916 - Vfg. nr. 166	08.01.1918
Turnhout Verviers Vielsalm/Altsalm		Altsalm	
Virton Wavre (Waver)		Waver	

6.16. Postgirodiens - 16 september 1916

Met het doel het giroverkeer te bevorderen werd op 16 september 1916 als laatste overheidsdienst de postcheque- en girodiens in België weer opgericht. Deze diens moest volledig nieuw opgebouwd worden, doordat de tegoeden uit de vooroorlogse tijd, ten bedrage van 23 miljoen *frank*, niet op de nieuwe rekeningen gegireerd konden worden: de Belgische regering had die activa immers nog naar het buitenland doorgesluisd.

6.17. Zaakpapieren

In het Gouvernement-Generaal was het van het begin tot het einde van de oorlog toegestaan zowel binnen het Gouvernement-Generaal zelf als naar het buitenland, inclusief Duitsland, zaakpapieren te versturen. Voor de tarieven verwijzen we naar de **bijlagen** nr. 7, 8, 11 en 12. Voor het Etappe- en Operatiegebied waren andere voorschriften van kracht.

De bronnen van deze tarieven zijn:

- *Amtsblatt* nr. 1 d.d. 10.12.1914, *Verfügung* nr. 2 d.d. 10.12.1914, p. 2, *Gebührentarif*
- *Postbuch* 01.04.1916
- *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 12./16.05.1916 *Verfügung* nr. 82 d.d. 16.05.1916, p. 61, *Erhöhung der Postgebühren - 01.06.1916*
- *Amtsblatt* nr. 26 d.d. 14./25.08.1918 *Verfügung* nr. 111 d.d. 24.08.1918, p. 95 *Erhöhung der Gebührensätze des innerbelgischen Post- und Telegraphenverkehrs - 01.10.1918*

Op 1 juni 1916 was er dus geen tariefwijziging voor de verzending van zaakpapieren, zowel naar het binnen- als naar het buitenland. Op 1 oktober 1918 was er geen tariefwijziging voor zaakpapieren naar het buitenland.

7. Organisatie van de briefwisseling

Veel instructies aangaande de briefwisseling gelden zowel voor het Gouvernement-Generaal als voor het Etappegebied en zijn dus ook terug te vinden in deel IV - 1.4.

7.1. Brieven

7.1.1. In open of gesloten enveloppe

In het Etappegebied moesten alle zendingen open en gefrankeerd zijn. Zo konden ze gemakkelijk gecensureerd worden. In het gebied van het Gouvernement-Generaal waren de voorschriften minder streng.

7.1.2. Onder enkele of dubbele enveloppe

Op 11 juni 1915²⁸² werd al voorgeschreven dat correspondentie uit het gebied van het Gouvernement-Generaal naar plaatsen in een Etappegebied slechts onder dubbele enveloppe bezorgd kon worden. Alleen de buitenste enveloppe moest gefrankeerd worden. De binnenste, open enveloppe moest het juiste adres van de geadresseerde vertonen met toevoeging van de dichtstbijgelegen lokaliteit met *Etappen-kommandantur*.

Op 23 februari 1916²⁸³ werd bepaald dat voor zendingen naar het Etappegebied één enveloppe volstond. Ze moest voor brieven uit Duitsland en uit het Gouvernement-Generaal wel nog altijd open verstuurd worden en bij het adres de toevoeging *durch die Etappen-Inspektion Gent, postlagernd Brüssel* (via de etappe-inspectie Gent, poste restante Brussel) vermelden.

Op 5 juni 1916²⁸⁴ werd de laatste bepaling gewijzigd in de zin dat de zendingen die bestemd waren voor de inwoners van het Etappegebied in West-België, het district van de *Kommandantur* Brugge inclusief, voortaan naar *Gent-Südbahnhof, postlagernd* (Gent-Zuidstation, poste restante) gericht moesten worden.

7.2. Toegestane bestemmingen

7.2.1 binnen het Gouvernement-Generaal

Uit de eerste verordening in het *Amtsblatt* van 10 december 1914 blijkt al duidelijk dat het postverkeer voor de burgerbevolking nog in de kinderschoenen stond. Niet alleen waren de lokaliteiten van waaruit briefverkeer mogelijk was, uiterst beperkt in aantal, maar ook de lokaliteiten van bestemming waren beperkt. In Ath (Aat), Brussel, Charleroi, Hasselt, Liège (Luik), Maaseik, Mons (Bergen) en Verviers konden de inwoners weer aan het postverkeer deelnemen, alsook in de lokaliteiten rond de vijf steden Brussel, Charleroi, Luik, Bergen en Verviers. De inwoners van de vijf steden alsook die van de omliggende gemeenten, konden met elkaar corresponderen.

Naargelang het postnet uitgebreid werd met nieuwe postkantoren, werden ook de toegestane bestemmingen binnen het G.-G. automatisch uitgebreid. Dat dit in een snel tempo gerealiseerd werd, valt niet te ontkennen. Om begin mei 1915 al met volgende 'zegebulletin' uit te pakken, vinden we nochtans toch wat voorbarig: "*De wederopening van de postdienst in het gebied van het Gouvernement-Generaal België is thans voltooid*". Vele lokaliteiten waren inderdaad aan het 'postverkeer aangesloten', maar talrijke postkantoren werden pas in 1916, 1917 en 1918 geopend (zie hoofdstuk 1.2.)

7.2.2. naar Duitsland en zijn geallieerden

Briefverkeer naar Duitsland moest aanvankelijk beperkt blijven en werd in oktober 1914 enkel geduld voor de inwoners van Brussel en Verviers, en niet voor de inwoners van de omliggende gemeenten; ook het briefverkeer in omgekeerde richting werd toegestaan. Daarna volgden Luik, Antwerpen, Hasselt, Welkenraedt en de randgemeenten van Brussel, Luik en Verviers erbij. Toen de rust in het land weergekeerd was en de militaire situatie zich stabiliseerde, werden stap voor stap andere postkantoren aan het postverkeer aangesloten.

In een 'affiche' van 12.10.1914, opgehangen aan het postkantoor van Verviers, lezen we dat «de verbindingen met Duitsland en heel het neutrale buitenland binnenkort hernomen zullen worden». Twee maanden later was het postverkeer van de Belgische bevolking naar Duitsland, en ook in de omgekeerde richting, volgens de verordening van 10 december 1914 voorlopig alleen toegestaan voor de inwoners van de steden Brussel en Verviers, maar nog niet voor de omliggende gemeenten.

Van de niet-vijandelijke landen traden als eerste het Groothertogdom Luxemburg en Nederland met België in verbinding. Geleidelijk aan werd dat net uitgebreid, tot er briefverkeer was niet alleen tussen

België en de verbonden landen Bulgarije, Oostenrijk-Hongarije, inbegrepen Bosnië-Herzegowina, maar ook met Turkije, alsook met de neutrale landen Denemarken, Nederlands-Indië, Noorwegen, Zweden, Zwitserland en Spanje.

In september 1916 waren volgende plaatsen op het postverkeer met Duitsland aangesloten: alle lokaliteiten in de provincies Antwerpen, Brabant, Limburg en Luik, evenals de belangrijkste plaatsen in de drie overige provincies Henegouwen, Luxemburg en Namen, zoals de arrondissementen Namur (Namen) en Charleroi, verder Mons (Bergen) met randgemeenten, Arlon (Aarlen), Bastogne (Bastenaken), Marche, Neufchâteau enz.

Op dat ogenblik bedroeg het totaal aantal postlokaliteiten dat aan het verkeer met Duitsland aangesloten was, 769, dat is 2/3 van alle postkantoren in België. Bijzondere maatregelen werden getroffen om de in Duitsland te werk gestelde arbeiders (zie hoofdstuk 5.2.3. en 6.8.) in staat te stellen met hun familie te corresponderen in Belgische lokaliteiten die nog niet tot het algemeen briefverkeer toegelaten waren.

In het *Amtsblatt* werden geregeld de data gepubliceerd waarop de postverbinding van bepaalde postkantoren in het Gouvernement-Generaal België met bepaalde landen heropend werd. Hieronder geven we het volledige lijstje, onderverdeeld in de verbindingen met:

<i>de Duitse bondgenoten</i>		<i>de neutrale landen</i>	
10.02.1915	Oostenrijk-Hongarije	01.01.1915	Groothertd. Luxemburg
02.05.1915	Bosnië-Herzegovina	07.02.1915	Nederland
23.11.1915	Turkije	02.05.1915	Denemarken
14.01.1916	Bulgarije	01.06.1915	Zwitserland
		12.08.1915	Zweden en Noorwegen
		18.02.1916	Nederlands-Indië
		25.05.1916	Spanje

Het was evenwel niet zo dat vanaf 7 februari 1915 bijv. alle Belgische kantoren, en bijgevolg de burgerbevolking die door deze kantoren bediend werd, met Nederland konden corresponderen. Om destijds te weten of zij briefwisseling naar Nederland konden posten, moesten burgers deze informatie opvragen in hun postkantoor of met aandacht de affiches lezen. Tijdens de vier bezettingsjaren heeft de D.P.T.V. slechts drie keer in het *Amtsblatt* een overzicht gepubliceerd over de aansluiting van het G.-G. aan het briefverkeer met Duitsland, met de bondgenoten en met de neutrale landen. Deze overzichten gaven de stand op 30 december 1916 ²⁸⁵, 14 januari 1917 ²⁸⁶ en 26 april 1917 ²⁸⁷.

Vanuit heel België was dus briefverkeer met de vermelde neutrale landen nog niet mogelijk. In september 1916 hadden volgende lokaliteiten postverkeer met die landen: Antwerpen, Turnhout, Brussel, Has-selt, Liège (Luik) en Verviers, met hun talrijke randgemeenten, evenals Leuven en Welkenraedt, maar zonder de omliggende gemeenten. Met de bondgenoten was er briefverkeer met alle lokaliteiten in de provincies Brabant en Luik, zover ze al niet onder de vorige categorie vielen. De provincies Antwerpen, Brabant, Luik en Limburg bevonden zich dus in de gunstigste situatie; er was nog geen briefverkeer naar het buitenland mogelijk voor de provincies Henegouwen, Luxemburg en Namen, met uitzondering van Arlon (Aarlen), Vielsalm en Ciney, die met het Groothertogdom Luxemburg konden corresponderen. Een verdere uitbreiding van het briefverkeer met Duitsland en de niet-vijandelijke landen werd voortdurend nagestreefd.

We verwijzen naar het derde overzicht *über den Anschluß Belgiens (Generalgouvernements-Gebiet) an den Briefverkehr mit Deutschland, dem verbündeten und dem neutralen Ausland* van 26 april 1917.

Aan de witte 'vlekken' in de tabel zien we dat er nog vele Belgische plaatsen niet rechtstreeks aangesloten waren op de buitenlandse toegestane bestemmingen. Vooral de provincies Henegouwen, Luxemburg en Namen waren nog slecht bedeed. Willen we de tabel correct interpreteren, dan dienen we telkens geval per geval na te gaan welke *VS* (voorsteden) en welke *NL* (naburige lokaliteiten) bedoeld werden. Zo vallen onder de voorsteden en naburige lokaliteiten van Antwerpen 62 gemeenten (van Aartse-laar tot Zoersel) uit het arrondissement 'Antwerpen' en 27 gemeenten (van Beersel tot Willebroek) uit het arrondissement 'Mechelen' (van Beersel tot Willebroek)²⁸⁸. De eenvoudigste manier waarop we kunnen te weten komen vanaf welke datum bijv. Willebroek aangesloten was op het internationale postnet, is echter door het bovenvermelde standaardwerk van Jean De Bast ²⁸⁹, de 'Naamlijst van de Duitse postkantoren in België tijdens de Eerste Wereldoorlog', te consulteren.

Uit de tabel blijkt ook dat de burgerbevolking van het Gouvernement-Generaal België met de belangrijkste landen van Europa kon corresponderen, waarbij de vijandelijke mogendheden van Duitsland vanzelfsprekend buiten beschouwing bleven. Was het een schijnoperatie of een placebo-effect van de Duitse regering en de P.T.V. om aan te tonen dat, niettegenstaande de bezetting, voor de Belgische burger en handelaar een breed gamma aan internationale bestemmingen openstond? Maar beantwoordden deze bestemmingen wel aan een reële maatschappelijke, economische en commerciële noodzaak? Waren er zoveel personen of firma's die een druk verkeer onderhielden met bijv. Turkije of Bulgarije?

De zeldzaamheid van de overgebleven buitenlandse briefwisseling doet ons daaraan twijfelen. Als we als verzamelaar bijna 100 jaar na de oorlog relatief gemakkelijk briefwisseling naar het Groothertogdom Luxemburg, Nederland en Zwitserland op de markt kunnen vinden, dan zijn Denemarken, Zweden, Noorwegen en Spanje al een stuk moeilijker te ontdekken, om niet te spreken van Turkije, Bulgarije en Nederlands-Indië. Bovendien hebben we het hier slechts over brieven en briefkaarten, en niet over andere toegestane zendingen zoals drukwerk, staaltjes zonder waarde en zaakpapieren. Aan het zoeken naar normaal gelopen postwaardestukken naar de 'moeilijke' bestemmingen kan ik de lezer veel plezier wensen, maar hij of zij zal er ook heel veel geduld voor moeten hebben. Maar dat mag de zoeker in elke filatelist niet ontmoedigen!

7.2.3. naar de *Militärverwaltung Rumänien*

Door de *Heeresverwaltung* werd bovendien op 8 augustus 1917 ²⁹⁰ bekendgemaakt dat er voor de bevolking van het *Gebiet der Kaiserlich Deutschen Militärverwaltung in Rumänien* een bijzondere postdienst geopend werd met het Gouvernement-Generaal van België. Voor zover de '*Postdienststellen*' in het Gouvernement-Generaal van België in aanmerking komen, worden de postale richtlijnen ervan vastgelegd in verordening nr. 130 d.d. 8 augustus 1917. Deze voorschriften werden gewijzigd met de verordeningen nr. 48 d.d. 14.03.1918 en nr. 54 d.d. 09.04.1918 ²⁹¹. Hoewel dit punt niet rechtstreeks tot de Duitse post in het Gouvernement-Generaal België behoort, hebben we het volledigheidshalve opgenomen.

7.2.4 . andere buitenlandse bestemmingen

Zoals blijkt uit de verordeningen in de *Amtsblätter* stonden voor andere buitenlandse bestemmingen nog veel andere mogelijke manieren open waarop gecorrespondeerd kon worden met buitenlanders, zoals internationale antwoordcoupons ²⁹².

7.3. Taalgebruik

Binnen een Etappegebied, zowel als tussen de etappe en het Gouvernement-Generaal en Duitsland, was alleen correspondentie in het Nederlands, Frans of Duits geduld. In het gebied van het Gouvernement-Generaal, zowel met een etappe als tussen het Gouvernement-Generaal en Duitsland, was ook enkel correspondentie in het Nederlands, Frans of Duits mogelijk.

In het briefverkeer met Duitsland, de bondgenoten en de neutrale landen waren open, gewone en aange-tekende brieven toegestaan in de Duitse, Vlaams-Nederlandse (*in vlämisch-niederländischer Sprache*!) en in de Franse taal. In het briefverkeer met Spanje werd ook de Spaanse taal geduld en in het verkeer met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije was ook de Hongaarse taal toegestaan. Aangetekende brieven naar en van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije (inbegrepen Bosnië-Herzegowina) en Turkije konden als zendingen onder rembours verstuurd worden. Naar en vanuit Duitsland konden ook zendingen ter invordering verzonden worden.

7.4. Vermelding van de afzender

In het Etappegebied moesten de naam en het adres van de afzender op de rugzijde van de enveloppe of briefkaart vermeld worden.

8. Dienststempels van de Duitse instanties

8.1. De Gouverneur-Generaal

8.2. De centrale dienst van het civiele bestuur, met o.a.

8.2.1. *Kohlenzentrale*

8.2.2. *Ölzentrale*

8.2.3. *Hauptstelle für Gas, Wasser und Elektrizität*

8.3. Provincie-, Arrondissements- en Gemeentebestuur

8.4. Politie, Zedenpolitie, Mijnbestuur in Luik (Liège), Charleroi en Bergen

8.5.

9. Bijzondere omstandigheden

In de bezette gebieden trachtten de Belgen de cultus van het patriottisme te propageren door allerlei voorwerpen, onder meer geïllustreerde briefkaarten, in de nationale kleuren te verspreiden. Doordat de bezettingsmacht ermee bedreigd had, iedere manifestatie van nationalisme streng te onderdrukken, werden de kerken de plaatsen waar het patriottisme tot uiting kwam in een mengeling van religieuze hymnes en patriottische liederen.

Veel hachelijker waren de pogingen van enkele patriotten in dienst van de Geallieerden spionagenetwerken of vluchtelingenorganisaties op poten te zetten. De Duitse contraspionage slaagde erin talrijke van deze netwerken werden als dusdanig te identificeren. Ongeveer 300 landgenoten werden terechtgesteld.

Om en bij 7.000 agenten waren actief in bijna 300 netwerken, hetzij voor de Belgische regering, hetzij voor het Franse of Britse hoofdkwartier (GQG) of voor het ministerie van oorlog. Deze netwerken waren des te brozer, omdat ze aan de ene kant ten dienste stonden van de militaire inlichtingendienst, maar aan de andere kant er ook voor moesten zorgen dat de correspondentie tussen de soldaten en hun familie mogelijk gemaakt werd, en zelfs dat 'vrijwilligers' of soldaten tot aan de grens met Nederland gebracht werden ²⁹³.

De Belgische consulaten in Nederland werden zo ingericht dat ze de correspondentie naar het bezette deel van België veilig ter bestemming konden brengen. Wanneer het smokkelpost betrof, waren de brieven meestal gericht aan een aantal adressen in het Nederlandse Sas-van-Gent:

- Madame en meneer Werner D'hollander, Verlengde Schoolstraat,
- Meneer en Madame Charles Vuylsteke, Stationsstraat 385,
- Madame Vuylsteke, Oostkade 223, Sas-van-Gent.

Ook Belgische militairen maakten ervan gebruik. Dat bewijzen de herkomststempels FURNES, PANNE, POLLINCHOVE e.a., stempels van legerposterijen en van allerlei kampen voor Belgische soldaten in Frankrijk. Deze Nederlanders (gevluchte Belgen) zorgden ervoor dat de post (vooraf officieel gecensureerd of niet) met behulp van een *passieur* clandestien over de grens gebracht werd. De echte *passieurs de lettres* smokkelden in bezet België - tegen betaling - brieven naar de geadresseerden. Verschillende van die smokkelaars zijn hierbij gesnapt en zonder enige vorm van proces terechtgesteld.

Wanneer het geen smokkelpost betrof, ging het hier veeleer om bereidwillige patriotten, die misschien niet betaald hoefden te worden om enveloppen op hun bestemming te laten aankomen. Officiële post is dan verstuurd via het VK en Nederland en draagt een rond violet stempeltje met C.F.

Vanaf 14 juni 1915²⁹⁴ mochten er voor de privébriefwisseling met Nederland nog enkel briefkaarten gebruikt worden. Ook voor Belgische gezinnen die naar het VK uitgeweken waren en voor hun correspondentie enkel via Nederland te bereiken waren.

Voor het briefverkeer van het Gouvernement-Generaal met de Belgische militairen die in Nederland verbleven, was overeengekomen dat elke soldaat per maand een briefkaart met antwoordkaart kon sturen of ontvangen. De geadresseerde kon die antwoordkaart dan naar de afzender in het gebied van het Gouvernement-Generaal, *c.q.* in Nederland terugsturen. Ook voor Duitse krijgsgevangenen in vijandelijk gebied en hun familie in het Gouvernement-Generaal was sinds 1916 het briefverkeer in beide richtingen toegestaan, net als ook het briefverkeer en postwissels met krijgsgevangenen die ter verpleging in Zwitserland ondergebracht werden.

Voor briefwisseling die niet via de officiële post kon worden verzonden, ontstonden al snel clandestiene routes, waarbij, onder het oog van de Duitse bezetter, briefwisseling naar haar bestemming gesmokkeld werd. Het was een riskante bezigheid voor de smokkelaars want de straffen waren niet mals.

De 'kostenvergoeding' die gevraagd werd, was dan ook niet aan de lage kant. Een van de bekende namen in de 'clandestiene' post was Jean Tordeur. De te bezorgen brieven moesten gezonden worden aan zijn adres: *Poste restante, Dordrecht (Hollande)* in een gefrankeerde envelop (0,25 fr.) In deze envelop stak een tweede envelop met de brief voor de geadresseerde. De kosten voor deze dienst bedroegen 3 frank *par course* ! Wie meer over deze Jean Tordeur wil weten, kan hierover het artikel van Gerhard Ludwig lezen²⁹⁵.

Diverse officiële of particuliere organisaties traden als tussenpersoon op om correspondentie naar het veroverde België te bezorgen. Op 15 november 1916 liet de tweede afdeling van het Belgische hoofdkwartier voor de troepen een instructie drukken en verspreiden aangaande de briefwisseling met het bezette België²⁹⁶. Hierin werden volgende personen en instanties opgesomd als postale tussenpersonen (of brievenkoeriers, *c.q.* koeriersters) die de briefwisseling - naar het oordeel van het opperbevel - veilig naar het bezette gebied van België konden versturen:

- de officiële post,
- *Bureau de Correspondance belge*, Boulevard de Strasbourg 36, Le Havre,
- *Bureau de Correspondance belge*, Grosvenor Gardens 28, Londen,
- Agentschap Lemaire, Sandgate Road 50, Folkestone,

- Victor Constant, *Post Box 269*, Rotterdam
- de Dorlodot, Priory Gardens 4, Folkestone,
- *le "Mot du Soldat"* (J. Peymen), Baarle-Hertog,
- *Poste des Alliés*, Baarle-Hertog,
- juffrouw Simon, Londen,
- Pascal Lafeuillade, Statenlaan, Den Haag,
- E.H. Vuillings, Baarle-Hertog,
- dhr. Giger, Hôtel Beau-Rivage, Luzern (Zwitserland)

Tevens werd de aandacht gevestigd op het risico dat een beroep op andere personen met zich meebracht en werd geadviseerd «Voor alle zekerheid schrijft niets over de oorlog».

In Londen was het kantoor voor correspondentie naar het bezette België eerst gevestigd in 'Sardinia House', Kingsway WC 2, daarna aan Grosvenor Gardens 28, Victoria SW 1.

De lijst van tussenpersonen bevatte alleen de erkende bemiddelaars en kon dus voortdurend aangepast worden.

Andere adressen:

- dhr. Léon Counson, Heerengracht 4 – Leiden – Holland.

9.1. K.J. Kuyk – Consul der Nederlanden in Gent

De eerste niet-gedateerde lijst (die alleszins van voor 1916 dateert) bevat een aantal verrassingen zoals de naam van consul Kuyk (Kuyck?) in Sas-van-Gent (Nederland). Consul K.J. Kuyk is vooral bekend voor zijn brievensmokkel tussen België en Nederland eind 1914 - begin 1915, waarbij hij handig gebruik maakte van zijn diplomatieke onschendbaarheid ²⁹⁷.

Hij smokkelde vooral brieven van Belgen die in ballingschap in Nederland verbleven of erheen waren gevlucht, naar landgenoten die hier in het bezette België waren achtergebleven, zoals blijkt uit de correspondentie van de Franstalige dichter Fernand Séverin (1867-1931) met een fictieve, 27 jaar jongere dichter, die ook naar Nederland gevlucht zou zijn. Séverin doceerde sinds 1907 Franse literatuur aan de Gentse universiteit, maar was in december met zijn hele gezin naar Utrecht uitgeweken.

Séverin adviseerde in die brieven zijn denkbeeldige lotgenoot gebruik te maken van de hulp van consul Kuyck: «Mijn collega en vriend Alph. Roersch is naar alle waarschijnlijkheid in Gent gebleven, waar het leven op dit ogenblik niet rooskleurig is. Zijn adres is Casinoplein 16, en u zou hem een brief kunnen schrijven via de heer Kuyck, consul der Nederlanden in Gent, over Sas-van-Gent» ²⁹⁸, wat behelst dat Séverin op de hoogte was van de activiteit van Kuyck en impliceert dat hij er hoogstwaarschijnlijk zelf ook gebruik van gemaakt heeft.

9.2. Postdienst door de "Chambre de commerce et des industries de Gand"

9.3. Post voor de burgerbevolking in het "Kommandanturgebiet" Brugge

Voor een uitvoerige behandeling van dit onderwerp verwijzen we naar het artikel van Michel Van de Catsyne: '1914-1918 - De evolutie van de beperkte postuitreiking aan de bevolking van het Brugse operatiegebied - Censuur- en sorteermerken bij aankomst' ²⁹⁹.

9.4. Bürgerwehr, Ortspolizei en Gemeindebeamte

9.5. "La caissette du Soldat Belge" - "La cantine du soldat prisonnier"

9.6. Baarle-Hertog - Baarle-Nassau

Baarle-Hertog met zijn overdraagkantoor bestond behalve uit 22 enclaves in Nederland ook uit vier stukken land die direct aan Belgisch grondgebied grensden. Een van die stukken land is het dorpje Zondereigen. Een ander stukje is een strook land bij Ginhoven. Nog een andere strook ligt ten oosten van Zondereigen bij de Berkerheide op landgoed De Blokken. Het vierde stukje Baarle-Hertog dat in Belgisch grondgebied gelegen is, ligt ten zuiden van Ulicoten (in Baarle-Nassau in de Nederlandse provincie Noord-Brabant). Door de verwarde ligging te midden van Baarle-Nassau op Nederlands grondgebied, konden postbezorgers hun voordeel doen, temeer omdat de Duitsers nooit Baarle-Hertog bezet hebben. Baarle-Hertog werd dus de draaischijf voor het postverkeer tussen bezet en niet-bezet België via Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Nederland ³⁰⁰. Bovendien hebben veel personen van die situatie gebruik gemaakt om filatelistische (?) stukken op de markt te brengen, zelfs met valse Rode Kruiszegels en *ditto* afstempelingen.

Het postverkeer viel in het overdraagkantoor van Baarle-Hertog stil op 27 oktober 1914. Het werd echter al eind januari 1915 heropend, theoretisch afhankelijk van Veurne, in de praktijk van de gevluchte Belgische regering in Sainte-Adresse.

9.7. Le Bureau de Correspondance Belge

De civiele post naar het bezette België werd gecentraliseerd in het *Bureau de Correspondance belge* aan de Boulevard de Strasbourg 36 in Le Havre en onder leiding van mevr. Hymans en mevr. Renkin (echtgenotes van naar Sainte-Adresse gevluchte ministers) en van minister van Staat Frans Schollaert (1851-1917) via het Verenigd Koninkrijk (Folkestone) en Nederland (Belgische consulaten) naar zijn bestemming bezorgd ³⁰¹.

Een belangrijke rol speelde ook de Antwerpse firma J. Gevers & Cie, die zich na het uitbreken van de oorlog en de val van Antwerpen (eerst in Zundert, daarna) in Baarle-Hertog (later in Baarle-Nassau) en in Sainte-Adresse vestigde. Ze gaf zelfs speciale voorgedrukte briefkaarten uit voor uitwisseling van correspondentie met het bezette België.

We mogen hierbij evenmin vergeten dat C.J. Loos, 'postmeester' in Baarle-Hertog, vooral bij het versturen van filatelistische stukken en het bezorgen van correspondentie van en naar het bezette België nauw heeft samengewerkt met de firma Gevers.

9.8. Belgische geïnterneerden in Nederland

Een neutrale staat, zoals Nederland, die op zijn grondgebied troepen toelaat die tot de oorlogvoerende legers behoren, zal deze zoveel mogelijk ver van het oorlogsveld verwijderd internen. Hij zal ze conform de Verdragen van Genève van 1864 en 1906 kunnen bewaken in kampen en ze zelfs opsluiten in vestingen of in daarvoor geschikte plaatsen (zie deel I, hoofdstuk 3.)

Op grond van de Tweede Internationale Vredesconferentie, die op 18 oktober 1907 in Den Haag besloten werd, bestond sinds september 1914 in Brussel een agentschap van het Rode Kruis, dat zich o.m. bezighield, onder toezicht van de bezetter, met het doorgeven van de post van krijgsgevangenen en Belgische geïnterneerden in Nederland ³⁰². Hetzelfde Verdrag van Den Haag van 1907 schrijft ook voor hoe krijgsgevangenen, zieken en gewonden door de oorlogvoerende partijen behandeld moeten worden.

9.9. Belgische vluchtelingen in Elisabethville

Ongeveer 6.000 Belgische vluchtelingen werden bijeengebracht in Birtley in het Noord-Engelse graafschap Durham in een kolonie die tot Elisabethville werd omgedoopt. Ze waren tewerkgesteld in een

granaatfabriek³⁰³. Elisabethville Birtley beschikte over een eigen postkantoor, dat gedurende 30 maanden open was om correspondentie uit te reiken en te versturen. Het beschikte enkel over Britse postzegels en verrichtte alle andere postale bewerkingen.

10. Het telegraaf- en telefoonverkeer

Toen de (Duitse) Post- en Telegraafdienst zijn taak opnam en het telegraaf- en telefoonverkeer opnieuw gebruiksklaar wilde maken, voor zover dat nog niet gebeurd was door de telegraafeenheden van de verbindingstroepen, stond hij voor een moeilijke situatie. De telegraaf- en telefoonverbindingen waren vernield, de kabels beschadigd, de apparaten verbrijzeld of onbruikbaar gemaakt, plannen, schetsen en overzichten van het Telegraaf- en Telefoonnet waren spoorloos en het personeel was verdwenen. Toch slaagden de Duitsers erin op korte tijd de nodige verbindingen te herstellen dankzij het inzetten van talrijke *Telegraphenbautruppen*, uitgerust met vrachtwagens en uitgebreid gereedschap.

De wederopbouw van de leidingen verliep des te moeizamer, doordat in België de telegraaf- en telefoonleidingen bijna uitsluitend langs de spoorlijnen liepen en de draden veelal samen met de leidingen van het spoorwegbedrijf in een warboel door elkaar lagen. Door stelselmatig te werk te gaan en de verschillende leidingen te merken, door het vastmaken van de bovenleidingen, door het kiezen van de juiste draadsterkte, door het inbouwen van kruisleidingen en door het operationeel maken van inspectieplaatsen kon toch een bevredigende werking gerealiseerd worden.

Grote moeilijkheden werden veroorzaakt door diefstal van draden, meestal het werk van werklozen in de omgeving van grote steden of in industriegebieden. De oorzaak hiervan was kennelijk de uitzonderlijke prijs van het koper. Daarom werden de spoorlijnen onder scherpe bewaking geplaatst. De storingsdienst werd stelselmatig verbeterd. Als gevolg hiervan werd het aantal bedrijfsstoringen op elke duizend km leidingen van 41 in september 1914 teruggebracht tot 4 per maand in 1916. De gemiddelde duur van de storing werd van 8 tot 2½ uren teruggebracht. Tegelijk met de heropbouw van de bovengrondse leidingen werd de herstelling van de ondergrondse leidingen aangepakt. Onder leiding van kabelnetbeambten werden de vernielde kabels opgespoord en hersteld.

Als centraal punt voor het telegraafverkeer in België en voor het Belgisch-Duits verkeer werd allereerst in het Centraal Station in Brussel (*Brüsseler Hauptbahnhof*) een Telegraaf- en Telefoon dienst geïnstalleerd. De apparaten, machines, batterijen die in het atelier in Brussel werden aangetroffen, maar die door de Belgen onbruikbaar waren gemaakt, werden hersteld en in gebruik genomen. Zo was het mogelijk na korte tijd de grote kantoren, zoals Brussel, Antwerpen, Liège (Luik), Gent, Charleroi en Verviers opnieuw te openen. Talrijke kleinere kantoren volgden nadien.

Het aantal telegraafkantoren dat in 1916 door beambten van de Post- en Telegraafdienst bediend werd, bedroeg 71, het aantal dat door militairen bediend werd bedroeg bijna 700. De bovengrondse leidingen hadden een lengte van 51.500 km bereikt. Bovendien was er 316.000 km kabelleiding bedrijfsklaar voor aansluiting binnen 13 Belgische steden, alsook voor kabelverbindingen tussen Brussel en Antwerpen, tussen Luik en Verviers. Het aantal telefoonaansluitingen voor de militaire en burgerlijke overheden was tot 6.100 gestegen.

Om het telegram- en telefoonverkeer zonder verdere aanzienlijke uitbreiding van de leidingen te kunnen realiseren, ging het Bestuur later hoe langer hoe meer over tot het gebruik van een en dezelfde dubbelleiding (*Fernsprech-Doppelleitung*). Ter bevordering van het telegram- en telefoonverkeer op de lijn Aachen (Aken) - Liège (Luik), waar het verkeer van België en van het noordwestelijk krijgsgedebied samenkomt met Duitsland, werd het machinale telegraafbedrijf met een Siemens-Sneltelegraafstelsel uitgerust tussen Brussel enerzijds en Aken en Berlijn anderzijds.

Naast de zorg voor de eigen telegraaf- en telefoonverbindingen was het Telegraaf- en Telefoonbestuur verantwoordelijk voor de controle van de grote privénetten in België. Het ging hier om de leidingen

voor stadsbesturen (politie, brandweer), tramverkeer, gas- en elektriciteitsdiensten, mijnbouw en dergelijke industrie- of handelondernemingen. Ingevolge deze controle had het Gouvernement-Generaal in 1916 al 60 privé-installaties voor gebruik goedgekeurd. Bovendien had het Post- en Telegraafbestuur het herstel van de leidingen voor de dienst van watervoorziening op zich genomen.

Herstelling van het internationaal telegramverkeer : in 1916 waren er al 240 beambten en ondergeschikte beambten in de telegraaf- en telefoondienst werkzaam en 465 arbeidskrachten, van wie 320 telegraafarbeiders in de telegraafbouw en in de storingsdienst. Het personeel was doorgaans Duits personeel, omdat het Belgische personeel een nieuwe indienstneming afgewezen had en het, om militaire redenen, niet mogelijk was Belgen tot medewerking te verplichten.

De Belgische bevolking was van het telefoonverkeer uitgesloten. Daarentegen was het voor de bevolking van de steden Brussel, Luik, Verviers met omliggende gemeenten, evenals Antwerpen, Hasselt en Welkenraedt zonder omliggende gemeenten mogelijk telegrammen te versturen naar Duitsland, het Groothertogdom Luxemburg en Oostenrijk-Hongarije.

De telegrammen moesten open afgegeven worden, uit België opgesteld in de Duitse of de Franse taal, naar België enkel in de Duitse taal. Binnen België waren dringende privételegrammen in de Duitse, 'Vlaamse' of Franse taal toegestaan. In het hele land konden telegrammen uitgereikt worden, hetzij door bijzondere boden, of, naar lokaliteiten zonder telegraafkantoor, door bemiddeling van de post. De post zorgde ook voor de uitreiking van telegrammen in lokaliteiten die ver van telegraafkantoren gelegen waren.

Bij het bepalen van de telegramtarieven binnen België werd het standaardtelegram van tien woorden tegen het tarief van 1,00 frank als basis genomen. De verdere uitbreiding van het telegraafnet en de normalisering van de toestand in het telegraafverkeer maakten het mogelijk de restrictie van het aantal woorden op te heffen en het gebruikelijke tarief per woord in te voeren. Dat bedroeg 10 c van 1 mei 1916 af. Het privételegramverkeer nam geregeld toe. Dagelijks werden er in 1916 al 6.000 tot 7.000 telegrammen verstuurd.

Als basis voor het tarief met Duitsland en de aangesloten niet-vijandelijke landen werd, naast het Internationaal Telegraafverdrag van 17 mei 1865, de bijzondere telegraafovereenkomst met België, gebruikt.

Ook in het telefoonverkeer, dat in uitzonderlijke gevallen veroorloofd was, bijv. voor Duitse firma's die voor het leger werkten, was het tarief vastgesteld op basis van de verdragen die vóór de oorlog tussen België en Duitsland gesloten waren.

Voor de tarieven van privételegrammen verwijzen we naar **bijlage** nr. 14. Het telegraafverkeer tussen het Operatie- en Etappegebied enerzijds en het Gouvernement-Generaal anderzijds is de hele oorlog lang erg beperkt gebleven, zoals blijkt uit volgend overzicht van de verordeningen te dier zake. Ook uit het Gouvernement-Generaal zelf was het aanvankelijk enkel mogelijk naar Duitsland een open telegram te sturen, en dan nog met bepaalde beperkingen, zoals hier naar voren zal komen.

Telegramverkeer binnen het Gouvernement-Generaal: het privételegramverkeer voor de burgerbevolking in het Gouvernement-Generaal werd bij wijze van proef opengesteld vanaf 23 maart 1915. Er werden niet minder dan tien voorwaarden gesteld, waaronder 'open' telegrammen, in de Duitse, Vlaamse of Franse taal, beperkt tot 10 woorden, en het moest gaan om telegrammen van 'dringende aard ...

1914

- *Amtsblatt* nr. 1 d.d. 10.12.1914, *Verfügung* nr. 1 d.d. 10.12.1914, p. 1 handelt over de organisatie van het Duitse Post- en Telegraafbestuur in België, *Verfügung* nr. 2 d.d. 10.12.1914, p. 2 over de tarieven. Van die datum af was het, uitsluitend voor de bewoners van de steden Brussel en Verviers, mogelijk een open telegram naar Duitsland te versturen.

- *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 12./17.12.1914, *Verfügung* nr. 5 d.d. 14.12.1914, p. 5 behandelt het versturen van telegrammen.
- *Amtsblatt* nr. 3 d.d. 18./23.12.1914, *Nachrichten*, p. 3: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 4 d.d. 27./30.12.1914, *Verfügung* nr. 24 d.d. 29.12.1914, p. 13 behandelt het versturen van telegrammen naar het Groothertogdom Luxemburg.

1915

- *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 02./10.01.1915, *Nachrichten*, p. 5 geeft de stand van de post- en telegraafinstellingen op 1 februari 1915 en bepaalt dat het van die datum af, uitsluitend voor de bewoners van Brussel en Verviers, mogelijk zal zijn ook naar het Groothertogdom Luxemburg een telegram te versturen.
- *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 20./28.01.1915, *Nachrichten*, p. 27 breidt de mogelijkheden van het brief- en telegramverkeer naar Duitsland uit, niet alleen voor de bewoners van Brussel en Verviers, maar nu ook voor de omliggende gemeenten en de stad Liège (Luik).
- *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.01./02.02.1915, *Verfügung* nr. 56 d.d. 31.01.1915, p. 30 maakt het nu ook voor de bewoners van Brussel, Verviers, Liège (Luik) en omliggende gemeenten én vanuit Welkenraedt vanaf die datum naar het Groothertogdom Luxemburg een telegram te versturen.
- In de *Nachrichten*, p. 32 van hetzelfde *Amtsblatt* lezen we op 02.02.1915 bij de nieuwe telegraafkantoren dat het nu ook mogelijk was vanuit Antwerpen een telegram te sturen naar Duitsland en naar het Groothertogdom Luxemburg.
- *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 14./22.02.1915, *Nachrichten*, p. 44: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 18./20.03.1915, *Nachrichten*, p. 56: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 16 d.d. 21./24.03.1915, *Verfügung* nr. 100 d.d. 23.03.1915, p. 57 heeft het voor het eerst over privételegrammen binnen het hele Gouvernement-Generaal van België: «*der Privattelegrammverkehr innerhalb des Generalgouvernements in Belgien wird zunächst versuchsweise unter folgenden Bedingungen und Einschränkungen zugelassen*» (bij wijze van proef en onder bepaalde voorwaarden en beperkingen).
- *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 25./30.03.1915, *Nachrichten*, p. 62: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 19 d.d. 05./06.04.1915, *Verfügung* nr. 116 d.d. 05.04.1915, p. 69 vermeldt dat privételegrammen naar Oostenrijk-Hongarije nog niet toegestaan zijn. *Verfügung* nr. 117 d.d. 05.04.1915, p. 69 in hetzelfde *Amtsblatt* bepaalt, inzake het telegramverkeer tussen België enerzijds en het Groothertogdom Luxemburg en het overige neutrale buitenland anderzijds, dat, met uitzondering van het privételegramverkeer tussen de Belgische plaatsen met speciale toestemming en Luxemburg, het privételegramverkeer tussen België en het neutrale buitenland volstrekt verboden is. *Verfügung* nr. 118, p. 70 in hetzelfde *Amtsblatt* handelt over de inning van de telegramkosten en de afrekening met andere besturen.
- *Amtsblatt* nr. 20 d.d. 13./15.04.1915, *Verfügung* nr. 125 d.d. 15.04.1915, p. 73 neemt ook Hasselt in het net van telegraafkantoren op en geeft in de *Nachrichten*, p. 74 een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 22 d.d. 29.04./05.05.1915, *Nachrichten*, p. 80: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 25 d.d. 17./23.05.1915, *Nachrichten*, p. 89: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 11./14.06.1915, *Verfügung* nr. 161 d.d. 11.06.1915, p. 98 heeft als titel 'Het privételegramverkeer binnen België'. In de *Nachrichten* op p. 100 van hetzelfde *Amtsblatt* krijgen we een overzicht van alle telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 31 d.d. 30.06./05.07.1915, *Verfügung* nr. 195 d.d. 05.07.1915, p. 110 handelt over privételegrammen tussen het Operatie- en Etappegebied enerzijds en het Gouvernement-Generaal anderzijds. In de *Nachrichten*, p. 112 van hetzelfde *Amtsblatt* krijgen we een overzicht van alle telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 32 d.d. 09./14.07.1915, *Verfügung* nr. 198 d.d. 10.07.1915, p. 113 behandelt het uitstel van betaling van telegramkosten.
- *Amtsblatt* nr. 33 d.d. 15./22.07.1915, *Nachrichten*, p. 117: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 36 d.d. 12./18.08.1915, *Nachrichten*, p. 127: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 39 d.d. 02./06.09.1915, *Nachrichten*, p. 137: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 41 d.d. 11./18.09.1915, *Verfügung* nr. 249 d.d. 18.09.1915, p. 143 heft de beperking van het aantal woorden voor privételegrammen binnen België op.

- *Amtsblatt* nr. 43 d.d. 22./25.09.1915, *Verfügung* nr. 258 d.d. 23.09.1915, p. 148 staat toe dat er afkortingen gebruikt worden in een telegramadres, *Verfügung* nr. 259 d.d. 23.09.1915, p. 149 behandelt de nieuwe bepalingen inzake de dienstomstandigheden van telegraafkantoren en postkantoren op dezelfde plaats: *Neuregelung des Dienstverhältnisses zwischen Telegraphenanstalten und Postämtern am gleichem Ort*.
- *Amtsblatt* nr. 47 d.d. 04./08.10.1915, *Nachrichten*, p. 161: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 52 d.d. 31.10./05.11.1915, *Nachrichten*, p. 174: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 55 d.d. 15./21.11.1915, *Verfügung* nr. 308 d.d. 15.11.1915, p. 184 vermeldt dat voor de Belgische bevolking telegramverkeer met het Operatie- en Etappegebied uitgesloten is.
- *Amtsblatt* nr. 57 d.d. 29.11./03.12.1915, *Nachrichten*, p. 192: *idem*.

1916

- *Amtsblatt* nr. 1 d.d. 03./05.01.1916, *Nachrichten*, p. 3: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 3 d.d. 16./18.01.1916, *Verfügung* nr. 15 d.d. 18.01.1916, p. 9 geeft een overzicht van de vigerende tarieven.
- *Amtsblatt* nr. 6 d.d. 02./03.02.1916, *Verfügung* nr. 25 d.d. 02.02.1916, p. 17 herhaalt verordening nr. 308 van 15.11.1915 aangaande het telegramverkeer naar het *Kampf- und Etappengebiet* en geeft in de *Nachrichten*, p. 19 een opsomming van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 01./04.03.1916, *Nachrichten*, p. 28: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 01./06.04.1916, *Nachrichten*, p. 45: *idem* en *Verfügung* nr. 54 d.d. 04.04.1916, p. 41, die handelt over de beperking van het ambtelijke telegramverkeer.
- *Amtsblatt* nr. 16 d.d. 08./11.04.1916, *Verfügung* nr. 60 d.d. 11.04.1916, p. 47 geeft de nieuwe tarieven die met ingang van 1 mei 1916 van kracht worden voor privételegrammen binnen België.
- *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 14./18.04.1916, *Verfügung* nr. 66 d.d. 18.04.1916, p. 49 heeft het over expresbestelling van privételegrammen.
- *Amtsblatt* nr. 18 d.d. 19./25.04.1916, *Verfügung* nr. 72 d.d. 25.04.1916, p. 52 vermeldt dat privételegramverkeer met het neutrale buitenland enkel mogelijk is via een *Zwischenstelle* (tussenstation) in Duitsland.
- *Amtsblatt* nr. 20 d.d. 05./09.05.1916, *Nachrichten*, p. 59: overzicht van de telegraafkantoren.
- In de *Nachrichten*, p. 73 van *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 02./09.06.1916 krijgen we opnieuw een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 02./09.02.1916, *Verfügung* nr. 91 d.d. 06.06.1916, p. 71 handelt over het privételegramverkeer binnen België.
- *Amtsblatt* nr. 25 d.d. 09./14.06.1916, *Verfügung* nr. 94 d.d. 09.06.1916, p. 74 bepaalt dat van 15 juni 1916 af privételegrammen naar Oostenrijk en Hongarije verstuurd kunnen worden uit Brussel, Liège (Luik) en Verviers met hun omliggende gemeenten en uit de steden Antwerpen en Hasselt. In hetzelfde *Amtsblatt* handelt *Verfügung* nr. 95 d.d. 10.06.1916, p. 74 over het telegramverkeer voor Bulgaarse militairen.
- *Amtsblatt* nr. 26 d.d. 15./20.06.1916, *Verfügung* nr. 103 d.d. 17.06.1916, p. 77 vermeldt dat militairen hun telegrammen voor verlofzaken niet portvrij kunnen versturen.
- *Amtsblatt* nr. 29 d.d. 28.06./01.07.1916, *Nachrichten*, p. 84: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 36 d.d. 07./11.08.1916, *Verfügung* nr. 134 d.d. 11.08.1916, p. 105 herhaalt de voorschriften betreffende het privételegramverkeer met het neutrale buitenland (*cf.* verordening nr. 72) en geeft in de *Nachrichten*, p. 105 een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 37 d.d. 22./29.08.1916, *Verfügung* nr. 135 d.d. 22.08.1916, p. 106 geeft een overzicht van de vigerende tarieven.
- *Amtsblatt* nr. 38 d.d. 29.08./07.09.1916, *Verfügung* nr. 141 d.d. 05.09.1916, p. 110 handelt over het privételegramverkeer met het neutrale buitenland en geeft in de *Nachrichten*, p. 111 een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 39 d.d. 07./16.06.1916, *Nachrichten*, p. 114: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 41 d.d. 02./10.10.1916, *Nachrichten*, p. 120: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 44 d.d. 18./22.10.1916, *Nachrichten*, p. 129: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 45 d.d. 23./31.10.1916, *Verfügung* nr. 170 d.d. 23.10.1916, p. 130 meldt dat privételegramverkeer naar Duitsland mogelijk is met volgende steden uit het Gouvernement-Generaal: Halle, Huy (Hoei), Leuven, Mechelen, Namur (Namen), Tienen, Sint-Truiden en Tongeren.

- *Amtsblatt* nr. 46 d.d. 31.10./11.11.1916, *Nachrichten*, p.135: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 49 d.d. 01./06.12.1916, *Nachrichten*, p. 145: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 18./23.12.1916, *Verfügung* nr. 198 d.d. 19.12.1916, p. 150 geeft een overzicht van de bepalingen inzake het *Post-, Telegramm- und Fernsprechverkehr der an die deutschen Zivilverwaltungsbehörden angegliederten Zentralen und KriegsAktiengesellschaften* (het post-, telegram- en telefoonverkeer van de centrales en vennootschappen die aan de Duitse civiele administratie aangesloten zijn).
- *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 18./23.12.1916, *Verfügung* nr. 202 d.d. 23.12.1916, p. 152 herhaalt tevens verordening nr. 308 van 15.11.1915 en nr. 25 van 02.02.1916 betreffende *Privattelegrammverkehr der Landeseinwohner nach dem Kampf- und Etappengebiet*.

1917

- *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 09./15.01.1917, *Verfügung* nr. 6 d.d. 13.01.1917, p. 10 heft het privételegramverkeer op in de arrondissementen Arlon (Aarlen, Arel) en Mons (Bergen). In de *Nachrichten* p. 10 krijgen we de bestaande telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 4 d.d. 29.01./06.02.1917, *Nachrichten*, p. 20 vermeldt ook de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 7 d.d. 27.01./05.03.1917, *Nachrichten*, p. 28: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 10 d.d. 27.03./04.04.1917, *Nachrichten*, p. 40: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 05./15.06.1917, *Verfügung* nr. 100 d.d. 15.06.1917, p.88 bepaalt de correcte adressering van veldlegertelegrammen en geeft in de *Nachrichten*, p. 89 de bestaande telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 29.06./06.07.1917, *Nachrichten*, p. 103: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 27 d.d. 28.07./05.08.1917, *Nachrichten*, p. 112: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 31 d.d. 05./11.09.1917, *Nachrichten*, p. 126: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 33 d.d. 27.09./04.10.1917, *Nachrichten*, p. 132: *idem*, en *Verfügung* nr. 157 d.d. 04.10.1917, p. 132: telegramtarieven bij bespreking van plaatsen in een slaapwagen.
- *Amtsblatt* nr. 34 d.d. 06./14.10.1917, *Verfügung* nr. 162 d.d. 14.10.1917, p. 134 handelt over de telegraafkantoren die uitsluitend voor militaire instanties dienen: *Telegraphen- und Fernsprechanlagen zum ausschließlichen Gebrauch militärischer Dienststellen*.
- *Amtsblatt* nr. 37 d.d. 28.10./09.11.1917, *Nachrichten*, p. 145: overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 40 d.d. 25./30.11.1917, *Verfügung* nr. 181 d.d. 25.11.1917, p. 164 over portvrijdom of -plicht bij telegram- en telefoonverkeer van de *Zwangsverwaltungen* (sekwester of executoriale besturen)
- *Amtsblatt* nr. 41 d.d. 03./06.12.1917, *Nachrichten*, p. 167: *idem*.

1918

- *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 08./13.01.1918, *Verfügung* nr. 7 d.d. 13.01.1918, p. 8 heeft het over het privételegramverkeer met het neutrale buitenland.
- Ten slotte krijgen we een laatste uitbreiding van het telegraafnet in *Amtsblatt* nr. 4 d.d. 20./25.01.1918, *Verfügung* nr. 16 d.d. 25.01.1918, p. 20, waarbij nu ook telegramverkeer vanuit Charleroi, Ciney en Taminnes met Duitsland en het Groothertogdom Luxemburg mogelijk wordt gemaakt. Bovendien wordt telegramverkeer toegestaan tussen de stad Namur (Namen) en het Groothertogdom Luxemburg.
- *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 31.01./04.02.1918, *Nachrichten*, p. 23 geeft een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.02./01.03.1918, *Verfügung* nr. 38 d.d. 28.02.1918, p. 35 behandelt het telegramverkeer '*der Zwangsverwalter belgischer und französischer Banken*' (van de diensten van het sekwester van Belgische en Franse banken) in het Etappegebied.
- *Amtsblatt* nr. 10 d.d. 05./08.03.1918, *Verfügung* nr. 44 d.d. 08.03.1918, p. 40 beperkt het telegram- en telefoonverkeer.
- *Amtsblatt* nr. 11 d.d. 09./14.03.1918, *Nachrichten*, p. 43 geeft opnieuw een lijst van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 09./10.04.1918, *Nachrichten*, p. 54: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 30.04./06.05.1918, *Nachrichten*, p. 66: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 18 d.d. 08./18.05.1918, *Verfügung* nr. 72 d.d. 10.05.1918, p. 67 behandelt het post-, telegram- en telefoonverkeer van de distributieplaatsen voor lucifers.
- *Amtsblatt* nr. 19 d.d. 22.05./04.06.1918, *Nachrichten*, p. 71: *idem*.

- *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 03./08.08.1918, *Nachrichten*, p. 89: *idem*.
- *Amtsblatt* nr. 26 d.d. 14./25.08.1918, *Verfügung* nr. 111 d.d. 24.08.1918, p. 95 kondigt de verhoging aan van de tarieven voor telegramkosten in binnenlands verkeer van 1 oktober 1918 af.
- *Amtsblatt* nr. 27 d.d. 27./30.08.1918, *Verfügung* nr. 113 d.d. 27.08.1918, p. 98 handelt over telegrafische postwissels tussen België en Duitsland, *Verfügung* nr. 115 d.d. 30.08.1918, p. 100 over telegraafdirectie-kantoren in het Etappegebied. De *Nachrichten*, p. 100 geven een overzicht van de telegraafkantoren.
- *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 25./27.09.1918, *Verfügung* nr. 124 d.d. 25.09.1918, p. 105 heeft het nogmaals over de post- en telegramtarieven.
- *Amtsblatt* nr. 31 d.d. 27.09./01.10.1918, *Verfügung* nr. 128 d.d. 28.09.1918, p. 108 handelt opnieuw over telegrafische postwissels tussen België en Duitsland.

Overzicht van de uitbreiding van het telegraafnet

<i>kantoor</i>	Duitsland		Groothertogdom Luxemburg	Oostenrijk - Hongarije
Brussel	10.12.1914		01.01.1915	15.06.1916
met randgemeenten		16.01.1915	01.02.1915	15.06.1916
Verviers	10.12.1914		01.01.1915	15.06.1916
met randgemeenten		16.01.1915	01.02.1915	15.06.1916
Liège (Luik)	16.01.1915		01.02.1915	15.06.1916
met randgemeenten		28.01.1915	01.02.1915	15.06.1916
Welkenraedt	28.01.1915	-	01.02.1915	--
Antwerpen	04.02.1915	-	04.02.1915	15.06.1916
Hasselt	15.04.1915	-	15.04.1915	15.06.1916
Halle	23.10.1916	-	---	---
Huy (Hoei)	23.10.1916	-	---	---
Leuven	23.10.1916	-	---	---
Mechelen	23.10.1916	-	---	---
Namur (Namen)	23.10.1916	-	25.01.1918	---
Sint-Truiden	23.10.1916	-	---	---
Tienen	23.10.1916	-	---	---
Tongeren	23.10.1916	-	---	---
Charleroi	25.01.1918	-	25.01.1918	---
Ciney	25.01.1918	-	25.01.1918	---
Tamines	25.01.1918	-	25.01.1918	---

IV. Het Operatie- en Etappegebied

1. Het Postverkeer in het Operatie- en Etappegebied

1.1. Algemene Beschouwingen

Voor de voorschriften inzake het postverkeer in het Gouvernement-Generaal verwijzen we naar deel III, hoofdstuk 4 en 7. In de meeste gevallen golden er dezelfde bepalingen. In het Operatie- en Etappegebied hing het postverkeer echter veel meer af van de verschillende militaire instanties, die er immers alle communicatiemiddelen onder controle hadden. Ruwweg kunnen we stellen dat West-Vlaanderen tussen Leie, Schelde en IJzer tot het Operatiegebied gerekend werd, terwijl Oost-Vlaanderen voor de rest tot het Etappegebied behoorde. Voor de censuur in dit gebied verwijzen we naar deel VI, hoofdstuk 1.2.

Om de tekst voor niet-ingewijden toegankelijk en leesbaar te houden, willen we enkele algemene begrippen over de werking van de burgerpost in het Etappegebied uiteenzetten. Hoewel we het zo bondig mogelijk willen houden, vergen voorschriften in verband tot het postverkeer in het Etappegebied de nodige toelichting. De bronnen waarin deze voorschriften te vinden zijn, blijken trouwens voor vele verzamelaars nog onbekend terrein te zijn. Eerst verwijzen we naar gespecialiseerde literatuur, o.m. naar een uitstekende samenvatting in 'De Post in het Etappegebied'³⁰⁴ en naar de uitgebreide Fisto-Studies nr. 45, 48 en 53³⁰⁵.

Het postverkeer in het Etappegebied voor de burgers en handelaren werd door de Duitse bezetter zo beperkt mogelijk gehouden. De eerstespecifieke onderrichtingen voor het postverkeer in het Etappegebied West verschenen in het *Amtsblatt* van de D.P.T.V. met de *Verfügung* (verordening) nr. 160 van 11 juni 1915 onder de titel "Bepalingen betreffende het postverkeer voor het Etappegebied in West-België". Hieruit nemen we volgende voorschriften over. De belangrijkste wijzigingen die nadien aan deze voorschriften van 11 juni 1915 werden aangebracht, nemen we eveneens op. Het feit dat de eerste bepalingen pas in juni 1915 verschenen, betekent nog niet dat voordien in het Etappegebied geen postverkeer mogelijk was. De onderrichtingen hieromtrent werden gewoonlijk meedeeld via affiches.

In het Operatie- en Etappegebied waren, op enkele uitzonderingen na, geen postkantoren van de Duitse PTV werkzaam. De vroegere Belgische kantoren waren op 9 oktober 1914 gesloten. Briefwisseling was er verboden, behalve administratieve post, economische post voor oorlogsdoeleinden en post voor krijgsgevangenen. Die brieven moesten open verstuurd worden en gefrankeerd zijn met postzegels van Duitse emissies. Binnen de steden bezorgden de afzenders - met of zonder toestemming van de bezetter - vaak zelf hun brieven, en bedrijven en liefdadigheidsorganisaties namen eigen koeriers (vaak werkloze postbodes) in dienst³⁰⁶. De andere, open en voldoende gefrankeerde zendingen werden bezorgd door het Duitse leger. Deze postdienst, de zo geheten *Heerespost*, was volledig gescheiden van de *Feldpost* (veldpost), die immers gereserveerd was voor de Duitse troepen. Die meer uitgebreide postdienst van het Duitse leger was slechts elementair en onderworpen aan de legerstructuur³⁰⁷. De correspondentie moest afgegeven worden in de *Annahmestelle* (het ontvangkantoor) en afgehaald in de *Ausgabestelle* (het afgiftekantoor) van de *Etappenkommandantur* (het kantoor van de plaatscommandant in de belangrijkste gemeentes, zoals Gent, Tielt, Kortrijk, Aalst, Eeklo, Deinze, Beernem, Oudenaarde, Geraardsbergen, Dendermonde, Lokeren, Sint-Niklaas en Ertvelde). Aangetekende en expresbrieven, waardebrieven en postwissels waren verboden. De postwaarden, zoals postzegels en briefkaarten, werden verkocht in de *Kommandantur*. De post werd hier verzameld en per estafette op motorfiets verstuurd naar de etappeinspectie, een dienst van het hoofdkwartier van het betreffende leger. Daar werd de briefwisseling gecensureerd door de *Prüfungsstelle* of *Überwachungsstelle*, waarna de zegels afgestempeld werden. Vervolgens werd de post doorgestuurd naar de *Kommandantur* van bestemming of naar Brussel, wanneer de bestemming zich in het Gouvernement-Generaal of in Duitsland bevond.

We mogen deze *Annahme-* of *Ausgabestellen* geen postkantoren noemen, zoals die in het Gouvernement-Generaal bestonden en voor de burgers geopend waren. Deze *Stellen* waren enkel bedoeld waren voor burgers die er hun briefwisseling konden afgeven of afhalen. Dit heeft o.m. voor gevolg dat, wanneer een gemeente overgeheveld werd van het Etappegebied naar het Gouvernement-Generaal, in die lokaliteit een postkantoor geopend kon worden door de Duitse P.T.V.

Van eind 1914 tot eind 1916 kennen we vooral commerciële post van Duitse firma's die gevestigd waren in Frankrijk, vooral in Lille (Rijsel). Daarbij komt dat bepaalde diensten, zoals banken, mijnen en regies, voor de economie en de belangen van de bezetter onmisbaar waren. Op 15 januari 1917 wordt de *Feldpost* aan het front gereorganiseerd: sommige legerpostkantoren vestigen zich als vaste instanties van postsectoren en in de stempels moest alles verwijderd worden dat de positie van militaire eenheden kon verraden. Zo ontstaan de *Tarnstempel* (stomme stempels). Zie deel II, hoofdstuk 1.3.

De behoefte aan een postdienst in de etappe liet zich het sterkst voelen in de dichtbevolkte, economisch belangrijke gebieden van West-België. Zo komt het dat er einde 1914 in het gebied van de *Etappeninspektion* van het IVe Leger in Gent al een zeker postverkeer waar te nemen valt. Dat IVe Leger bevatte na het einde van de bewegingsoorlog het meest noordelijke deel van het front van oktober 1914 tot het einde van de oorlog. Dat postverkeer van de overheid en de bevolking leunde nauw aan bij de *Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien*, zoals het in het *Amtsblatt* beschreven wordt ³⁰⁸.

Zowel binnen het Etappegebied als in het postverkeer tussen dat gebied enerzijds en het Gouvernement-Generaal en Duitsland anderzijds kunnen gewone brieven, briefkaarten en staaltjes zonder waarde door de bevolking verstuurd worden in het Duits, in *flämischer Sprache* en in het Frans. De zendingen mogen geen enkele mededeling van militaire of politieke aard bevatten, moeten open en gefrankeerd zijn en naam en adres van de afzender op de achterzijde van de enveloppe vermelden ³⁰⁹.

Briefwisseling uit plaatsen van de Etappe naar plaatsen van het Etappegebied moest tot 15 maart 1917 de toevoeging *durch die Etappen-Inspektion Gent* vermelden en werd derhalve in Gent gecensureerd.

We kunnen dus bij het beperkte postverkeer in het Operatie- en Etappegebied, bijv. in Brugge ³¹⁰, volgende periodes en hun gerelateerde correspondentie onderscheiden:

- a) van oktober 1914 tot januari 1915 - uitsluitend krijgsgevangenenpost,
- b) van januari tot augustus 1915 - commerciële post, besteld door politieagenten, wellicht onderbroken na half mei,
- c) van augustus tot november 1915 - postbezorging door de burgerpost tegen heffing van 2 c per niet van porto vrijgesteld poststuk,
- d) van november 1915 tot juni 1917 - (bij wijze van proef) brieven, kaarten en staaltjes uit het Etappegebied en het G.-G. en uit Duitsland, besteld door de stadspostdienst,
  - 10 dagen in november 1915 zonder heffing voor de bezorging,
  - postdienst 15 dagen opgeschort in februari 1916,
  - tegen heffing van 5 c vanaf 22 november 1915, behalve op dienstpost, drukwerk en krijgsgevangenenpost,
- e) van juni 1917 tot oktober 1918 - postverkeer opnieuw beperkt, zoals vóór november 1915, tot van porto vrijgestelde correspondentie, doodsberichten en post over zware ziekte, bezorgd door stadsboden.

Daarnaast onderscheiden we 'meegedragen' brieven: na grondige controle door particulieren meegenomen correspondentie, dichtgeplakt door de censuur met zegellak en sluitetiketten of stempels, ongefrankeerd, gestempeld door de *Postprüfungsstelle* van de etappe-inspectie met *Versiegelt zur Mitnahme nach .../zugelassen /Et.-Insp. 4. Pp./* (handtekening)/*Leutnant*.

1.1.1. Etappegebieden in België aan het westelijk front.

Ieder etappegebied had zijn eigen etappe-inspectie, waar, onafhankelijk van de Gouverneur-Generaal, een Duits Leger achter zijn front een rust- en bevoorradingszone had (troepen die instonden voor het transport en de verbindinglijnen) die direct met de legerleiding dienden samen te werken om de logistiek te regelen. In die zone werden de nodige arbeidskrachten en materialen opgeëist. Die etappe-inspectie zorgde onder leiding van een *Verwaltungschef* voor het militaire bestuur van de Etappe, met slechts één rechtssysteem, met name de krijgswet. Die etappe-inspectie bij ieder Leger was verantwoordelijk voor de toevoer van de persoonlijke en materiële bevoorrading, voor de aanwending van voorraden en hulpmiddelen uit de bezette gebieden en voor het vervoer van overbodige materialen, en ressorteerde telkens onder het *Armee-Oberkommando (AOK)*. De *Etappeninspekteur* beschikte daarvoor over een eigen staf en ondergeschikte legerafdelingen. Onder hem stonden ook de *Etappenkommandanturen*, die binnen een begrensd gebied aansprakelijk waren voor het doorgaand verkeer naar en van het leger te velde, verpleging, onderdak en veiligheid inclusief. Op het einde van de oorlog waren er 354 *Etappenkommandanturen*.

Een uitzondering vormde het Gouvernement-Generaal in België, dat zich achter de etappe van het IVe en het VIe Leger tot aan de rijksgrens uitstreckte.

Elk Leger bezat een grote administratieve autonomie. Voor elk Leger aan het westelijk front bestond een eigen etappepostdienst. Dat komt tot uiting in de eigen organisatie van die etappepostdienst en in de diverse postmerken en censuurstempels. We onderscheiden voor ons land de etappe van het Ie Leger in Mons (Bergen), de etappe van het IVe Leger en het Marinekorps in Gent en Brugge, de etappe van het Ve Leger in Aarlen (Arlon, Arel) en de etappe van het VIe Leger in Doornik (Tournai) en Valenciennes (dep. Nord).

In Noord-Frankrijk hadden van west naar oost gezien, het Ie, het VIe, het IIe, het IIIe en het Ve Leger evenals het legerdetachement 'Strantz' telkens een eigen etappegebied. Deze legerafdeling werd ingezet op de linkervleugel van het Ve Leger tussen Maas en Moezel. Het hoofdkwartier bevond zich in Château de Moncel (dep. Meurthe-et-Moselle). Toen zijn afdeling op 2 februari 1917 onder leiding van generaal Max von Boehn (1850-1921) omgedoopt werd tot *Armeegruppe C*, ging von Strantz uit de dienst en werd hij tot het einde van de oorlog op non-actief gesteld (zie 1.1.6.)

In Brugge vormde het *Marinekorps Flandern* de *Gruppe Nord* van het IVe Leger. Het was toegewezen aan admiraal Ludwig von Schröder (1854-1933), de zo geheten *Löwe von Flandern*, die bij het begin van de oorlog in actieve dienst kwam als commandant van de marinedivisie. Vanaf november 1914 tot aan het einde van de oorlog was hij bevelvoerend admiraal van het *Marinekorps* en dus ook van het gebied in en rond Brugge. Hij onderscheidde zich bij de verovering van Antwerpen en bij de verdediging van de Vlaamse kust tegen de Engelsen.

Overzicht van de etappe-inspecties

<i>Leger nr.</i>	<i>vanaf</i>	<i>plaats</i>	<i>tot</i>
1	eind 08.1914	Valenciennes	half 10. 1914
	01.10.1916	Valenciennes	20.04.1917
	10.03.1917	Mons (Bergen)	29.10.1918
	30.10.1918	Namur (Namen)	
	16.03.1917	Verdun (<i>F.P. 292</i>)	
2	29.11.1914	St.-Quentin (<i>Püwst 39</i>)	1917
+ ex 1	04.01.1915	Maubeuge	
2	1917	Saultain	10.03.1917
	10.03.1917	Mons (<i>Püwst 35</i>)	
	20.04.1917	Valenciennes (<i>Püwst 36</i>)	03.09.1918

3	1915	Sedan (<i>Püwst 28</i>)	
4	10.10.1914	Gent (<i>Püwst 33</i>)	31.10.1918
	31.10.1918	Antwerpen	
5		Montmédy (<i>Püwst 38</i>)	14.03.1917
	15.03.1917	Virton	31.03.1917
	01.04.1917	Arlon (Aarlen)	
6	15.10.1914	Valenciennes (<i>Püwst 40</i>)	
+ ex 1	01.10.1916	Lille (Rijsel)	30.09.1916
	11.03.1917	Tournai (Doornik)	09.10.1918
	10.10.1918	Brussel	
7		Montcornet - Vervins	
9	06.1918	Maubeuge (<i>Püwst 26</i>)	01.10.1918
17	03.09.1918	Valenciennes (<i>Püwst 39</i>)	03.11.1918
18	02.1918	Maubeuge	17.10.1918
	17.10.1918	Aisonville-et-Bernoville	
Strantz	18.10.1918	Briey (<i>F.P. 82</i>)	01.02.1917
C-leger	02.02.1917	Metz (<i>F.P. 98</i>)	
<i>Marinekorps Flandern</i>		Brugge (<i>F.P. 12</i>)	

1.1.2. Het IVe Leger en het Marinekorps - Oost- en West-Vlaanderen

Het etappegebied van het IVe Leger met als front de IJzer was wellicht de grootste etappe in het westen, het bevatte 13 *Etappenkommandanturen*, meer bepaald in Aalst, Beernem, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Ertvelde, Gent, Geraardsbergen, Kortrijk, Lokeren, Oudenaarde, Sint-Niklaas en Tielt. Het gebied omvatte de provincies Oost- en West-Vlaanderen, behalve de kuststrook en het district Brugge, die tot de etappe van het *Marinekorps* behoorden.

In 1914 bleef postverkeer verboden, behalve voor briefwisseling van krijgsgevangenen en oorlogsgeïnterneerden, die via het Rode Kruis haar bestemming bereikte (zie ook deel III, hoofdstuk 9.8.)

Het gebied van de *Ortskommandantur* Brugge wordt op 8 november 1915 aan het IVe Leger gehecht. Het postverkeer van dit district, dat in het *Operatiegebied* lag, werd voor de bevolking ervan volgens dezelfde principes als voor het *Etappegebied*, mogelijk gemaakt. Tot de *Kommandantur* Brugge behoorden Assebroek, Dudzele, Koolkerke, Loppem, Male, Meetkerke, St.-Andries, St.-Kruis, St.-Michiels, en Sijsele.

De streek van Sint-Niklaas, Temse en Tielrode behoorde tot 24 juli 1916 tot het Etappegebied, maar wordt op die datum bij het Gouvernement-Generaal gevoegd. De postdienst wordt georganiseerd begin december 1914.

Het hoofdkwartier van het IVe Leger onder hertog Albrecht von Württemberg was in Tielt gelegen. De administratieve diensten, dus de etappe-inspectie met de *Postprüfungsstelle*, waren gevestigd in Gent. Ze trokken zich echter terug op Antwerpen op 31 oktober 1918 bij de terugtocht van de Duitse troepen. Als censuurstempels werden gebruikt:

- type 2.3. in het violet met POSTPRÜFUNGSSTELLE D. ETAP. INSP./*4. ARMEE*
- type 4.1. in het rood met ZUR BEFÖRDERUNG ZUGELASSEN + datum

Aanvankelijk beschikten de *Etappenkommandanturen* over civiele postkantoren, die echter al snel werden vervangen door *Feldpostanstalten*.

In het jaar 1916-17 waren afzonderlijke veldpostkantoren van het IVe Leger ondergebracht in ³¹¹:

nr. 2 - Roeselare, dan eind 1918 in Antwerpen,
 nr. 3 - sector Wijtschate, dan tot 11 juni in Menen, daarna in Kortrijk,
 nr. 4 - Gent-Zuid, etappe-inspectie van het IVe Leger
 nr. 5 - sector van Kortrijk, *Etappenkommandantur*,
 nr. 7 - sector van Torhout, krijgshospitaal en ambulante hoofdkwartier (Vrijbos, Mesen enz.)
 nr. 8 - Ronse en omgeving,
 nr. 9 - Lokeren en omstreken,
 nr. 10 - sector van Sleidinge - Deinze en omstreken, *Etappenkommandantur*,
 nr. 11 - Eeklo en omgeving,
 nr. 12 - sector Oostende,
 nr. 13 - sector Izegem - Roeselare,
 nr. 14 - sector Zeebrugge - Oostende,
 nr. 246 - sector Nieuwpoort,
 nr. 247 - sector Brugge,
 nr. 248 - Aalst en omstreken,
 nr. 249 - Oudenaarde
 nr. 250 - Zottegem en omgeving
 nr. 251 - Merelbeke en oosten van Gent, dan *Gent-Südbahnhof*,
 nr. 333 - Deinze en omstreken,
 nr. 352 - sector Kortrijk,
 nr. 353 - sector Tielt, hoofdkwartier,
 nr. 357 - sector Eernegem - Torhout,
 nr. 359 - sector Oostrozebeke - Staden,
 nr. 367 - sector Aartrijke,
 nr. 421 - Geraardsbergen, opleidingscentrum Beiers Leger

1.1.3. Het VIe Leger - Tournai (Doornik) en Lille (Rijsel)

Van half oktober 1914 tot 30 september 1916 was de *Etappenhauptort* van het VIe Leger, dus de etappe-inspectie, in Valenciennes, later in Tournai (Doornik). Het AOK 6 daarentegen bevond zich in Lille (Rijsel).

De *Etappenkommandanturen* waren o.a. gevestigd in Tournai (Doornik), Lille (Rijsel), Roubaix.

Op 1 oktober 1916 wordt het westelijke deel van de provincie Henegouwen, meer bepaald de strook van Ronse tot Lille (Rijsel) losgemaakt van het Gouvernement-Generaal en bij de etappe van het VIe Leger gevoegd. De etappe-inspectie hiervan verlaat Lille (Rijsel) en vestigt zich in Tournai (Doornik). Op 28 februari 1918 worden de rest van het arrondissement Tournai (Doornik), het arrondissement Ath (Aat) en het kanton Lessines (Lessen) bij deze etappe gevoegd. Op 10 oktober 1918 trekt ze zich terug op Brussel.

De *Püwst* (Postüberwachungsstelle) nr. 40 bevond zich tot eind september 1916 in Valenciennes (dep. Nord), daarna van 1 oktober 1916 af in Doornik. De veldpostnummers van dat Beierse leger waren voor ons land:

nr. 403 - Lille (Rijsel), daarna Tournai (Doornik),
 nr. 405 - Tournai,
 nr. 407 - Mons (Bergen),
 nr. 413 - Tournai,
 nr. 417 - Jurbise.

1.1.4. Het Ie Leger - Valenciennes en Mons (Bergen)

De *Etappenhauptort* van het Ie Leger bevindt zich van eind augustus tot half oktober 1914 in Valenciennes (dep. Nord), dan opnieuw van 1 oktober 1916 tot 20 april 1917.

Het arrondissement Mons (Bergen) wordt op 10 maart 1917 naar de etappe van het Ie Leger overgeheveld (zie deel I, 4.3.) De etappe-inspectie vestigt zich in deze stad. Ze trekt zich terug op Namur (Namen) op 30 oktober 1918.

Het *Feldpost*-nummer:
nr. 35 - Mons (Bergen)

De *Püwst* nr. 36 blijft in Valenciennes tot april 1917.

1.1.5. Het Ve Leger - Montmédy

Op 15 maart 1917 vestigt de etappe-inspectie van Montmédy zich voor 15 dagen in Virton, daarna in Arlon (Aarlen). Het zuiden van de provincie Luxemburg is op die manier ingenomen door de etappe van het Ve Leger.

nr. 361 - Arlon (Aarlen),
nr. 416 - Florenville,
nr. 448 - Bertrix.

1.1.6. De Legerafdeling Hermann Christian von Strantz

Max von Boehn was eerst de leidinggevende generaal geweest van het IXde Reservekorps in België, daarna in juli 1916 plaatsvervangend aanvoerder van een groep van het Iste Leger. Na nog wat functies, kreeg hij van 2 februari tot 11 maart 1917 het opperbevel over de *Armeegruppe C*, die uit de verschillende korpsen van de legerafdeling C was gevormd en oorspronkelijk als legerafdeling Strantz was opgericht.

1.1.7. Het IIIe Leger - met etappe-inspectie in Sedan

nr. 46 - Sedan
nr. 52 - Fumay
nr. 260 - Givet
nr. 344 - Charleville-Mézières

1.2. De veldpost in de etappegebieden

Voor dit hoofdstuk verwijzen we naar deel II, 1 tot 4. De voorschriften voor de Duitse veldpost golden immers zowel voor het Gouvernement-Generaal als voor het Etappe- en Operatiegebied.

Bij de mobilisatie van de Duitse troepen in 1914 bevonden zich bij de uitrusting stempels, instructies en formulieren voor de organisatie van veldpostkantoren:

- bij het *Große Hauptquartier* (Opperste Hoofdkwartier), sinds 2 september 1914 in Luxemburg,
- bij de *Oberkommandos* (hoofdkommando's) van de legergroeperingen(AHL),
- bij de *Oberkommandos* van de legers (AOK),
- bij de *Oberkommandos* van de legerafdelingen,
- bij de *Oberkommandos* van de *Armeekorps* (grotere formaties binnen een leger),
- van de *Reservekorps*

- en zowel van alle divisies
- als van alle reserve- en aanvullingseenheden met de sterkte van een divisie,
- inclusief de afdelingen van de marine aan wal.

1.3. De Duitse A-postkantoren in het Etappegebied

1.3.1. Het IVe Leger

De organisatie van de briefwisseling van de militairen was in handen van de Duitse *Feldpost*, daarnaast hadden we de organisatie van de postdienst voor de burgerbevolking, de zo geheten *Heerespost*, die dus ook in handen was van de Duitse militairen. Deze postkantoren werden gesloten naargelang het grondgebied geëvacueerd werd. Overzicht van de A-kantoren (met de sluitingsdatum waarop ze *Feldpoststationen* worden):

1.3.1.1 Aalst (Alost) 1 - van november 1914 tot 31.07.1916	wordt nr. 248
1.3.1.2. Brugge (Brügge) 3 - van oktober 1914 tot 01.04. 1916	nr. 247
1.3.1.3. Gent-Südbhf. - van oktober 1914 tot 31.07.1916	nr. 251
1.3.1.4. Kortrijk (Courtrai) 1 - van november 1914 tot 08.01.1916	nr. 5
1.3.1.5. Oudenaarde (Audenaerde) - van december 1914 tot 01. 08.1916	nr. 249
1.3.1.6. Zottegem (Sotteghem) - van 1914 tot 01.08.1916.	nr. 250

Postwissels konden enkel geïnd worden bij de *Feldpoststationen* in de bovenvermelde kantoren, behalve Brugge. Ze konden, als ze bestemd waren voor Oost- of West-Vlaanderen, ook enkel via bovenvermelde kantoren aangeboden worden ³¹².

1.3.2. Het VIe Leger

1.3.2.1. Tournai /Doornik 2 (Bahnhof) - van 08.12.1914 tot 11.03.1917	nr. 405
---	---------

De talrijk voorkomende veldpoststempels op etappepostzegels hebben in het gebied van het VIe Leger meestal een Beiers model, doordat het VIe Leger hoofdzakelijk Beierse staven en dus ook Beierse *Feldpoststationen* had.

1.3.3. Het Ie Leger

1.3.3.1 Mons (Bergen)

Tot 10 maart 1917 worden de zegels van het Gouvernement-Generaal in het postkantoor van Mons (Bergen) met allerlei Belgische stempels afgestempeld. Wel vertonen ze vaak als controlestempels kastjes, die na de overheveling naar de Etappe ook als afstempeling in gebruik bleven.

Op 10 maart 1917 werden de civiele postkantoren in het gebied van de Henegouwse hoofdstad, die sinds 1 januari van dat jaar tot het etappegebied van het Ie Leger behoorde, door kantoren van de *Feldpost* vervangen. De *Kreis* Mons (Bergen) kwam op 20 april 1917 bij het etappegebied van het VIe Leger - *Postüberwachungsstelle* 31.

Nadat de legers die aan het westelijke front streden, in het voorjaar van 1917 samengebracht waren tot een *Heeresgruppe Deutscher Kronprinz* met zetel van de staf in Charleville, werd eind 1917 ook voor de Beierse troonopvolger een *Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht* opgericht, die de noordelijke troepen samenbracht en haar hoofdzetel in Bergen had. Vandaar de Beierse stempels en waarschijnlijk ook het Beiers personeel in de *Postüberwachungsstelle*.

1.3.4. Het Ve Leger

In de provincie Luxemburg

- 1.3.4.1. Arlon (Arel) - van november 1914 tot 15.03.1917
- 1.3.4.2. Bastogne (Bastnach) - van 08.12.1914 tot 01.11.1918 militair kantoor, open van 19.01.1915 voor burgerbevolking
- 1.3.4.3. Bertrix - van 02.02.1916 tot 31.10.1918
- 1.3.4.4. Bouillon - van 22.09.1915 tot 01.02.1917
- 1.3.4.5. Florenville - van 22.04.1915 tot 15.03.1917
- 1.3.4.6. Libramont - van ?.12.1914 tot 31.10.1918
- 1.3.4.7. Marche - van 01.12.1914 tot 31.10.1918, open van 09.01.1915
- 1.3.4.8. Neufchâteau - van 07.12.1914 tot 31.10.1918
- 1.3.4.9. Virton - van december 1914 tot 15.03.1917, open van 16.01.1915 tot 15.03.1917, waarna het bij het Ve Leger *Püwst* 38 wordt.

In de provincie Namen

- 1.3.4.10. Dinant - van 15.11. 1914 tot 31.10.1918
- 1.3.4.11. Florennes 2 - van 29.01. 1918 tot 31.10.1918 (veldpostkantoor)
- 1.3.4.12. Namur (Namen) 2 - van oktober 1914 tot 31.10.1918, open van 09.12.1914
- 1.3.4.13. Philippeville 2 - van 16.08.1917 tot 31.10.1918
- 1.3.4.14. Tamines - van 01.03.1915 tot 01.05.1918.

De etappe-inspectie met de *Postüberwachungsstelle* nr. 38 was eerst in Virton ondergebracht, maar werd al begin 1917 naar Aarlen verplaatst. Het *Etappengebiet* van het Ve Leger omvatte weliswaar dichtbevolkte delen van België, toch was het postverkeer niet zo omvangrijk als bij het IVe en VIe Leger, maar dan toch aanzienlijk groter dan bij het overwegend Franse gebied.

1.4. Bepalingen inzake het postverkeer voor de bevolking van het Etappegebied

Bronnen

<i>Amtsblatt</i> - nr.	<i>periode</i>	<i>Verfügung</i> - nr.	<i>datum</i>	<i>pagina</i>	<i>inhoud</i>
28	11./14.06.1915	160	11.06.1915	97	postverkeersbepalingen voor het Etappegebied in West-België
8	22./23.02.1916	30	23.02.1916	23	<i>idem</i>
21	12./16.05.1916	82	16.05.1916	61	tariefverhoging
24	02./09.06.1916	87	05.06.1916	67	postverkeer met de Etappe in West-België, incl. <i>Kommandantur</i> Brugge
36	07./11.08.1916	133	11.08.1916	104	tariefverhoging ook in het verkeer met de Etappe (*)
37	22./29.08.1916	137	27.08.1916	106	postwissels
38	29.08/07.09.16	139	29.08.1916	109	postverkeer met de Etappe in West-België
38	<i>idem</i>	140	04.09.1916	109	militairen kunnen gebruik maken van het postwisselverkeer van inwoners
42	12./16.10.1916	164	16.10.1916	124	briefverkeer met de Etappe
49	01./06.12.1916	190	04.12.1916	142	postverkeer met de Etappe in West-België (#)
4	29.01/02.02.1917	15	29.01.1917	17	briefverkeer met de Etappe

8	14./15.03.1917	35	15.03.1917	30	postverkeer met de Etappe inwonerspost van de Etappe van het IVe Leger (†)
16	09./12.05.1917	79	10.05.1917	64	
18	16./23.05.1917	88	22.05.1917	79	dienstbrieven naar de Etappe (portvrij) postverkeer met de Etappe
31	05./11.09.1917	147	11.09.1917	126	
43	09./12.12.1917	190	09.12.1917	172	verzoek om informatie over postwissels naar de Etappe
7	12./17.02.1918	33	17.02.1918	32	frankeren post naar de Etappe (‡) aangetekende en expreszendingen naar de Etappe verboden
28	01./03.09.1918	116	01.09.1918	101	
31	28.09/02.10.1918	130	02.10.1918	109	postverkeer met de Etappe

Noten:

(*) De algemene tariefverhoging voor brieven en briefkaarten (aangekondigd in het GVOB nr. 242 van 10 augustus 1916) wordt verklaard in de verordeningen nr. 82 en 133 van 1916 in het *Amtsblatt* van de DPTV. Ze is van 15 augustus 1916 af ook toepasselijk op zendingen naar het Etappegebied West.

(#) Verordening nr. 190 bepaalt dat postzegels met de opdruk België vanaf 15 december 1916 niet meer voor frankering geldig zijn. Ze vult ook verordening nr. 30 van 23 februari 1916 aan inzake tarieven.

(†) Verordening nr. 79 sluit aan bij verordening nr. 190 van 1916.

(‡) De laatste drie verordeningen van 1918 (nr. 33, 116 en 130) zijn aanvullingen van verordeningen nr. 35 en nr. 79 van 1917. Verordening nr. 33 handelt ook over onvoldoende gefrankeerde *Zivilarbeiterkarten*.

Chronologisch overzicht van de tarieven voor het postverkeer

Op 13 oktober 1914 wordt Gent bezet en valt het definitief in handen van de Duitsers. De post- en telegraafverbindingen zijn verlamd.

De vooroorlogse posttarieven blijven gelden: voor correspondentie uit het Etappegebied zijn ze

<i>van het Etappegebied</i>	<i>naar het Gouvernement-Generaal</i>	<i>naar Duitsland</i>
brieven per 20 g	10 c	20 c
briefkaarten	5 c	10 c

Postzegels worden alleen door de *Etappenkommandanturen* uitgegeven (*sic*), dus verkocht. Ook in omgekeerde richting konden brieven of briefkaarten van het Gouvernement-Generaal of uit Duitsland naar een inwoner van het Etappegebied gestuurd worden, als er althans rekening gehouden werd met de ondervermelde verordeningen.

Zo bepaalt verordening nr. 160 van 11 juni 1915 dat zowel binnen het Etappegebied als in het verkeer tussen dat gebied enerzijds en het gebied van het Gouvernement-Generaal en Duitsland anderzijds gewone brieven, briefkaarten en staaltjes zonder waarde in het Duits, 'Vlaams' en Frans geoorloofd zijn ³¹³.

De frankering moet volgens dezelfde tarieven geschieden die gelden in het postverkeer binnen het gebied van het Gouvernement-Generaal, respectievelijk in het verkeer van dat gebied met Duitsland.

stand op 11 juni 1915	<i>binnen G.-G. en binnen Etappe West</i>	<i>van G.-G. met Duitsland</i>	<i>van Etappegebied met Duitsland</i>

brieven tot 20 g per 20 g meer	10 c 10 c	25 c 15 c	idem
briefkaarten met antwoord	5 c 10 c	10 c 20 c	idem
staaltjes tot 100 g per 50 g meer maximumgewicht 350 g	5 c 5 c 15 c	10 c 5 c	idem

Er is hier geen sprake van postbladen, drukwerk, zaakpapieren, aanteken- of expresrecht, die (voorlopig?) niet toegestaan zijn. De posttarieven die op 1 april 1916 zowel voor het gebied van het G.-G. als voor het Etappegebied gelden, worden opgesomd als **bijlage** 11. Ze zijn van toepassing op gewone brieven, postbladen, briefkaarten (met of zonder antwoordkaart), drukwerk, staaltjes, zaakpapieren, aanteken- en expresrecht, in zoverre die postzendingen toegestaan waren, wat in het Etappegebied niet het geval was voor drukwerk, staaltjes, zaakpapieren, aangetekende en expreszendingen.

Voor 1 juni 1916 werd op 16 mei een algemene verhoging van de posttarieven voor brieven en briefkaarten afgekondigd³¹⁴, zowel voor het Gouvernement-Generaal als (van 15 augustus 1916 af) voor het Etappegebied (zie **bijlage** 7). Op 11 augustus 1916 verschijnt verordening nr. 133, die voorschrijft dat de bovenstaande tariefverhoging van 16 mei voor het G.-G. ook toepasselijk is op het briefverkeer met het Operatie- en Etappegebied, en dat van 15 augustus 1916 af, dus 2½ maand na de invoering ervan in het Gouvernement-Generaal³¹⁵. «*Meine Verordnung über die Erhöhung der Postgebühren für gebührenpflichtige gewöhnliche Briefe und Postkarten im Gebiet des Generalgouvernements (Vfg. Nr. 82 - 16.05.1916) vom 10. Mai 1916 findet vom 15. August 1916 ab auch Anwendung auf den Verkehr mit dem Etappen- und Operationsgebiet von Westbelgien. (Brüssel, den 8. August 1916)*»

stand op 15 augustus 1916	<i>binnen het G.-G. en binnen Etappe West</i>	<i>tussen G.-G. en Etappe</i>	<i>van G.-G. of Etappe naar Duitsland of buitenland</i>
brieven tot 20 g voor elke 20 g meer ook postbladen	15 c 10 c	15 c 10 c	25 c 15 c
briefkaarten met antwoord	8 c 16 c	8 c 16 c	10 c 20 c
aantekenrecht	25 c		

Het burgerlijke postverkeer onder de inwoners werd door de Duitse bezetter zo veel mogelijk aan banden gelegd. Dat blijkt onder meer uit volgend uittreksel (in vertaling) uit de verordening nr. 164 van 16 oktober 1916: «De inwonerspost die door de Etappeoverheden in 'Westbelgien' werd opgericht, moet voornamelijk de realisatie van handelsdoelstellingen nastreven en niet de uitwisseling van lange brieven met veelal onbeduidende familiale nieuwtjes.»³¹⁶ Majoor Kurt Jenisch, plaatsvervangend hoofd van de *Kommandantur* in het Oost-Vlaamse Lokeren liet er geen gras over groeien en maakte al op 10 oktober 1916 de strenge regels per affiche aan de bevolking bekend (**bijlage** 9). We vatten ze samen in vertaling: «Bij de burgerpost, die hoofdzakelijk voor commerciële doeleinden moet dienen, worden heel vaak veel brieven afgegeven waarvan de inhoud totaal onbelangrijk is. Het privéverkeer moet dus beperkt worden. Daarom worden in de toekomst geweigerd:

1. alle brieven die te dicht in elkaar geschreven zijn;
2. brieven die meer dan tien regels op een bladzijde hebben;
3. brieven die meer dan vier bladzijden lang zijn;
4. brieven die onleesbaar geschreven zijn;
5. brieven die met of zonder opzet gesloten zijn;

6. brieven die ontoereikend geadresseerd zijn (*Kommandantur* moet opgegeven zijn, evenals adres van de afzender);
7. brieven die gevoerd zijn;
8. bulkverzendingen, reclamebladen en dergelijke.

Briefkaarten mogen niet meer dan tien regels bevatten.

Zijn privéberichten toch noodzakelijk, dan moeten korte zinnen gebouwd worden, zo mogelijk in telegramstijl. Verwacht de afzender een antwoord, dan moet hij de beantwoorder erop wijzen, dat deze de voorschriften dient na te leven.

Aan krijgsgevangenen is maandelijks een briefkaart met niet meer dan tien regels toegestaan. Voor dringende berichten worden brieven slechts bij uitzondering geduld, ze mogen echter maar vier bladzijden van telkens tien regels lang zijn.

Alle briefwisseling die niet beantwoordt aan bovenstaande eisen, wordt van verzending uitgesloten en volgens de bepalingen vernietigd.»

In 1916 omschreef de *Etappen-Inspektion 4* van Gent opnieuw de bepalingen voor het postverkeer van de bevolking in het Etappegebied in West-België³¹⁷. We citeren hier de belangrijkste voorschriften van die *Postverkehrsbestimmungen für die Einwohnerpost des Etappengebiets der Armee* in vertaling:

1. Het postverkeer is beperkt tot België en Duitsland.
2. Brieven, briefkaarten en staaltjes zonder waarde zijn toegestaan; zowel brieven met geldswaarde en aangetekende brieven als pakjes en drukwerk zijn niet toegestaan. Postwissels kunnen enkel in ontvangst genomen worden bij de *Feldpoststationen* Aalst, Gent-Zuid, Kortrijk, Oudenaarde en Zottegem.
3. Het schriftelijke verkeer is beperkt tot de talen Duits, Nederlands en Frans.
4. De correspondentie mag geen mededelingen van militaire of politieke aard bevatten.
5. Ieder gebruik van schuil- of tussenadressen evenals het samenvoegen van meerdere zendingen in één enveloppe is verboden.
6. Alle brieven moeten gefrankeerd zijn. Ze mogen niet langer zijn dan vier pagina's van elk tien regels. Briefkaarten mogen met niet meer dan tien regels beschreven worden. Ontoereikend gefrankeerde zendingen worden niet verstuurd.
7. Brieven moeten in een open enveloppe afgegeven worden. Op de rugzijde van de enveloppe moeten ze de naam en het juiste adres van de afzender dragen. Bij briefkaarten dient de afzender op de voorzijde genoteerd te worden.
8. Tarieven (zie ook hieronder hoofdstuk 3 en vergelijk met **bijlage 11**)

Voor de frankering moeten in het Etappegebied postzegels gebruikt worden met enkel de overdruk Cent. De zegels met de opdruk België, die tot nu gebruikt werden, verliezen van 15 december af hun geldigheid. Verordening nr. 190 van 4 december 1916 legt volgende tarieven vast voor het postverkeer in het Etappegebied van West-België.

binnen België		met Duitsland	
<i>Brieven en Postbladen</i>		<i>Brieven en Postbladen</i>	
tot 20 g	15 c	tot 20 g	25 c
per 20 g meer	10 c	per 20 g meer	15 c

<i>Briefkaarten</i> gewone met antwoordkaart	8 c 16 c	<i>Briefkaarten</i> enkele met antwoordkaart	10 c 20 c
<i>Staaltes zonder waarde</i> tot 100 g van 100 tot 200 g van 200 tot 350 g	5 c 10 c 15 c	<i>Staaltes zonder waarde</i> tot 100 g per 50 g meer maximumgewicht 350 g	10 c 5 c

9. Adres

a) - zendingen uit het Etappegebied van het Leger vermelden in het adres de toevoeging *durch die Etappen-Inspektion Gent* (via de etappe-inspectie Gent).

b) - zendingen uit Duitsland en uit het Gouvernement-Generaal in België moeten het juiste adres van de geadresseerde bevatten aangevuld met de dichtstbijgelegen *Etappenkommandantur* en (tot 15 maart 1917) met de toevoeging *durch die Etappen-Inspektion, postlagernd Gent-Süd* (via de etappe-inspectie, poste restante Gent-Zuid).

10. ...

11. Briefwisseling met het *Operatiegebied*. Wat correspondentie naar het *Operationsgebiet* betreft, zijn alleen brieven, briefkaarten en staaltjes zonder waarde toegestaan. De zendingen bevatten naast de plaatsaanduiding alleen de toevoeging *durch die Etappen-Inspektion, postlagernd Gent-Süd* (via de etappe-inspectie, poste restante Gent-Zuid).

12. Briefwisseling met krijgsgevangenen: alle correspondentie zowel met krijgsgevangenen als met burgerlijke en strafrechtelijke gevangenen is portovrij. Maandelijks is één briefkaart toegestaan, duidelijk en groot geschreven. Brieven zijn niet geoorloofd. De zendingen moeten boven het adres vermelden *Kriegsgefangenensendung* en naar Zwitserland *Kriegsgefangenensendung Schweiz*.

13. Voor de briefwisseling met de *Zivilarbeiter* (tewerkgestelde burgers) zijn speciale bepalingen uitgevaardigd, die bij de ontvangkantoren opgevraagd kunnen worden.

14. Iedere andere briefbezorging, evenals het meenemen van geschriften, is strafbaar.

15. Zendingen die niet beantwoorden aan deze voorschriften, worden niet teruggegeven aan de afzenders, maar vernietigd. Vrijwaring wordt niet gegarandeerd.

Op 15 maart 1917 publiceerde het Gouvernement-Generaal van België aan de hand van een *Öffentliche Bekanntmachung* nieuwe, schijnbaar versoepelde bepalingen inzake het postverkeer met het Etappegebied³¹⁸. We citeren hier de essentiële punten in vertaling:

De tot nu toe geldende bepalingen voor het postverkeer met het Franse en Belgische Etappegebied zijn opgeheven door de Gouverneur-Generaal in België, die onderstaande voorschriften uitvaardigt.

Met het Franse en Belgische Etappegebied is correspondentie volgens de volgende regels toegestaan.

1. Toegestaan zijn:

- a) het voor de dienst noodzakelijke briefverkeer tussen de Belgische instanties in het Gouvernement-Generaal en in het Etappegebied.

- b) brieven en briefkaarten met commerciële inhoud tussen handelaren in het Gouvernement-Generaal en het Etappegebied, voor zover er Duits belang bij bestaat.

- c) brieven en briefkaarten van de *Zivilarbeiter* die in het Etappegebied werkzaam waren aan hun verwanten in het Gouvernement-Generaal en omgekeerd (wekelijks een brief van vier pagina's tot elk tien regels of een briefkaart).

- d) postwissels tot een bedrag van 800 *mark*, voor zover ze niet in strijd zijn met een verbod dat in het G.-G. is uitgevaardigd.

<i>periode/ bedrag</i>	?12.1914/ 31.05.1916	01.06.1916/ 14.08.1916	15.08.1916/ 19.03.1917	20.03.1917/ ...
tot 5 <i>mark</i>	10 c	?	10 c	25 c per 40 <i>mark</i>
van 5 tot 100 <i>mark</i>	25 c	?	25 c	
van 200 tot 400 <i>mark</i>	50 c	?	50 c	
van 400 tot 600 <i>mark</i>	60 c	?	60 c	
van 600 tot 800 <i>mark</i>	75 c	?	75 c	
uitbetalingsrecht	10 c	?	10 c	10 c

- e) pakjes tot 5 kg uit het Gouvernement-Generaal aan *Zivilarbeiter* die in het Etappegebied zijn tewerkgesteld (wekelijks een pakje voor iedere arbeider).

2. Alle mededelingen die er zich toe lenen de Duitse belangen te schaden, zijn verboden. Brieven moeten open ter verzending afgegeven worden. Gesloten brieven worden teruggegeven. Postwissels mogen naast het adres en de opgave van het bedrag geen geschreven mededelingen bevatten.

3. In het adres moet behalve de woonplaats van de geadresseerde ook het arrondissement of de vereiste *Etappenkommandantur* opgegeven zijn. Het is bovendien nuttig *Über Postüberwachungsstelle Nr. ...te* vermelden, zodat vertraging vermeden wordt. Het nummer van de *Postüberwachungsstelle* (postcontrolekantoor) kan bij herhaalde correspondentie bij de geadresseerde opgevraagd worden. Bij zendingen naar arbeiders die bij een Duitse legerafdeling of een Duitse autoriteit in het Etappegebied tewerkgesteld zijn, volstaat het veldpostadres van de dienst.

...

<i>Brieven tot 20 g</i>	25 c
voor iedere 20 g meer	15 c
<i>Briefkaarten gewone met antwoordkaart</i>	10 c 20 c
<i>Postwissels voor iedere 40 mark</i>	25 c
<i>Pakjes aan arbeiders tot 5 kg</i>	25 c

5. De tarieven bedragen nu al zoveel als wat in het G.-G. en de Etappe van 1 juli 1917 af tot het einde van de oorlog voor correspondentie naar Duitsland zal gelden (zie hieronder hoofdstuk 3 en **bijlage 7**, alsof het Etappegebied 'buitenland' was).

Frankering verplicht.

...

8. Alle overige briefwisseling (ook zendingen met aangegeven waarde en aangetekende brieven), zoals telegrammen, drukwerk en staaltjes zonder waarde zijn niet toegestaan.

...

11. De AOKs (oppercommando's van het leger) kunnen ook het toegestane postverkeer om militaire redenen tijdelijk volledig of gedeeltelijk verbieden.

12. Alle bepalingen die hiermee strijdig zijn, in het bijzonder die voor het postverkeer in Oost- en West-Vlaanderen, zijn niet meer van toepassing.

Opvallend is wel

- dat er in bovenstaande tekst sprake is van het Franse en Belgische Etappegebied,

- dat van nu af een postverkeer in de Etappen niet alleen van het IVe Leger, maar van bijna alle andere Legers plaatsvond,

- dat opnieuw een tariefverhoging doorgevoerd werd, waardoor van 20 maart 1917 af in het verkeer met het Etappe- en Operatiegebied de tarieven van de Wereldpostvereniging toegepast werden, (zie **bijlage 12**)

- dat de bijzondere bepalingen voor de briefwisseling met Oost- en West-Vlaanderen ten behoeve van de uniformiteit van het civiele postverkeer aan het volledige westelijke front niet meer van kracht waren (punt 12).

We vestigen speciaal uw aandacht op de bepalingen onder 1. a), b) en c). Volgens die voorschriften kunnen als correct verstuurd brieven uit de Etappe alleen voorkomen:

- officiële brieven van bepaalde instanties, bijv. justitie en belastingen,

- commerciële brieven tussen handelaren, voor zover er Duitse belangen bij betrokken waren, en

- zendingen naar *Zivilarbeiter*.

Uit a) het *Verzeichnis der deutschen Postanstalten in Belgien - Stand am 1. Juli 1917* en b) idem *Stand am 1. Januar 1918* vernemen we onder het hoofdstuk *Anmerkungen: 1. Briefverkehr* dat de tarieven ongewijzigd blijven:

«Über den Postverkehr mit dem belgischen und französischen Etappengebiet geben die als Anhang beigefügten Bestimmungen Ausschluß.

Anhang - Postverkehr mit dem Etappengebiet (a - p. 31-34 en b - p. 27-31)

Mit dem französischen und belgischen Etappengebiet ist ein Postverkehr unter den nachstehenden Bestimmungen erlaubt:

1. Zugelassen sind:

...

5. Die Gebühren betragen für:

Briefe bis 20 g	25 c
für je weitere 20 g	15 c
Postkarten	10 c
mit Antwort	20 c
Postanweisungen für je 40 M	25 c
Pakete an Arbeiter bis 5 kg	25 c

...

8. Jeder andere Postverkehr (auch Wert- und Einschreibesendungen), der Telegramm-, Drucksachen- und Warenprobenverkehr sind **unzulässig**.»

Een algemeen postverkeer werd voor de bevolking niet geduld. Terwijl de Etappe die op Frans grondgebied lag, dus nu voor het eerst de weldaad kon genieten van een - zij het weliswaar beperkt - postverkeer, traden voor het Etappegebied in West-België tegelijk essentiële beperkingen op, in die zin dat het tot nu toegestane privéverkeer van de bevolking (bijv. familiebrieven) belemmerd werd ³¹⁹. Het

postverkeer dat nu toegestaan werd, was van dezelfde aard als wat eerst in het Franse Etappegebied werd ingevoerd. Voor de Etappe in West-België werd door de *Etappen-Inspektion 4* in Gent in haar afzonderlijk bevel ³²⁰ enkel nog toegegeven dat *dringende Mitteilungen bei Erkrankungen und Todesfällen* (dringende meldingen bij ziekte en overlijden) toegestaan zijn en dat de *Postüberwachungsstellen* moeten beslissen of ze toelaatbaar zijn.

Sommigen beweren wel eens dat gewone briefwisseling tussen inwoners van het Etappegebied, dus de zo geheten 'familieberichten' onmogelijk, zelfs verboden was. Naar wat wij aanvoelen, is deze stelling toch wel enigszins te scherp geformuleerd en moet ze genuanceerd worden. Het is wel zo dat het begrip 'toegestane zendingen' geleidelijk scherper omschreven en ingeperkt werd.

Als we ons op de officiële onderrichtingen baseren, constateren we dat de Duitse PTV pas in verordening nr. 164 van 16 oktober 1916 voor de eerste maal het woord *Familiennachrichten* in haar commentaar gebruikt.

In hetzelfde bevel wordt ook voor het eerst vermeld dat brieven over *Postüberwachungsstelle 33* (via postcontrolekantoor 33) in plaats van Gent poste restante geleid moeten worden. Zo wordt vermeden dat de *Leitort* (richtplaats) genoemd wordt. De lange oorlogservaringen hadden aangetoond dat het noodzakelijk was in de poststempels alle verwijzingen te vermijden die het mogelijk maakten enige conclusie te trekken inzake legerafdelingen en de huisvesting van staven, troepen en instanties. Hierdoor bleven de vierhoekige kastjesstempel met de naam Gent en de aanduidingen van troepenafdelingen in veldpoststempels tijdelijk achterwege.

In 1918 werden geen nieuwe wijzigingen in de voorschriften voor het postverkeer in het Etappegebied meer doorgevoerd. Wel wordt in de verordening van 1 september 1918 herhaald dat het verboden was aangetekende of expreszendingen naar het Etappegebied te sturen ³²¹.

2. Uitgiften

2.1. Postzegels

De briefwisseling (behalve voor de krijgsgevangenen) moest dus gefrankeerd en gecensureerd zijn. De zegels die vóór 1 december 1916 gebruikt werden, waren Duitse of Beierse emissies zonder opdruk noch overdruk. Vanaf die datum kregen ze echter een overdruk in *centimes*, hoewel de zegels in *pfennig* of *mark* ook geldig bleven.

Normaal waren de zegels van de *Heerespost* met overdruk Cent., de Beierse zegels of de Duitse zegels zonder overdruk of de zegels van het Gouvernement-Generaal met opdruk België niet geldig buiten hun voorgeschreven gebruikszone. Toch bestond op dit gebied een zekere tolerantie, vooral bij tekort in voorraad. Zelfs binnen eenzelfde Leger behoorden niet alle eenheden tot dezelfde Duitse staat. Zo kon een Leger met een Pruisische meerderheid voor een deel bestaan uit Beierse troepen, die zich mochten bevoorraden met Beierse zegels als ze er niet in slaagden zich zegels van de *Heerespost* aan te schaffen ³²².

Vanaf december 1914 tot december 1916 werden hier zegels van het Gouvernement-Generaal gebruikt, met name zegels van de Duitse *Landespost* van het type *Germania* van de emissies van 1905 tot 1911 met de opdruk van de landnaam België en een overdruk eerst met x Centimes en x Franc of x Fr. x C., daarna met x Cent. en x F. of x F. x Cent. Die zegels waren vanaf 15 december 1916 postaal niet meer frankeergeldig. De overdruk van de nieuwe waarde gebeurde in een font van letters en cijfers in fractuurschrift. Het gebruik van F. of Cent. kon zowel voor de Belgische als voor de Franse muntwaarde gelden. Bij de overdrukken van de *mark*-waarden kreeg de oude muntwaarde een opdruk met asterisken links en rechts van de nieuwe waarde.

Vanaf 1 december 1916 werden er voor het Etappegebied postzegels uitgegeven met de overdruk x Cent. en x F. of x F. x Cent., maar zonder landnaam³²³, dit in tegenstelling tot de zegels die in het Gouvernement-Generaal werden gebruikt. «De opbrengst werd gestort in de krijgskassen van de verschillende legers en de verrekening geschiedde in het *Reichspostamt* Berlin S.W. 68. Daardoor werd in het Etappen- en Operatiegebied het internationaal posttarief ingevoerd³²⁴.»

Het feit dat de zegels van het Gouvernement-Generaal met landnaam niet voor frankering geldig waren in het Etappegebied, verhinderde niet dat zij later niet zelden nog op brieven uit het postverkeer van de Etappe, alleen of met uitgiften van de Etappe, correct gebruikt voorkwamen.

De zegels die na 15 december 1916 in het Gouvernement-Generaal zijn verschenen, kunnen bijgevolg niet correct gebruikt voorkomen op brieven uit het Etappegebied, dus met afstempelingen van de Etappe. Afgezien van eventuele toevallige stukken zijn afstempelingen uit de Etappe altijd met het nodige wantrouwen te behandelen.

Het betreft hier volgende zegels:

BZ 10 - nominale waarde	2 c	verschenen op	01.10.1918
BZ 16	15 c violet		einde 07.1917
BZ 17	20 c		01.10.1918
BZ 20	50 c		begin 02.1917
BZ 21	75 c		01.11.1918
BZ 22	1 fr.		02.04.1918
BZ 23	1,25 fr.		begin 02.1917
BZ 24	2,50 fr.		einde 05.1917
BZ 25	6,25 fr.		09.02.1917

In de Officiële Belgische Postzegelcatalogus (OBP) worden twaalf zegels opgenomen onder de nummers BZ 26 tot BZ 37 met volgende opmerkingen:

BZ 26 - 3 Cent. op 3 Pf.	bruin		niet toegestaan in het Etappegebied
BZ 27 - 5 Cent. op 5 Pf.	groen		
a)	donkergroen		
BZ 28 - 8 Cent. op 7½ Pf.	geeloranje		
BZ 29 - 10 Cent. op 10 Pf.	karmijn		
a)	rozerood		
BZ 30 - 15 Cent. op 15 Pf.	bister		
BZ 31 - 25 Cent. op 20 Pf.	blauw		
a)	ultramarijn		
b)	violetblauw		
BZ 32 - 40 Cent. op 30 Pf.	rood en zwart op lichtgeel		
BZ 33 - 50 Cent. op 40 Pf.	karmijn en zwart		
BZ 34 - 75 Cent. op 60 Pf.	lila		
a)	donkerlila		
BZ 35 - 1 F. op 80 Pf.	rood en zwart op roze		
BZ 36 - 1 F. 25 Cent. op 1 M.	karmijn	tanding $14\frac{1}{4} \times 14 = 25$ perforaties	<i>cfr.</i> BZ 23
a)		tanding $14\frac{3}{4} \times 14 = 26$ perforaties	<i>cfr.</i> BZ 24
BZ 36A - type II - 1 F. 25 Cent	op één lijn met de asterisken		<i>cfr.</i> BZ 23A
BZ 37 - 2 F. 50 Cent. op 2 M.	blauw	tanding $14\frac{3}{4} \times 14 = 26$ perforaties	
a)		tanding $14\frac{1}{4} \times 14 = 25$ perforaties	

Opm. De wisselkoers bedroeg op dat ogenblik 10 Pf. = 12,5 c of 10 c = 8 Pf., zodat de overdruk niet altijd identiek kon zijn aan de oorspronkelijke nominale waarde.

In de *Michel*-catalogus zijn de zegels genummerd van 1 tot 12 en worden de kleurnuances nauwkeuriger omschreven (zie vergelijkende tabel hieronder):

BZ 26	3 Cent. bruin	Mi. 1	<i>gelbbraun (Töne)</i>
BZ 27	5 Cent. groen	Mi. 2 a	<i>grün</i>
BZ 27 a	donkergroen	Mi. 2 b	<i>russischgrün</i>
BZ 28	8 Cent. geeloranje	Mi. 3 a - ZW 0,8	<i>dunkelgelborange bis mittelorange</i>
		Mi. 3 b - ZW 1,2	<i>dunkelrotorange (Töne)</i>
BZ 29	10 Cent. karmijn	Mi. 4 a	<i>karminrot</i>
		Mi. 4 b	<i>lilarot, lilarosa</i>
BZ 29 a	rozerood	Mi. 4 c	<i>rot, rosa</i>
BZ 30	15 Cent. bister	Mi. 5	<i>dunkelbraunocker</i>
BZ 31	25 Cent. blauw	Mi. 6 c	<i>hellblauviolett</i>
BZ 31 a	ultramarijn	Mi. 6 a	<i>ultramarin</i>
BZ 31 b	violetblauw	Mi. 6 b	<i>violettblau (Töne)</i>
BZ 32	40 Cent. rood en	Mi. 7	<i>rotorange/braunschwarz auf gelb</i>
BZ 33	zwart/lichtgeel	Mi. 8	
BZ 34	50 Cent. karmijn en zwart	Mi. 9 a	<i>lilarot/braunschwarz</i>
BZ 34 a	75 Cent. lila	Mi. 9 b	<i>lila</i>
BZ 35	donkerlila	Mi. 10	<i>purpur</i>
BZ 36	1 F. rood en zwart/roze		
BZ 36 a	karmijn - 25 perforaties	Mi. 11 B - type I	<i>karminrot/braunschwarz auf rosa</i>
BZ 36 A	karmijn - 26 perforaties	Mi. 11 A- type I	<i>rot</i>
BZ 37	karmijn - type II	Mi. 11 - type II	<i>"</i>
BZ 37 a	blauw - 26 perforaties	Mi. 12 A	<i>stahlblau</i>
	blauw - 25 perforaties	Mi. 12 B a	<i>hellblau</i>
		Mi. 12 B b	<i>grünlichblau</i>

Zowel in de OBP als in de *Michel* wordt voor alle zegels 1 december 1916 als uitgiftedatum opgegeven. Voor BZ 28, BZ 30 en BZ 32, de zegels van 8 Cent., 15 Cent. en 40 Cent., kunnen we verwijzen naar de verordening van 10 juli 1916³²⁵. Die zegels bestonden dus al voor het Gouvernement-Generaal. Er verschenen voor het G.-G. voor het eerst ook zegels van 5 Cent., 10 Cent en 25 Cent. in juli 1916. Het is dus mogelijk dat de BZ 27, BZ 29 en BZ 31 op 1 december 1916 ook voor het Etappegebied verschenen, maar ik kan me niet voorstellen dat de BZ 33, BZ 34, BZ 35, BZ 36 en BZ 37, dus de zegels van 50 Cent., 75 Cent., 1 F., 1 F. 25 Cent. en 2 F. 50 Cent., die in het Gouvernement-Generaal pas in 1917 en zelfs in november 1918 zouden verschijnen, al op 1 december 1916 in het Etappegebied het licht gezien zouden hebben!

2.2. Postwaardestukken

Tot 15 december 1916 waren hier de postwaardestukken van de *Landespost* van het Gouvernement-Generaal geldig, meer bepaald de beide emissies Duitse postwaardestukken met opgedrukte zegel van het type *Germania* met landnaam België met overdruk van de nominale waarde in Centimes of Cent. Van december 1916 af verschijnen die postwaardestukken zonder vermelding van het land. Ze konden dus ook in het bezette gebied van Noord-Frankrijk gebruikt worden, doordat er monetaire pariteit bestond tussen België en Frankrijk.

In het overzicht hieronder verwijzen de nummers na de letter 'P' of 'K' naar de catalogus *Michel Ganzsachenkatalog Deutschland 2005*.

De catalogus 'Postwaardestukken van België', uitgegeven in 2009 door de *Société Belge de l'Entier Postal* (Belgische vereniging van Postwaardestukkenverzamelaars), hier en in deel II, 5.2. afgekort PWV, vermeldt en noteert vijf briefkaarten en 1 postblad (*de kleuren zijn die van de waardeopdruk*):

2.2.1. Briefkaarten

P 1 - 1 december 1916	1. - 10 Cent. op 10 Pf. karmijn - Postkarte rechts van de verticale streep
P 2 - 1 december 1916	2. - 8 Cent. op 7½ Pf. oranje - Postkarte kleiner, boven de verticale streep
P 4 - 1 december 1916	3. - 8 + 8 Cent. op 7½ + 7½ Pf. oranje - id. met antwoordkaart
P 3 - april 1917	4. - 10 Cent. op 10 Pf. karmijn
P 5 - april 1917	5. met Duits-Franse tekst - 10 + 10 Cent. op 10 + 10 Pf. karmijn - op antwoordkaart 0,75 mm tussen 10 en C
P 5 (I)	5.a) idem 1 mm tussen 10 en C

Opm. Wat de restbestanden van de briefkaarten nr. 2 en nr. 3 betreft, kunnen we verwijzen naar deel III, 5.2.1.3.

2.2.2. Postblad

K 1 - december 1916 1. - 15 Cent. bruin op 15 Pf. grijsblauw - zegel type *Germania*

Postwaardestukken die, voor zover bekend, in de etappegebieden gebruikt werden:

soort	nummer	etappe IVe Leger	etappe VIe Leger	etappe Ie Leger	etappe Ve Leger
briefkaart G.-G.	1	*	*		
	3	*			
	6	*	*		
	9	*	*	*	
briefkaart Etappe	1	*	*		
	2	*			
	3	*			
	4	*	*	*	*
	5	*	*		
<i>Zivilarbeiterpostkarte</i>	1	*		*	*
	2			*	*
	3				
	4				

2.2.3. Privé-uitgiften

Zie deel II, 5.2.4.

3. Tarieven

In het Etappegebied werden de tarieven bepaald door de *Feldpost* zonder de hulp van Belgische postbeambten, waardoor willekeurige tarieven werden toegepast. Het tarief voor een brief in de eerste gewichtsklasse bedroeg aanvankelijk 25 c, terwijl in het Gouvernement-Generaal het oude Belgische tarief van 10 c voor het binnenland werd toegepast³²⁶. In *Kommandanturen* van het gebied van het *Marinekorps* en van het Ie en VIe Leger werden ook Duitse of Beierse zegels zonder opdruk gebruikt.

De *Heerespost* van het IVe Leger heeft als voorbeeld gediend voor de andere Legers van het westelijke front. Van december 1914 af werd ze in de praktijk nagevolgd in alle Legers, zowel Beierse als Pruisische, en waren alle tarieven eenvormig en opgelegd door de PTV.

De eerste tariefverhoging kwam er voor het Etappegebied door de verordening van 11 augustus 1916³²⁷. De tweede werd door de gouverneur-generaal van België op 15 maart 1917 uitgevaardigd voor het postverkeer met het Franse en Belgische Etappegebied³²⁸. Als samenvatting van hoofdstuk 1.4. onderscheiden we in grote trekken volgende drie perioden en tarieven:

<i>Tariefperiode</i>	<i>Bestemming</i>	
15 december 1914	Etappegebied en G.-G. België	Duitsland
brief tot 20 g	10 c	20 c
per bijkomende 20 g	-	15 c
briefkaart	5 c	10 c
briefkaart met antwoord	10 c	20 c
15 augustus 1916		
brief tot 20 g	15 c	25 c
per bijkomende 20 g	10 c	15 c
briefkaart	8 c	10 c
briefkaart met antwoord	16 c	20 c
15 maart 1917		
brief tot 20 g	25 c	25 c
per bijkomende 20 g	15 c	15 c
briefkaart	10 c	10 c
briefkaart met antwoord	20 c	20 c
postwissel per 40 mark	25 c	25 c
pakje aan <i>Zivilarbeiter</i> tot 5 kg	25 c	25 c

4. Bijzondere bepalingen

4.1. Zware brieven

Veldpostbrieven mochten tot 500 g wegen, met een mogelijke afwijking van 10%. Voor brieven tot 250 g bedroeg het porto 10 *pfennig*, voor brieven van meer dan 250 g tot 500 g bedroeg het 20 *pfennig*³²⁹. Nu noemen we zulke zware brieven 'pakjes'. De zegels - in dit geval altijd *Reichsdeutsche* uitgiften zonder opdruk - werden afgestempeld met een paarse 'pakjesstempel'. Ook een expreszending was mogelijk. (Voor pakjes zie ook deel III, hoofdstuk 6.15.)

4.2. Telegrammen

Over het algemeen mogen we stellen dat telegraafverkeer aanvankelijk vanuit het Etappegebied niet toegestaan was, wel vanuit het Generaal-Gouvernement.

Het bedrag voor telegrammen - voor zover ze toegestaan waren - werd in het Etappegebied altijd met postzegels vereffend. Alle telegraafformulieren moesten na inzage onmiddellijk vernietigd worden.

4.3. Postwissels

Kort na het uitbreken van de oorlog leidde de bezorging van postwissels in de richting front-heimat of omgekeerd tot de oprichting van een bureau dat bij het hoofdpstkantoor van Berlijn was ingericht ³³⁰.

5. Afstempelingen

In de Etappen zijn de afstempelingen om volgende redenen vaak moeilijk te identificeren:

- afgezien van de oudste afdrukken vertonen de stempels van de *Postüberwachungsstellen* geen plaatsaanduiding, dikwijls ook geen datum,
- de stempels gelijken gedeeltelijk erg goed op elkaar, wijken in hun afmetingen vaak slechts een fractie van een mm van elkaar af en geven daardoor gemakkelijk aanleiding tot verwisseling,
- in tegenstelling tot de omstandigheden bij de *Reichspost* bestonden er bij de militaire post blijkbaar geen uniforme voorschriften over de vormgeving van de stempels, die vermoedelijk aan de persoonlijke smaak van het hoofd van het postcontrolekantoor was overgelaten. Ook werd vaak een hele reeks stempels van de meest diverse soorten, voor noodgevallen, naast elkaar gebruikt.
- zoals bij de vorm mist ook de stempelkleur iedere bestendigheid. Dezelfde afdrukken vinden we terug in het groen, rood, violet, zwart en tussenkleuren, zonder dat we daarom van maakwerk hoeven te spreken.
- ten slotte bemoeilijken ook de voortdurende wijzigingen zowel in het Etappegebied als in de postale indeling van afzonderlijke plaatsen bij verschillende controlekantoren de identificatie en het definiëren van de herkomst van de afstempelingen.

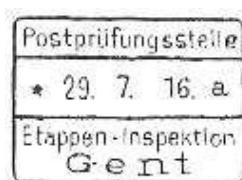
5.1. Postcontrolekantoren (Postüberwachungsstellen)

De *Postüberwachungsstellen* omvatten over het algemeen het gebied van de *Etappen-Inspektion*.

Stempeltypen die in de Etappe van het **IVe Leger** als afstempeling voorkwamen (zie **bijlage 10**)

- 1.1.2.3.a. met Postüberwachungsstelle/* 33 a
- 1.1.3. met Postüberwachungsstelle/a /33
- 2.1.2. met Postüberwachungsstelle/a /* 33 *
- idem met de letter /b/
- 2.3. met eenkoppige gekroonde Pruisische adelaar en in de stempelkroon Postüberwachungsstelle/*33* gebruikt als censuurstempel op veldpostbrieven door het *Feldpoststation 4* - Ø 32 mm
- 2.3. in het violet met POSTPRÜFUNGSSTELLE D. ETAP. INSP./*4. ARMEE*
- 3.1. vlagstempel met vijf golven en kop met * KAIS. DEUTSCHE */FELDPOST
- idem met tekst ·DEUTSCHE /FELDPOST, dus met twee punten i.p.v. asterisken en zonder KAIS.
- 3.2. vlagstempel met zeven golven met hoofdletter 'I' en 'D'
- 4.1. rechthoekig stempel in kastje van 19 bij 58 mm, als afstempeling of censuurstempel, met Postprüfungsstelle/ETAPPEN-INSPEKTION/GENT
- 4.1. kastje met 1 vak 'zur Beförderung/datum/zugelassen' als censuurstempel
- 4.3. rechthoekig stempel met 3 vakken Postprüfungsstelle/* datum */Etappen-Inspektion/Gent
Postprüfungsstelle/* datum a/Etappen-Inspektion/Gent

Stempeltypes die in de Etappe van het **VIe Leger** voorkwamen

- 2.1. met in de kroon POSTÜBERWACHUNGSSTELLE/* en op de brug 6. Armee - Ø 28½ mm
- 2.1. met in de kroon POSTÜBERWACHUNGS-STELLE/asterisk met 6 stralen en in het midden 'Geprüft'
- 2.1.1. met in de kroon de tekst * POST-ÜBERWACHUNGS-STELLE TOURNAI/GEPRÜFT
- 2.1.1. idem maar met TOURNAI verwijderd

beide gebruikt in het Beierse *Feldpoststation 405*, dat bij het station lag. De controle gebeurde in de *Püwst 40* in het centrum van de stad.

In het begin van 1917 werden veel plaatsaanduidingen en militaire verwijzingen uit de stempels verwijderd. Zo kregen we stempels met een leeg midden of met nastempeling van het nummer van de *Püwst*.

Stempeltypes die in de Etappe van het **Ie Leger** voorkwamen

De stad Bergen kende als handels- en industrie centrum een uitgebreid postverkeer, wat tot uiting komt in de talrijke stempels.

- 2.2. met in de kroon POSTÜBERWACHUNGS-STELLE/* met Ø 30 mm en ster met 6 spitse stralen
id. met Ø 29 mm en kleinere ruimte tussen 'P' en 'E' en ster met 6 dik uitlopende stralen
  - 2.2.2.b. Beiers type met datum in de brug en POSTÜBERWACHUNGSSTELLE /*
  - kastje van 22 bij 48 mm met tekst Militärische/Ueberwachungsstelle/MONS - gummistempel
  - kastje van 19 bij 45 mm met tekst Militärische/Ueberwachungsstelle/MONS - metalen stempel
  - kastje van 24 bij 52 mm met de tekst Ctr. Militärische/Ueberwachungsstelle ('Ctr' staat voor *controlliert*)
  - kastje van 24 bij 52 mm met de tekst Militärische/Ueberwachungsstelle 'Ctr.' en 'Mons' verwijderd
  - kastje van 18 bij 48 mm met de tekst Ctr. Militärische/Ueberwachungsstelle, 'Mons' verwijderd
  - kastje van 18 bij 47½ mm met Post/Überwachungsstelle/31
- type 2.3. met tekst Kaiserlicher Kreischef /* Philippeville *

Stempeltypes die in de Etappe van het **Ve Leger** voorkwamen

- kastje van 9 bij 52 mm met de tekst GEPRÜFT MILITÄRISCHE/POSTÜBERWACHUNGSSTELLE
komt ook voor als controlestempel

5.2. Etappekommandanturen

Ook de *Etappekommandanturen* en de *Ortskommandanturen* waren behalve de *Postprüfungsstelle* van een *Etappeninspektion* bevoegd de controle en de afstempeling van de correspondentie uit te voeren. Zo werden zegels afgestempeld in de Etappekommandantur van Tielt, waar het militaire opperbevel van het IVde Leger gevestigd was ³³¹ (AOK 4 of *Armee-Oberkommando 4*), dat was aangevuld met vier reservekorpsen geestdriftige vrijwilligers ³³². Het IVde Leger werd ingezet in het westen en stond tot begin 1917 onder aanvoering van generaal hertog Albrecht von Württemberg, aanvankelijk samen met luitenant-

generaal baron Walther von Lüttwitz als chef-staf. Vanaf 25 februari 1917 was infanteriegeneraal Friedrich Sixt von Arnim opperbevelhebber samen met majoor-generaal von Loßberg als chef-staf.

Er bestonden geen duidelijke voorschriften in verband met de stempels - zowel de kleuren als de vormen - van de *Etappenkommandanturen*. Over de stempels die in hun *Postprüfungsstellen* gebruikt werden, moeten nog veel onderzoeken verricht worden. Naast Tielt zijn er ook stempels van Kortrijk bekend.

5.3. Ortskommandanturen

Zodra de brieven het gebied van de Etappe verlieten, kregen ze in Gent nog een controlestempel. We kennen in de Etappe van het *IVe Leger* stempels van *Ortskommandanturen*, onder meer - (hier enkel vermeld ter illustratie en niet als exhaustieve lijst):

type 1.3. met arend en anker en tekst - KAISERLICHES MARINEKORPS - KOMMANDANTUR + naam van gemeente in spelling van destijds, bijv. Clemskerke, Den Haan, Middelbourg, Ostende, Steene, Varse-naere, Westcapelle, Zeebrügge enz.

type 1.3. met arend, maar zonder anker + Knokke, Den Haan, Jabbeke

type 2.3. met arend en tekst KAISERLICHE MARINE /KOMMANDANTUR + naam van gemeente, bijv. Oostende

Blankenberge - type 5.1.

Eerneghem - type 2.2. en 5.2.

Gistel - met geschreven hoofdletter 'G' met dwarsstreep

Gross-Moeskroen - type 4.1. met GEPRÜFT/Postprüfungsstelle/Gross-Moeskroen

Heist-sur-Mer - met Kommandantur 256 en Deutsche Feldpost 12

Jabbeke - type 5.2. met ORTSKOMMANDANTUR/JABBEKE

Menin - type 2.2. met ORTS.KOMMANDANTUR/.MENIN. met Ø 35 mm, resp. 20 mm

Ostende - type 5.2. met Ortskommandantur 256/Deutsche Feldpost 12

Rousselare (Roulers) - type 4.1. met Geprüft:/Ortskommandantur Roulers

Thourout - type 1.2.3. en 2.2.3.

Wenduine (bij Brugge) - type 5.1.

Westkapelle

Zeebrügge (bij Brugge) - type 5.1.

Brügge (behorend tot het Operatiegebied) - type 1.2.3. met KOMMANDANTUR /BRÜGGE en datum

Enkele voorbeelden van het *Vle Leger*:

Leuze - type 4.1. met P.Ü.S. -kastje van 19 bij 42 mm

Soignies - type 2.3. met MILITÄRISCHE ÜBERWACHUNGSSTELLE /SOIGNIES en rijksadelaar en een groot aantal plaatsen die nu in het Noorderdepartement in Frankrijk gelegen zijn, zoals Anzin, Avesnes-sur-Helpe, Denain, Douai, Hautmont, Jeumont, Cambrai, Le Cateau, Le Quesnoy, Maubeuge, Valenciennes enz.

Ook in de Etappe van het *Ve Leger* waren er behalve de *Postüberwachungsstelle* van de etappe-inspectie afzonderlijke *Ortskommandanturen* gerechtigd zendingen te controleren en postzegels af te stempelen:

Aarlen - type 5.1. van 77 mm. met Militärische Postüberwachungsstelle

Bonnert - type 6.2. met Militärische/* Überwachungsstelle *

5.4. Op briefwisseling van burgers

Op de briefwisseling van de *Bergbauverwaltung* in het etappegebied van het Ite Leger komen stempels van het type 1.2.3. voor als afstempeling van postzegels.

Ook mechanische stempels (vlagstempels) komen voor op correspondentie van de provinciale *Zivilverwaltung*: over het algemeen een vlag van het Belgische type met vijf golflijnen en een datumstempel van het Belgische type: twee cirkels met (KAIS.) DEUTSCHE FELDPOST (en twee asterisken) met datum-midden (dd.- maand Romeins/ jaartal 4). Zie ook deel III, hoofdstuk 2.2.

5.5. Op militaire post

- 1.1.2.3.a. met K.D.FELDPOSTSTATION/* Nr 4 *
- 1.2.1.3. met K.D.-FELDPOSTAMT en datum (dag/maand)
- 1.2.1.3. met (K.D.) FELDPOSTEXP. en datum (dag/maand)
- 1.2. met (K.D.) FELDPOST en nummer voor *Zivilarbeiter*
- 2.2.1. met FELDPOSTEXP. en datum (dd. verkorte maand jj.)
- 2.2.a met Feldpost(station) en nummer en brug met datum (dd.mm.jj.) en dubbel uur van 1 tot 12 met Vof N
- 2.2.b met * FELD-POST * en brug met datum (dd.mm.jj.)
met aanduiding van divisie enz. of zonder (*Tarnstempel*)

De tekst van de stempels van het Pruisische en Saksische type begint meestal met K.D. boven in de kroon, bij het Beierse of Württembergse type is de K. of de afkorting KAIS. vaak uit de kroon verwijderd.

Het stempel kan volgende kenmerken als versiering vertonen:

- een ster, klein of groot,
- een ster en een letter (a, b, c of d),
- twee sterren, ver uiteen of dicht bijeen,
- een letter in een boog onderaan,
- tekst in de kroon in kleine letters of in hoofdletters.

Naarmate de oorlog verliep, werden hoe langer hoe meer aanduidingen uit de stempels verwijderd.

V. De Spoorwegen en de post

De *Bahnpostdienst* was, samen met de uitbreiding van het spoorwegnet, bestendig verder geëvolueerd. De verhoging van het aantal treinen en de betere verbindingen maakten het in vele gevallen mogelijk nieuwe directe postverbindingen tot stand te brengen, nieuwe treinen voor het postverkeer te gebruiken en zo de levertijd in te korten. Zeer belangrijk was het inleggen van snelle nachttreinen tussen Keulen en Charleville-Mézières en verder naar Laon, waardoor het postverkeer naar de postkantoren op deze lijn en de betrokken legers aan het Westfront nog verder uitgebreid kon worden.

1. Treinpostkantoren

Volgens de stand op 1 augustus 1916 waren er van de snel- en stoptreinen in het bezette gebied 74 uitgerust met een postrijtuig waarin postbeambten werkzaam waren. In 79 treinen werden postzakken door postbeambten klaargemaakt en 113 treinen werden door spoorwegpersoneel voor het transport van postzakken aangewend.

De leiding van het spoorwegverkeer was van 25 mei 1915 aan het *Bahnpostamt* in Brussel toegewezen; op enkele lijnen was het toezicht toevertrouwd aan Duitse postbeambten. Belgische spoorwegbeambten

reden tot Herbesthal, Luxemburg, Chauny (Aisne), Valenciennes (dep. Nord), Lille (Rijsel), Oostende en Antwerpen. Het *Bahnpostamt 10* in Keulen begeleidde treinen die voornamelijk het veldpostverkeer verzekerden.

«In allerlei vormen bleef het verzet de hele oorlog lang doorgaan: frontbrieven werden over de grens gesmokkeld, informatie over de Duitse troepen werd aan de overzijde doorgegeven, de verboden pers circuleerde, Belgische soldaten *in spe* gingen de grens over, spoorwegmaterieel werd gesaboteerd.»³³³

Veel meer dan een inventaris van de *Bahnpoststempel* is er, voor zover ons bekend, in de literatuur niet te vinden³³⁴. Een diepgaande studie over de organisatie en de werking van de *Bahnpostämter* (spoorwegpostkantoren) moet nog geschreven worden.

De treinpostkantoren van een postrijtuig gebruikten uitsluitend Duitse stempels, ovaal van vorm, met vermelding van de richting en het begin- en eindpunt van de spoorlijn, het woord *Bahnpost* en (veelal tussen twee horizontale strepen) een treinnummer, voorafgegaan door de hoofdletter 'Z' (*Zug*) en de datum. Hieronder bevindt zich dan nog een boog of ander ornament. Zie type 6.1.

Dergelijke *Bahnpoststempel* komen voor als afstempeling van gefrankeerde poststukken of voor militaire aangelegenheden. Zoals zo vaak stonden hoofdzakelijk militaire belangen achter een snelle communicatie en werden vooral bevelen om tot actie over te gaan en belangrijke krijgsberichten overgebracht. Volgende trajecten zijn bekend voor ons land:

Brussel -	Cambrai Charleville Lille Mézières Charleville Valenciennes
Charleroi -	Hirson (départ. Aisne)
Gent -	Charleville
Givet -	Mariembourg
Kortrijk -	Lille
Liège -	Charleville Trois-Ponts Luxemburg Tergnier (départ. Aisne)
Namur -	Charleville
Tielt -	Charleville

2. Stationskantoren

De postkantoren met na de plaatsnaam het onderscheidingsnummer '2' of een uitbreiding met *Bahnhof* waren in de regel kantoren voor Duitse troepen en overheidsdiensten.

Als er zich verschuivingen voordoen in de begrenzing van het Etappegebied en het Gouvernement-Generaal van België, zoals bijv. op 1 januari 1917 in de arrondissementen Mons (Bergen) en Arlon (Aarlen), wordt er in de organisatie van de *Bahnpost* meestal niets gewijzigd³³⁵.

Verordeningen in betrekking met de spoorwegpost:

Amts-blatt nr.	periode	Verfügung nr.	datum	pagina	onderwerp
15	18./20.03.1915	95	18.03.1915	52	postzegels voor bestellers en conducteurs *
24	14./16.05.1915	138	14.05.1915	84	Bahnpostamt für Belgien - 20.05.1915 Brüssel
25	17./23.05.1915	145	23.05.1915	87	uitbreiding van het treinpostkantoor
28	11./14.06.1915	165	14.06.1915	99	aanduiding van bezette spoorwegpostwagens in stations
29	15./22.06.1915	169	16.06.1915	101	uitbreiding van de spoorwegpost met <i>Schaffnerbahnposten</i> □
62	26./28.12.1915	343	28.12.1915	206	onderhoud van de treinpostwagens

* conducteurs werden destijds *Bahnpostbegleiter* genoemd.

□ kantoren met begeleiders werden *Schaffnerbahnposten* genoemd. Het waren tweedeklaskantoren.

Stempels van stationskantoren zijn meestal van het type 4.3. met naam en nummer van het station / datum (dd.-mm.-jj.) / leeg (met afgeknotte hoeken), bijv.

GIVET N° 2 / datum / nihil

Zarren n° 1

Roeselare - type 2.3. met *BAHNHOF-COMMANDANTUR* / ✖

VI. De controle op het briefverkeer

1. Duitse censuur in de etappegebieden

1.1. Algemeen

1.1.1. Algemene beschouwingen

Voor de censuur of controle van de militaire of civiele zendingen in het Gouvernement-Generaal verwijzen we naar deel III, hoofdstuk 3.1. en 3.3.

1.1.2. Brieven van banken

Bankbrieven, die vooral in Brussel talrijk ter verzending werden afgegeven, werden daar door een speciale bankcommissaris aan een voorafgaande controle onderworpen. Ze werden in grote enveloppen verzameld en via de *Postüberwachungsstellen* naar de etappegebieden verstuurd. Het porto werd op zulke brieven gezamenlijk verrekend ³³⁶.

Omgekeerd, wanneer de correspondentie van een bank het *Etappengebiet* verliet, werd ze eerst gecensureerd in de *Bankaufsichtsstelle* (het toezichtkantoor) van de etappe, daarna in de *Bankaufsichtsstelle* van het Gouvernement-Generaal in Brussel, een bankcontroledienst die toen onder leiding stond van bankcommissaris-generaal *Geheimoberfinanzrat* Carl von Lumm (1864-1930), en dr. Hjalmar Schacht (1877-1970), de verantwoordelijke voor de organisatie van de financiering van de Duitse aankopen in België.

Bankaufsichtsstellen (inspectiekantoren in de etappegebieden) ³³⁷

nummer	plaats	nummer	plaats
1	Valenciennes	5	Mons (Bergen)
2	Lille (Rijsel)	6	Sedan
3	Longwy	7	Arlon (Aarlen)
4	St.-Quentin Maubeuge	8	Tournai (Doornik)

Daarbij komen nog toezichtkantoren in Douai en Tourcoing. We zien volgende stempeltypes:

- type 1. met tekst in kroon met BRIEFSTEMPEL in het centrum
- 1.3.
- 2.
- 4.1. met of zonder nummer van het inspectiekantoor
- 5.1. met of zonder nummer van de *Feldpost*
- 5.2. vaak met *Eingegangen den ...* en ruimte voor datum

1.1.3. Controle van koolmijnen

vooral van toepassing in het noorden van Frankrijk (Valenciennes) en in de Borinage met censuurstempele van het type

- 4.2. met tekst *Bergverwaltung/Etappen Inspektion 6* in Mons (Bergen)
Zulässig + nummer (van 1 tot 18) / Postüberwachungsstelle
- 5.2. met *Deutsche Bergverwaltung/ Valenciennes*

1.2. Militaire censuur

1.2.1. Feldpost

Over de vermelding *Soldatenbrief* (terwille van portvrijdom) hadden we het al in deel II, hoofdstuk 1.1. Het stempel komt voor als censuurstempel en als afstempeling, bijv.

Bredene - type 1. met *Soldatenbrief/Deutsche Feldpost/12/Ortskommandantur 293*

Vóór 15 maart 1917 moesten de veldpostkantoren van het Duitse leger zich in het begin van de oorlog vaak verplaatsen volgens de nieuwe plaatstoewijzing van de eenheid waaraan ze verbonden waren. Toen het front in 1915 stabiel werd en in bepaalde nabijgelegen gebieden de administratie en de burgerbevolking die er was opgeëist voor arbeid in de etappe, postaal moesten worden bediend, werden *Abschnittspostämter* (postsectoren) gecreëerd. Als een eenheid gedwongen van front moest veranderen, bleven de bezorging en de lichte van de correspondentie vast en regelmatig verbonden aan zulke postsector. Van begin 1915 af dienden de *Feldpostanstalten* de briefwisseling van of aan niet enkel hun eenheid te bezorgen, maar ook van of naar een afgebakende sector.

1.2.2. Marinekorps

Stempels van het type 1.3. of 2.3. met adelaar (met of zonder anker) en tekst KAISERLICHES MARINEKORPS of KAISERLICHE MARINE.

1.2.3. Etappe-inspectie, de belangrijkste militaire instantie

Gent - type 2.3. met in de kroon VERPFLEGUNGSOFFIZIER für die * ZIVILVERWALTUNG * en in het midden Etappen/Inspektion/ 4. Armee

Tournai (Doornik) - type 5.1. met in holle schrijfstijl □□□.□□□□ □

1.3. Civiele controle

1.3.1. *Zivilverwaltung*, de Duitse civiele administratie

1.3.1.a. President (ter vervanging van de gouverneur en de gedeputeerden)

- type 2.3. met adelaar in het midden en kroon met tekst *Der Präsident der ZIVILVERWALTUNG für DIE PROVINZ* + bijv. Hennegau, Ostflandern, Westflandern, gebruikt in de hoofdplaats, bijv. Arlon (Arel), Brugge

- type 5.2. met ZIVILVERWALTUNG/WEST FLANDERN

- type 5.4. met *Gepprüft/Der Präsident/der Zivilverwaltung/für die Provinz Ostflandern*

1.3.1.b. *Zivilkommissar* (met allerlei taken, vooral heffing van oorlogsbelasting)

- Brugge - type 2.3. met in de kroon *Steuerkommissar b. d. Präsidenten d. Zivilverwaltung/der Provinz Westflandern* + in het midden *Gepprüft*

- Brugge - type 3.3. met ongeveer dezelfde tekst + *Gepprüft*.

- Tournai - type 1.2. *Der Zivil KOMMISSAR bei dem KREISCHEF/TOURNAI* + in het midden ≈/BRIEFSTEMPEL/≈

- type 5.3. ZIVILKOMMISSAR/IN/TOURNAI

- type 5.4. DER/ZIVILKOMMISSAR/IN/TOURNAI

- Sint-Niklaas - type 1.3. met adelaar + tekst *Der Zivilkommissar/St NIKLAAS*

type 5.3. *Gesehen/der Zivilkommissar/Sint Niklaas, den ..... 19...*

1.3.1.c. *Kreischef* (arrondissementscommissaris)

1.3.2. Etappekommandantur - vaak relatief ver van het eigenlijke front gelegen

Eeklo - type 5.1. met *Et. Kdtr. EEKLOO*

Ingelmunster - type 1.3. met tekst ETAPPEN-COMMANDANTUR

Sint-Niklaas - type 2.3. met dubbele buitencirkel en tekst ETAPPENKOMMANDANTUR / ❖
id. 1915 - type 5.1. met tekst Ppr. d. Et.Kdtr 3 d. 4. Armee

Gent - type 3.3. met in buitenkroon ETAPPEN KOMMANDANTUR
en in binnenkroon POSTVERMITTELUNGSSTELLE

Voor de organisatie van een *Etappengebiet* verwijzen we naar de masterproef van Sebastiaan Vandenbo-gaerde, Een kijk op de administratiefrechtelijke organisatie van het 'Etappengebied' tijdens de Eerste Wereldoorlog, 2009-2010³³⁸, op zijn beurt gebaseerd op het werk van Eric de Meester, Structuur en wer-king etappe tweede Duitse 4e leger in Vlaanderen (1914-1918), Fistostudie nr. 62, Gent, sept. 1999, p. 21-44.

Ook de mobiele etappekommandanturen van de *Armeekorps* hadden hun eigen stempels. We vermelden type 2.3. voor

streek van Kortrijk - met nr. 22

idem met nr. 28

Doel - met nr. 11

Sint-Gillis (Dendermonde) - met nr. 120

Wetteren - met nr. 130

type ?? voor

Kortrijk en Ronse - met nr. 139 (in 1918) - *XIIIe Armeekorps*

Beernem

Roeselare - met nr. 127

Izegem - met nr. 137

1.3.3. Kommandantur - vaak in een kantonhoofdplaats

- type 1.1. met KOMMANDANTUR BRÜGGE + datum (dd.-mm.-jj.)

- type 1.1. met KOMMANDANTUR + naam gemeente, bijv. Den Haan, Kortemark, Middelburg, Moor-slede, Moorsele, Oostende, Rumbeke, Zarren

- type 1.3. met adelaar + tekst, bijv. DER DEUTSCHE KOMMANDANT + gemeente: Moerkerke, Oost-ende, Westkapelle

- type 2.1. van Eernegem

- type 5.1. Bredene

- type 5.3. Kaiserliche Kommandantur/Blankenberge/B. N° ....

1.3.4. Ortskommandantur - vaak dicht bij het front gesitueerd

Aalter - type 1.3. met *Ortskommandantur / Aalter*

Aartrijke - type 1. met *D.F.P. 367* en in het midden *Nr 252*

- type 1.3.

Athus - type 1.3. (zonder naam van de gemeente met kleine adelaar)

- type 5.1.

Avelgem - type 5.2. met *Ortskommandantur 236 / Deutsche Feldpost 3* (in plaats van 286)

Bissegem - type 2.2.b. met *ORTSKOMMANDANTUR / BISSEGHEM*

Bovekerke - type 2.2.b. met in het midden *Briefstempel*

Desselgem - type 1. met *ORTSKOMMANDANTUR* / * met naam in het midden (twee varianten)
 - type 2.2.b. met nummer 285 en in het midden *Deutsche Feldpost 3*
 Eernegem - type 2.2.a. met *ORTSKOMMANDANTUR EERNEGHEM*
 - type 2.2.b.
 Elverzele - type 2.2.b.
 Geluwe - type 1.3. met kleine adelaar
 - type 2.2.a. met *Ortskommandant(ur) Gheluwe* / *
 - type 2.3. met *ORTSKOMMANDANTUR* / * *GHELUWE* * - met Saksische adelaar
 Gent - type 1.3. met kleine adelaar
 Gits - type 2.3. met *ORTSKOMMANDANTUR* / *GITS*
 - type 2.3. met twee asterisken - met Saksische adelaar
 Gullegem - type 2.2.b.
 Handzame - type 2.3.
 Heule - type 1. met *ORTSKOMMANDANTUR* / *HEULE*
 - type 2.2.a.
 - type 2.2.b. met *ORTSKOMMANDANTUR* / - *HEULE* -
 - type 2.3.
 Ingelmunster - type 1.
 - type 1.3. met wapen van Württemberg
 Izegem - type 1.
 Jabbeke - type 5.2.
 idem met nummers *O.K. 284 - D.F.P. 247*
 Knokke - type 2.3.
 Kortemark - type 1.3.
 Lendelede - type 6.2. met *ORTS KOMMANDANTUR* / *LENDELEDE*
 Lessines - type 5.1
 Lichtervelde - type 5.2. met nummers *O.K. 1279 - D.F.P. 259*
 Menen - type 2.2.b.
 - type 6.3.
 - type 4.1. met *OKDTR ....* / *MENEN ....* / *Gepprüft ....*
 Mons - type 1.3. met kleine adelaar
 Moorsele - type 1.
 Moeskroen - type 5.2. met *Orts Kommandantur* / *Mouscron* (naam in kleine of in hoofdletters)
 Oostende - type 5.2. met *Ortskommandantur 256* / *Deutsche Feldpost 12*
 Oostrozebeke - type 2.2.a. met *ORTSKOMMANDANTUR 295*
 - type 2.2.b. met *Ortskommandantur* / *N° 296*
 - type 2.3. - met Saksische adelaar
 Passendale - type 2.2.a.
 - type 2.2.b.
 Pittem - type 2.2.a.
 - type 2.2.b.
 Roeselare - type 1.
 type 1.3. met *Roeselare* en *Roulers*
 type 5.2. met *Orts Komm ....* / *.... Abteilung*
 Sint-Denijs - type 2.3. - met Saksische adelaar
 Sint-Eloois-Winkel - type 2.2.a.
 - type 2.2.b.
 - type 2. met in het midden *Winkel* / *St Eloi*
 Snaaskerke - type 2.2.a.
 - type 2.2.b.
 Torhout - type 2.2.b.
 - type 2.3.
 Wervik - type 2.2.b.

Westkapelle - type 2.2.a.
- type 2.3.
Wevelgem - type 2.2.b.
- type 2.3.
Zarren - type 1.3.
Zedelgem - type 1.3. (twee varianten)
Zwevegem - type 1.3. met kleine adelaar

1.3.5. Stomme stempels

Stempels zonder aanduiding van de plaats waar ze aangebracht werden, dus stempels waarvan de herkomst alleen achterhaald kan worden door andere documenten, door deductie na vergelijking of door gegevens op het poststuk bij aankomst of vertrek:

vaak type 4.1. met *P.Ü.S.* of *P.U.S.* of *F.a.* (fristgemäß abgefertigt)= verstuurd binnen de gestelde termijn

Brugge - type 5.2. met *Über Postüber / Wachungsstelle 33*
- geschreven *Brück*
- een negental voorlopige, naamloze stempels, uitgesneden uit een kurk
Gistel - geschreven hoofdletter G
Hornu - datum (dd. maand in 3 letters jj.) binnen vatvormig ornament
Menen - type 4.1. met *Eingang .... / Tagb. N° .... / Abtg ....*

1.4. Duitse censuurstempels

Zodra de bezetter onze gebieden veroverd had, vestigde hij op diverse plaatsen *Überwachungsstellen*, die uitgerust werden met censuurstempels. Die controlekantoren censureerden de inhoud van de briefwisseling en de goederen. De censoren waren rijksbeambten of militairen en controleerden zowel civiele als militaire correspondentie en pakjes. Opvallend is wel dat het woord *Zensur* vermeden wordt en vervangen door *Prüfung* of *Überwachung*.

1.4.1. De militaire censuurkantoren, verbonden aan de etappe-inspectie van een *Armee*, gebruikten allerlei types van stempels, veelal kastjesstempels, met de tekst:

- '*Militärische Überwachungsstelle*' of '*Ueberwachungsstelle*', gevolgd door de plaatsnaam. Het zeldzame stempel *Ueberwachungsstelle* werd waarschijnlijk tijdelijk gebruikt door een leger dat ter versterking tussen het IIe en IIIe Leger tussen Maubeuge en Valenciennes werd opgesteld.

Arlon - type 6.2. met *Militarische / * Überwachungsstelle **
- type 5.1. met *Militarische Postüberwachungsstelle*
Florennes - type 1.3. met *Militärische Postüberwachungsstelle / * FLORENNES **
Jurbise - type 4.1. met *Ctr. Militärische / Überwachungsstelle*
Mons - type 4.1. met *Ctr. Militärische / Überwachungsstelle*
- type 6.1. met *MIL. ÜBERWACHUNGSSTELLE / Ctr.*

Toen de vele opgeëiste burgers naar het frontgebied gevoerd werden, zodat ze er schuilplaatsen, bruggen en wegen konden aanleggen, diende deze nieuwe organisatie om de briefwisseling van die arbeiders te bezorgen of mee te nemen. Daarna ging deze dienst er geleidelijk toe over in de zones van het Ie, IIIe, VIe en VIIe Leger de civiele correspondentie te lichten en te verdelen ³³⁹.

De censuurstempels die het meest voorkomen, zijn van het type 4.1. met de tekst op twee of drie regels, uitzonderlijk ook eens op vier regels, bijv. kastje van 30 bij 61 mm met de tekst '*Nach Prüfung geschlos-*

sen./*Militärische Überwachungsstelle/Arlon. .../Offiz-Stellvertr.*' (op de plaats van het beletselteken moest een handtekening geplaatst worden).

Ook censuurstempels van het type 5.3. met *MILITÄR-POLIZEISTELLE IV / Brüssel - Laeken / Stefaniestraat, 87* of met het adres *Malibranstrasse, 10* komen voor op brieven uit Lille (Rijsel), die in Brussel gecontroleerd en afgestempeld werden.

1.4.2. Civiele censuur, bijv. op binnenlandse briefwisseling naar het Gouvernement-Generaal of op correspondentie naar *Zivilarbeiter*

- '*Freigegeben*', of '*Geprüft und freigegeben*'

- '*Prüfungsstelle*', al dan niet met '*zur Beförderung / datum/ zugelassen*'

- '*Geprüft*'

Arlon - type 1. met *Geprüft / Pr. E.K.*

- type 5.2. met *Geprüft 1 / P.U.St* (of met cijfer 5)

- type 5.2. met *Geprüft 6 / P.Ü.St*

- type 4.1. met *Geprüft 9 / P.U. St.*

Baudour - type 4.1. met *geprüft*

Brugge - type 5.1. met *Geprüft, F*

- type 2. met *Der Präsident der ZIVILVERWALTUNG für die PROVINZ WESTFLANDERN*

- type 4.1. met *Geprüft und genehmigt / Kommandantur Brügge / den 191*

Florennes

Gent - type 5.4. met *Geprüft / Der Präsident / der Zivilverwaltung / für die Provinz Ost Flandern*

- type 4.1. met *Geprüft / P. Prf. G 12* (met nummers 1 tot 35)

Jurbise - type 5.1. met *geprüft*

Menen - type 4.1. met *GEPRÜFT / Okdtr 272 / D.F.P 3*

Moeskroen - type 4.1. met *Geprüft / P.Prf. GM* (voor Groß-Moescroen)

- type 4.1. met *GEPRÜFT / Postprüfungsstelle / GROSS-MOESCROEN*

- type 4.1. idem maar zonder GROSS

Mons - type 5.1. met *geprüft*

- type 5.2. met *Geprüft / Ue. St.*

Oostende - type 5.3. met *Geprüft (1) / Kaiserliche Kommandantur / Ostende*

- type 5.1. met geschreven *geprüft 6*

- type 5.1. met *Geprüft 6*

Roeselare - type 4.1. met *Geprüft / Ortskommandantur Roulers* (twee varianten)

Ronse - type 4.1. met *Geprüft / H.P.U*

Tielt - type 5.1. met *Geprueft zugelassen*

Tournai - type 5.1. met *Geprüft*

- type 5.2. met *Geprüft. F.a./Postüberwachungsstelle*

F.a = *Fristgemäß abgefertigt* (binnen de gestelde termijn afgezonden)

- type 5.3. met *Geprüft. F.a./Postüberwachungsstelle/-b-*

Virton - type 4.1. met *Geprüft u. freigegeben / Virton, den .... / Name: .... / Adresse: ....*

Wervik

- '*Postüberwachungsstelle*', al dan niet met '*Geprüft*', verbonden aan een etappe-inspectie

voluit of met de tekst P.U.W. of P.U.St(elle) of P.Ue.St., soms met vermelding van de *Etappen-Inspektion*, naar het einde van de oorlog (na 15 maart 1917) vaak met omissie van de plaatsnaam of het nummer van het leger.

Gent - type 1.1.2.3.a. met *Postüberwachungsstelle* / * 33 a (met letters a, b, c of d) en met in de brug datum (dd.mm.jj.)

- type 2.1.2. met *Postüberwachungsstelle* / * 33 * (met letter a, b, c of d in de benedenboog) met in de brug datum (dd.mm.jj.)

Marke - type 4.1. met *P.U.St* / 88

Menen - type 4.1. met *P.U.* 33 / 169

Mons - type 2.2. met *POSTÜBERWACHUNGS-STELLE* / *

- type 2.2.2.b. met *POSTÜBERWACHUNGSSTELLE* / *

Tournai - type 2.2. met *POSTÜBERWACHUNGSSTELLE* in de kroon en 6. *Armee* in het midden

- type 2.2. met *POSTÜBERWACHUNGS STELLE* / * met *Gepprüft*

- type 2.2.1.2. met *POSTÜBERWACHUNGSSTELLE* / al of niet met *TOURNAI* * met in het midden *GEPRÜFT* + datum (dd.mm.jj)

- '*Postprüfungsstelle*', verbonden aan een etappe-inspectie of een etappekommandantuur

Aalst - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * 160 *

Gent - type 2.3. met *POSTPRÜFUNGS STELLE* b. *ETA : INSP / 4 ARMEE* met Ø 29 mm of 31 mm

- type 4.3. met *Postprüfungsstelle* / * datum * / *Etappe-Inspektion* / *Gent*

- idem met letter 'a' naast datum (dd.mm.jj.) i.p.v. rechterster

- type 5.3. met *Postprüfungsstelle* / *ETAPPEN INSPECTION* / *GENT*

Kortrijk - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* d. *Et. Kdtr 28* / - 4. *Armee* -

- type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * 139 *

- type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * *KORTRIJCK* *

- type 4.1. met *P.Pr.f. Kortrijk* / *Gepprüft*

Lokeren - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * 11 *

Ronse - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * *H.P.U* *

Tielt - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* / * 138 *

Torhout - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* d. *Et. Kdtr 29* / - 4. *Armee* -

Zulte - type 2.3. met *Postprüfungsstelle* d. *Et. Kdtr 23* / - 4. *Armee* -

- '*Zulässig*' meestal met *Postüberwachungsstelle*, met tot 1917 nummer op 1e regel en met in Noord-Frankrijk toevoeging het nummer van de *Armee* op de 3e regel:

Ath, daarna Tournai - type 5.2. met nummer 5

Borinage - type 4.1. met *Zulässig* 17 / *Postüberwachungsstelle*

Jurbise - type 5.3. met *ZULAESSIG* 21 / *Postüberwachungsstelle* / X

Leuze, daarna Tournai - type 5.2. met nummer 7

Oostende - type 4.1. met *Zulässigkeit geprüft* / *Kommandantur Oostende*

- type 5.2. met *Zulässig geprüft* / *Kommandantur Ostende*

Péruwelz, daarna Tournai - type 5.2. met nummer 6

Tournai, na Lille - type 5.2. met nummer 2 of 3

- type 5.2. met nummer 8

- type 5.3. met *Zulässig* / *Postüberwachungsstelle* / 6. *Armee*

- controlestempels van het type 5.1. met enkel de plaats van de gemeente:

Blankenberge - met kleine letters of met hoofdletters

- type 4.3. met *BLANKENBERGHE* / .... 16 / * * (met 2 onderste hoeken afgeknot)

Eernegem - type 5.2. met *Eerneghem* / *Westflandern*

- type 4.3. (spoorwegstempel met 4 afgeronde hoeken)

Hornu - hoofdletters

Libramont - type 4.1. met *Militär./Überwachungsstelle / Libramont*

Lokeren - type 1. met onderbroken omtreklijn en datum op 3 regels (dd./maand in 3 letters/jj.)

St Nicolas - scriptletter

Wenduine

Zeebrugge - kleine letters

- '*genehmigt*' - meestal type 5.1.

- '*Zur Beförderung zugelassen*

Gent van december 1914 tot einde maart 1915 - type 4.1. met *ZUR BEFÖRDERUNG/* datum (dd. maand in 3 letters jaar in 4 cijfers) / *ZUGELASSEN*

De civiele censuurkantoren gebruikten vaak hun dienststempel als controlestempel:

- de grote ronde stempel met enkele of dubbele cirkel van het Duitse civiele bestuur van de provincie met de tekst (KAISERL.) DEUTSCHE ZIVILVERW.(ALTUNG) der PROV.(INZ) ... in ... met de keizerlijke adelaar in het centrum

- idem maar met de tekst DER PRÄSIDENT der ZIVILVERWALTUNG für die PROVINZ ... en met brug in de binnencirkel met de tekst GEPRÜFT of *ZUR/ BEFÖRDERUNG/ FREIGEgeben*

- idem maar met in het centrum *BRIEF/STEMPEL*

- kastjesstempel van het type 4.3. met de tekst *GESEHEN / DER PRÄSIDENT DER ZIVILVERWALTUNG / FÜR DIE PROVINZ ...*

- ook stempels van het type 6.2., vooral door de *Kreischefs* (arrondissementscommissarissen), of van het type 6.1. met dubbellijnige omtrek van de ellips.

1.5. Briefstempel

Allerlei instanties stempelden hun briefwisseling af met een stempel die in het midden het woord *BRIEFSTEMPEL* bevatte, vaak op een stempelbrug van het type 1.2.: bijv. in

Aartrijke

Blankenberge - *Das Kaiserliche Marinekorps /Kommandantur / Blankenberge*

Brugge - *Der Präsident der Zivilverwaltung für die Provinz Westflandern*

- *Passbehörde des Marinekorps / Brügge*

Heist - *Kommandantur 365 / Deutsche Feldpost 12*

- *Kommandantur 365 / HEIST am Meer*

- */ Ortskommandt HEIST*

Knokke - *KOMMANDANTUR / Knokke*

Mons - *Zivilverwaltung f. d. Provinz Hennegau / - MONS -*

Stalhille - *Ortskommandantur Stalhille / Briefstempel*

Torhout - idem met *Thourout*

Tournai - zie ook bij *Zivilkommissar*

Wervik - type 2. met *ORTSKOMMANDANTUR/* WERVICK **

- of idem met ** WERVICQ **

Zeebrugge - *Kaiserliche Marine / Flugstation Seebrügge*

2. Belgische censuur

2.1. Militaire correspondentie

De Belgische veldpost stond niet alleen in voor de verzending en de distributie van de administratieve en particuliere correspondentie en pakjes (minder dan 2 kg) van of voor de Belgische militairen, maar ook voor de censuur ervan. Daarom verwijzen we voor dit onderwerp in de eerste plaats naar deel I, hoofdstuk 1.2.

Zowel de directie van de veldpostdienst als het centraliserende kantoor hadden zich eind oktober 1914 in Calais gevestigd. Het lag voor de hand dat de inlichtingendienst van de krijgsmacht er zich ook vestigde. Vandaar dat alle correspondentie voor Frankrijk en landen, afkomstig van militairen of burgers in het niet-bezette deel van België, er gecensureerd werd³⁴⁰. Het hoofdkantoor van de Belgische inlichtingendienst bevond zich echter in Folkestone en hing direct af van de Staatsveiligheid (in het gebied achter de linies). Van 12 februari 1915 af werd alle correspondentie van Belgische militairen naar het bezette België samengebracht in Calais, dagelijks naar de postdienst van de Belgische censuur in Folkestone gestuurd, waar ze gecensureerd werd (en afgestempeld door de *Censor Folkestone* met C.F. in een cirkeltje) voor ze werd doorgestuurd naar haar bestemming.

In maart 1916 waren er twee onafhankelijke kantoren van de Belgische militaire censuur: het eerste in Calais onder de directeur-generaal van de Belgische veldpostdienst, het tweede onder de leiding van het hoofd van de inlichtingendienst. De twee kantoren werden samengevoegd in Folkestone, waar de brieven voor Nederland - en dus ook de doorgestuurde correspondentie voor het bezette België - werden gecensureerd. Ook de brieven die uit Nederland bezorgd werden met bestemming het niet-bezette deel van ons land en Frankrijk, werden er samengebracht en gecensureerd.

Telegrammen werden in Houtem (Veurne) in het algemeen hoofdkwartier GQG (*Grand Quartier Général*) gecensureerd. In september 1917 werd het censuurkantoor van Calais overgebracht naar Gravelines (Grevelingen).

In het kort, we hadden dus begin 1915 drie Belgische kantoren:

- dat van de tweede afdeling van het opperbevel van het leger (GQG) in Houtem, tot september 1916,
- het kantoor van de veldpostdienst in Calais, vanaf september 1917 in Gravelines,
- dat van de inlichtingendienst voor het gebied achter de linies in Folkestone.

2.2. Civiele correspondentie

De civiele brieven naar het bezette gebied van België moesten aan het '*Bureau de Correspondance Belge*' aan de Boulevard de Strasbourg 36 in Le Havre worden afgeleverd, vanwaar ze - net als de militaire correspondentie - zo vlug mogelijk voor censuur naar Folkestone werden gestuurd.

3. Britse censuur

De Britse censuur controleerde de brieven die van het niet-bezette gebied van België kwamen en bestemd waren voor het Verenigd Koninkrijk, alsook de brieven die per gewone post uit Nederland kwamen en bestemd waren voor het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en onbezette België.

In het postkantoor van Poperinge (in de Britse zone van het front) bevond zich van 1916 af een Brits postcentrum dat dagelijks 1.300 tot 1.500 brieven behandelde, waarvan er een 300-tal werden onderzocht.

4. Franse censuur

De correspondentie afkomstig uit het onbezette België en bestemd voor Frankrijk, werd gecensureerd door Franse kantoren.

Eindnoten

Bijlagen

Bijlage 1

Lijst der postkantoren die op 8 januari 1915 al heropend waren volgens *Amtsblatt* nr. 5 van die datum

<i>Naam</i>	<i>openingsdatum</i>	<i>categorie</i>	<i>provincie</i>
Andenne	14.11.1914	B-Postamt	N
Angleur 1	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Ans 1	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Antwerpen 1	01.11.1914	A-Postamt	A
Antwerpen 2 (Hauptbhf)	??.11.1914	A-Postamt	A
Ath 1	22.10.1914	B-Postamt	H
Boussu 1	13.10.1914	B-Postamt	H
Bracquegnies	13.10.1914	B-Postamt	H
Braine-le-	??.11.1914	A-Postamt	H
Brugelette	22.10.1914	B-Postamt	H
Brussel (Brüssel) 1	01.10.1914	A-Postamt	B
Brussel (Brüssel) 2 (Nordbhf)	26.10.1914	A-Postamt	B
Casteau	13.10.1914	B-Postamt	H
Charleroi 1	01.11.1914	A-Postamt	H
Charleroi 2 (Hauptbhf)	14.11.1914	A-Postamt	H
Châtelineau	06.11.1914	B-Postamt	H
Chênee	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Comblain-au-Pont	09.12.1914	B-Postamt	Lk
Couillet	06.11.1914	B-Postamt	H
Cuesmes	13.10.1914	B-Postamt	H
Diest	??.11.1914	A-Postamt	V-B
Dison	02.11.1914	B-Postamt	Lk
Dolhain-Limbourg	13.10.1914	A-Postamt	Lk
Dour	13.10.1914	B-Postamt	H
Elouges	13.10.1914	B-Postamt	H
Engis	09.12.1914	B-Postamt	Lk
Ensival	31.10.1914	B-Postamt	Lk
Flémalle	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Flénu	13.10.1914	B-Postamt	H
Fléron	26.12.1914	B-Postamt	Lk
Frameries	01.10.1914	B-Postamt	H
Gent (Südbahnhof)	08.12.1914	A-Postamt	O-V
Gilly	06.11.1914	B-Postamt	H
Gosselies	31.10.1914	B-Postamt	H
Grivegnée	14.10.1914	B-Postamt	Lk
Halle (Hal)	08.12.1914	A-Postamt	V-B
Hasselt	14.11.1914	A-Postamt	Lb
Herstal	19.11.1914	B-Postamt	Lk
Hollogne-aux-Pierres	19.11.1914	B-Postamt	Lk
Hornu	13.10.1914	B-Postamt	H
Houdeng	13.10.1914	B-Postamt	H

Huy (Hoei) 1	14.11.1914	B-Postamt	Lk
Jemappes	13.10.1914	B-Postamt	H
Jemeppe-sur-Meuse	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Jumet	14.11.1914	B-Postamt	H
Jupille	19.10.1914	B-Postamt	Lk
La Bouverie	13.10.1914	B-Postamt	H
La Louvière 1	31.10.1914	B-Postamt	H
Lens (Hainaut)	22.10.1914	B-Postamt	H
Le Rœulx	31.10.1914	B-Postamt	H
Leuven (Löwen) 1	24.12.1914	B-Postamt	V-B
Liège (Lüttich) 1	16.10.1914	A-Postamt	Lk
Maaseik (Maeseyck)	14.11.1914	A-Postamt	Lb
Marchienne-au-Pont 1	14.11.1914	B-Postamt	H
Mons (Bergen) 1	13.10.1914	B-Postamt	H
Montignies-sur-Sambre 1	19.11.1914	B-Postamt	H
Namur (Namen) 1	14.11.1914	B-Postamt	N
Nimy	13.10.1914	B-Postamt	H
Ougrée	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Pâturages 1	13.10.1914	B-Postamt	H
Pepinster	14.11.1914	B-Postamt	Lk
Quaregnon 1	13.10.1914	B-Postamt	H
Quiévrain	13.10.1914	Postagentur	H
Saint-Ghislain	13.10.1914	B-Postamt	H
Sclessin	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Seraing 1	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Soignies (Zinnik) 2	01.01.1915	A-Postamt	H
Tilleur	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Tongeren 2	14.11.1914	A-Postamt	Lb
Val-Saint-Lambert	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Verviers	13.10.1914	A-Postamt	Lk
Wandre	19.10.1914	B-Postamt	Lk
Wasmes 1	13.10.1914	B-Postamt	H

Bijlage 2

Organisatie van de heropende kantoren

Alfabetisch overzicht volgens de huidige Nederlandse spelling voor de Vlaamse gemeenten en de gemeenten met faciliteiten, volgens de Franse spelling in Franstalige gemeenten, eventueel beide spellingen:

met jaar, maand of dag van sluiting - categorie bij heropening en provincie

Aarschot 1 - <i>sluit op</i>	18.08.1914	<i>en wordt</i>	B-Postamt	V-B
Aartselaar	september 1914		Posthilfestelle	A
Achel	september 1914		Postagentur	Lb
Acoz	augustus 1914		Postagentur	H
Agimont	augustus 1914		Postagentur	N
Aiseau	augustus 1914		B-Postamt	H
Alken	augustus 1914		Postagentur	Lb
Alle	augustus 1914		Postagentur	N
Amay	augustus 1914		B-Postamt	Lk
Amberloup	augustus 1914		Postagentur	Lx
Ampsin	augustus 1914		Postagentur	Lk
Andenne	19.08.1914		B-Postamt	N
Anderlecht 1	augustus 1914		B-Postamt	B
Anderlecht 3	augustus 1914		Postagentur	B
Anderlues	augustus 1914		B-Postamt	H
Angleur 1	augustus 1914		B-Postamt	Lk
Angleur 2	augustus 1914		Postagentur	Lk
Angre	augustus 1914		Postagentur	H
Anhée	augustus 1914		Postagentur	N
Anlier	augustus 1914		Postagentur	Lx
Annevoie	augustus 1914		B-Postamt	N
Ans 1	augustus 1914		B-Postamt	Lk
Ans 2	augustus 1914		Postagentur	Lk
Anseremme	augustus 1914		Posthilfestelle	N
Anserœul	augustus 1914		Postagentur	H
Anthée	augustus 1914		B-Postamt	N
Antheit	augustus 1914		Postagentur	Lk
Anthisnes	augustus 1914		Postagentur	Lk
Antoing	augustus 1914		B-Postamt	H
Antwerpen 1	oktober 1914		A-Postamt	A
Antwerpen 2	oktober 1914		A-Postamt	A
Antwerpen 3	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 4	oktober 1914		Postagentur	A
Antwerpen 5	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 7	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 8	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 9	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 10	oktober 1914		B-Postamt	A
Antwerpen 11	oktober 1914		B-Postamt	A

Anvaing	augustus 1914	Postagentur	H
Arendonk	september 1914	B-Postamt	A
Argenteau	augustus 1914	Postagentur	Lk
Arlon	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Arsimont	augustus 1914	Posthilfestelle	N
As	september 1914	Postagentur	Lb
Asse	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Assesse	augustus 1914	B-Postamt	N
Ath	augustus 1914	B-Postamt	H
Athus	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Attenhoven	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Attert	augustus 1914	Postagentur	Lx
Aubange	augustus 1914	Postagentur	Lx
Aubel	augustus 1914	A-Postamt	Lk
Aublain	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Audregnies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Aulnois	augustus 1914	B-Postamt	H
Autre-Eglise	augustus 1914	Postagentur	W-B
Auvelais	augustus 1914	A-Postamt	N
		B-Postamt	
Avennes	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Averbode	augustus 1914	Postagentur	V-B
Avernas	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Avins-en-Condroz	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Aye	augustus 1914	Postagentur	Lx
Aywaille	augustus 1914	A-Postamt	Lk
		B-Postamt	
Aywiers	augustus 1914	Postagentur	W-B
Baconfoy	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Baelen-sur-Vesdre	augustus 1914	Postagentur	Lk
Balen	september 1914	B-Postamt	A
Bande	augustus 1914	Postagentur	Lx
Barry-Maulde	augustus 1914	Postagentur	H
Barvaux	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Bascoup-Chapelle	augustus 1914	Postagentur	H
Basècles	augustus 1914	B-Postamt	H
Bas-Oha	augustus 1914	Postagentur	Lk
Basse-Bodeux	augustus 1914	Postagentur	Lk
Bassilly	augustus 1914	B-Postamt	H
Bastogne	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Battice	augustus 1914	Postagentur	Lk
Baudour	augustus 1914	B-Postamt	H
Bauffe	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Bazel	oktober 1914	Postagentur	O-V
Beaufays	augustus 1914	Postagentur	Lk
Beaumont	augustus 1914	Postagentur	H
Beauraing	augustus 1914	A-Postamt	N
		B-Postamt	
Beauvechain/Bevekom	augustus 1914	Postagentur	W-B
Beerse	september 1914	Posthilfestelle	A
Beersel	augustus 1914	Postagentur	V-B
Beerzel	september 1914	Postagentur	A
Beez	augustus 1914	Posthilfestelle	N

Begijnendijk	september 1914	Posthilfestelle	V-B
Bekkevoort	augustus 1914	Postagentur	V-B
Belgrade	augustus 1914	Postagentur	N
Bellecourt	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Bellefontaine	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Belœil	augustus 1914	B-Postamt	H
Benonchamps	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Berchem (Antw.)	oktober 1914	B-Postamt	A
Berendrecht	september 1914	Posthilfestelle	A
Bergiliers	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Beringen	september 1914	B-Postamt	Lb
Berlaar (Lier)	augustus 1914	Postagentur	A
Bernissart	augustus 1914	Postagentur	H
Bertrix	augustus 1914	A-Postamt	Lx
		B-Postamt	
Berzée	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Betekom	augustus 1914	Postagentur	V-B
Beuzet	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Bever/Biévène	augustus 1914	Postagentur	V-B
Beveren (Waas)	september 1914	B-Postamt	O-V
Beverst	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Beyne-Heusay	augustus 1914	Postagentur	Lk
Bierghes	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Bierset-Awans	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Bierwart	augustus 1914	Postagentur	N
Biesmes	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Bièvre	augustus 1914	B-Postamt	N
Bihain	augustus 1914	Postagentur	Lx
Bilzen	augustus 1914	B-Postamt	Lb
Binche	augustus 1914	B-Postamt	H
Bioul	augustus 1914	Postagentur	N
Blanmont	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Blaton	augustus 1914	B-Postamt	H
Blaugies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Bleyberg	augustus 1914	Postagentur	Lk
Bocholt	september 1914	Postagentur	Lb
Boechout (Lier)	september 1914	B-Postamt	A
Bohan	augustus 1914	Postagentur	N
Bois-de-Breux	augustus 1914	Postagentur	Lk
Bois-de-Lessines	augustus 1914	Postagentur	H
Bois-de-Villers	augustus 1914	Postagentur	N
Boischot	september 1914	Postagentur	A
Bomal	1914	A-Postamt	Lx
		B-Postamt	
Boneffe	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Bonheiden	september 1914	Postagentur	A
Bonne-Espérance	augustus 1914	Postagentur	H
Boom	september 1914	B-Postamt	A
Boortmeerbeek	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Borchtlombeek	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Borgerhout	oktober 1914	B-Postamt	A
Borgloon	augustus 1914	B-Postamt	Lb
Bornem	september 1914	Postagentur	A

Borsbeek	september 1914	Posthilfestelle	A
Bosvoorde	augustus 1914	B-Postamt	B
Bouffiuoux	augustus 1914	B-Postamt	H
Bouillon	augustus 1914	A-Postamt	Lx
		B-Postamt	
Bourcy (Longwilly)	augustus 1914	Postagentur	Lx
Bourlers	augustus 1914	Postagentur	H
Boussu 1	22.08.1914	B-Postamt	H
Boussu 2	augustus 1914	Postagentur	H
Boussu-en-Fagne	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Bousval	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Bouvignies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Bouwel	oktober 1914	B-Postamt	A
Bovigny	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Bra	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Bracquegnies	augustus 1914	B-Postamt	H
Braine-l'Alleud	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Braine-le-Château	augustus 1914	Postagentur	W-B
Braine-le-Comte	augustus 1914	A-Postamt	H
Braives	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Brasschaat 1	09.10.1914	B-Postamt	A
Brasschaat 2	september 1914	Posthilfestelle	A
Brecht	september 1914	B-Postamt	A
Bree	september 1914	A-Postamt	Lb
Broechem	augustus 1914	Postagentur	A
Bruglette	augustus 1914	B-Postamt	H
Brugge 3	14.10.1914	A-Postamt	W-V
Brûly	augustus 1914	Postagentur	N
Brussel 1	20.08.1914	A-Postamt	B
Brussel 2	20.08.1914	A-Postamt	B
Brussel 3	20.08.1914	B-Postamt	B
Brussel 5	20.08.1914	B-Postamt	B
Brussel 6	20.08.1914	B-Postamt	B
Brussel 8	20.08.1914	B-Postamt	B
Brussel 11	20.08.1914	B-Postamt	B
Brussel 12	20.08.1914	B-Postamt	B
Buizingen	augustus 1914	Postagentur	B
Burcht	oktober 1914	Postagentur	A
Burdinne	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Buvrines	augustus 1914	Postagentur	H
Cambron-Casteau	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Cambron-Saint-Vincent	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Carlsbourg	augustus 1914	Postagentur	Lx
Carnières	augustus 1914	B-Postamt	H
Casteau	augustus 1914	B-Postamt	H
Celles (Hainaut)	augustus 1914	B-Postamt	H
Cerfontaine	augustus 1914	B-Postamt	N
Chaineux	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Champion	1914	Posthilfestelle	N
Champlon	augustus 1914	Postagentur	Lx
Chapelle-à-Wattines	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Chapelle-lez-Herlaimont	augustus 1914	B-Postamt	H
Chapon-Seraing	augustus 1914	Postagentur	Lk

Charleroi 1	24.08.1914	A-Postamt	H
Charleroi 2	14.11.1914	A-Postamt	H
Charleroi 4	24.08.1914	B-Postamt	H
Chassart	augustus 1914	Postagentur	H
Chastre-Villeroux	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Châtelet	augustus 1914	B-Postamt	H
Châtelineau	augustus 1914	B-Postamt	H
Chaudfontaine	12.08.1914	B-Postamt	Lk
Chaumont-Gistoux	augustus 1914	Postagentur	W-B
Chaussée-N.-D.-Louvignies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Chênee	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Cherain	augustus 1914	Postagentur	Lx
Cheratte	augustus 1914	Postagentur	Lk
Chevetogne	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Chièvres	augustus 1914	B-Postamt	H
Chimay	augustus 1914	A-Postamt	H
Ciney	augustus 1914	B-Postamt	N
		A-Postamt	N
Clabecq	augustus 1914	Postagentur	W-B
Clavier-Terwagne	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Cognelée (Champion)	20.08.1914	Posthilfestelle	N
Cointe	augustus 1914	Postagentur	Lk
Comblain-au-Pont	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Comblain-la-Tour	augustus 1914	Postagentur	Lk
Corbion	augustus 1914	Postagentur	Lx
Corroy-le-Château	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Corroy-le-Grand	augustus 1914	Postagentur	W-B
Couillet	augustus 1914	B-Postamt	H
Courcelles 2	augustus 1914	B-Postamt	H
Courrière	augustus 1914	Postagentur	N
Court-Saint-Etienne	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Couthuin	augustus 1914	Postagentur	Lk
Couvin	augustus 1914	B-Postamt	N
		A-Postamt	
Cronfestu	augustus 1914	Postagentur	H
Cuesmes	augustus 1914	B-Postamt	H
Cugnon	augustus 1914	A-Postamt	Lx
		Posthilfestelle	
Cul-des-Sarts	augustus 1914	B-Postamt	N
Dalhem	augustus 1914	Postagentur	Lk
Dampremy 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Dampremy 2	augustus 1914	Postagentur	H
Dave	20.08.1914	Postagentur	N
Daverdisse	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Denée	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Dessel	september 1914	Posthilfestelle	A
Deurne 1	oktober 1914	B-Postamt	A
Deurne 2	oktober 1914	Postagentur	A
Deux-Acren	augustus 1914	Postagentur	H
Diegem	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Diepenbeek	augustus 1914	Postagentur	Lb
Diest	18.08.1914	A-Postamt	V-B
Dilbeek	augustus 1914	Postagentur	V-B

Dinant	21.08.1914	A-Postamt	N
Dison	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Dochamps	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Doische	augustus 1914	Postagentur	N
Dolhain-Limbourg	augustus 1914	A-Postamt	Lk
		B-Postamt	
Dolhain (Limbourg) 2	augustus 1914	A-Postamt	Lk
Dour	augustus 1914	B-Postamt	H
Drieslinter	augustus 1914	Postagentur	V-B
Duffel	oktober 1914	B-Postamt	A
Dworp	augustus 1914	Postagentur	V-B
Eben-Emaal	augustus 1914	Postagentur	Lk
Ecaussinnes	augustus 1914	B-Postamt	H
Ecaussinnes-d'Enghien	augustus 1914	Postagentur	H
Edegem	september 1914	Postagentur	A
Eghezée	augustus 1914	B-Postamt	N
Eigenbilzen	augustus 1914	Postagentur	Lb
Eindhout	september 1914	Posthilfestelle	A
Eisden-Sinte-Barbara	september 1914	Postagentur	Lb
Ekeren 1	september 1914	B-Postamt	A
Ekeren 2	september 1914	Postagentur	A
Eksel	september 1914	Postagentur	Lb
Elen	september 1914	Postagentur	Lb
Elewijt	augustus 1914	Postagentur	V-B
Ellezelles	augustus 1914	B-Postamt	H
Elsene 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Elsene 2	augustus 1914	B-Postamt	B
Elsene 3	augustus 1914	B-Postamt	B
Elsene 4	augustus 1914	B-Postamt	B
Elsene 5	augustus 1914	B-Postamt	B
Elouges	augustus 1914	B-Postamt	H
Enghien (Edingen)	augustus 1914	A-Postamt	H
Engis	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Ensival	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Eppegem	18.08.1914	B-Postamt	V-B
Eprave	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Erbisœul	augustus 1914	Postagentur	H
Ere	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Erezée	augustus 1914	Postagentur	Lx
Ermeton-sur-Biert	augustus 1914	B-Postamt	N
Ernage	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Erps-Kwerps	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Erquelinnes	augustus 1914	B-Postamt	H
Escanaffles	augustus 1914	Postagentur	H
Esneux	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Essen	oktober 1914	A-Postamt	A
Essene	september 1914	Postagentur	V-B
Estinnes-Haulchin	augustus 1914	B-Postamt	H
Etalle	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Ethe	augustus 1914	Postagentur	Lx
Etterbeek	augustus 1914	B-Postamt	B
Eugies	augustus 1914	Postagentur	H
Everbeek	augustus 1914	Postagentur	toen H

Everberg	augustus 1914	Postagentur	V-B
Evere	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Ezemaal	augustus 1914	Postagentur	V-B
Falaën	augustus 1914	Postagentur	N
Falisolle	augustus 1914	B-Postamt	N
Fallais	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Falmignoul	augustus 1914	Postagentur	N
Familleureux	augustus 1914	Postagentur	H
Farciennes	augustus 1914	B-Postamt	H
Faulx	augustus 1914	Postagentur	N
Fauvillers	1914	Postagentur	Lx
Fayt-le-Franc	augustus 1914	Postagentur	H
Fayt-lez-Seneffe	augustus 1914	B-Postamt	H
Felenne	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Feluy	augustus 1914	Postagentur	H
Feluy-Arquennes	augustus 1914	B-Postamt	H
Ferrières	augustus 1914	Postagentur	Lk
Fexhe-le-haut-Clocher	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Fexhe-Slins	augustus 1914	Postagentur	Lk
Flavion	augustus 1914	Postagentur	N
Flawinne	augustus 1914	B-Postamt	N
Flémalle	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Flémalle-Grande	augustus 1914	Postagentur	Lk
Flénu	augustus 1914	B-Postamt	H
Fléron	05.08.1914	B-Postamt	Lk
Fleurus	augustus 1914	B-Postamt	H
Flobecq	augustus 1914	B-Postamt	H
Floreffe	augustus 1914	B-Postamt	N
Florennes	augustus 1914	B-Postamt	N
Florenville	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Fontaine-l'Evêque	augustus 1914	B-Postamt	H
Fontaine-Valmont	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Forchies	augustus 1914	B-Postamt	H
Forrières	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Forville	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Fosses	augustus 1914	B-Postamt	N
Fraire	augustus 1914	Postagentur	N
Frameries	augustus 1914	B-Postamt	H
Francorchamps	augustus 1914	Postagentur	Lk
Franière	augustus 1914	Postagentur	N
Frasnes-lez-Buissenal	augustus 1914	B-Postamt	H
Frasnes-lez-Couvin	augustus 1914	Postagentur	N
Frasnes-lez-Gosselies	augustus 1914	B-Postamt	H
Freux	augustus 1914	Postagentur	Lx
Froid-Chapelle	augustus 1914	Postagentur	H
Froidthier	augustus 1914	Postagentur	Lk
Froyennes	augustus 1914	Postagentur	H
Fumal	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Galmaarden	september 1914	Postagentur	V-B
Ganshoren	augustus 1914	Postagentur	V-B
Gaurain-Ramecroix	augustus 1914	B-Postamt	H
Gedinne	augustus 1914	B-Postamt	N

Geel	september 1914	B-Postamt	A
Geetbets	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Gelinden	augustus 1914	Postagentur	Lb
Gembloux/Gembloers	augustus 1914	A-Postamt	N
Gembloux/Gembloers 1		B-Postamt	N
Gemmenich	04.08.1914	Postagentur	Lk
Genappe	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Genk 1	september 1914	B-Postamt	Lb
Genly	augustus 1914	Postagentur	H
Gentignes	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Genval	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Gérouville	augustus 1914	Postagentur	Lx
Gerpinnes	augustus 1914	Postagentur	H
Gesves	augustus 1914	Postagentur	N
Ghislenghien	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Ghlin	augustus 1914	B-Postamt	H
Ghoy	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Gierle	september 1914	Postagentur	A
Gilly	augustus 1914	B-Postamt	H
Gimnée	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Gingelom	augustus 1914	Postagentur	Lb
Gives	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Givroulle	augustus 1914	Postagentur	Lx
Givry	augustus 1914	B-Postamt	H
Glabbeek-Zuurbemde	augustus 1914	Postagentur	V-B
Glons	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Godarville	augustus 1914	Postagentur	H
Gooik	september 1914	Posthilfestelle	V-B
Gosselies	augustus 1914	B-Postamt	H
Gottignies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Gougnies	augustus 1914	Postagentur	H
Goutroux	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Gouvy	augustus 1914	A-Postamt	Lx
		B-Postamt	
Gouy-lez-Piéton	augustus 1914	B-Postamt	H
Gozée-lez-Thuin	augustus 1914	Postagentur	H
Grâce-Berleur	augustus 1914	Postagentur	Lk
Graide	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Grandglise	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Grand-Halleux	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Grand-Leez	augustus 1914	Postagentur	N
Grandmetz	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Grand-Reng	augustus 1914	Postagentur	H
Graty	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Grez-Doiceau/Graven	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Grimbergen	augustus 1914	Postagentur	V-B
Grivegnée	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Grobbendonk	september 1914	Postagentur	A
Groot-Bijgaarden	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Grupont	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Haacht	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Haasdonk	september 1914	Posthilfestelle	O-V
Habay-la-Neuve	augustus 1914	B-Postamt	Lx

Habay-la-Vieille	augustus 1914	Postagentur	Lx
Haccourt	augustus 1914	Postagentur	Lk
Hachy	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Haillot	augustus 1914	Postagentur	N
Haine-St.-Pierre	augustus 1914	B-Postamt	H
Halanzy	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Halen (Diest)	augustus 1914	B-Postamt	Lb
Halle	augustus 1914	A-Postamt	V-B
		B-Postamt	
Halle-Booienhoven	augustus 1914	B-Postamt	V-B
-Mille	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Hamoir	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Hamois	augustus 1914	B-Postamt	N
Hamont	september 1914	B-Postamt	Lb
Ham-sur-Heure	augustus 1914	B-Postamt	H
Ham-sur-Sambre	augustus 1914	B-Postamt	N
Hannut	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Han-sur-Lesse	augustus 1914	Postagentur	N
Hanzinne	augustus 1914	Postagentur	N
Harchies	augustus 1914	Postagentur	H
Haren	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Harmignies	augustus 1914	B-Postamt	H
Harveng	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Hasselt	08.08.1914	A-Postamt	Lb
Hastièrre-Lavaux	augustus 1914	B-Postamt	N
Haut-Fays	augustus 1914	Postagentur	Lx
Hautrage	augustus 1914	Postagentur	H
Havay	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Havelange	augustus 1914	B-Postamt	N
Haversin	augustus 1914	Postagentur	N
Havannes	augustus 1914	Postagentur	H
Havrè- Ville	augustus 1914	B-Postamt	H
Hechtel	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Heer	augustus 1914	Postagentur	N
Heers	september 1914	Postagentur	Lb
Heikruis	augustus 1914	Postagentur	V-B
Heinstert	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Heist-op-den-Berg	september 1914	A-Postamt	A
		B-Postamt	
Hekelgem	september 1914	Postagentur	V-B
Heks	augustus 1914	Postagentur	Lb
Helchteren	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Hellebecq	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Hemiksem	september 1914	Postagentur	A
Hennuyères	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Henri-Chapelle	augustus 1914	Postagentur	Lk
Heppen	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Herbeumont	augustus 1914	Postagentur	Lx
Herchies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Herderen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Herent	augustus 1914	Postagentur	V-B
Herentals	september 1914	A-Postamt	A
Herenthout	september 1914	Postagentur	A

Herfelingen	augustus 1914	Postagentur	V-B
Hérinnes-lez-Enghien	augustus 1914	B-Postamt	H
Hérinnes-lez-Pecq	augustus 1914	Postagentur	H
Herk-de-Stad	augustus 1914	Postagentur	Lb
Hermalle-sous-Huy	augustus 1914	Postagentur	Lk
Héron	augustus 1914	Postagentur	Lk
Herselt	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Herstal 1	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Herstal 2	augustus 1914	Postagentur	Lk
Herstal 3	augustus 1914	Postagentur	Lk
Herve	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Heure (Famenne)	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Heusden (Limb.)	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Heusy	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Heverlee	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Heyd	augustus 1914	Postagentur	Lx
Hingene	september 1914	Postagentur	A
Hoboken 1	oktober 1914	B-Postamt	A
Hoegaarden	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Hoeilaart	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Hoepertingen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Hoeselt	augustus 1914	Postagentur	Lb
Hollogne-aux-Pierres	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Hollogne-sur-Geer	augustus 1914	Postagentur	Lk
Hombeek	september 1914	B-Postamt	A
Hombourg/Homburg	augustus 1914	Postagentur	Lk
Hondelange	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Hoogstraten	oktober 1914	A-Postamt	A
Horion-Hozémont	augustus 1914	Postagentur	Lk
Hornu	augustus 1914	B-Postamt	H
Horrues	augustus 1914	Postagentur	H
Houdemont	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Houdeng	augustus 1914	B-Postamt	H
Houffalize	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Houtain-Saint-Siméon	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Houthalen	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Houyet	augustus 1914	B-Postamt	N
Hove	oktober 1914	Postagentur	A
Huccorgne	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Humbeek	augustus 1914	Postagentur	B
Huppaye	augustus 1914	B-Postamt	B
Huy/Hoei 1	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Huy/Hoei 2	augustus 1914	A-Postamt	Lk
Hyon-Ciply	augustus 1914	B-Postamt	H
Incourt	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Isières	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Itegem	september 1914	Posthilfestelle	A
Ittre	augustus 1914	Postagentur	W-B
Izel	augustus 1914	Postagentur	Lx
Jalhay	augustus 1914	Postagentur	Lk
Jambes	augustus 1914	B-Postamt	N
Jamioulx	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Jamoigne	augustus 1914	B-Postamt	Lx

Jauche	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Jehay-Bodegnée	augustus 1914	Postagentur	Lk
Jemappes	augustus 1914	B-Postamt	H
Jemelle	augustus 1914	A-Postamt	N
Jemeppe-sur-Meuse	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Jemeppe-sur-Sambre	augustus 1914	B-Postamt	N
Jesseren	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Jette	augustus 1914	B-Postamt	B
Jeuk	augustus 1914	Postagentur	Lb
Jodoigne/Geldenaken	augustus 1914	B-Postamt	B
Jolimont	augustus 1914	Postagentur	H
Jumet 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Jumet 2	augustus 1914	Postagentur	H
Jumet 3	augustus 1914	Postagentur	H
Jumet 4	augustus 1914	Postagentur	H
Jupille	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Jurbise	augustus 1914	B-Postamt	H
Kain	augustus 1914	B-Postamt	H
Kallo	september 1914	Postagentur	O-V
Kalmthout	oktober 1914	Postagentur	A
Kamphenhout	augustus 1914	Postagentur	V-B
Kanne	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Kapellen	oktober 1914	B-Postamt	A
Kapelle-op-den-Bos	september 1914	B-Postamt	V-B
Kasterlee	september 1914	Postagentur	A
Keerbergen	augustus 1914	Postagentur	V-B
Kermt	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Kessel-Lo	augustus 1914	Postagentur	V-B
Kessenich	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Kester/Castre	augustus 1914	Postagentur	V-B
Kinrooi	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Koersel	september 1914	Postagentur	Lb
Kontich	september 1914	B-Postamt	A
Korbeek-Lo	augustus 1914	Postagentur	V-B
Kortenberg	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Kortesse	augustus 1914	Postagentur	Lb
Kruike	september 1914	Postagentur	O-V
Kumtich	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Kuregem	augustus 1914	B-Postamt	B
La Bouverie	augustus 1914	B-Postamt	H
Labuissière	augustus 1914	Postagentur	H
La Croyère	augustus 1914	B-Postamt	H
Ladeuze	augustus 1914	Postagentur	H
La Gleize	augustus 1914	Postagentur	Lk
Lahamaide	augustus 1914	Postagentur	H
La Hestre	augustus 1914	B-Postamt	H
La Hulpe	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Laken 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Laken 2	augustus 1914	Postagentur	B
La Louvière 1	augustus 1914	B-Postamt	H
La Louvière 2	augustus 1914	A-Postamt	H
Lambusart	augustus 1914	Postagentur	H
Lamorteau	augustus 1914	Postagentur	Lx

Lanaken	augustus 1914	A-Postamt	Lb
Landelies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Landen	augustus 1914	A-Postamt	V-B
Landenne-sur-Meuse	augustus 1914	Postagentur	N
Laneffe	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Lanklaar	september 1914	B-Postamt	Lb
La Roche (Luxembourg)	augustus 1914	A-Postamt	Lx
		B-Postamt	
La Roche (Tangissart)	augustus 1914	Postagentur	W-B
Lasne-Chapelle-St.-Lambert	augustus 1914	Postagentur	W-B
Lavacherie	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Leefdaal	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Leernes	augustus 1914	Postagentur	H
Leignon	augustus 1914	Postagentur	N
Lembeek	augustus 1914	Postagentur	V-B
Lens (Hainaut)	augustus 1914	B-Postamt	H
Lens-Saint-Remy	augustus 1914	Postagentur	Lk
Leopoldsburg	september 1914	B-Postamt	Lb
Le Rœulx	augustus 1914	B-Postamt	H
Lessines	augustus 1914	A-Postamt	H
Leut	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Leuven 1	17.08.1914	B-Postamt	V-B
Leuven 2	17.08.1914	A-Postamt	V-B
Leuven 3	17.08.1914	Postagentur	V-B
Leuze	augustus 1914	B-Postamt	H
Leuze-Longchamps	augustus 1914	B-Postamt	N
Leval-Trahegnies	augustus 1914	B-Postamt	H
Libin	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Libramont	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Liedekerke	september 1914	Postagentur	V-B
Liège/Luik 1	06.08.1914	A-Postamt	Lk
Liège/Luik 2	06.08.1914	A-Postamt	Lk
Liège/Luik 3	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 4	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 5	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 6	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 7	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 8	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Liège/Luik 9	06.08.1914	B-Postamt	Lk
Lier	28.09.1914	B-Postamt	A
Lierneux	augustus 1914	Postagentur	Lk
Liernu	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Liers	13.08.1914	Postagentur	Lk
Ligne	augustus 1914	B-Postamt	H
Ligny	augustus 1914	B-Postamt	N
Lillo	oktober 1914	B-Postamt	A
Lillois	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Limal	augustus 1914	Postagentur	W-B
Limerlé	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Lincet	augustus 1914	Postagentur	Lk
Linkebeek	augustus 1914	Posthilfestelle	B
Lint	september 1914	Posthilfestelle	A
Lobbès	augustus 1914	Postagentur	H

Lodelinsart	augustus 1914	B-Postamt	H
Loenhout	oktober 1914	Postagentur	A
Lombise	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Lommel	september 1914	Postagentur	Lb
Londerzeel	september 1914	B-Postamt	V-B
Longlier	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Longueville	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Lonzée	augustus 1914	Postagentur	N
Lot	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Lubbeek	augustus 1914	Postagentur	V-B
Lummen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Lustin	augustus 1914	Postagentur	N
Luttre	augustus 1914	B-Postamt	H
Maaseik	september 1914	A-Postamt	Lb
Mabompré	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Macon	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Maffle	augustus 1914	Postagentur	H
Mainvault	augustus 1914	Postagentur	H
Maisières	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Maissin	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Malderen	september 1914	Postagentur	V-B
Malonne	24.08.1914	Posthilfestelle	N
Manage	augustus 1914	B-Postamt	H
Manhay	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Marbais	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Marbehan	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Marche	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Marche-les-Dames	augustus 1914	Postagentur	N
Marche-lez-Ecaussines	augustus 1914	Postagentur	H
Marchienne-au-Pont 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Marchienne-au-Pont 2	augustus 1914	Postagentur	H
Marchienne-au-Pont 3	augustus 1914	Postagentur	H
Marchienne-au-Pont 4	augustus 1914	Postagentur	H
Marchin 1	augustus 1914	Postagentur	Lk
Marchin 2	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Marcinelle 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Marcinelle 2	augustus 1914	Postagentur	H
Marcourt	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Maredret	augustus 1914	B-Postamt	N
Marenne	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Mariembourg	augustus 1914	A-Postamt	N
Mariemont	augustus 1914	Postagentur	H
Marloie	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Martelange	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Masnuy-Saint-Pierre	augustus 1914	Postagentur	H
Matagne-la-Grande	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Maubray	augustus 1914	Postagentur	H
Maurage	augustus 1914	Postagentur	H
Mazy	augustus 1914	B-Postamt	N
Mechelen 1	september 1914	A-Postamt	A
		B-Postamt	
Mechelen 2	september 1914	A-Postamt	A
Mechelen 3	september 1914	Postagentur	A

Mechelen (Limb.)	augustus 1914	Postagentur	Lb
Meensel-Kiezegem	augustus 1914	Postagentur	V-B
Meerhout	september 1914	B-Postamt	A
Meeuwen	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Meise	augustus 1914	Postagentur	V-B
Meix-devant-Virton	augustus 1914	Postagentur	Lx
Meldert (Limburg)	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Melin	augustus 1914	Postagentur	W-B
Mellet	augustus 1914	Postagentur	H
Mellier	augustus 1914	Postagentur	Lx
Melreux-Hotton	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Melsbroek	augustus 1914	Postagentur	V-B
Melsele	oktober 1914	Postagentur	O-V
Membach	augustus 1914	Postagentur	Lk
Merbes-le-Château	augustus 1914	B-Postamt	H
Merchtem	september 1914	B-Postamt	V-B
Merksem	08.10.1914	B-Postamt	A
Merksplas 1	september 1914	Postagentur	A
Merksplas 2	september 1914	Postagentur	A
Merlemont	augustus 1914	Postagentur	N
Méry		Postagentur	Lk
Meslin-l'Evêque	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Mesnil-Saint-Blaise	augustus 1914	Postagentur	N
Messancy	augustus 1914	Postagentur	Lx
Mettet	augustus 1914	B-Postamt	N
Meux	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Mévergnies-Attre	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Micheroux	04.08.1914	B-Postamt	Lk
Mielen (Aalst)	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Mignault	augustus 1914	B-Postamt	H
Millen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Milmort	augustus 1914	Postagentur	Lk
Modave	augustus 1914	Postagentur	Lk
Moha	augustus 1914	Postagentur	Lk
Moignelée	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Mol	september 1914	B-Postamt	A
Molenbeek 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Molenbeek 2	augustus 1914	B-Postamt	B
Molenbeersel	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Momalle	augustus 1914	Postagentur	Lk
Momignies	augustus 1914	Postagentur	H
Monceau-sur-Sambre	augustus 1914	Postagentur	H
Mons/Bergen 1	23.08.1914	B-Postamt	H
Mons/Bergen 2	23.08.1914	A-Postamt	H
Mons-lez-Liège	augustus 1914	Postagentur	Lk
Montegnée 1	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Montegnée 2	augustus 1914	Postagentur	Lk
Montenaken	augustus 1914	Postagentur	Lb
Mont-Gauthier	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Montignies-le-Tilleul	augustus 1914	B-Postamt	H
Montignies-lez-Lens	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Montignies-sur-Sambre 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Montroëul-au-Bois	augustus 1914	Posthilfestelle	H

Mont-Saint-Guibert	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Mont-sur-Marchienne	augustus 1914	B-Postamt	H
Montzen	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Moresnet	augustus 1914	Postagentur	Lk
Morhet	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Morialmé	augustus 1914	B-Postamt	N
Morlanwelz	augustus 1914	B-Postamt	H
Mormont	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Mortsel	oktober 1914	B-Postamt	A
Morville	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Moustier	augustus 1914	B-Postamt	N
Moustier (Hainaut)	augustus 1914	Postagentur	H
Muizen (Mechelen)	september 1914	Posthilfestelle	A
Muno	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Munsterbilzen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Musson	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Naast	augustus 1914	B-Postamt	H
Nalinnes	augustus 1914	Postagentur	H
Namêche	augustus 1914	B-Postamt	N
Namur/Namen 1	24.08.1914	B-Postamt	N
Namur/Namen 2	24.08.1914	A-Postamt	N
Namur/Namen 3	24.08.1914	Postagentur	N
Namur/Namen 4	24.08.1914	Postagentur	N
Namur/Namen 5	24.08.1914	Postagentur	N
Nandrin	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Naninne	augustus 1914	Postagentur	N
Nassogne	augustus 1914	Postagentur	Lx
Natoye	augustus 1914	Postagentur	N
Neder-Over-Heembeek	augustus 1914	B-Postamt	B
Neerhespen	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Neerheyliсем	augustus 1914	Postagentur	W-B
Neeroeteren	september 1914	Postagentur	Lb
Neerpelt	september 1914	A-Postamt	Lb
Neerwinden	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Nerem (Nederheim)	augustus 1914	B-Postamt	Lb
Nessonvaux	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Nethen	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Neufchâteau	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Neufvilles	augustus 1914	B-Postamt	H
Neuville-en-Condroz	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Niel	september 1914	B-Postamt	A
Nieuwerkerken (Limburg)	augustus 1914	Postagentur	Lb
Nieuwerkerken-Waas	oktober 1914	Postagentur	O-V
Nijlen	september 1914	Posthilfestelle	A
Nimy	augustus 1914	B-Postamt	H
Nismes	augustus 1914	Postagentur	N
Nivelles/Nijvel 1	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Nivelles/Nijvel 2	augustus 1914	A-Postamt	W-B
Nivelles/Nijvel 3		Postagentur	W-B
Noirefontaine-Sensenruth	augustus 1914	Postagentur	Lx
Noorderwijk-Morkhoven	oktober 1914	Posthilfestelle	A
Nossegem	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Noville-les-Bois	augustus 1914	Postagentur	N

Noville-Taviers	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Obaix-Buzet	augustus 1914	Postagentur	H
Obourg	augustus 1914	Postagentur	H
Ochamps	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Ocquier	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Oetingen	september 1914	Postagentur	V-B
Oeudeghien	augustus 1914	Postagentur	H
Offagne	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Ogy	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Ohain	augustus 1914	Postagentur	W-B
Ohey	augustus 1914	B-Postamt	N
Oignies	augustus 1914	Postagentur	N
Oisquercq/Oostkerk	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Oizy	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Olen	september 1914	Posthilfestelle	A
Ollignies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Olloy	augustus 1914	Postagentur	N
Olne	augustus 1914	Postagentur	Lk
Onhaye	22.08.1914	Posthilfestelle	N
Onze-Lieve-Vrouw-Tielt	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Onze-Lieve-Vrouw-Waver	september 1914	Postagentur	A
Oorderen	september 1914	Posthilfestelle	A
Oosterlo	september 1914	Posthilfestelle	A
Oostham-Kwaadmechelen	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Oostmalle	september 1914	A-Postamt	A
Opglabbeek	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Ophain-Bois-Seigneur-Isaac	augustus 1914	Posthilfestelle	B
Ophoven	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Opitter	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Oppuurs	september 1914	Posthilfestelle	A
Opwijk	september 1914	Postagentur	V-B
Orchimont	augustus 1914	Postagentur	N
Ordingen/Ordange	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Oreye	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Orgéo	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Ormeignies	augustus 1914	Postagentur	H
Orp-le-Grand	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Orsmaal-Gussenhoven	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Ortho	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Oteppe	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Othée	augustus 1914	Postagentur	Lk
Ottignies 1	augustus 1914	A-Postamt	W-B
Ottignies 2		Postagentur	
Oude-God	oktober 1914	B-Postamt	A
Oudergem	augustus 1914	B-Postamt	B
Oud-Heverlee	augustus 1914	Postagentur	V-B
Oud-Turnhout	september 1914	Postagentur	A
Ouffet	augustus 1914	Postagentur	Lk
Ougrée	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Overijse	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Overpelt	september 1914	Postagentur	Lb
Paal	september 1914	Postagentur	Lb
Paliseul	augustus 1914	B-Postamt	Lx

Pamel	september 1914	Postagentur	V-B
Pâturages 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Pâturages 2	augustus 1914	Postagentur	H
Pecq	augustus 1914	Postagentur	H
Peer	september 1914	B-Postamt	Lb
Peissant	augustus 1914	Postagentur	H
Pepingen	augustus 1914	Postagentur	V-B
Pepinster	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Perk	augustus 1914	Postagentur	V-B
Péronnes (Binche)	augustus 1914	B-Postamt	H
Péronnes-lez-Antoing	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Péruwelz	augustus 1914	B-Postamt	H
Perwez	augustus 1914	A-Postamt	W-B
		B-Postamt	
Petit-Fays	augustus 1914	Postagentur	N
Petit-Rechain	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Petit-Rosière	augustus 1914	Postagentur	W-B
Philippeville	augustus 1914	B-Postamt	N
Piéton	augustus 1914	Postagentur	H
Piétrain	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Piétrebais	augustus 1914	Posthilfestelle	W-B
Pipaix	augustus 1914	Postagentur	H
Pironchamps	augustus 1914	Postagentur	H
Poix	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Polleur	augustus 1914	Postagentur	Lk
Pondrôme	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Pont-à-Celles	augustus 1914	Postagentur	H
Pont-de-Loup	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Porcheresse (Luxembourg)	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Pottes	augustus 1914	Postagentur	H
Poulseur	augustus 1914	Postagentur	Lk
Profondeville	augustus 1914	B-Postamt	N
Pulle	september 1914	Posthilfestelle	A
Putte	september 1914	Postagentur	A
Puurs	september 1914	B-Postamt	A
Quaregnon 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Quaregnon 2	augustus 1914	Postagentur	H
Quaregnon 3	augustus 1914	Postagentur	H
Quenast	augustus 1914	Postagentur	W-B
Queue-du-Bois	05.08.1914	Postagentur	Lk
Quevaucamps	augustus 1914	B-Postamt	H
Quévy-le-Petit	augustus 1914	Postagentur	H
Quiévrain	augustus 1914	Postagentur	H
Raatshoven/Racour	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Ramegnies-Chin	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Ramsel	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Rance	augustus 1914	Postagentur	H
Ransart	augustus 1914	B-Postamt	H
Ranst	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Rebaix	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Rebecq/Roosbeek	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Redu	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Reet	september 1914	Posthilfestelle	A

Rekem (Limburg)	augustus 1914	B-Postamt	Lb
Remicourt	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Remouchamps	augustus 1914	Postagentur	Lk
Rendeux	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Ressaix	augustus 1914	B-Postamt	H
Resteigne	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Retie	september 1914	Postagentur	A
Rêves	augustus 1914	Postagentur	H
Rhisne	augustus 1914	B-Postamt	N
Rières	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Rijkevorsel 1	september 1914	Postagentur	A
Rijmenam	september 1914	Posthilfestelle	A
Rillaar	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Rivière	augustus 1914	Postagentur	N
Rixensart	augustus 1914	Postagentur	W-B
Roanne-Coo	augustus 1914	Postagentur	Lk
Rochefort	augustus 1914	B-Postamt	N
Rochehaut	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Rocleng-sur-Geer	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Rocourt	augustus 1914	Postagentur	Lk
Romerée	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Ronquières	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Roosbeek	augustus 1914	Postagentur	V-B
Rosée	augustus 1914	Postagentur	N
Rosoux-Crenwick	augustus 1914	Postagentur	Lk
Rotem	september 1914	Postagentur	Lb
Rotheux-Rimière	augustus 1914	Postagentur	Lk
Rotselaar	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Roucourt	augustus 1914	B-Postamt	H
Roux	augustus 1914	B-Postamt	H
Ruisbroek	augustus 1914	B-Postamt	A
Rumillies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Rumst	september 1914	Postagentur	A
Rupelmonde	september 1914	B-Postamt	O-V
Rutten/Russon	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Saint-Amand (Hainaut)	augustus 1914	Postagentur	H
Saint-Denis-Bovesse	augustus 1914	B-Postamt	N
Sainte-Cécile	augustus 1914	Postagentur	Lx
Sainte-Marie-sur-Semois	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Saintes/Ste. Renelde	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Saint-Georges-sur-Meuse	augustus 1914	Postagentur	Lk
Saint-Gérard	augustus 1914	B-Postamt	N
Saint-Ghislain	augustus 1914	B-Postamt	H
Saint-Hubert	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Saint-Léger (Hainaut)	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Saint-Léger (Luxembourg)	september 1914	B-Postamt	Lx
Saint-Mard	augustus 1914	Postagentur	Lx
Saint-Médard	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Saint-Nicolas (Liège) 1	augustus 1914	Postagentur	Lk
Saint-Nicolas (Liège) 2	augustus 1914	Postagentur	Lk
Saint-Sauveur	augustus 1914	Postagentur	H
Saint-Servais	augustus 1914	Postagentur	N
Saint-Séverin	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk

Saint-Symphorien	augustus 1914	Postagentur	H
Sars-la-Bruyère	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Sart-Dames-Avelines	augustus 1914	Postagentur	W-B
Sart-lez-Spa	augustus 1914	Postagentur	Lk
Sauvenière	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Schaarbeek 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Schaarbeek 2	augustus 1914	B-Postamt	B
Schaarbeek 3	augustus 1914	B-Postamt	B
Schaarbeek 4	augustus 1914	B-Postamt	B
Schepdaal	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Scherpenheuvel	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Schilde	september 1914	Posthilfestelle	A
Schoten	09.10.1914	Postagentur	A
Schriek	september 1914	Postagentur	A
Sclayn	augustus 1914	B-Postamt	N
Sclessin	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Seilles	augustus 1914	Postagentur	N
Seloignes	augustus 1914	Postagentur	H
Seneffe	augustus 1914	B-Postamt	H
Seny	augustus 1914	Postagentur	Lk
Senzeille	augustus 1914	Postagentur	N
Seraing 1	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Seraing 2	augustus 1914	Postagentur	Lk
Seraing 3	augustus 1914	Postagentur	Lk
Séviscourt	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
's-Gravenvoeren	augustus 1914	Posthilfestelle toen	Lk
Sibret	augustus 1914	Postagentur	Lx
Signeulx	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Silenrieux	augustus 1914	B-Postamt	N
Silly	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Sint-Agatha-Berchem	augustus 1914	Postagentur	V-B
Sint-Amands (Antw.)	september 1914	B-Postamt	A
Sint-Bernard	september 1914	B-Postamt	A
Sint-Genesius-Rode	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Sint-Gillis (Brussel) 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Sint-Gillis (Brussel) 3	augustus 1914	B-Postamt	B
Sint-Huibrechts-Lille	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Sint-Joost-ten-Node 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Sint-Joost-ten-Node 2	augustus 1914	B-Postamt	B
Sint-Joris-Weert	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Sint-Joris-Winge	augustus 1914	Postagentur	V-B
Sint-Jozef (Londerzeel)	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Sint-Katelijne-Waver	27.09.1914	B-Postamt	A
Sint-Kwintens-Lennik	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Sint-Lambrechts-Woluwe	augustus 1914	B-Postamt	B
Sint-Lenaarts	augustus 1914	Postagentur	A
Sint-Mariaburg	september 1914	Postagentur	A
Sint-Martens-Bodegem	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Sint-Niklaas (Waas) 1	09.10.1914	B-Postamt	O-V
Sint-Pieters-Kapelle	17.10.1914	Postagentur toen	H
Sint-Pieters-Leeuw	augustus 1914	Postagentur	V-B
Sint-Pieters-Lille	september 1914	Posthilfestelle	A

Sint-Stevens-Woluwe	augustus 1914	Postagentur	V-B
Sint-Truiden	augustus 1914	A-Postamt	Lb
		B-Postamt	
Sirault	augustus 1914	B-Postamt	H
Sivry	augustus 1914	Postagentur	H
Soheit-Tinlot	augustus 1914	Postagentur	Lk
Soignies/ Zinnik	augustus 1914	A-Postamt	H
Solre-Saint-Géry	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Solre-sur-Sambre	augustus 1914	B-Postamt	H
Sombrefe	augustus 1914	B-Postamt	N
Soumagne	augustus 1914	Postagentur	Lk
Souvret	augustus 1914	B-Postamt	H
Soy (Luxembourg)	augustus 1914	Postagentur	Lx
Spa	augustus 1914	A-Postamt	Lk
Spontin	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Sprimont	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Spy	augustus 1914	B-Postamt	N
Stambruges	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Statte (Huy)	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Stave	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Stavelot	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Steendorp	september 1914	Postagentur	O-V
Steenhuffel	augustus 1914	Posthilfestelle	B
Steenokkerzeel	augustus 1914	Posthilfestelle	B
Stembert	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Stevoort	augustus 1914	Postagentur	Lb
Stockem (Heinsch)	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Strainchamps (Hollange)	augustus 1914	Postagentur	Lx
Strée	augustus 1914	Postagentur	H
Strombeek-Bever	augustus 1914	Postagentur	V-B
Strud (Haltinne)	augustus 1914	Postagentur	N
Sugny	augustus 1914	Postagentur	N
Surice	augustus 1914	B-Postamt	N
Taillis-Pré	augustus 1914	Postagentur	H
Taintignies	augustus 1914	Postagentur	H
Tamines	20.08.1914	B-Postamt	N
		A-Postamt	
Tavier (Nandrin)	augustus 1914	Postagentur	Lk
Tavigny	augustus 1914	Postagentur	Lx
Tellin	augustus 1914	Postagentur	Lx
Temploux	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Temse	september 1914	B-Postamt	O-V
Teralfene	september 1914	Posthilfestelle	V-B
Terhagen	september 1914	Postagentur	A
Ternat	september 1914	B-Postamt	V-B
Tertre	augustus 1914	Postagentur	H
Tervuren	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Tessengerlo	september 1914	B-Postamt	Lb
Testelt	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Theux	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Thieu	augustus 1914	Postagentur	H
Thieusies	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Thiméon	augustus 1914	Postagentur	H

Thimister-Clermont	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Thoricourt	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Thuillies	augustus 1914	Postagentur	H
Thuin 1	augustus 1914	A-Postamt	H
Thulin	augustus 1914	Postagentur	H
Thumaide	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Thy-le-Château	augustus 1914	B-Postamt	N
Tielen	september 1914	Postagentur	A
Tielrode	september 1914	Postagentur	O-V
Tienen 1	17.08.1914	B-Postamt	V-B
Tienen 2	17.08.1914	A-Postamt	V-B
Tilff	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Tillet	augustus 1914	Postagentur	Lx
Tilleur	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Tilly	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Tintigny	augustus 1914	Postagentur	Lx
Tisselt	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Tollembeek	oktober 1914	Postagentur	V-B
Tongeren 1	10.08.1914	B-Postamt	Lb
Tongerlo (Antw.)	september 1914	Posthilfestelle	A
Tongre-Notre-Dame	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Tourinnes-Saint-Lambert	augustus 1914	Postagentur	W-B
Tournai/Doornik 1	augustus 1914	B-Postamt	H
Tournai/Doornik 2	augustus 1914	A-Postamt	H
Tourpes	augustus 1914	Postagentur	H
Trazegnies	augustus 1914	B-Postamt	H
Treignes	augustus 1914	Postagentur	N
Trembleur	augustus 1914	Postagentur	Lk
Tremelo	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Trivières	augustus 1914	Postagentur	H
Trois-Ponts	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Trooz	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Tubize	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Turnhout	8 oktober 1914	A-Postamt	A
Ukkel 1	augustus 1914	B-Postamt	B
Ukkel 2	augustus 1914	Postagentur	B
Ukkel 3	augustus 1914	Postagentur	B
Val-Meer	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Val-Saint-Lambert	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Vaudignies	augustus 1914	Postagentur	H
Vaulx	augustus 1914	B-Postamt	H
Vaux-sous-Chèvremont	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Vedrin	augustus 1914	Postagentur	N
Veerle	september 1914	Posthilfestelle	A
Velaines	augustus 1914	Postagentur	H
Velaine-sur-Sambre	augustus 1914	Postagentur	N
Veldwezelt	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Velm	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Veltem	augustus 1914	Postagentur	V-B
Verlaine (Liège)	augustus 1914	Postagentur	Lk
Vertrijk	augustus 1914	Postagentur	V-B
Verviers 1	augustus 1914	A-Postamt	Lk
Vezein	augustus 1914	Postagentur	N

Vezen	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Vielsalm	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Viemme	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Vierset	augustus 1914	Postagentur	Lk
Vierves	augustus 1914	B-Postamt	N
Viesville	augustus 1914	Postagentur	H
Ville-Pommerœul	augustus 1914	B-Postamt	H
Villers-devant-Orval	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Villers-la-Tour	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Villers-la-Ville	augustus 1914	Postagentur	W-B
Villers-le-Bouillet	augustus 1914	Postagentur	Lk
Villers-le-Gambon	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Villers-le-Temple	augustus 1914	Posthilfestelle	Lk
Villers-l'Evêque	augustus 1914	Postagentur	Lk
Villers-Perwin	augustus 1914	Postagentur	H
Villers-sur-Lesse Jamblinne	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Vilvoorde	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Virginal	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Virton	augustus 1914	A-Postamt	Lx
Visé	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Vivegnis	augustus 1914	Postagentur	Lk
Vlezenbeek	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Vliermaal	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Vlijtingen	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Vollezele	augustus 1914	Postagentur	V-B
Vonêche	augustus 1914	Postagentur	N
Vorselaar	september 1914	Postagentur	A
Vorst (Brussel)	augustus 1914	B-Postamt	B
Vorst (Kempen)	september 1914	Posthilfestelle	A
Vottem	augustus 1914	Postagentur	Lk
Vresse	augustus 1914	Postagentur	N
Vroenhoven	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Waarloos	september 1914	Posthilfestelle	A
Walcourt	augustus 1914	B-Postamt	N
Walhain-Saint-Paul	augustus 1914	Postagentur	W-B
Walshoutem	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Wandre	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Wanfercée-Baulet	augustus 1914	B-Postamt	H
Wanlin	augustus 1914	Posthilfestelle	N
Warcoing	augustus 1914	Postagentur	H
Waremme/Borgworm	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Warquignies	augustus 1914	Postagentur	H
Wasmes 1	22.08.1914	B-Postamt	H
Wasmes 2	augustus 1914	Postagentur	H
Wasmuel	augustus 1914	Posthilfestelle	H
Wasseiges	augustus 1914	Postagentur	Lk
Waterloo	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Watermaal (Bosvoorde)	augustus 1914	Postagentur	B
Waulsort	augustus 1914	A-Postamt	N
		B-Postamt	
Wauthier-Braine	augustus 1914	B-Postamt	W-B
Wavre/Waver	augustus 1914	A-Postamt	W-B
Weerde	18.08.1914	B-Postamt	B

Welkenraedt	augustus 1914	A-Postamt B-Postamt	Lk
Wellen	augustus 1914	Postagentur	Lb
Wellin	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Wemmel	augustus 1914	Postagentur	V-B
Wépion	augustus 1914	Postagentur	N
Werbomont	augustus 1914	B-Postamt	Lk
Werchter	18.08.1914	Postagentur	V-B
Wespelaar	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Westerlo	augustus 1914	B-Postamt	A
Westmalle	september 1914	Postagentur	A
Westmeerbeek	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Wezemaal	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Wezembeek-Oppem	augustus 1914	Posthilfestelle	B
Wibrin	augustus 1914	Posthilfestelle	Lx
Wideumont	augustus 1914	B-Postamt	Lx
Wihéries	augustus 1914	Postagentur	H
Wijchmaal (Limburg)	september 1914	Postagentur	Lb
Wijgmaal (Brabant)	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Wijnegem	september 1914	B-Postamt	A
Willebroek 1	augustus 1914	Postagentur B-Postamt	A
Wilmarsdonk	september 1914	Posthilfestelle	A
Wilrijk	oktober 1914	B-Postamt	A
Winenne	augustus 1914	Postagentur	N
Wodecq	augustus 1914	Postagentur	H
Wolvertem	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Wommelgem	september 1914	Postagentur	A
Wonck	augustus 1914	Posthilfestelle toen	Lb
Wuustwezel	oktober 1914	Postagentur	A
Yves-Gomezée	augustus 1914	Postagentur	N
Yvoir	23.08.1914	B-Postamt	N
Zandhoven	september 1914	Postagentur	A
Zandvliet	september 1914	Postagentur	A
Zaventem	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Zelem	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Zellik	augustus 1914	Posthilfestelle	V-B
Zemst	18.08.1914	Postagentur	V-B
Zichem	augustus 1914	Postagentur	V-B
Zichen-Zussen-Bolder	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb
Zoerle-Parwijs	augustus 1914	Posthilfestelle	A
Zoersel	september 1914	Posthilfestelle	A
Zolder	september 1914	Posthilfestelle	Lb
Zonhoven	september 1914	Postagentur	Lb
Zottegem	oktober 1914	A-Postamt	O-V
Zoutleeuw	augustus 1914	B-Postamt	V-B
Zutendaal	augustus 1914	Posthilfestelle	Lb

Bijlage 3

Lijst van de niet-heropende postkantoren

Niet-heropende voormalige Belgische postkantoren met vermelding van de gemeente, bij benadering de maand waarin het postkantoor werd gesloten, en de provincie.

Aaigem	september 1914	O-V
Aalbeke	oktober 1914	W-V
Aalst 2	september 1914	O-V
Aalter 1	oktober 1914	O-V
Aalter 2	oktober 1914	O-V
Aarsele	oktober 1914	W-V
Aartrijke	oktober 1914	W-V
Adegem	oktober 1914	O-V
Amougies	augustus 1914	H
Anderlecht 2	augustus 1914	B
Anzegem	oktober 1914	W-V
Antwerpen 6	oktober 1914	A
Appels	september 1914	O-V
Ardoois	oktober 1914	W-V
Aspelare	oktober 1914	O-V
Assebroek	oktober 1914	W-V
Assenede	oktober 1914	O-V
Avelgem	oktober 1914	W-V
Baardegem	oktober 1914	O-V
Baasrode	september 1914	O-V
Bachte-Maria-Lerne	oktober 1914	O-V
Balegem	oktober 1914	O-V
Barchon	07.08.1914	Lk
Bassevelde	oktober 1914	O-V
Beernem	augustus 1914	W-V
Beervelde	oktober 1914	O-V
Bellegem	oktober 1914	W-V
Bellem	oktober 1914	O-V
Berchem (VI.)	oktober 1914	O-V
Berlare (Dendermonde)	september 1914	O-V
Bertem	augustus 1914	V-B
Bertogne	augustus 1914	Lx
Beselare	oktober 1914	W-V
Bevere (Oudenaarde)	oktober 1914	O-V
Beveren (Leie)	oktober 1914	W-V
Beveren (Roeselare)	oktober 1914	W-V
Bissegem	oktober 1914	W-V
Bizet	augustus 1914	H
Blandain	augustus 1914	H
Blankenberge	15.10.1914	W-V
Bléharies	augustus 1914	H
Boekhoute	oktober 1914	O-V
Boezinge	17.10.1914	W-V
Boncelles	augustus 1914	Lk
Bon-Secours	augustus 1914	H
Borsbeke (VI.)	september 1914	O-V

Bottelare	oktober 1914	O-V
Bredene	oktober 1914	W-V
Brugge 1	14.10.1914	W-V
Brugge 2	14.10.1914	W-V
Brussel 4	20.08.1914	B
Brussel 7	20.08.1914	B
Brussel 9	20.08.1914	B
Brussel 10	20.08.1914	B
Brussel (L-W)	20.08.1914	B
Brussel (Noord)	20.08.1914	B
Brussel (Zuid)	20.08.1914	B
Budingen	augustus 1914	B
Buggenhout	september 1914	O-V
Burst	september 1914	O-V
Callenelle	augustus 1914	H
Courcelles 1	augustus 1914	H
Dadizele	oktober 1914	W-V
Damme	oktober 1914	W-V
Deerlijk	oktober 1914	W-V
Deftinge	oktober 1914	O-V
De Haan	oktober 1914	W-V
Deinze	oktober 1914	O-V
De Klinge	oktober 1914	O-V
Denderbelle	september 1914	O-V
Denderhoutem	september 1914	O-V
Denderleeuw	september 1914	O-V
Dendermonde	03.09.1914	O-V
Denderwindeke	september 1914	O-V
Dentergem	oktober 1914	W-V
De Pinte	oktober 1914	O-V
Desselgem	oktober 1914	W-V
Destelbergen	oktober 1914	O-V
Deurle	oktober 1914	O-V
Diksmuide	09.11.1914	W-V
Doel	oktober 1914	O-V
Dottenijs (Dottignies)	augustus 1914	toen W-V
Drongen	oktober 1914	O-V
Dudzele	oktober 1914	W-V
Duinbergen	augustus 1914	W-V
Durbuy	augustus 1914	Lx
Eeklo	oktober 1914	O-V
Eernegem	oktober 1914	W-V
Eine	oktober 1914	O-V
Eke	oktober 1914	O-V
Eksaarde	oktober 1914	O-V
Elverdinge	22.04.1915	W-V
Emptinne	augustus 1914	N
Ename	oktober 1914	O-V
Erebodegem	september 1914	O-V
Erondegem	september 1914	O-V
Erpe-Mere	september 1914	O-V
Ertvelde	oktober 1914	O-V
Esen	oktober 1914	W-V

Esplechin	augustus 1914		H
Etikhove	oktober 1914		O-V
Evergem	oktober 1914		O-V
Froidmont-lez-Tournai	augustus 1914		H
Gavere	oktober 1914		O-V
Geluwe	oktober 1914		W-V
Gendron-Celles	augustus 1914		N
Genk 2	september 1914		Lb
Gent 1	10.10.1914		O-V
Gent 2	10.10.1914		O-V
Gent 3	10.10.1914		O-V
Gent 4	10.10.1914		O-V
Gent 5	10.10.1914		O-V
Gent 6	10.10.1914		O-V
Gent 7	10.10.1914		O-V
Gent 8	10.10.1914		O-V
Gent 9	10.10.1914		O-V
Gent 10	10.10.1914		O-V
Gentbrugge	oktober 1914		O-V
Geraardsbergen	oktober 1914		O-V
Gijzegem	september 1914		O-V
Gilly 2	augustus 1914		H
Gilly 3	augustus 1914		H
Gistel	oktober 1914		W-V
Gits	oktober 1914		W-V
Grembergen	september 1914		O-V
Gullegem	oktober 1914		W-V
Haaltert	september 1914		O-V
	september 1914		O-V
Handzame	oktober 1914		W-V
Hansbeke	oktober 1914		O-V
Harelbeke	oktober 1914		W-V
Heist-aan-Zee	oktober 1914		W-V
Helkijn/Helchin	augustus 1914		W-V
Herseeuw (Herseaux) 1	augustus 1914	toen	W-V
Herseeuw (Herseaux) 2	augustus 1914	toen	W-V
Herzele	september 1914		O-V
Heule	oktober 1914		W-V
Heusden (Vl.)	oktober 1914		O-V
Hillegem	september 1914		O-V
Hoboken 2	oktober 1914		A
Hoevenen	september 1914		A
Hofstade (Vl.)	september 1914		O-V
Hollain	augustus 1914		H
Hooglede	oktober 1914		W-V
Houtain-le-Val	augustus 1914		W-B
Houtem (Ieper)	oktober 1914	toen	W-V
Huise	oktober 1914		O-V
Hulste	oktober 1914		W-V
Ichtegem	oktober 1914		W-V
Iddergem	september 1914		O-V
Idegem	oktober 1914		O-V
Ieper	oktober 1914		W-V

Ingelmunster	oktober 1914	W-V
Izegem	oktober 1914	W-V
Jabbeke	oktober 1914	W-V
Juslenville	augustus 1914	Lk
Kalken	oktober 1914	O-V
Kaprijke	oktober 1914	O-V
Kemzeke	september 1914	O-V
Kerksken	september 1914	O-V
Kessel (Lier)	september 1914	A
Kieldrecht	oktober 1914	O-V
Klemskerke	oktober 1914	W-V
Klerken	oktober 1914	W-V
Kluizen	oktober 1914	O-V
Knesselare	oktober 1914	O-V
Knokke	oktober 1914	W-V
Koekelare	oktober 1914	W-V
Komen (Comines)	augustus 1914	toen W-V
Kooigem	oktober 1914	W-V
Koolskamp	oktober 1914	W-V
Kortemark	oktober 1914	W-V
Kortrijk 2	oktober 1914	W-V
Kruishoutem	september 1914	O-V
Kuurne	oktober 1914	W-V
Kwatrecht	oktober 1914	O-V
Laarne	oktober 1914	O-V
La Glanerie	augustus 1914	H
Landegem	oktober 1914	O-V
Langemark	oktober 1914	W-V
Lauwe	oktober 1914	W-V
Lavaux	augustus 1914	N
Lebbeke	september 1914	O-V
Lede	september 1914	O-V
Ledeberg	oktober 1914	O-V
Ledegem	oktober 1914	W-V
Leers-Nord	augustus 1914	H
Leffinge	oktober 1914	W-V
Leke	oktober 1914	W-V
Lembeke	oktober 1914	O-V
Lendelede	oktober 1914	W-V
Lichtervelde	oktober 1914	W-V
Lochristi	oktober 1914	O-V
Lokeren	oktober 1914	O-V
Lombardsijde	17.10.1914	W-V
Loppem	oktober 1914	W-V
Lotenhulle	oktober 1914	O-V
Louveigné	augustus 1914	Lk
Lovendegem	oktober 1914	O-V
Machelen (Vl.)	september 1914	O-V
Maldegem	oktober 1914	O-V
Marke	oktober 1914	W-V
Maria-Horebeke	oktober 1914	O-V
Mariakerke (O.-Vl.)	oktober 1914	O-V
Marquain	augustus 1914	H

Massemen	oktober 1914	O-V
Mater	oktober 1914	O-V
Meerbeke	september 1914	O-V
Meerdonk	oktober 1914	O-V
Meerle	september 1914	A
Melden	oktober 1914	O-V
Meldert (Brabant)	augustus 1914	V-B
Meldert (Vl.)	september 1914	O-V
Melle	oktober 1914	O-V
Menen	oktober 1914	W-V
Mere	september 1914	O-V
Merelbeke 1	oktober 1914	O-V
Merelbeke 2	oktober 1914	O-V
Merkem	oktober 1914	W-V
Mesen (Messines)	oktober 1914	W-V
Meulebeke	oktober 1914	W-V
Middelkerke	oktober 1914	W-V
Moen-Heestert	oktober 1914	W-V
Moerbeke (Waas)	oktober 1914	O-V
Moerkerke	oktober 1914	W-V
Moerzeke	september 1914	O-V
Moeskroen (Mouscron)	oktober 1914	toen W-V
Mont-à-Leux	oktober 1914	toen W-V
Montignies-sur-Sambre 2	augustus 1914	H
Moorsel	september 1914	O-V
Moorsele	oktober 1914	W-V
Moorslede	oktober 1914	W-V
Moortsele	oktober 1914	O-V
Munkzwalm	oktober 1914	O-V
Nazareth	oktober 1914	O-V
Néchin	oktober 1914	H
Nederbrakel	september 1914	O-V
Nevele	oktober 1914	O-V
Nieuwerkerken (Aalst)	september 1914	O-V
Nieuwpoort 1	oktober 1914	W-V
Nieuwpoort 2	augustus 1914	W-V
Nil-Saint-Vincent-Saint-Martin	augustus 1914	W-B
Ninove	september 1914	O-V
Noirhat	augustus 1914	W-B
Oedelem	oktober 1914	W-V
Okegem	september 1914	O-V
Olsene	oktober 1914	O-V
Ooigem	oktober 1914	W-V
Oordegem	september 1914	O-V
Oostakker	oktober 1914	O-V
Oosteeklo	september 1914	O-V
Oostende 1	14.10.1914	W-V
Oostende 2	14.10.1914	W-V
Oostende 3	augustus 1914	W-V
Oostende 4	augustus 1914	W-V
Oostende 5	14.10.1914	W-V
Oosterzele	oktober 1914	O-V
Oostkamp	oktober 1914	W-V

Oostnieuwkerke	oktober 1914		W-V
Oostrozebeke	oktober 1914		W-V
Oudegem	september 1914		O-V
Oudenburg	oktober 1914		W-V
Outer	augustus 1914		O-V
Overmere	oktober 1914		O-V
Passendale	oktober 1914		W-V
Pervijze	november 1914		W-V
Petegem	oktober 1914		O-V
Pittem	oktober 1914		W-V
Ploegsteert	10.04.1918	toen	W-V
Poppel	september 1914		A
Proven	augustus 1914		W-V
Putte (Kapellen)	september 1914		A
Ravels	augustus 1914		A
Rekkem	oktober 1914		W-V
Rijkevorsel 2	augustus 1914		A
Roborst	oktober 1914		O-V
Roeselare	oktober 1914		W-V
Roisin	augustus 1914		H
Rollegem	oktober 1914		W-V
Ronse/Renaix	augustus 1914		O-V
Ruddervoorde	oktober 1914		W-V
Ruien	augustus 1914		O-V
Ruiselede	oktober 1914		W-V
Rumbeke	oktober 1914		W-V
Rumes	augustus 1914		H
Sauvegarde (Ruisbroek)	september 1914		A
Scheldewindeke	oktober 1914		O-V
Schellebelle	oktober 1914		O-V
Schoonaarde	03.10.1914		O-V
Schorisse	oktober 1914		O-V
Schotenhof	augustus 1914		A
Serskamp	oktober 1914		O-V
Sijsele	oktober 1914		W-V
Sinaai (Waas)	oktober 1914		O-V
Sint-Amandsberg	oktober 1914		O-V
Sint-Andries (Brugge)	oktober 1914		W-V
Sint-Denijs	oktober 1914		W-V
Sint-Denijs-Boekel	september 1914		O-V
Sint-Denijs-Westrem	oktober 1914		O-V
Sint-Eloois-Vijve	oktober 1914		W-V
Sint-Eloois-Winkel	oktober 1914		W-V
Sint-Gillis (Brussel) 2	augustus 1914		B
Sint-Gillis (Dendermonde)	september 1914		O-V
Sint-Gillis (Waas)	09.10.1914		O-V
Sint-Job-in-'t-Goor	augustus 1914		A
Sint-Joris-ten-Distel	oktober 1914		W-V
Sint-Katherina (Kortrijk)	oktober 1914		W-V
Sint-Kruis	oktober 1914		W-V
Sint-Kruis-Winkel	oktober 1914		O-V
Sint-Laureins	oktober 1914		O-V
Sint-Lievens-Esse	september 1914		O-V

Sint-Lievens-Houtem	oktober 1914	O-V
Sint-Lodewijk (Deerlijk)	oktober 1914	W-V
St.-Maria-Lierde	september 1914	O-V
Sint-Maria-Oudenhove	september 1914	O-V
Sint-Michiels	oktober 1914	W-V
Sint-Pauwels	september 1914	O-V
's-Gravenwezel	september 1914	A
Sleidinge	oktober 1914	O-V
Stabroek	september 1914	A
Staden	oktober 1914	W-V
Stalhille	oktober 1914	W-V
Steenhuize-Wijnhuize	september 1914	O-V
Stekene	oktober 1914	O-V
Stoumont	augustus 1914	Lk
Templeuve	augustus 1914	H
Thuin (Ouest)	augustus 1914	H
Tiegem	oktober 1914	W-V
Tielt	oktober 1914	W-V
Torhout	oktober 1914	W-V
Tournai/Doornik 3	augustus 1914	H
Uitbergen	oktober 1914	O-V
Ursel	oktober 1914	O-V
Velzeke-Ruddershove	oktober 1914	O-V
Verrebroek	september 1914	O-V
Verviers 2	augustus 1914	Lk
Verviers 3	augustus 1914	Lk
Viane-Moerbeke	september 1914	O-V
Vichte	oktober 1914	W-V
Vlaams Hoofd	oktober 1914	A
Vrasene	september 1914	O-V
Vremde	augustus 1914	A
Waarschoot	oktober 1914	O-V
Waasmunster	september 1914	O-V
Waasten (Warneton)	oktober 1914	toen W-V
Wachtebeke	oktober 1914	O-V
Wakken	oktober 1914	W-V
Walem	29.09.1914	A
Wannegem-Lede	oktober 1914	O-V
Waregem	oktober 1914	W-V
Watervliet	oktober 1914	O-V
Weelde	september 1914	A
Welle	september 1914	O-V
Wenduine	oktober 1914	W-V
Wervik	oktober 1914	W-V
Westende	oktober 1914	W-V
Westkapelle	oktober 1914	W-V
Westrozebeke	oktober 1914	W-V
Wetteren	oktober 1914	O-V
Wevelgem	oktober 1914	W-V
Wichelen	oktober 1914	O-V
Wielsbeke	oktober 1914	W-V
Wiers	augustus 1914	H
Wieze	oktober 1914	O-V

Wijtschate	oktober 1914	W-V
Wildert (Essen)	september 1914	A
Willebroek 2	augustus 1914	A
Wingene	oktober 1914	W-V
Wondelgem	oktober 1914	O-V
Wortegem	oktober 1914	O-V
Woumen	oktober 1914	W-V
Zaffelare	oktober 1914	O-V
Zandbergen	september 1914	O-V
Zarren	oktober 1914	W-V
Zedelgem	oktober 1914	W-V
Zeebrugge	oktober 1914	W-V
Zele	oktober 1914	O-V
Zelzate	oktober 1914	O-V
Zétrud-Lumay/ Zittert-Lummen	augustus 1914	W-B
Zeveneken	oktober 1914	O-V
Zingem	oktober 1914	O-V
Zomergem	oktober 1914	O-V
Zonnebeke	oktober 1914	W-V
Zoute	augustus 1914	W-V
Zulte	oktober 1914	O-V
Zwevegem	oktober 1914	W-V
Zwevezele	oktober 1914	W-V
Zwijnaarde	oktober 1914	O-V
Zwijndrecht	oktober 1914	A

Bijlage 4

Lijst met postkantoren die gesloten werden op 10 oktober 1918. (huidige spelling of tweetalige naam)

Brabant	Sint-Kwintens-Lennik	Enghien/Edingen	's-Gravenbrakel/ Braine-le-
Asse	Sint-Martens-Bodegem	Erquelinnes	Silly
Bever/Biévéne	Sint Pieters-Leeuw	Estinnes	Sivry
Bierk/Bierghes	Sainte-Renelde	Feluy	Sint-Pieters-Kapelle
Borchtlombeek	Steenhuffel	Fontaine-Valmont	Soignies
Buizingen	Teralfene	Froid-Chapelle	Solre-Saint-Géry
Dworp/Tourneppe	Ternat	Gilly	Solre-sur-Sambre
Eigenbrakel/ Braine-l'Alleud	Tollembeek	Gottignies	Strée
Essene	Virginal	Gozée	Thieu
Galmaarden	Vlezenbeek	Grand-Reng	Thieusies
Gooik	Vollezele	Graty	Thoricourt
Halle 1	Wolvertem	Ham (Heure)	Thuillies
Halle 2	Woutersbrakel/ Wauthier-Braine	Hennuyères	Thuin
Heikruis/Haute-Croix	Oost-Vlaanderen	Herne/Hérinnes	Tubize/Tubeke
Hekelgem		Horrués	Villers-la-Tour
Herfelingen	Nieuwkerken-Waas	Ittre	
Ittre/Itter	Sint-Niklaas-Waas 1	Jamioux	
Kapelle-op-den-Bos	Sint-Niklaas-Waas 2	La Buissière	
Kasteelbrakel/ Braine-le-Château	Temse	Lobbés	
Kester/Castre	Tielrode	Macon	
Lembeek	Henegouwen	Marche-lez-Ecaussines	
Liedekerke		Maurage	
Londerzeel	Bassilly	Merbes-le-Château	
Lot	Beaumont	Mignault	
Malderen	Bonne-Espérance	Momignies	
Merchtem	Boulers	Naast	
Oetingen	Bracquagnies	Nalannes	
Ophain-Bois-Seigneur-Isaac	Buvrines	Oisquercq/ Oostkerk	
Opwijk	Casteau	Peissant	
Pamel	Chimay	Quenast	
Pepingen	Clabecq/Klabeek	Rance	
Schepdaal	Ecaussines	Rebecq	
Sint-Jozef (Londerzeel)	Ecaussines-d'Enghien	Rièzes	
		Roeulx (Le)	
		Ronquières	
		Seloignes	

Bijlage 5

Lijst van kantoren die van november af nog in het Gouvernement-Generaal gelegen waren en meestal pas sloten op 31 oktober 1918, de zo geheten tweede aftocht - in de huidige spelling voor de Vlaamse kantoren, eventueel met Duitse aanvulling

1. Postdirectie Hasselt (Belgien)

A-Postkantoor	B-Postkantoor	Postagentur	Posthilfestelle
As (Limburg) 2 Beverlo Truppenplatz Bree Hasselt 1 Herentals		Bocholt	Opitter
Hoogstraten		Gierle, Tielen	Noorderwijk, Olen, Ramsel, Westmeerbeek, St.-Pieters-Lille
Lanaken Landen		Merksplas 1 Merksplas 2 Rijkevorsel Eigenbilzen Gingelom, Jeuk, Montenaken	Veldwezelt Attenhoven, Neerhes- pen, Neerwinden, Wals- houtem
Maaseik		Neeroeteren	Kessenich, Kinrooi, Mo- lenbeersel, Ophoven
Neerpelt		, Overpelt,	Sint-Huibrechts-Lille
Sint-Truiden 2 Tongeren 2 Turnhout	Arendonk, Balen-bij- Geel), Beringen Bilzen	Oud-Turnhout Koersel, Paal	Beerse Heusden (Limburg), Meldert (Limburg), Zol- der Beverst, Munsterbilzen, Vlijtin- gen Hoepertingen, Jesseren
	Borgloon Bouwel	Heks, Wellen Grobbendonk, Herenthout, Vorselaar	Oosterlo Zutendaal, Opglabbeek Lummen, Zelem
	Geel Genk Halen Hamont Hasselt 2	Kasterlee As (Limburg) 1 Achel Alken, Diepenbeek, Herk-de-Stad, Kortese- sem, Stevoort, Zonhoven	Helchteren, Houthalen, Kermt
	Lanklaar Leopoldsburg	Elen, Eisden, Rotem Eksel	Leut Hechtel, Heppen, Oost- ham Eindhout, Veerle, Vorst (Kempen)
	Meerhout		Dessel Meeuwen
	Mol Peer Rekem	Retie Wijchmaal (Limburg) Mechelen (Limburg)	

	Roclenge/Rukkelingen Sint-Truiden 1	Eben-Emaal Gelinden, Heers, Nieuwerkerken (Limb.)	Wonck Mielen (Aalst), Ordin- gen, Velm
	Tessengerlo Tongeren 1	Hoeselt, Nederheim	Val-Meer, Herderen, Kanne, Millen, Rutten, Zichen-Zussen-Bolder, Vliermaal, Vroenhoven
	Westerlo		Herselt, Tongerlo, Zoer- le-Parwijs

2. Brussel 1 (Hoofdpostkantoor)

A-Postkantoor	B-Postkantoor	Postagentur	Posthilfestelle
Brussel 1 (Haupt- postamt)	Anderlecht 1, Bosvoorde, Brussel 3, Brussel 5, Brussel 6, Brussel 8, Brussel 11, Brussel 12, Kuregem, Elsene 1, Elsene 2, Elsene 4, Elsene 5, Etter- beek, Laken 1, Oudergem, Schaarbeek 1, Schaarbeek 2, Schaarbeek 3, Schaarbeek 4, Sint-Gillis 1, Sint-Gillis 3, (Sint-Jans-) Molenbeek 1, (Sint-Jans-) Molenbeek 2, Sint-Joost-ten-Node 1, Sint- Joost-ten-Node 2, Sint- Lambrechts-Woluwe, Ukkel 1, Vorst (bij Brussel)	Anderlecht 3, Watermaal, Laken 2, Ukkel 2, Ukkel 3	

3. Postdirectie Luik

A-Postkantoor	B-Postkantoor	Postagentur	Posthilfestelle
Altsalm/Vielsalm		Bihain, Cherain	
Aubel		Bleyberg, Froidthier, Gemmenich, Hom- burg/Hombourg, Mo- resnet	
Bomal		Heyd	
Ciney 2			
Gouvy		Tavigny	Lamerscher/Limerlé
Huy/Hoei 2			
Dolhain-Limbourg 2			
Lüttich/Liège 1		Argenteau, Beyne- Heusay, Ferrières, Lens- Saint-Remy, Liers, Méry,	

		Milmort, Momalle, Othée, Rocourt, Rotheux-Rimièrè, Saint-Nicolas 1, Saint-Nicolas 2, Villers-L'Evêque, Vottem.	
Lüttich/Liège 2 (Hauptbahnhof)			
Spa		Sart-lez-Spa	
Tilff 2 (Bhf.)			
Verviers		Francorchamps, Polleur	Heusy
Welkenraedt		Heinrichskapell/Henri-Chapelle	
	Amay	Jehay-Bodegnée	
	Angleur 1	Angleur 2	
	Ans 1	Ans 2	
	Avennes		
	Avernas		
	Les Avins-en-Condroz		
	Aywaille	Remouchamps	
	Barvaux		
	Bierset-Awans		
	Borgworm/Waremme	Hollogne-sur-Geer, Roost-Krenwik/Rosoux	Viemme
	Bovigny		
	Braives		
	Burdinne		Oteppe
	Chaufontaine	Beaufays	
	Chênée		
	Ciney 1	Haversin, Leignon, Natoye	Spontin
	Clavier	Modave, Seny, Soheit-Tinlot	
	Comblain-au-Pont	Anthisnes, Comblain-la-Tour	
	Dison		Petit-Rechain
	Engis	Hermalle-sous-Huy	
	Ensival		
	Esneux	Poulseur	
	Fallais		
	Fexhe-le-haut-Clocher		
	Flémalle	Flémalle-Grande	

	Fléron	Queue-du-Bois	
	Glons	Fexhe-Slins	Houtain-Saint- Siméon
	Grand-Halleux		
	Grivegnée	Bois-de-Breux	
	Hamoir	Ouffet	
	Hamois		
	Hannut	Lincet, Wasseiges	Raatshoven/Racour
	Haufflescht/Houffalize		Wibrin
	Havelange		
	Herstal 1	Herstal 2, Herstal 3, Vi- vegnis	
	Herve	Battice	Chaineux
	Hollogne-aux-Pierres	Mons-lez-Liège	
	Huccorgne		Fumal
	Huy 1	Ampsin, Antheit, Bas- Oha, Chapon-Seraing, Couthuin, Héron, Lan- denne (Maas) Moha, Seilles, Villers-le-Bouillet	Gives
	Jemeppe-sur-Meuse	Horion-Hozémont, St.- Georges (Maas), Verlaine	
	Jupille		
	Dolhain-Limbourg 1	Baelen-sur-Vesdre, Jal- hay, Membach	
	Lüttich/Luik 3, Luik 4, Luik 5, Luik 6, Luik 7, Luik 8, Luik 9		
	Manhay		Dochamps
	Marchin 2	Marchin 1, Vierset	
	Melreux-Hotton	Erezée, Soy	Mormont
	Micheroux	Soumagne	
	Montegnée 1	Grâce-Berleur, Monte- gnée 2	
	Montzen		
	Nandrin	Tavier	Saint-Séverin, Villers-le- Temple
	Nessonvaux	Olne	
	Ocquier		
	Oreye		Bergiliers
	Ougrée		
	Pepinster		
	Remicourt		

	Sclessin	Cointe	
	Seraing 1	Seraing 2, Seraing 3	
	Sprimont		
	Statte (Huy)		
	Stavelot		
	Theux		
	Thimister-Clermont		
	Tilff 1		
	Tilleur		
	Trois-Ponts	Basse-Bodeux, La Gleize, Lierneux, Roanne-Coo	
	Trooz		
	Val-Saint-Lambert		Neuville-en-Condroz
	Vaux-sous-Chèvremont		
	Visé	Dalhem, Haccourt	's-Gravenvoeren
	Wandre	Cheratte, Trembleur	
	Werbomont		Bra
	Yvoir		

TARIEF

VOOR

POSTVERZENDINGEN en TELEGRAMMEN

A. Postverzendingen.

<i>Verkeer in België</i>	<i>Verkeer naar Duitschland</i>
Brieven	Brieven
voor elke 20 gr. 10 c.	voor de eerste 20 gr. 25 c.
	voor elke volgende 20 gr. 15 c.
Postkaarten	Postkaarten
enkele 5 c.	enkele 10 c.
met betaald antwoord 10 c.	met betaald antwoord 20 c.
Allerlei drukwerk	Allerlei drukwerk
tot 50 gr. 3 c.	voor elke 50 gr. 5 c.
van 50 tot 100 gr. 5 c.	(maximum gewicht 2 kgr.)
van 100 tot 200 gr. 10 c.	
van 200 tot 500 gr. 25 c.	
van 500 tot 1000 gr. 35 c.	
Handelspapieren	Handelspapieren
tot 200 gr. 10 c.	tot 250 gr. 25 c.
voor elke volgende 100 gr. 5 c.	voor elke volgende 50 gr. 5 c.
(maximum gewicht 1 kgr.)	(maximum gewicht 2 kgr.)
Monsters zonder waarde	Monsters zonder waarde
tot 100 gr. 5 c.	tot 100 gr. 10 c.
van 100 tot 200 gr. 10 c.	voor elke volgende 50 gr. 5 c.
van 200 tot 350 gr. 15 c.	(maximum gewicht 350 gr.)
Port voor de aangesekende verzendingen 25 c.	met ontvangstbewijs 25 c.
met ontvangstbewijs 10 c.	

B. Telegrammen (uitsluitend voor Duitschland).

Vaste vergelding 50 c. en 9 c. voor elk woord.
Geldverzendingen zijn ook toegelaten.

Vanaf 26 Januari 1915. is er te Lier een postdienst ingericht.
Postzegels kunnen aangekocht worden op het bureau van den heer Adjunkt-Commissaris.

Brieven en kaarten moeten daar ook afgegeven worden, van 7 uren 's morgens tot 7 uren 's avonds.

Ten einde de eerste kosten, die ten laste der stad vallen te dekken, zal er voor iedereen brief of kaart, van den afzender of van den bestemming, een bijtaks gehecht worden van 2 centiem.

De afzenders moeten wel in acht nemen dat zij hunne correspondenten verwittigen dat het adres van alle brieven voor Lier bestemd, in den hiernoevenstaanden zin moeten aangelegd worden.

Het publiek wordt ook verzocht de postzegels hier in de stad te koop, om daardoor van het Duitsch-Gouvernement eene Postinrichting in regel te verkrijgen.

Mijnheer X...
... ..straat, N...
LIER
(langs Antwerpen)

De d.d. Burgemeester,
D. Ch. THYS.

Bijlage 7

Posttarieven binnen het Gouvernement-Generaal en van het G.-G. met Duitsland

binnen het Gouvernement-Generaal				van het G.G. met Duitsland (tarieven voor grensverkeer bestaan niet)	
	01.10.1914	01.06.1916	01.10.1918	01.10.1914 - tot einde bezetting	
<i>Brieven en Postbladen</i>				<i>Brieven en Postbladen</i>	
tot 20 g	10 c	15 c	20 c	tot 20 g	25 c
per 20 g meer	5 c	10 c	10 c	per 20 g meer	15 c
<i>Briefkaarten</i>	5 c	8 c	10 c	<i>Briefkaarten</i>	10 c
met betaald antwoord	10 c	16 c	20 c	met betaald antwoord	20 c
<i>Drukwerk</i>				<i>Drukwerk</i>	
tot 50 g	3 c	3 c	5 c	per 50 g	5 c
meer dan 50 tot 100 g	5 c	5 c	10 c	maximumgewicht 2 kg	
meer dan 100 tot 200 g	10 c	10 c	15 c		
meer dan 200 tot 500 g	25 c	25 c	30 c		
meer dan 500 tot 1000 g	35 c	35 c	45 c		
<i>Zaakpapieren</i>				<i>Zaakpapieren</i>	
tot 200 g	10 c	10 c		tot 250 g	25 c
per 100 g meer	5 c	5 c		per 50 g meer	5 c
tot 250 g			15 c		min. 25 c
meer dan 250 tot 500 g			30 c	maximumgewicht 2 kg	
meer dan 500 tot 1000 g			45 c		
<i>Monster zonder waarde</i>				<i>Monster zonder waarde</i>	
tot 100 g	5 c	5 c	10 c	tot 100 g	10 c
meer dan 100 tot 200 g	10 c	10 c	15 c	per 50 g meer	5 c
meer dan 200 tot 350 g	15 c	15 c	30 c		min. 10 c
				maximumgewicht 350 g	
<i>Aantekenrecht</i>	25 c	25 c	25 c		
<i>Spoedbestelling*</i>	25 c	25 c	25 c		
*(toeslagen voor bestelling van 2 km tot 5 km buiten de lokaliteit)					

Bijlage 8

Posttarieven voor zendingen vanuit het Gouvernement-Generaal naar geallieerde en neutrale landen

Van 1.10.1914 tot einde bezetting	Duitsland	Bondgenoten en neutrale landen (geen tarieven voor grensverkeer)
<i>Brieven</i>		
tot 20 g	25 c	25 c
per 20 g meer	15 c	15 c
<i>Briefkaarten</i>	10 c	10 c
met betaald antwoord	20 c	20 c
<i>Drukwerk</i>		
per 50 g	5 c	5 c
maximumgewicht 2 kg		maximumgewicht 2 kg
<i>Zaakpapieren</i>		
tot 250 g	25 c	25 c
per 50 g meer	5 c	5 c
maximumgewicht 2 kg		maximumgewicht 2 kg
<i>Monster zonder waarde</i>		
tot 100 g	10 c	10 c
per 50 g meer	5 c	5 c
maximumgewicht 350 g		maximumgewicht 350 g
<i>Aantekenrecht</i>	25 c	25 c
<i>Spoedbestelling</i>	30 c	30 c

BEKANNTMACHUNG.

Bei der Einwohnerpost, die vorwiegend nur Handelszwecken dienen soll, werden sehr oft viele Briefe eingeliefert, deren Inhalt völlig unwichtig ist. Der Privatverkehr ist bedeutend einzuschränken.

Zurückgewiesen werden in Zukunft daher

1. alle Briefe, die zu eng geschrieben sind ;
2. Briefe, die mehr als zehn Zeilen auf der Seite haben ;
3. Briefe, die über vier Seiten lang sind ;
4. Briefe, die unleserlich geschrieben sind ;
5. Briefe, die absichtlich oder unabsichtlich geschlossen sind ;
6. Briefe, die ungenügend adressiert sind. (Kommandantur muss angegeben sein, sowie Name des Absenders.)
7. Briefe, die gefüttert sind ;
8. Massenauflieferungen, Reklameschriften und dergleichen.

Postkarten dürfen nicht mehr als zehn Zeilen enthalten.

Sind Privatnachrichten erforderlich, so sind kurze Sätze zu bilden, möglichst Telegrammatil. Erwartet der Absender Antwort so ist der Antwortgeber auf Innehaltung der Bestimmung hinzuweisen.

An Kriegsgefangene ist monatlich eine Postkarte, nicht mehr als zehn Zeilen, zugelassen. Für dringende Nachrichten sind Briefe nur ausnahmsweise zugelassen, dürfen jedoch nur vier Seiten mit je zehn Zeilen lang sein.

Alle Briefsendungen, die obigen Anforderungen nicht entsprechen, werden von der Beförderung ausgeschlossen und bestimmungsgemäss vernichtet.

Lokeren, den 10. 10. 1916.

JENISCH
Major und stellv. Kommandant.

Afb. 1

Bijlage 10

Duitse stempeltypes

1.

1. met enkele cirkel

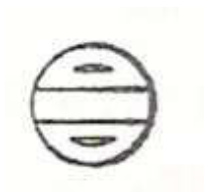
1.1. met brug

1.1.

1.1.1.1. met segment bovenaan

1.1.1.2. met segment bovenaan en onderaan

1.1.1.2.

1.1.2.1.a. met cirkelboog boven de brug

1.1.2.1.a.

1.1.2.1.b. met brede gearceerde boog boven de brug - Beiers 8 strepen

1.1.2.2.

1.1.2.2. met cirkelboog onder de brug

1.1.2.3.a. met cirkelboog boven en onder de brug

1.1.2.3.b. met smalle gearceerde boog boven en onder de brug - Württembergs 23 strepen

1.2. zonder brug

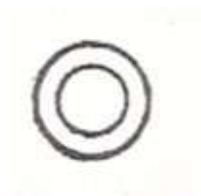
1.2.1.1. met segment bovenaan

1.2.1.2. met segment bovenaan en onderaan

1.2.1.3. met tekst of datum

1.3. met rijksadelaar of wapenschild

2. met dubbele cirkel

2.

2.1. met brug

2.1.

2.1.1. met segment

2.1.2. met cirkelboog boven en onder de brug

2.2.1. met smalle gearceerde boog boven en onder de brug - Württembergs 26 strepen

2.2.2.a.

2.2.2.a. met brede gearceerde boog boven en onder de brug - Württembergs 11 strepen

2.2.2.b. met brede gearceerde boog boven de brug - Beiers 8 strepen

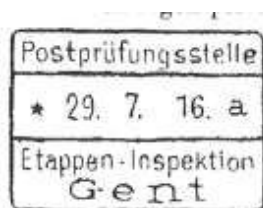
2.2.2.b.

- 2.2. met leeg midden
  - 2.2. a. met doorlopende tekst in kroon
  - 2.2.b. met tekst boven / onder in kroon
- 2. 3. met rijksadelaar of wapenschild

2.3.

- 3. mechanische stempel van het Belgische type met
  - 3.1. vlag met vijf golven
  - 3.2. vlag met zeven golven
- 4. kastjesstempel
  - 4.1. met één vak
  - 4.2. met twee vakken

4.3.

- 4.3. met drie vakken

- 5. lijnenstempel
  - 5.1. op één regel
  - 5.2. op meer regels
- 6. ovalen stempels, al dan niet met guirlandes (festoenen)
  - 6.1 met één ellips
  - 6.2. met twee ellipsen
  - 6.3. met adelaar of wapenschild
- 7. zeshoekige stempels

Opm. Bij alle figuren kunnen de lijnen enkelvoudig of dubbel zijn.

Bij de beschrijving van een stempeltype kunnen we binnen het stempel ook volgende herkenningletters, c.q. versieringen vermelden:

- hoofdletters A B C D E

- kleine letters a b c d e f g h k

- tekens:

ster ★

geperforeerde ster, holle ster, gesnoeide ster, doorsneden ster,

punt • schijf ◼

ring ◉ of ○

vierkant ◻ of ◼ dwarsstreep — drievoudige streep — — —

stralenster ✧ stralenkruis, ijzeren kruis ✦

asterisk met vijf ★, zes * of acht ✱ stralen,

dubbelkruis ‡ of †

ruit ◊ smalle ruit ◆

aanhalingstekens ” ” haakjes ( ) liggende haakjes ≈

kegel ▲ of △

vijfblad ⚙, zesblad, achtblad,

scheepjes ☪☪

Bijlage 11

Posttarieven op 1 april 1916 binnen het G.-G., tussen G.-G. en Etappe, tussen G.-G. of Etappe en Duitsland en tussen G.-G. en buitenland

<i>stand op 01.04.1916</i>	<i>binnen het G.-G. en de Etappe</i>	<i>tussen G.-G. en Etappe West</i>	<i>van G.-G. of Etappe met Duitsland</i>	<i>tussen G.-G. en buitenland</i>
<i>normale brieven</i> eerste 20 g elke verdere 20 g	10 c 10 c	10 c 10 c	25 c 15 c	idem
<i>briefkaarten</i> met antwoord	5 c 10 c	5 c 10 c	10 c 20 c	idem
<i>drukwerk</i> tot 50 g 50 - 100 g 100 - 200 g 200 - 500 g 500 - 1000 g	3 c 5 c 10 c 25 c 35 c	niet geoorloofd	5 c per 50 g maximumgewicht 2 kg	idem
<i>staaltjes</i> tot 100 g 100 - 200 g 200- 350 g	5 c 10 c 15 c		5 c per 50 g minimum 10 c maximumgewicht 350 g	idem
<i>zaakpapieren</i> tot 200 g elke verdere 100 g maximumgewicht	10 c 5 c 1 kg	niet geoorloofd	5 c per 50 g minimum 25 c maximumgewicht 2 kg	idem
<i>heffingen</i> aantekenrecht expresrecht tot 2 km 2 - 3 km 3 - 4 km 4 - 5 km elke km meer	25 c 25 c toeslag 25c toeslag 50 c toeslag 75 c toeslag 20 c	niet geoorloofd	25 c 30 c (vooruit te voldoen)	idem

Bijlage 12

Posttarieven op 1 april 1917 binnen het G.-G., tussen G.-G. en Etappe, tussen G.-G. of Etappe en Duitsland en tussen G.-G. en buitenland

<i>stand op 01.04.1917</i>	<i>binnen het G.-G. en de Etappe</i>	<i>tussen G.-G. en Etappe West</i>	<i>van G.-G. of Etappe met Duitsland</i>	<i>tussen G.-G. en buitenland</i>
<i>normale brieven</i> eerste 20 g elke verdere 20 g	15 c 10 c	25 c 15 c	25 c 15 c	idem
<i>briefkaarten</i> met antwoord	8 c 16 c	10 c 20 c	10 c 20 c	idem
<i>drukwerk</i> tot 50 g van 50 tot 100 g 100 - 200 g 200 - 500 g 500 - 1000 g	3 c 5 c 10 c 25 c 35 c	niet toegestaan	5 c per 50 g maximumgewicht 2 kg	idem
<i>staaltjes</i> tot 100 g 100 - 200 g 200- 350 g	5 c 10 c 15 c	niet toegestaan	5 c per 50 g minimum 10 c maximumgewicht 350 g	idem
<i>zaakpapieren</i> tot 200 g elke verdere 100 g maximumgewicht	10 c 5 c		5 c per 50 g minimum 25 c maximumgewicht 2 kg	idem
<i>heffingen</i> aantekenrecht expresrecht	25 c	niet toegestaan niet toegestaan	25 c	idem

Bijlage 13

Posthijfestellen met datum opname in postverkeer, openingsdatum en kantoor van toebedeling op basis van de naamlijst van Jean De Bast ³⁴¹. De openingsdata komen niet noodzakelijk overeen met de data die vermeld worden in de *Dictionnaire des bureaux de poste de 1830 à 1983* van A. Degreef en H. Herman. Als de auteurs een speling opgeven voor de openingsdatum, bijv. 01.-04.03.1916, dan vermelden we de laatste datum.

<i>kantoor</i>	<i>opname in verkeer</i>	<i>openingsdatum</i>	<i>toebedeeld aan</i>
Aartselaar	15.02.1915	01.01.1916	Sint-Bernard
Attenhoven	03.03.1915	01.01.1916	Landen
Aublain	05.04.1915	04.03.1916	Couvin
Aubrives	15.01.1915	15.03.1916	Givet
Bauffe	20.03.1915	03.02.1916	Brugelette
Beersel	15.02.1915	01.01.1916	Mechelen
Beez	12.02.1915	06.04.1916	Namur 1
Bellecourt	15.01.1915	04.03.1916	Manage
Bellefontaine	16.01.1915	01.01.1916	Tintigny
Benonchamps	19.01.1915	01.01.1916	Bastogne
Berendrecht	01.03.1915	01.01.1916	Lillo
Bergiliers	25.01.1915	01.01.1916	Oreye
Berzée	12.02.1915	15.03.1916	Thy-le-Château
Beuzet	29.01.1915	04.03.1916	Namur 2 Bhf
Beverst	01.03.1915	16.05.1916	Bilzen
Blanmont	01.03.1915	15.03.1916	Chastre-Villeroux
Blaugies	15.02.1915	01.01.1916	Dour
Boneffe	24.03.1915	03.02.1916	Eghezée
Borsbeek	24.03.1915	01.06.1916	Deurne 1
Boussu-en-Fagne	10.01.1915	01.01.1916	Mariembourg
Bouvignies	15.02.1915	03.02.1916	Ath 1
Bra	05.04.1915	01.01.1916	Manhay
Brasschaat 2	11.09.1915	18.09.1915	Antwerpen 1
Cambron-Casteau	20.03.1915	03.02.1916	Brugelette
Cambron-Saint-Vincent	15.02.1915	04.03.1916	Lens
Chaineux	03.03.1915	01.01.1916	Herve
Chapelle-à-Wattines	15.02.1915	06.04.1916	Leuze
Chaussée-Notre-Dame-Louvignies	15.02.1915	01.01.1916	Neufvilles
Chevetogne	03.02.1915	01.01.1916	Haversin
Corroy-le-Château	29.01.1915	04.03.1916	Gembloux
Cul-des-Sarts		18.08.1915	Mariembourg
Cugnon	17.01.1915	01.01.1916	Herbeumont
Daverdisse	30.03.1915	01.01.1916	Wellin
Denée	03.03.1915	04.03.1916	Namur 2 Bhf
Dessel	03.03.1915	03.02.1916	Retie
Dochamps	05.04.1915	01.01.1916	Marche
Eindhout	03.03.1915	03.02.1916	Meerhout
Eprave	12.02.1915	04.03.1916	Rochefort
Ere		01.07.1916	Tournai 2
Ernage	29.01.1915	15.03.1916	Gembloux
Erps-Kwerps	05.04.1916	15.03.1916	Kortenbergh
Felenne	12.02.1915	01.04.1917	Beauraing 1

Forville	03.03.1915	01.01.1916	Namur 1
Fumal	03.03.1915	15.03.1916	Huccorgne
Gentinne	12.02.1915	03.02.1916	Ottignies
Ghoy	15.02.1915	15.03.1916	Lessines
Gimnée	05.04.1915	01.01.1916	Doische
Gives	24.03.1915	04.03.1916	Huy 2
Gooik	23.02.1915	06.04.1916	Brussel KPA
Goutroux	15.02.1915	23.10.1915	Fontaine-l'Evêque
Graide	12.02.1915	01.01.1916	Bièvre
Grandmetz	20.03.1915	06.04.1916	Leuze 1
Graty	12.02.1915	04.03.1916	Enghien
Groot-Bijgaarden	03.03.1915	06.04.1916	Brussel KPA
Haasdonk		31.10.1915	Antwerpen 1
Habay-la-Vieille	30.03.1915	06.04.1916	Habay-la-Neuve
Harveng	20.03.1915	06.05.1916	Hyon-Ciply
Havay	15.02.1915	02.05.1916	Givry
Hechtel	28.01.1915	02.05.1916	Eksel
Heinstert	12.01.1915	03.02.1916	Attert
Helchteren	25.01.1915	16.05.1916	Hasselt
Hellebecq	20.03.1915	06.04.1916	Bassilly
Heppen	28.01.1915	02.05.1916	Beverlo TÛL
Herderen	03.03.1915	15.03.1916	Tongeren
Herselt	01.03.1915	01.05.1916	Turnhout
Heure (Famenne)	05.04.1915	04.03.1916	Haversin
Heusden (Limb.)	25.01.1915	15.04.1916	Beringen
Heusy	08.01.1915	18.08.1915	Verviers
Hoepertingen	01.03.1915	*01.01.1916	Borgloon
Hoevenen	03.02.1915	*01.01.1916	Ekeren
Hondelange	23.02.1915	*01.01.1916	Arlon
Houdemont	12.01.1915	16.05.1916	Marbehan
Houtain-Saint-Siméon	03.03.1915	*01.01.1916	Liers
Houthalen	25.01.1915	03.02.1916	Hasselt
Isières	15.02.1915	*01.01.1916	Ath
Itegem	12.02.1915	*01.01.1916	Heist-op-den-Berg
Jamioulx	15.02.1915	16.05.1916	Ham-sur-Heure
Jesseren	01.03.1915	16.05.1916	Borgloon
Kanne	20.03.1915	01.01.1916	Tongeren 1
Kermt	25.01.1915	16.05.1916	Hasselt
Kessel (Lier)	12.02.1915	*01.01.1916	Lier
Kessenich	25.01.1915	16.05.1916	Maaseik
Kinrooi	25.01.1915	16.05.1916	Maaseik
Kumtich	21.01.1915	01.01.1916	Tienen
Landelies	05.01.1915	*01.01.1916	Thuin
Laneffe	12.02.1915	*01.01.1916	Thy-le-Château
Lavacherie	05.04.1915	09.05.1915	Baconfoy-Tenneville
Lavaux	17.01.1915	03.01.1916	Neufchâteau
Leefdaal	15.02.1915	16.05.1916	Leuven 1
Léglise	?	*01.01.1916	Neufchâteau
Leut	25.01.1915	16.05.1916	Lanklaar
Liernu	03.03.1915	03.02.1916	Eghezée
Limerlé	05.04.1915	15.03.1916	Gouvvy
Linkebeek	03.03.1915	06.04.1916	Brussel 1

Lint	30.03.1915	23.10.1915	Mortsel
Lombise	15.02.1915	04.03.1916	Lens
Longlier	23.02.1915	*01.01.1916	Neufchâteau
Longueville	03.03.1915	15.03.1916	Incourt
Lummen	22.01.1915	02.05.1916	Halen
Mabompré	05.04.1915	15.03.1916	Houffalize
Mainvault	15.02.1915	03.02.1916	Ath
Maisières	15.02.1915	04.03.1916	Nimy
Maissin	17.01.1915	06.04.1916	Libin
Marcourt	19.01.1915	06.04.1916	Laroche
Marenne	05.04.1915	15.03.1916	Marche
Matagne-la-Grande	15.01.1915	*01.01.1916	Mariembourg
Meeuwen	28.01.1915	02.05.1916	Peer
Meldert (Brabant)	21.01.1915	*01.01.1916	Tienen
Meldert (Limburg)	22.01.1915	15.03.1916	Diest
Membach	31.10.1914	06.04.1916	Dolhain-Limbourg
Meslin-l'Evêque	15.02.1915	15.03.1916	Ath
Mielen (Aalst)	03.03.1915	16.05.1916	Sint-Truiden
Millen	03.03.1915	16.05.1916	Tongeren
Moignelée	01.03.1915	*01.01.1916	Tamines
Molenbeersel	28.01.1915	*01.01.1916	Maaseik
Mont-Gauthier	05.04.1915	*01.01.1916	Haversin
Montignies-lez-Lens	15.02.1915	04.03.1916	Lens
Montrœul-au-Bois	29.07.1915	06.04.1916	Frasnes-lez-Buissenal
Mormont	19.01.1915	*01.01.1916	Erezée
Morville	12.02.1915	*01.01.1916	Anthée
Muizen (Mechelen)	15.02.1915	*01.01.1916	Mechelen 1
Muno	16.01.1915	*01.01.1916	Florenville
Munsterbilzen	15.02.1915	04.03.1916	Tongeren
Neerhespen	03.03.1915	*01.01.1916	Tienen 1
Neerwinden	25.06.1915	*01.01.1916	Landen
Nethen	12.02.1915	*01.01.1916	-Mille
Neuville-en-Condroz	16.01.1915	06.04.1916	Val-Saint-Lambert
Nijlen	30.03.1915	02.05.1916	Bouwel
Noorderwijk-Morkhoven	23.02.1915	02.05.1916	Turnhout
Nossegem	03.03.1915	06.04.1916	Brussel 1
Noville-les-Bois	03.03.1915	05.11.1915	Namur 1
Noville-Taviers	01.03.1915	06.04.1916	Eghezée
Ochamps	17.01.1915	15.03.1916	Libramont
Offagne	17.01.1915	*01.01.1916	Bertrix
Ogy	15.02.1915	04.03.1916	Flobecq
Oisquercq	15.04.1915	03.02.1916	Tubize
Oisy	15.04.1915	04.03.1916	Bièvre
Olen	01.03.1915	02.05.1916	Turnhout
Ollignies	15.02.1915	06.04.1916	Lessines
Onhaye	12.02.1915	04.03.1916	Dinant
Onze-Lieve-Vrouw-Tielt	27.01.1915	*01.01.1916	Aarschot
Oorderen	03.03.1915	*01.01.1916	Lillo
Oosterlo	30.03.1915	03.02.1916	Turnhout
Oostham	28.01.1915	*01.04.1917	Leopoldsburg
Opglabbeek	28.01.1915	15.03.1916	Hasselt
Ophain-Bois-Seigneur-Isaac	01.03.1915	02.05.1916	Nivelles

Ophoven	25.01.1915	16.05.1916	Maaseik
Opitter	28.01.1915	*01.01.1916	Bree
Oppuurs	15.02.1915	*01.01.1916	Puurs
Ordingen	03.03.1915	16.05.1916	Sint-Truiden
Orgéo	17.01.1915	15.03.1916	Bertrix
Orsmaal-Gussenhoven	01.03.1915	*01.01.1916	Tienen
Ortho	05.04.1915	*01.01.1916	Laroche
Oteppe	24.03.1915	15.03.1916	Huy 1
Péronnes-lez-Antoing	29.07.1915	02.05.1916	Antoing
Petit-Rechain	08.01.1915	18.08.1915	Verviers
Piétrain	03.03.1915	06.04.1916	Jodoigne
Piétrebais	01.03.1915	15.03.1916	-Mille
Pondrôme	12.02.1915	24.03.1915	Beauraing 1
Pont-de-Loup	15.02.1915	*01.04.1917	Châtelineau
Pulle	15.04.1915	02.05.1916	Bouwel
Racour/Raatshoven	03.03.1915	*01.01.1916	Landen
Ramegnies-Chin	01.07.1916	01.07.1916	Tournai 2
Ramsel	01.03.1915	03.02.1916	Turnhout
Ranst	24.03.1915	*01.01.1916	Deurne
Rebaix	15.02.1915	06.04.1916	Ath
Redu	17.01.1915	*01.01.1916	Libin
Reet	15.02.1915	*01.01.1916	Boom
Rendeux	19.01.1915	*01.01.1916	Marche
Resteigne	05.04.1915	04.03.1916	Wellin
Rièzes	12.02.1915	27.11.1915	Namur 1
Rijmenam	25.04.1915	*01.01.1916	Mechelen 1
Rillaar	27.01.1915	*01.01.1916	Aarschot
Rochehaut	25.06.1915	*01.01.1916	Carlsbourg
Romerée	05.04.1915	04.03.1916	Doische
Rotselaar	15.02.1915	*01.01.1916	Leuven 1
Rumillies	29.07.1915	16.05.1916	Tournai 2
Rutten	03.03.1915	02.05.1916	Tongeren
Sainte-Marie-sur-Semois	30.03.1915	*01.01.1916	Etalle
Saint-Léger (Luxemb.)	16.01.1915	29.07.1915	Arlon
Saint-Séverin	12.02.1915	15.03.1916	Nandrin
Sars-la-Bruyère	20.03.1915	03.02.1916	Aulnois
Sauvegarde (Ruisbroek)	25.04.1915	*01.01.1916	Willebroek
Schilde	12.02.1915	*01.01.1916	Wijnegem
Séviscourt	17.01.1915	15.03.1916	Freux
's-Gravenvoeren	25.01.1915	16.05.1916	Visé
's-Gravenwezel	03.03.1915	*01.01.1916	Wijnegem
Sint-Job-in-'t-Goor	01.03.1915	*01.01.1916	Wijnegem
Sint-Jozef (Londerzeel)	02.05.1916	02.05.1916	Londerzeel
Sint-Pieters-Lille	30.03.1915	02.05.1916	Oostmalle
Spontin	12.02.1915	06.04.1916	Ciney
Stave	12.02.1915	06.04.1916	Florennes
Steenhuffel	15.02.1915	06.04.1916	Brussel KPA
Steenokkerzeel	03.03.1915	*01.01.1916	Zaventem
Stembert	08.01.1915	02.05.1916	Verviers
Strombeek-Bever	08.01.1915	06.04.1916	Brussel 1
Temploux	12.02.1915	*01.01.1916	Spy
Teralfene	03.03.1915	06.04.1916	Brussel 1

Thieusies	15.02.1915	06.04.1916	Le Rœulx
Thoricourt	15.02.1915	04.03.1916	Lens (Hainaut)
Thumaide	29.07.1915	03.02.1916	Basècles
Tisselt	15.02.1915	*01.01.1916	Mechelen 1
Tongerlo	01.03.1915	02.05.1916	Westerlo
Tongre-Notre-Dame	20.03.1915	04.03.1916	Chièvres
Val-Meer	20.03.1915	13.01.1918	Tongeren 1
Veerle	03.03.1915	03.02.1916	Meerhout
Veldwezelt	15.04.1915	16.05.1916	Lanaken
Velm	03.03.1915	02.05.1916	Sint-Truiden
Vezon	29.07.1915	02.05.1916	Antoing
Viemme	25.01.1915	*01.01.1916	Waremmes
Villers-devant-Orval	30.03.1915	16.05.1916	Gérouville
Villers-le-Gambon	12.02.1915	15.03.1916	Philippeville
Villers-le-Temple	12.02.1915	15.03.1916	Nandrin
Villers-sur-Lesse-Jamblinne	12.02.1915	*01.01.1916	Dinant
Vlezenbeek	23.02.1915	06.04.1916	Brussel KPA
Vliermaal	03.03.1915	02.05.1916	Tongeren
Vlijtingen	03.03.1915	15.03.1916	Bilzen
Vorst (Kempen)	30.03.1915	03.02.1916	Meerhout
Vremde	15.04.1915	*01.01.1916	Boechout
Vroenhoven	03.03.1915	*01.01.1916	Tongeren
Waarloos	15.04.1915	*01.01.1916	Duffel
Walshoutem	03.03.1915	*01.01.1916	Landen
Wanlin	12.02.1915	*01.01.1916	Dinant
Weelde	03.03.1915	*01.01.1916	Turnhout
Westmeerbeek	01.03.1915	03.02.1916	Turnhout
Wezemaal	15.02.1915	*01.01.1916	Leuven 1
Wibrin	05.04.1915	15.03.1916	Houffalize
Wilmarsdonk	03.03.1915	*01.01.1916	Lillo
Wonck	20.03.1915	16.05.1916	Rukkelingen
Zelem	22.01.1915	16.05.1916	Halen
Zellik	03.03.1915	06.04.1916	Brussel 1
Zétrud-Lumay	15.04.1915	02.05.1916	Tienen
Zichen-Zussen-Bolder	20.03.1915	20.03.1915	Tongeren
Zoerle-Parwijs	01.03.1915	02.05.1916	Westerlo
Zoersel	01.03.1915	*01.01.1916	Deurne
Zolder	25.01.1915	*01.01.1916	Beringen
Zutendaal	15.04.1915	04.03.1916	Genk

* (voor een datum) wijst erop dat het hier de vermoedelijke datum betreft

Bijlage 14

Overzicht van de tarieven van de telegramkosten tijdens de Eerste Wereldoorlog

Tarieven 1914-1918

<i>datum</i>	<i>bron hieronder</i>	<i>tarieven vast recht</i>	<i>per woord</i>	<i>binnen het G.-G.</i>	<i>naar Duitsland</i>	<i>naar Ghtd. Luxemb.</i>	<i>naar Oostenrijk</i>	<i>naar Hongarije</i>
10.12.1914	a)	gewoon t. dringend			50 c 150 c			
01.01.1915	b)	gewoon t. dringend	gewoon t. dringend		9 c 27 c	50 c 150 c		
23.03.1915	c)	eenheids- tarief	gewoon t. dringend	1 frank		9 c 27 c		
11.06.1915	d)		(*)	1 frank				
01.05.1916	e)			10 c (•)				
15.06.1916	f)	gewoon t.	gewoon t.				50 c 18 c	50 c 20 c
01.10.1918	g)			15 c (•)				

(*) voor de eerste tien woorden (zonder de geadresseerde) - 1 frank per tien woorden meer

(•) met een minimum van 1 frank

Bronnen

<i>begindatum</i>	<i>Amtsblatt - nr.</i>	<i>periode</i>	<i>Verfügung - nr.</i>	<i>datum</i>	<i>pagina</i>
a) 10.12.1914	1	10.12.1914	2	10.12.1914	2
b) 01.01.1915	5	02./10.01.1915	<i>Nachrichten</i>	10.01.1915	16
c) 23.03.1915	16	21./24.03.1915	100	23.03.1915	56
d) 11.06.1915	28	11./14.06.1915	161	11.06.1915	98 en 100
e) 01.05.1916	16	08./11.04.1916	60	11.04.1916	47
f) 15.06.1916	25	09./14.06.1916	94	09.06.1916	74
g) 01.10.1918	26	14./24.08.1918	111	24.08.1918	95

-
- ¹ Van der Mullen, M., De Post te Antwerpen tijdens de Duitse bezetting 1914 - 1918, Maandblad KVBP-Studiekring, nr. 269-270, september-oktober 1997, p. 8-9.
- ² *Amtsblatt der KDPTV*, verder altijd afgekort tot *Amtsblatt*
- ³ Luyckx, Th., Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden, Brussel, 1973, 559 p., p. 260 - 279.
- ⁴ Silverberg, R., *Quinze années de postes et censure militaire belges, 1914 - 1929*, Brussel, 1975, 76 p., p. 9.
- ⁵ www.wereldoorlog1418.nl/loopgraven/loopgraaf-02.htm
- ⁶ Belgische Filatelie aan de Rijn - www.de.wikipedia.org/wiki/Belgische_Feldpost (*vertaling*).
- ⁷ Van San, P., De organisatie van de Belgische Legerposterijen gedurende augustus-oktober 1914, Maandblad KVBP-Studiekring, nummer 320, september 2002.
- ⁸ Silverberg, R., op. cit., p. 9.
- ⁹ Somers, F. & Peeters, F., De Posttarieven in België sinds 1879, *Begijnendijk*, 2008, 113 p., p. 9.
- ¹⁰ X., De Belgische militaire censuur in de Eerste Wereldoorlog, *Izefil*, KVBP Izegem, jaargang 35, nr. 9, 2008, p. 8.
- ¹¹ Sinais, B., *Le Patrimoine du timbre-poste français*, Charenton-le-Pont, 1998, 928 p., p. 156 (*vertaling*).
- ¹² Heberle, E., *Die Post im westlichen Etappengebiet und ihre Abstempelungen*, Frankfurt am Main, (1930), 39 p., p. 5 - 6 (*vertaling*).
- ¹³ www.deutsche-kriegsgeschichte.de/divtakt./Allgemeines
- ¹⁴ Cron, H., *Imperial German Army 1914-1918, Organisation, Structure, Orders of battle*, Helion & Company, Solihull, 2002, 414 pp., p. 79.
- ¹⁵ Flama, Wouter R.B., De Wetgeving in het Etappengebiet van het Vierde Duitse Leger 1914, Masterproef, RUG01-001458311_2011, 188 p. + bijlagen, p.6.
- ¹⁶ Van Meirvenne, R., De Belgische en Duitse Verdedigingslijnes op de Linkerscheldeover tijdens WO I, Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum, www.simonstevin.org/pub_SSVVC, 2011.
- ¹⁷ Huberich, C. H. & Nicol-Speyer, A., *Législation allemande pour le territoire belge*, vol. 11, Nijhoff, Den Haag, 1917, nr. 328, p. 1, in het Duits, Frans en Nederlands.
- ¹⁸ *Gesetz- und Verordnungsblatt für die Okkupierten Gebiete Belgiens*, nr. 1, d.d. 02.09.1914, verder afgekort tot GVOB, verordening nr. 1, p. 121.
- ¹⁹ Bisschop, W.R., *German War Legislation in the Occupied Territory of Belgium, 1919*, Cambridge University Press, *Four Transactions Grotius Society*, 59 p., p. 110.
- ²⁰ Wikipedia: de/nl/wikipedia.org/
- ²¹ Oscar Freiherr von der Lancken-Wakenitz, *Meine dreißig Dienstjahre 1888-1918*, Berlin, 1931, p. 121 en 126.
- ²² Anholt, Fr., *Die deutsche Verwaltung in Belgien*, Berlin, 1917, 132 p., p. 16 (*vertaling*).
- ²³ Pirenne, H., *Histoire de Belgique des origines à nos jours*, Bruxelles, 1948-1952, I - IV, Deel IV, hfst. IV, pp. 245-248 (*vertaling*).
- ²⁴ De Schaepdrijver, S., *De Groote Oorlog - Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, 1997, 366 p., pp. 130 - 133.
- ²⁵ De Schaepdrijver, S., op. cit., pp. 103 - 138.
- ²⁶ Pirenne, J. & Vauthier, M., *La législation et l'administration allemandes en Belgique*, Paris, 1925, 284 p.
- ²⁷ Anholt, Fr., op. cit., pp. 5 - 30.
- ²⁸ Von Köhler, L., *Die Staatsverwaltung der besetzten Gebiete*, Band I, Belgien, Berlin, 1927, 284 p., pp. 23 - 50.
- ²⁹ Amara, M. & Roland, H. (éd.) Oscar Freiherr von der Lancken-Wakenitz, *Gouverner en Belgique occupée, Rapports d'activité 1915-1918*, Edition critique, Brussel-Berlijn, 2004, 400 p., pp. 56-61.
- ³⁰ Amara, M. & Roland, H., op. cit., pp. 71-72.
- ³¹ Bauduin, E., *Les Postes belges à travers la Guerre Européenne*
- ³² Huberich, C.H. & Nicol-Speyer, A., op. cit., p. 9-15.
- ³³ Huberich, C.H. & Nicol-Speyer, A., op. cit., p. 22-23.
- ³⁴ www.wo1.be/ned/geschiedenis/gastbijdragen/2008/Vandenbussche, p. 31.
- ³⁵ idem, p. 31.
- ³⁶ *Amtsblatt* nr. 32 d.d. 17./18.07.1916, *Vfg.* nr. 120, d.d. 17.07.1916, p. 91.
- ³⁷ Ludwig, G., *Ausstellung für Soziale Fürsorge Brussel, Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 7, september 2002, pp. 383-398; Ludwig, G., op. cit., Rundbrief nr. 18, oktober 2005, pp. 1000-1001.
- ³⁸ Een *Gesetzblatt* bevat meestal alleen de tekst van de wetten die in het *Amtsblatt* uitvoeriger aan bod komen.
- ³⁹ *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 18./23.12.1916, *Vfg.* nr. 198, d.d. 19.12.1916, p. 150.
- ⁴⁰ Anholt, Fr., op. cit., p. 30.
- ⁴¹ www.wo1.be, op. cit., p. 26.
- ⁴² Van der Mullen, M., Duitse post tijdens de Eerste Wereldoorlog in een door België geannexeerde strook Noord-Frankrijk, *Notities Nederlandse Academie voor Filatelie*, nr. 38 - 39, oktober 2009, pp. 71 - 80.

- ⁴³ GVOB, nr. 29, d.d. 08.01.1915.
- ⁴⁴ *Amtsblatt*, nr. 7 d.d. 16./19.01.1915, *Nachrichten, Postämter*, p. 23.
- ⁴⁵ *Amtsblatt*, nr. 8 d.d. 20./28.01.1915, *Nachrichten, Landespostdienst*, p. 26.
- ⁴⁶ Hamacher, W. & Ludwig, G., *Das Generalgouvernement in Belgien 1914-1918*, Band I, *Die Überwachung des Postverkehrs für die Privat-, Geschäfts- und Dienstpost*, Darmstadt, 2007, p. 110 - 112, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, e.V.
- ⁴⁷ De Bast, J. & Ludwig G., *Naamlijst van de Postkantoren in de bezette gebieden van België en Noord- Frankrijk - Oorlog 1914-1918*, Antwerpen, 1990, 640 p., p. 25 en 70.
- ⁴⁸ *Amtsblatt*, nr. 4 d.d. 20./25.01.1918; nr. 10 d.d. 11./15.03.1916; nr. 31 d.d. 30.06.05.07.1915, p. 112.
- ⁴⁹ Zirkenbach, K., *Die Deutsche Post in Belgien - 1914-1918*, *Sonderdruck Germania-Berichte*, jaargang XXXI en XXXII, p. 47. *Amtsblatt* nr. 10 d.d. 11./15.03.1916 en nr. 31 d.d. 30.06/05.07.1915, p. 112.
- ⁵⁰ *Amtsblatt*, nr. 4 d.d. 20./25.01.1918, *Vfg.* nr. 13 d.d. 20.01.1918, pp. 18 - 19.
- ⁵¹ *Amtsblatt*, nr. 14 d.d. 01./08.03.1915, *Vfg.* nr. 91 d.d. 02.03.1915, p. 49.
- ⁵² *Amtsblatt*, nr. 11 d.d. 10./12.02.1915, *Nachrichten*, p. 39 - 40, en *Amtsblatt*, nr. 12 d.d. 14./22.02.1915, *Nachrichten*, pp. 43 - 44.
- ⁵³ *La Philatélie Française*, nr. 499, januari 1996, p. 12 (*vertaling*).
- ⁵⁴ Goin, R., *Histoire postale des deux régions frontalières: "La Pointe de Givet" et "La Bosse de Maubeuge" durant la première guerre mondiale 1914-1918*, *L'Echo Philatélique Hastiérois*, nr. 285, januari 1994. (*Opn.*: het deel 'La Bosse de Maubeuge' is nooit verschenen).
- ⁵⁵ *Catalogue spécialisé des Timbres de France*, II, Editions Yvert & Tellier, 1982, p. 245.
- ⁵⁶ *Amtsblatt*, nr. 27 d.d.01./06.06. 1915, *Nachrichten, Postanstalten*, p. 95.
- ⁵⁷ De Bast, J. & Ludwig, G., *op. cit.*, p. 70.
- ⁵⁸ De Bast, J. & Ludwig, G., *op. cit.*, nr. 1585.
- ⁵⁹ Zirkenbach, K., *op. cit.*, p. 47 (*vertaling*).
- ⁶⁰ Collectie Zirkenbach, albumblad Sars-Poteries, Archief Belgische Posterijen. Met dank aan de Directie.
- ⁶¹ *Amtsblatt*, nr. 41 d.d. 02.10.1916, *Vfg.* nr. 153 d.d. 02.10.1916.
- ⁶² Van der Mullen, M., *De Bezettingszegels (BZ) in de OBP anders bekeken*, *Belgaphil*, nr. 12, oktober 2008, p. 6 - 8 en Ludwig, G., *Die Landespost in Belgien (VI)*, *Deutsche Briefmarken-Revue*, nr. 11, november 2007, p. 34.
- ⁶³ Danan, Y.-M., *Les oblitérations de la zone de Givet et de Maubeuge*, *La Philatélie Française*, nr. 499, januari 1996, pp. 12 - 14 (*vertaling*).
- ⁶⁴ *cfr.* eindnoot 27.
- ⁶⁵ Sinais, B., *op. cit.*, p. 156.
- ⁶⁶ De Bast, J. & Ludwig, G., *op. cit.*, pp. 140 - 141.
- ⁶⁷ De Bast, J. & Ludwig, G., *op. cit.*, p. 133 en 157.
- ⁶⁸ Pirenne, H., *op. cit.*, p. 241.
- ⁶⁹ *Amtsblatt*, nr. 51, d.d. 18./23.12.1916, *Vfg.* nr. 203 d.d. 23.12.1916, p. 152.
- ⁷⁰ X., *Geschiedenis van de politiek en het publiekrecht*, Gent, s.a., 129 p., p. 108.
- ⁷¹ van Ypersele, L., *Belgien im "Grande Guerre"*, *Aus Politik und Zeitgeschichte* nr. 29-30, bijlage bij *Das Parlament*, pp. 21 - 29, p. 21, Bonn, 2004.
- ⁷² *Amtsblatt*, nr. 28, d.d. 11.06.1915, *Vfg.* 160, p. 98.
- ⁷³ GVOB, nr. 135 d.d. 21.12.1915 pp. 1436 - 1438.
- ⁷⁴ *Amtsblatt*, nr. 31 d.d. 30.06./05.07.1915, *Vfg.* nr. 190 d.d. 30.06.1915, p. 109.
- ⁷⁵ Bouret, J., *Histoire de la Poste à Tournai*, 1987, 2e édition, 118 p., pp. 89 - 90.
- ⁷⁶ *Amtsblatt*, nr. 34 d.d. 25./29.07.1915, *Nachrichten, Postanstalten*, p. 119.
- ⁷⁷ *Amtsblatt*, nr. 1 d.d. 03./05.01.1916, *Vfg.* nr. 3 d.d. 05.01.1916, p. 1.
- ⁷⁸ *Amtsblatt*, nr. 13 d.d. 26./27.03.1916, *Vfg.* nr. 46 d.d. 27.03.1916, p. 37.
- ⁷⁹ *Amtsblatt*, nr. 34 d.d. 31.07./03.08.1916, *Vfg.* nr. 128 d.d. 31.07.1916, p. 95, *Änderung der Grenzen*.
- ⁸⁰ GVOB, nr. 237 d.d. 26.07.1916, *Bekanntmachung* d.d. 21.07.1916, pp. 2421 - 2422.
- ⁸¹ *Amtsblatt*, nr. 34 d.d. 31.07./03.08.1916, *Vfg.* nr. 128 d.d. 31.07.1916, p. 95 - 96.
- ⁸² Degreef, A. & Herman, H., *Dictionnaire des bureaux de poste de 1830 à 1983*, H. Raassens, Antwerpen, 1984, 550 pp., p. 406.
- ⁸³ *Amtsblatt*, nr. 34 d.d. 31.07/03.08.1916, *Vfg.* nr. 129 d.d. 31.07.1916, p. 96.
- ⁸⁴ GVOB, nr. 266 d.d. 17.10.1916, *Bekanntmachung* d.d. 12.10.1916, p. 2827.
- ⁸⁵ *Amtsblatt*, nr. 41 d.d. 02./10.10.1916, *Vfg.* nr. 153 d.d. 02.10.1916, p. 117.
- ⁸⁶ GVOB, nr. 259 d.d. 30.09.1916, *verordening* d.d. 27.09.1916, pp. 2706 - 2707.
- ⁸⁷ *Amtsblatt*, nr. 47 d.d. 12./22.11.1916, *Vfg.* nr. 181 d.d. 12.11.1916, p. 136.
- ⁸⁸ *Amtsblatt*, nr. 7 d.d. 27.02./05.03.1917, *Vfg.* nr. 32 d.d. 05.03.1917, p. 26.

-
- ⁸⁹ *Amtsblatt*, nr. 51 d.d. 18./23.12.1916, *Vfg.* nr. 204 d.d. 23.12.1916, p. 152.
- ⁹⁰ *GVOB*, nr. 293 d.d. 28.12.1916, *Bekanntmachung* nr. 2 d.d. 27.12.1916, p. 3120 - 3121.
- ⁹¹ *Amtsblatt*, nr. 7 d.d. 27.02/05.03.1917, *Vfg.* nr. 32 d.d. 05.03.1917, p. 26. en idem, *Nachrichten, Änderungen im Bestande der Postanstalten*, pp. 26 - 27.
- ⁹² Idem.
- ⁹³ *Amtsblatt*, nr. 41 d.d. 03./06.12.1917, *Vfg.* nr. 186 d.d. 06.12.1917, p. 167.
- ⁹⁴ Heberle, E., op. cit., p. 13 (vertaling).
- ⁹⁵ *Gesetz- und Verordnungsblatt für Flandern*, verder afgekort tot *GVFL*, nr. 17 d.d. 21.02.1918, *Vfg.* d.d. 14.02.1918, p. 147 en *Amtsblatt*, nr. 7 d.d. 13./16.02.1918, *Vfg.* nr. 30 d.d. 16.02.1918, p. 31.
- ⁹⁶ *GVFL*, nr. 3 d.d. 08.01.1918, *Bekanntmachung* d.d. 05.01.1918, p. 36.
- ⁹⁷ *Amtsblatt*, nr. 4 d.d. 20./25.01.1918, *Vfg.* nr. 13 d.d. 20.01.1918, p. 18 - 19.
- ⁹⁸ *GVFL*, nr. 13 d.d. 10.02.1918, *Bekanntmachung* d.d. 04.02.1918, p. 113.
- ⁹⁹ *Amtsblatt*, nr. 8 d.d. 17./23.02.1918, *Vfg.* nr. 34 d.d. 19.02.1918, p. 32.
- ¹⁰⁰ *Amtsblatt*, nr. 16 d.d. 09./16.05.1917, *Vfg.* nr. 79 d.d. 10.05.1917, pp. 64 - 68.²²
- ¹⁰¹ *Amtsblatt*, nr. 8 d.d. 06./15.03.1917, *Vfg.* nr. 35 d.d. 15.03.1917, pp. 30-32.
- ¹⁰² Andriessen, J.H.J., *De Eerste Wereldoorlog in foto's*, Lisse, 2002, pp. 503 - 542.
- ¹⁰³ Haffner, S., *De Duitse revolutie 1918-1919. De nasleep van de Eerste Wereldoorlog*, vertaling P. Jaarsma, Amsterdam, 2003, 315 p., pp. 31 - 64.
- ¹⁰⁴ Haffner, S., op. cit., p. 84.
- ¹⁰⁵ *GVFL*, nr. 90 d.d. 02.10.1918, *Bekanntmachung* d.d. 26.09.1918, p. 909.
- ¹⁰⁶ *Amtsblatt*, nr. 32 d.d. 08./11.10.1918, *Nachrichten*, p. 111.
- ¹⁰⁷ *Amtsblatt*, nr. 31 d.d. 01.10.1918, *Vfg.* nr. 129 d.d. 01.10.1918.
- ¹⁰⁸ *Amtsblatt*, nr. 33 d.d. 22.10.1918, *Vfg.* nr. 133 d.d. 22.10.1918, pp. 114-115.
- ¹⁰⁹ Zirkenbach, K., op. cit., p. 6.
- ¹¹⁰ *Amtsblatt*, nr. 34 d.d. 28./29.10.1918, pp. 116 - 123, *Vfg.* nr. 136 d.d. 28.10.1918.
- ¹¹¹ Dumont, Georges-H., *Histoire de la Belgique*, Parijs, 1977, 566 p., p. 445.
- ¹¹² [nl.wikipedia.org/wiki/Raad_van_Vlaanderen_\(activisme\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Raad_van_Vlaanderen_(activisme))
- ¹¹³ *GVOB*, nr. 324 d.d. 21.03.1917, *Vfg.* d.d. 21.03.1917, p. 3457 - 3458.
- ¹¹⁴ De Schaepdrijver, S., op. cit., pp. 258 - 259.
- ¹¹⁵ *GVOB*, nr. 335 d.d. 13.04.1917, *Vfg.* d.d. 13.04.1917, p. 3597 - 3598.
- ¹¹⁶ *GVOB*, nr. 395 d.d. 13.09.1917, *Vfg.* d.d. 13.09.1917, p. 4453 - 4454; zie ook *Amtsblatt* nr. 38, 10./20.11.1917, *Vfg.* nr. 176 d.d. 20.11.1917, p. 146 en *Amtsblatt*, nr. 39, *Vfg.* nr. 177 d.d. 20.11.1917, p. 148 - 165.
- ¹¹⁷ Alle verordeningen en mededelingen werden in de drie nationale talen gepubliceerd in het *GVOB*.
- ¹¹⁸ *GVOB*, nr. 419 d.d. 27.11.1917, *Vfg.* d.d. 21.10.1917, p. 4794.
- ¹¹⁹ *Amtsblatt*, nr. 40 d.d. 13./30.11.1917, *Vfg.* nr. 178 d.d. 30.11.1917, p. 162 - 163.
- ¹²⁰ *Amtsblatt*, nr. 33 d.d. 22.10.1918, *Vfg.* nr. 133, p. 114 - *Änderung der Grenzen des General-Gouvernements*
- ¹²¹ Schriever, K.-H., *Die deutschen Feldpoststempel 1914-1918*, Neue Schriftenreihe der Poststempelgilde 'Rhein-Donau', Heft nr. 64, 4 Düsseldorf-Nord, 1967, 217 p.
- ¹²² *Amtsblatt*, nr. 1 d.d. 10.12.1914, *Vfg.* nr. 1 d.d. 10.12.1914, p. 1.
- ¹²³ *Die deutsche Feldpost im Ersten Weltkrieg - 1914-1918, Handbuch und Katalog* - Arge Deutsche Feldpost, Kiel, 2000, p. 63.
- ¹²⁴ *Verordnung betreffend die Klasseneintheilung der Militärbeamten des Reichsheeres und der Marine van 29 juni 1880*, de.wikisource.org
- ¹²⁵ *Amtsblatt*, nr. 5 d.d. 2./10.01.1915, *Nachrichten*, p. 16 - *Stand der Post- und Telegrapheneinrichtungen*.
- ¹²⁶ *Amtsblatt*, nr. 4 d.d. 27./31.12.1914, *Nachrichten*, p. 13 - *Postanstalten*.
- ¹²⁷ Heberle, E., op. cit., p. 5.
- ¹²⁸ Capiteyn, A. e.a., *Gent en de Eerste Wereldoorlog: het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent, 1991, p. 2.
- ¹²⁹ Valenciennes was achtereenvolgens de hoofdplaats van het Ie Leger (van eind augustus tot midden oktober 1914), van het VIe Leger (van midden oktober 1914 tot 30.09.1916), opnieuw van het Ie Leger (van 1.10.1916 tot 20.04.1917), van het IIe Leger (van 20.04.1917 tot 3.09.1918) en van het XVIIe (vanaf 3.11.1918).
- ¹³⁰ Hubinont, R. & Goin, R., *Catalogue des Estampilles et Oblitérations allemandes relevées sur le courrier civil dans les Etapes du Front Ouest (France et Belgique) Guerre Mondiale 1914-1918*, Académie de Philatélie de Belgique, s.l., 1971, p. 6.
- ¹³¹ Schriever, K.-H., op.cit., p. 2.
- ¹³² *Amtsblatt*, nr. 5 d.d. 02./10.01.1915, *Vfg.* nr. 27 d.d. 04.01.1915, p. 15, *Mißbrauch des Portofreiheitsvermerks*.

- ¹³³ *Amtsblatt*, nr. 41 d.d. 11./18.09.1915, *Vfg.* nr. 247 d.d. 16.09.1915, p. 142, *Portofreiheitsvermerk des belgischen Ministeriums der Marine, Post und Telegraphen – 'Postsache – Service des Postes'*.
- ¹³⁴ *Amtsblatt*, nr. 56 d.d. 23./27.11.1915, *Vfg.* nr. 313 d.d. 23.11.1915, p. 186 *Portofreiheitsvermerk in deutscher und französischer als auch in deutscher und vlämischer Sprache zugelassen*.
- ¹³⁵ Lebecque, E., *Histoire postale du Nord*, pagesperso-orange.fr/losanges.chiffres/p. 19.
- ¹³⁶ Silverberg, R., 1° op. cit., p. 67.
- ¹³⁷ Silverberg, R., *La poste belge durant la guerre de 1914-1919*, Brussel, (1976), pp. 122, p. 11 - 13.
- ¹³⁸ Silverberg, R., 2° op. cit., p. 27, p. 43 - 56.
- ¹³⁹ *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 12./18.12.1914, *Nachrichten*, p. 7.
- ¹⁴⁰ *Amtsblatt* nr. 4 d.d. 27./31.12.1914, *Nachrichten*, p. 7, *Postanstalten*.
- ¹⁴¹ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 02/10.01.1915, *Nachrichten* pp. 16-18.
- ¹⁴² De Bast, J. & Ludwig, G., op. cit. ... en eigen archief.
- ¹⁴³ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 02./10.01.1915, *Nachrichten*, pp. 16-18.
- ¹⁴⁴ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 02/10.01.1915, *Nachrichten*, pp. 16-18.
- ¹⁴⁵ *Amtsblatt* nr. 6 d.d. 10/16.01.1915, *Vfg.* nr. 33 d.d. 10.01.1915, p. 19.
- ¹⁴⁶ Van der Mullen, M., *De Post in Lier tijdens de Eerste Wereldoorlog - 1914-1918*, Maandblad KV-BP-Studiekring, nr. 374/januari en 375/februari 2008, afd. 3.3.
- ¹⁴⁷ Van Riet, W., *De Post te Essen tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918)*, Maandblad A.K.S.P., nr. 75, mei 1985
- ¹⁴⁸ Van der Mullen, M., *De Post te Antwerpen tijdens de Duitse bezetting - 1914-1918*, Maandblad KV-BP-Studiekring, nr. 269-270, sept. - okt. 1997, p. 60-61.
- ¹⁴⁹ *Deutsche Verkehrszeitung*, nr. 14 d.d. 02.04.1915, p. 100, geciteerd in *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 20, juni 2006, p.1134.
- ¹⁵⁰ *Amtsblatt* nr. 4 d.d. 27/31.12.1914, *Nachrichten*, p. 13.
- ¹⁵¹ *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 14./22.02.1915, *Verfügung* nr. 77 d.d. 19.02.1915, p. 42 en *Amtsblatt* nr. 13 d.d. 24./27.02.1915, *Verfügung* nr. 84, d.d. 27.02.1915, p. 46.
- ¹⁵² *Deutsche Verkehrszeitung*, nr. 36 - 37, d.d. 08 - 15.09.1916, *Zwei Jahre deutsche Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien*.
- ¹⁵³ *Amtsblatt* nr. 25 d.d. 17./23.05.1915, *Vfg.* nr. 146 d.d.23.05.1915, p. 87, *Ausbau des Postwesens - Eröffnung "sous-perceptions" und "dépôts-relais"*.
- ¹⁵⁴ *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.01/02.02.1915, *Vfg.* nr. 548 d.d. 30.01.1915, p. 29.
- ¹⁵⁵ *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.01/02.02.1915, *Vfg.* nr. 548 d.d. 30.01.1915, p. 29.
- ¹⁵⁶ *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 01./08.03.1915, *Vfg.* nr. 91 d.d. 02.03.1915, p. 49.
- ¹⁵⁷ *Amtsblatt* nr. 20 d.d. 13./15.04.1915, *Vfg.* nr. 121 d.d. 13.04.1915, p. 72.
- ¹⁵⁸ *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 26.06.1916, *Vfg.* nr. 109 d.d. 26.06.1916, p. 81.
- ¹⁵⁹ *Amtsblatt* nr. 6 d.d. 02./03.02.1916, *Vfg.* nr. 26 d.d. 03.02.1916, p. 17.
- ¹⁶⁰ *Amtsblatt*, nr. 2 d.d. 18.12.1914, *Nachrichten*, p. 7, nr. 4 d.d. 29.12.1914, *Nachrichten*, p. 13, nr. 5 d.d. 10.01.1915, *Nachrichten*, p. 16, nr. 8 d.d. 28.01.1915, *Nachrichten*, p. 26, *Einrichtung von Postämtern*.
- ¹⁶¹ *Amtsblatt* nr. 7 d.d. 16./19.01.1915, *Nachrichten*, p. 23.
- ¹⁶² *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 20./28.01.1915, *Nachrichten*, pp. 26-27, *Ausbau des Landespostdienstes*.
- ¹⁶³ *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 28.01/02.02.1915, *Nachrichten*, p. 32.
- ¹⁶⁴ *Amtsblatt* nr. 10 d.d. 03.02/07.02.1915, *Nachrichten*, p. 37.
- ¹⁶⁵ *Amtsblatt* nr. 11 d.d. 10.02/12.02.1915, *Nachrichten*, p. 39.
- ¹⁶⁶ *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 14.02/22.02.1915, *Nachrichten*, p. 43.
- ¹⁶⁷ *Amtsblatt* nr. 13 d.d. 24.02/03.03.1915, *Nachrichten*, p. 47.
- ¹⁶⁸ *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 01./08.03.1915, *Nachrichten*, p. 51.
- ¹⁶⁹ *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 25./30.03.1915, *Nachrichten*, p. 62, *Telegraphenanstalten*.
- ¹⁷⁰ *Amtsblatt* nr. 18 d.d. 31.03/05.04.1915, *Nachrichten*, p. 68, *Postanstalten*.
- ¹⁷¹ *Amtsblatt* nr. 20 d.d. 13./15.04.1915, *Nachrichten*, p. 73, *Postanstalten*.
- ¹⁷² *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 22./25.04.1915, *Nachrichten*, p. 76, *Postanstalten*.
- ¹⁷³ *Amtsblatt* nr. 22 d.d. 29.04/05.05.1915, *Nachrichten*, p. 79, *Postanstalten*.
- ¹⁷⁴ *Amtsblatt* nr. 23 d.d. 06./09.05.1915, *Nachrichten*, p. 82, *Postanstalten*.
- ¹⁷⁵ *Amtsblatt* nr. 27 d.d. 01.06/06.06.1915, *Nachrichten*, p. 95, *Postanstalten*.
- ¹⁷⁶ *Amtsblatt* nr. 50 d.d. 23.10.1915, *Verzeichnis der zum Briefverkehr mit Deutschland zugelassenen Orte Belgiens*.
- ¹⁷⁷ *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 15.05.1915, *Vfg.* nr. 140, p. 84 en *Amtsblatt* nr. 20 d.d. 09./14.05.1916, *Vfg.* nr. 76 d.d. 14.05.1916, p. 57.
- ¹⁷⁸ Römer, M., *De Duitsers in Turnhout tijdens de Eerste Wereldoorlog*, *Taxandria, Geschied- & Oudheidkundige Kring*, Nieuwsbrief nr. 4, Turnhout, 2009, p. 23.

-
- ¹⁷⁹ Herman, H., Smidts, J., Jacquemin, P., Les cachets à étoiles des dépôts, dépôts-relais, agences postales et haltes de facteurs, Belgique 1879-1977, Brussel, 1977, 352 pp.
- ¹⁸⁰ Delfosse, A., Belgique, Catalogue des Cachets à étoiles de 1880 à 1980, dépôts, dépôts-relais, haltes de facteurs et agences postales, Brussel, 1980, 77 pp.
- ¹⁸¹ Ludwig, G., & Tassin, A., De mechanische afstempelingen tijdens de Duitse bezetting in België in 1914 - 1918, *Maandblad Studiekring Filatelie Antwerpen*, nr. 398, mei 2010, pp. 3 - 9.
- ¹⁸² Hanciau, L., La Poste Belge et ses diverses marques postales, 1814 - 1914, H. Raassens, Antwerpen, 1981, 476 pp. en 15 pl., p. 184, 186 en pl. IV.
- ¹⁸³ Hubinont, R. & Goin, R., op. cit., p. 7.
- ¹⁸⁴ van Ypersele, L., op. cit., p. 23 (vertaling).
- ¹⁸⁵ Zirkenbach, K., Die Deutsche Post in Belgien 1914-1918, Leipzig, 1925, p. 58.
- ¹⁸⁶ *Amtsblatt* nr. 34 d.d. 29.07.1915, *Vfg.* nr. 210 d.d. , p. 119, *Überwachung des Briefverkehrs neuer Postämter*.
- ¹⁸⁷ Krüger, B., Die Postüberwachung im 1. Weltkrieg, *Arge Deutsche Besetzung in Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 2, mei 2001, p. 55-68 en Streng Geheimes zu den Postüberwachungsstellen, *Arge DBEW*, Rundbrief. nr. 12, dec. 2003, p. 694-695.
- ¹⁸⁸ Wasels, H., Handbuch des Westens, Band I. - Die Zensurstempel in Belgien unter deutscher Besetzung 1914-1918, Ref. 2-1-1/1 en 4/1, 2 volumes, 2006.
- ¹⁸⁹ De tarieven voor de financiële en economische diensten van de post worden in hoofdstuk 6 van dit deel afzonderlijk behandeld, zoals Postwissels (01.01.1915), Zendingen onder rembours (01.09.1915), Zendingen ter invordering of ter aanneming (01.03.1916), Postprotesten (01.03.1916), Postgirodienst (01.09.1916), Postpakketten (01.03.1916), Koffertjes met aangegeven waarde (01.08.1915).
- ¹⁹⁰ *Amtsblatt*, nr. 1 d.d. 10.12.1914, Gebührentarif, *Vfg.* nr. 2, d.d. 10.12.1914, p. 2.
- ¹⁹¹ *Amtsblatt*, nr. 21 d.d. 12./16.05.1916, *Vfg.* nr. 82, d.d. 16.05.1916, pp. 61-62.
- ¹⁹² Deutsche Verkehrszeitung, nr. 36 d.d. 08.09.1916, Zwei Jahre deutsche Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien (vertaling).
- ¹⁹³ *Amtsblatt* nr. 26 d.d. 14./24.08.1918, *Vfg.* nr. 111 d.d. 24.08.1918, pp. 95-96.
- ¹⁹⁴ von Köhler, L., op. cit., p. 105 (vertaling).
- ¹⁹⁵ Oechsner, H.P., Deutsches Reich - Die Tarife für Brief- und Paketpost vom 1.7.1906 bis 31.12.1923, Infla Berlin nr. 12, Nürnberg, 1976, 20 p., p. 4.
- ¹⁹⁶ Van der Mullen, M., zie eindnoot 37.
- ¹⁹⁷ *Amtsblatt* nr. 48 d.d. 28.11./01.12.1916, *Vfg.* nr. 185 d.d. 28.11.1916, p. 139.
- ¹⁹⁸ De Bast, J. & Ludwig, G., op. cit., p. 12, Les avis, proclamations, nouvelles de guerre Allemands, affichés à Bruxelles pendant l'occupation.
- ¹⁹⁹ Germania-Berichte, nr. 10/11, 1914, p. 194, in Krüger, Björn, Die Wiederaufnahme des Postverkehrs in Belgien durch die Deutsche Post, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 17, juni 2005, p. 934.
- ²⁰⁰ Archiv für Post und Telegraphie, Ein Jahr deutsche Post in Belgien, nr. 2, februari 1916, pp. 33 - 51.
- ²⁰¹ Richter, W., Deutsche Kriegsmarken des Weltkrieges 1914-1918, Berlin, 1921, herdruk in Kohl Briefmarken-Handbuch, deel 2, Frankfurt /Main, 1954, pp. 335 - 438.
- ²⁰² *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 12./18.12.1914, *Vfg.* nr. 7 d.d. 15.12.1914, p. 6.
- ²⁰³ *Amtsblatt* nr. 6 d.d. 10./16.01.1915, *Vfg.* nr. 39 d.d. 14.01.1915, p. 20.
- ²⁰⁴ *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 18./20.03.1915, *Vfg.* nr. 96 d.d. 18.03.1915, p. 52.
- ²⁰⁵ Van der Mullen, M., Vrederechter Louis Witteveen, Juge de Paix 1914-1918, de Belgische Kurt Zirkenbach?, Kon. AKSP, Maandblad nr. 300, december 2007.
- ²⁰⁶ *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 14./18.04.1916, *Vfg.* nr. 67 d.d. 18.04.1916, p. 49, *Änderung des Überdrucks der Postwertzeichen*.
- ²⁰⁷ Nagestempelde postzegels zijn echte postzegels met een echt poststempel afgestempeld, maar na de datum die in het datumblok op de postzegel te zien is.
- ²⁰⁸ *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 04./11.07.1916, *Vfg.* nr. 114 d.d. 10.07.1916, p.86, *Neue Postwertzeichen*.
- ²⁰⁹ E. De Meester wees al in juni 2006 op deze fout in het tijdschrift *Germania*, nr. 2, juni 2006, p. 9.
- ²¹⁰ Richter, W., op. cit., p. 373.
- ²¹¹ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 09./14.02.1917, *Vfg.* nr. 20 d.d. 09.02.1917, p. 21.
- ²¹² Van Rompay, R., Duitse Bezetting van België 1914-1918: de zegel van 6,25 frank op 5 mark van het Generaal-Gouvernement, KV-BP-Studiekring, Maandblad nr. 222, januari 1993, pp. 12 - 22.
- ²¹³ Richter, W., op. cit., p. 377.
- ²¹⁴ Van Rompay, R., op. cit.
- ²¹⁵ Wasels, H., Netzschkau Briefe, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 25, april 2008, p. 1390 - 1393.

- ²¹⁶ Toulieff, S., 1914-1918, Occupation allemande en Belgique. Surcharge 6F.25Cent. sur 5 Mark vert et rouge, authentiques et faux, Groupe d'Etudes des falsifications, s.a., 22 p.
- ²¹⁷ *Amtsblatt*, nr. 26 d.d. 16./27.07.1917, *Vfg.* nr. 121 d.d. 27.07.1917, p. 110.
- ²¹⁸ Richter, W., op. cit., pp. 378 - 381.
- ²¹⁹ *Amtsblatt*, nr. 28 d.d. 28.09.1918, *Vfg.* nr. 119 d.d. 06.09.1918, p. 102.
- ²²⁰ De Nederlandstalige catalogus 'Postwaardestukken van België', uitg. SBEP, 2009, gebruikt altijd 'Briefkaart' ter vertaling van 'Carte Postale', ook als er 'Postkaart' gedrukt staat op het poststuk. De Post heeft pas vanaf 1967 het woord *Briefkaart* gebruikt.
- ²²¹ De Bast, J. & Ludwig, G., op. cit., Les avis ... &c. p. 12.
- ²²² M. Van der Mullen, Vrederechter Louis Witteveen, Juge de Paix 1914-1918, op. cit., pp. 12 - 22.
- ²²³ Postwaardestukken van België, S.B.E.P. (*Société Belge de l'Entier Postal*), s.l., 1990, pp. 193 - 203.
- ²²⁴ *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 18./20.03.1915, *Vfg.* nr. 96 d.d. 18.03.1915, p. 52.
- ²²⁵ *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 18./20.03.1915, *Vfg.* nr. 96 d.d. 18.03.1915, p. 52.
- ²²⁶ *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 14./18.04.1916, *Vfg.* nr. 67 d.d. 18.04.1916, p. 49.
- ²²⁷ *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 10.07.1916 *Vfg.* nr. 114 d.d. 10.07.1916, p. 86, *Neue Postwertzeichen*.
- ²²⁸ *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 10.07.1916 *Vfg.* nr. 114 d.d. 10.07.1916, p. 86.
- ²²⁹ *Amtsblatt* nr. 26 d.d. 25./27.07.1917, *Vfg.* nr. 121 d.d. 27.07.1917, p. 110, *Änderung der Farbe*.
- ²³⁰ De Schaepdrijver, S., op. cit. p. 232.
- ²³¹ *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 20.12.1916, *Vfg.* nr. 200 d.d. 20.12.1916, p. 151, *Arbeiterpostverkehr*.
- ²³² *Amtsblatt* nr. 3 d.d. 27.01.1917, *Vfg.* nr. 169 d.d. 27.01.1917, p. 15, *Verpackung der Arbeitersendungen*.
- ²³³ *Amtsblatt* nr. 46, d.d. 01./02.10.1915, *Vfg.* nr. 268 d.d. 01.10.1915, p.157.
- ²³⁴ In Duitsland is *Ortsbrief* een begrip, waarmee een brief naar een andere stad wordt omschreven (*ein Brief von Ort zu Ort*).
- ²³⁵ *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 14./22.02.1915, *Vfg.* nr. 72 d.d. 14.02.1915, p. 41, *Verschließen der offenen Briefe aus und nach Belgien*.
- ²³⁶ *Amtsblatt* nr. 11 d.d. 17./18.03.1916, *Vfg.* nr. 39 d.d. 18.03.1916, p. 32, *Ungenügendes Freimachen*.
- ²³⁷ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 31.01./04.02.1918, *Vfg.* nr. 19 d.d. 02.02.1918, p. 21, *Wiederverwendung von Briefumschlägen*.
- ²³⁸ *Amtsblatt* nr. 13 d.d. 24.02/03.03.1915, *Vfg.* nr. 83 d.d. 26.02.1915, pp. 45-46, *Verkauf von Wertzeichen en Vfg.* nr. 88 d.d. 03.03.1915, p. 47, *Verbotene Briefumschläge und Postkarten*.
- ²³⁹ *Amtsblatt* nr. 53 d.d. 05./11.11.1915, *Vfg.* nr. 301 d.d. 10.11.1915, p. 178, *Postkarten mit Aufklebungen nach Belgien verboten*.
- ²⁴⁰ *Amtsblatt* nr. 41 d.d. 11./18.09.1915, *Vfg.* nr. 244 d.d. 11.09.1915, p. 141, *Verbot gewisser Ansichtspostkarten*.
- ²⁴¹ *Amtsblatt* nr. 44 d.d. 25.09.1915, *Vfg.* nr. 262 d.d. 25.09.1915, p. 152, *Eilbestellung - Gebühren*.
- ²⁴² *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 14./18.04.1916, *Vfg.* nr. 64 d.d. 16.04.1916, p. 48, *Einschreibebriefe*.
- ²⁴³ *Amtsblatt* nr. 11 d.d. 05./15.04.1917, *Vfg.* nr. 53 d.d. 10.04.1917, p.42, *Wert- und Einschreibesendungen*.
- ²⁴⁴ *Amtsblatt* nr. 39 d.d. 02./06.09.1915, *Vfg.* nr. 237 d.d. 06.09.1915, p. 136, *Vertrieb von Postkartenformularen*.
- ²⁴⁵ *Amtsblatt* nr. 48 d.d. 29.11.1916, *Vfg.* nr. 186 d.d. 29.11.1916, p. 139, *Postverkehr der nach Deutschland überführten Arbeitslosen*.
- ²⁴⁶ *Amtsblatt*, nr. 37 d.d. 30.10.1917, *Vfg.* nr.169 d.d. 30.10.1917, p.143, *Arbeiterpostverkehr mit dem Generalgouvernement Warschau*.
- ²⁴⁷ *Amtsblatt* nr. 7 d.d. 16./19.01.1915, *Vfg.* nr. 45 d.d. 19.01.1915, p. 22, *Einführung des Postanweisungsdienstes*.
- ²⁴⁸ *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 22./23.02.1916, *Vfg.* nr. 31 d.d. 23.02.1916, p. 23, *Nachnahmekarten mit anhängender Postanweisung*.
- ²⁴⁹ *Deutsche Verkehrszeitung*, nr. 8, d.d. 19.12.1915, *Das Belgische Verkehrswesen unter deutscher Verwaltung*, (vertaling).
- ²⁵⁰ *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 01./08.03.1915, *Vfg.* nr. 92 van 05.03.1915, p. 50, *Ausdehnung des Postanweisungsdienstes*.
- ²⁵¹ Krüger, Björn, Die Wiederaufnahme des Postverkehrs in Belgien durch die Deutsche Post, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, Rundbrief nr. 17, juni 2005, op. cit.
- ²⁵² *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 22./25.04.1915, *Vfg.* nr. 126 d.d. 22.04.1915, *Postanweisungsverkehr mit Luxemburg*.
- ²⁵³ *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 09./10.04.1918, *Vfg.* nr. 55 d.d. 09.04.1918, p. 53, *Begleichung von Postauftragsbeträgen durch Zahlkarte*.
- ²⁵⁴ *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 22./29.01.1916, *Vfg.* nr. 23 d.d. 26.01.1916, p.14, *Postprotest - 1. März 1916*.
- ²⁵⁵ *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 12./16.05.1916, *Vfg.* nr. 80 d.d. 15.05.1916, p.60.
- ²⁵⁶ *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 04./11.07.1916, *Vfg.* nr. 112 d.d. 04.07.1916, p.85, *Postproteste - Gebühren - Postbeamte*.
- ²⁵⁷ *Amtsblatt* nr. 40 d.d. 07./09.09.1915, *Vfg.* nr. 243 d.d. 09.09.1915, p. 140, *Postnachnahmedienst*.
- ²⁵⁸ *Amtsblatt* nr. 45 d.d. 23./31.10.1916, *Vfg.* nr. 172 d.d. 26.10.1916, p. 131, *Begleichung von Nachnahmebeträgen durch Zahlkarte*.

- ²⁵⁹ Deutsche Verkehrszeitung, Wochenschrift für das Post- und Telegraphenwesen, 40. jaargang, nr. 36-37, d.d. 08. en 15.09.1916, Das belgische Verkehrswesen unter deutscher Verwaltung, (*vertaling*)
- ²⁶⁰ *Amtsblatt* nr. 34 d.d. 25./29.07.1915, *Vfg.* nr. 208 d.d. 25.07.1915, p.118, *Wertkästchendienst*.
- ²⁶¹ *Amtsblatt* nr. 52 d.d. 31.10./05.11.1915, *Vfg.* nr. 293 d.d. 03.11.1915, p.172.
- ²⁶² *Amtsblatt* nr. 17 d.d. 14./18.04.1916, *Vfg.* nr. 62 d.d. 14.04.1916, p.48.
- ²⁶³ *Amtsblatt* nr. 23 d.d. 30.05.1916, *Vfg.* nr. 85 d.d. 30.05.1916, p. 66.
- ²⁶⁴ *Amtsblatt* nr. 10 d.d. 03./04.02.1915, *Vfg.* nr. 64 d.d. 04.02.1915, p. 35, *Erlaubte und verbotene Zeitungen*.
- ²⁶⁵ Goin, R., Les marques de censure allemandes sous le régime du Gouvernement général allemand de Bruxelles dans les provinces belges du Luxembourg et de Namur 1914-1918, Hastière, s. d., pp. 18, p. 18.
- ²⁶⁶ *Amtsblatt* nr. 15 d.d. 12./22.04.1918, *Vfg.* nr. 60 d.d. 18.04.1918, p. 56.
- ²⁶⁷ *Amtsblatt* nr. 19 d.d. 22.05./04.06.1918, *Vfg.* nr. 74 d.d. 22.05.1918, p. 69.
- ²⁶⁸ Ludwig, G. & De Belder, H., Het 'Postamt' Antwerpen 1916-1918, Studiekring Filatelie Antwerpen, 400e maandblad, p. 12-21, Antwerpen, september 2010, p. 12.
- ²⁶⁹ *Amtsblatt* nr. 16 d.d. 08./11.04.1916, *Vfg.* 59, d.d. 08.04.1916, p. 46, *Innerbelgischer Postpaketverkehr*.
- ²⁷⁰ Ludwig, G. & De Belder, H., op. cit.
- ²⁷¹ *Amtsblatt* nr. 7 d.d. 19.02.1916, *Vfg.* 28, p. 20, *Innerbelgischer Postpaketverkehr*.
- ²⁷² Brochure *Paketsdienst DPTV - Dienst der Postpakketten - Service des Colis postaux*, 15.08.1916, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, bijlage bij *Rundbrief*, nr. 17, Aken, juni 2005.
- ²⁷³ *Amtsblatt* nr. 43 d.d. 17.10.1916, *Vfg.* 166, p. 125, *Innerbelgischer Postpaketverkehr*.
- ²⁷⁴ *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 17./26.03.1917, *Nachrichten*, p. 35.
- ²⁷⁵ *Amtsblatt* nr. 43 d.d. 9./11.12.1917, *Nachrichten*, p. 172.
- ²⁷⁶ *Amtsblatt* nr. 6 d.d. 3./05.02.1918, *Nachrichten*, p. 27, *Innerbelgischer Postpaketverkehr*.
- ²⁷⁷ *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 19.03.1918, *Nachrichten*, p. 44, *Innerbelgischer Postpaketverkehr*.
- ²⁷⁸ Ludwig, G., Das Paketpostamt Brüssel 2, *Arge Deutsche Besetzung im Ersten Weltkrieg*, *Rundbrief* nr. 19, p. 1052-1066, Aken, januari 2006.
- ²⁷⁹ Zwei Jahre deutsche Post- und Telegraphenverwaltung in Belgien, *Deutsche Verkehrszeitung*, op. cit., 40e jaargang., nr. 36, 8 september 1916.
- ²⁸⁰ Postboek voor België, stand 1 april 1916, p. 52-53.
- ²⁸¹ *Amtsblatt* nr. 9 d.d. 17./26.03.1917, *Nachrichten*, p. 35.
- ²⁸² Heberle, E., op. cit., p. 7.
- ²⁸³ *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 23.02.1916, *Vfg.* nr. 30 d.d. 23.02.1916, p. 23.
- ²⁸⁴ *Amtsblatt* nr. 24 d.d. 05.06.1916, *Vfg.* nr. 87 d.d. 05.06.1916, p. 87.
- ²⁸⁵ *Amtsblatt* nr. 53 d.d. 30.12.1916, *Vfg.* nr. 206, d.d. 30.12.1916, p. 157.
- ²⁸⁶ *Amtsblatt* nr. 2 d.d. 14.01.1917, *Vfg.* nr. 5, d.d. 14.01.1917, p. 10.
- ²⁸⁷ *Amtsblatt* nr. 12 d.d. 26./28.04.1917, *Vfg.* nr. 63, d.d. 26.04.1917, p. 46.
- ²⁸⁸ *Amtsblatt*, nr. 38 d.d. 28./29.08.1915, *Vfg.* 230 d.d. 28.08.1915, p. 131, *Erweiterung des Briefverkehrs von Belgien*.
- ²⁸⁹ De Bast, J. & Ludwig, G., Naamlijst van de postkantoren, op. cit., p. 70.
- ²⁹⁰ *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 07./08.08.1917, *Vfg.* nr. 130 d.d. 08.08.1917, p. 114.
- ²⁹¹ *Amtsblatt* nr. 11 d.d. 09./14.03.1918, *Vfg.* nr. 48 d.d. 14.03.1918, p. 42 en *Amtsblatt* nr. 14 d.d. 31.03/10.04.1918, *Vfg.* nr. 54 d.d. 09.04.1918, p. 52.
- ²⁹² *Amtsblatt* nr. 5 d.d. 31.01./04.02.1918, *Vfg.* nr. 17 d.d. 01.02.1918, p. 21, *Verkaufspreis der Antwortscheine für das Ausland*.
- ²⁹³ van Ypersele, L., op. cit., p. 28.
- ²⁹⁴ *Amtsblatt* nr.28,d.d. 11./14.06.1915, *Vfg.* nr. 167d.d. 14.06.1915, p. 99,*Briefverkehr mit den Niederlanden*.
- ²⁹⁵ Ludwig, G., Jean Tordeur. Portrait d'un passeur, Amicale Philatélique, nr. 287, feb. 1984.; Hemelaers, J., Smokkelpost in De briefwisseling van de Belgen gedurende de Eerste Wereldoorlog, Brussel, Rijksarchief, 1999, blz. 75-82.
- ²⁹⁶ Silverberg, R., 1° op. cit., p. 26.
- ²⁹⁷ X., De Belgische militaire censuur in de Eerste Wereldoorlog, op. cit., p. 8.
- ²⁹⁸ Séverin, F., Lettres à un jeune poète, Académie Royale de Langue et de Littérature françaises de Belgique, Brussel, 1960, 132 p., p. 2 (*vertaling*).
- ²⁹⁹ Van de Catsyne, M., 1914-1918 - De evolutie van de beperkte postuitreiking aan de bevolking van het Brugse operatiegebied - Censuur- en sorteermerken bij aankomst, Studiekring Filatelie Antwerpen, 400e maandblad, p. 22-36, Antwerpen, september 2010.
- ³⁰⁰ Hemelaers, J., De firma J. Gevers & Cie en Postontvanger C. Loos te Baarle-Hertog tijdens de Eerste Wereldoorlog, Studiekring Filatelie Antwerpen, 400e maandblad, p. 37- 48, Antwerpen, september 2010.
- ³⁰¹ Hemelaers, J., Het *Bureau de Correspondance belge* te Londen, Maandblad K.V.B.P.-Studiekring, nr. 359, juni 2006.

-
- ³⁰² Van de Catsyne, M., op. cit., p. 22.
- ³⁰³ www.birtley-elisabethville.be
- ³⁰⁴ Ludwig, G., De Post in het Etappengebied, in: De briefwisseling van de Belgen gedurende de Eerste Wereldoorlog, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 1999.
- ³⁰⁵ De Meester, E., Burgerpost in etappe Duits IVE Leger in Vlaanderen 1914-1918, deel I, april-juni 1995; deel II, De Meester, E. & D'hondt, G., jan.-maart 1996; deel III, De Meester, E., april-juni 1997.
- ³⁰⁶ De Schaepdrijver, S., op. cit., p. 117.
- ³⁰⁷ Postwaardestukken van België, S.B.E.P. (*Société Belge de l'Entier Postal*), s.l., 1990, pp. 193 - 203.
- ³⁰⁸ *Amtsblatt*, nr. 1 d.d. 10.12.1914, *Vfg.* nr. 1 d.d. 01.1.1914, p. 1.
- ³⁰⁹ Heberle, E., op. cit., p. 7.
- ³¹⁰ Van de Catsyne, M., op. cit., p. 36.
- ³¹¹ Hubinont, R. & Goin, R., op. cit., p. 13-14.
- ³¹² *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 18./29.10.1915 *Vfg.* nr. 287 d.d. 29.10.1915, p. 170, *Postanweisungen nach Ost- und Westflandern*.
- ³¹³ *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 11./14.06.1915, *Vfg.* nr. 160 d.d. 11.06.1915, p. 97, *Postverkehrsbestimmungen für das Etappengebiet in Westbelgien*.
- ³¹⁴ *Amtsblatt* nr. 21 d.d. 12./18.05.1916, *Vfg.* nr. 82 d.d. 16.05.1916, p. 61, *Erhöhung der Postgebühren für Briefe und Postkarten*.
- ³¹⁵ *Amtsblatt* nr. 36 d.d. 07./11.08.1916, *Vfg.* nr. 133 d.d. 11.08.1916, p. 104, *Erhöhung der Postgebühren im Verkehr mit dem Etappengebiet*.
- ³¹⁶ *Amtsblatt* nr. 42 d.d. 12./16.10.1916, *Vfg.* nr. 164 d.d. 16.10.1916, p. 124.
- ³¹⁷ *Amtsblatt* nr. 49 d.d. 04.12.1916, *Vfg.* nr. 190 d.d. 04.12.1916, p. 142, *Postverkehrsbestimmungen für das Etappengebiet in Westbelgien*.
- ³¹⁸ *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 14./15.03.1917, *Vfg.* nr. 35 d.d. 15.03.1917, p. 30, *Postverkehr mit dem Etappengebiet*.
- ³¹⁹ Heberle, E., op. cit., p. 12.
- ³²⁰ *Amtsblatt* nr. 16 d.d. 10.05.1917, *Vfg.* nr. 79 d.d. 10.05.1917, p. 64.
- ³²¹ *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 01./05.09.1918, *Vfg.* nr. 116 d.d. 01.09.1918, p.101.
- ³²² Lebecque, E., op. cit., p. 19.
- ³²³ *Amtsblatt* nr. 48 d.d. 28.11./01.12.1916, *Vfg.* nr.185 d.d. 28.11.1916, p. 139, *Neue Postwertzeichen für das Etappengebiet in Belgien*.
- ³²⁴ Officiële Belgische Postzegelcatalogus, Brussel, 2009, 704 p., p. 408.
- ³²⁵ *Amtsblatt* nr. 30 d.d. 04./11.07.1916, *Vfg.* nr. 114 d.d. 10.07.1916, p. 86.
- ³²⁶ *Amtsblatt* nr. 28 d.d. 11.06.1915, *Vfg.* nr. 160 d.d. 11.06.1915, p. 98.
- ³²⁷ *Amtsblatt* nr. 36 d.d. 11.08.1916, *Vfg.* nr. 133 d.d. 11.08.1916, p. 104.
- ³²⁸ *Amtsblatt* nr. 8 d.d. 14./15.03.1917, *Vfg.* nr. 35 d.d. 15.03.1917, p. 30, *Postverkehr mit dem Etappengebiet*.
- ³²⁹ Ludwig, G. & De Belder, H., op. cit., p. 20.
- ³³⁰ Schriever, K.-H., op. cit., p. 13.
- ³³¹ en niet in Torhout zoals abusievelijk vermeld wordt in Hubinont, R. & Goin, R., op. cit., p. 6.
- ³³² De Schaepdrijver, S., op. cit., p. 99.
- ³³³ De Schaepdrijver, S., op. cit., p. 246.
- ³³⁴ Zirkenbach, K., Die Bahnpoststempel, in *Die Deutsche Post in Belgien*, Leipzig, 1926, p. 57-58; Degraeve, R., Les cachets-ambulant de la Belgique occupée 1914-1918, *La Revue Postale*, n° 99-100, février 1977, p. 4-23.
- ³³⁵ *Amtsblatt* nr. 51 d.d. 23.12.1916, *Vfg.* nr.203 d.d. 23.12.1916, p. 152.
- ³³⁶ Heberle, E., op. cit., p. 17.
- ³³⁷ Hubinont, R. & Goin, R., op. cit., p. 9 en pl. 14.
- ³³⁸ Vandenbogaerde, S., Een kijk op de administratiefrechtelijke organisatie van het 'Etappengebied' tijdens de Eerste Wereldoorlog, UGent, 2010, 161 pp. + 26 pp. bijlagen
- ³³⁹ Hubinont, R. & Goin, R., op. cit., pl. 31 (vertaling).
- ³⁴⁰ Silverberg, R., 1° op. cit., p. 23.
- ³⁴¹ De Bast, J., Nomenclature des bureaux de poste de Belgique et du Nord de la France occupés pendant la guerre 1914-1918, 640 p., R-Editions, Antwerpen, 1990.